

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

Заснований у 1997 році

Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 3 (91)

**Сєвєродонецьк
2020**

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Рєсстраційне свідомство KB № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Укпомчений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Рєспубліка Польща) та Он-лайн бази HeinOnline

3
2020

Рєдакційна колегія:

Е. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – головний редактор; О. О. Дудоров – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – заступник головного редактора; В. В. Коваленко – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – відповід. секретар; Я. О. Берназюк – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); А. Г. Бобкова – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, (ДонРНЦ НАПрН України, м. Вінниця, Україна); А. Вайшвіла – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); Д. П. Євтєєва – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташписа НАПрН України, м. Харків, Україна); К. С. Ізбаш – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); Н. В. Камінська – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); М. В. Карчевський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); А. В. Лапкін – канд. юрид. наук, доц. (НІОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); О. М. Литвинов – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); С. С. Лукаш – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); В. Ф. Несстерович – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); Б. Г. Розовський – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); Н. П. Свиридюк – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); Р. Л. Степанюк – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); В. Л. Федоренко – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МІО України (м. Київ, Україна); Т. Фельтєс – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); І. В. Чеховська – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпін, Україна)

Рєкомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 2 від 24 вересня 2020 року)

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2020

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 3 (91)

**Sievierodonetsk
2020**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

3
2020

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Don.RNC of the NAPrS of Ukraine, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvilia** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scien (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Assoc. Profes. (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Assoc. Profes. (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scien., Assoc. Profes. (NYU named after Yar. Mu-dry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Assoc. Profes. (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Assoc. Profes. (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scien, Assoc. Profes. (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

*Recommended to printing and to distribution through the Internet network
by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. O. Didorenko (protocol № 2 from September 24, 2020)*

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal
Affairs named after E. Didorenko, 2020

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....10

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- Берназюк І. М.** Інституалізація державного контролю за додержанням законодавства України про захист персональних даних.....15
- Бутирін Є. О.** Компетенція органів місцевого самоврядування на території Галичини в другій половині XIX століття.....27
- Любчик О. А.** Правовий прецедент – джерело права в Україні: так чи ні?....41
- Самбор М. А.** Право на свободу мирних зібрань: компаративне дослідження в межах національних правових систем країн пострадянського простору.....55

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

- Веселов М. Ю., Шелудяков Р. С.** Якою бути юридичній відповідальності за керування транспортними засобами в стані сп'яніння...78
- Камінська Н. В., Акімов М. О.** Відповідальність держави за знищення цивільних повітряних суден: особливості міжнародно-правового та національного регулювання.....89
- Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є.** Якість кримінального процесуального законодавства України, яке регулює підстави та порядок застосування застави.....102
- Мовчан Р. О.** Проблеми застосування ст. 48 КК України щодо осіб, які вчинили самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.....117
- Навроцька В. В.** Право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів як одна із процесуальних гарантій.....127
- Покальчук М. Ю., Дорошенко Р. В., Шанталій К. С.** Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств та прогалини в правовому регулюванні їх діяльності.....139
- Хмелевська Н. В., Гарматюк В. О.** Міжнародні стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.....150
- Шульженко І. В.** Соціально-трудові гарантії щодо працевлаштування та зайнятості працівників підприємств, переміщених із непідконтрольних територій.....159

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Нестерович В. Ф. Обрання суддів на загальних виборах: аргументи «за» та «проти».....	171
Муляр Г. В. Окремі аспекти забезпечення права на охорону здоров'я адміністративно-правовими засобами.....	186
Ховпун О. С. Адміністративно-правові засади здійснення медичної та фармацевтичної діяльності в Україні.....	195
Федоренко В. Л., Федоренко М. В. Системи управління державною службою в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аспект.....	205

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Книш З. І. Право власності внутрішньо переміщених осіб як категоріальне визначення.....	218
Комарницький В. М., Єрофеев М. І. Правові питання взаємодії правоохоронних органів із громадськістю щодо забезпечення охорони довкілля.....	225
Утехін І. Б. Договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів: питання належної кваліфікації.....	239

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Ситуаційний аналіз як інструмент постановки та вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень.....	250
Лащук О. В. Типові слідчі ситуації під час збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі.....	267
Плетенець В. М. Деякі аспекти забезпечення безпеки осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню.....	278
Романенко Т. В. Стан наукових досліджень проблем розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки.....	286
Слухаєнко Ю. М. Криміналістична характеристика домашнього насильства.....	295
Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення.....	307
Чумак В. В. Особливості діяльності митних органів щодо протидії контрабанді.....	320

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

- Розовський Б. Г.** Искусственный прообраз
неандертальца в современном человеке (*с позиции автора*).....329

Розділ VII. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

- Лук'янчиков О. М.** Базовий державний соціальний симулякр.....338
- Недоступ М. Ф.** Домедична підготовка курсантів Луганського
державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.....348

Розділ VIII. РЕЦЕНЗІЇ

- Іваницький С. О.** Нова концепція
конституційних основ правового статусу суддів в Україні
(Рецензія на кн.: **Кравчук В. М.** Конституційні основи
правового статусу суддів в Україні. Київ, 2019. 830 с.).....356

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	10
----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Bernaziuk I. The institutionalization of state control for compliance with the legislation of Ukraine on the protection of personal data.....	15
Butyrin E. Competence of local government bodies on the territory of Galicia in the second half of the XIX century.....	27
Lyubchik O. Legal precedent - the source of law in Ukraine: yes or no?.....	41
Sambor M. The right to freedom of peaceful assembly: a comparative study within the national legal systems of the post-soviet countries.....	55

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Veselov M., Sheludiakov R. What legal liability should be for operating a vehicle under the influence of alcohol	78
Kaminska N., Akimov M. State responsibility for the destruction of civil aircraft: features of international law and national regulation.....	89
Krainyk H., Dunaieva T. Quality of criminal procedural legislation of Ukraine, which regulates the grounds and procedure of application of the bail.....	102
Movchan R. Problems of application of Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine regarding persons who committed unauthorized occupation of land and unauthorized construction.....	117
Navrotska V. The right to freedom from self-disclosure, exposing family members or close relatives as one of the procedural guarantees.....	127
Pokalchuk M., Doroshenko R., Shantalii K. Prospects for the development of family farms and gap in the legal regulation of their activities.....	139
Khmelevska N., Garmatyuk V. International standards for ensuring the administration of justice in criminal proceedings for corruption offenses.....	157
Shulzhenko I. Social and labor guarantees for employment and unemployment problem of enterprises employees displaced from uncontrolled territories	159

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Nesterovych V. The election of judges in the general election: the arguments "for" and "against".....	171
---	-----

Muliar H. Some aspects of guaranteed protection for health care by administrative and legal means	186
Khovpun O. Administrative and legal principles of carrying out medical and pharmaceutical activity in Ukraine.....	195
Fedorenko V., Fedorenko M. Civil service management systems in Ukraine and Poland: comparative legal aspect.....	205

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Knysh Z. Property right of internally displaced persons as categorical definition.....	218
Komarnytsky V., Erofeev M. Legal issues of interaction of law enforcement agencies with the public on environmental protection.....	225
Utekhin I. Contract for conducting clinical trials of medicines: issues of appropriate qualification.....	239

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Situational analysis as a tool for the statement and decision of the investigator and inquiry of the problem of pre-trial investigation... ..	250
Lashchuk O. Typical investigative situations during sale of drugs and psychotropic substances using the internet.....	267
Pletenets V. Some aspects of ensuring the security of persons in the context of opposing a pre-trial investigation.....	278
Romanenko T. The condition of scientific researches of investigation problems of the fraud committed with the use of electronics and computer technologies... ..	286
Slukhaenko Yu. Forensic characteristics of domestic violence... ..	295
Stepaniuk R., Ionova V. The assignment of forensic molecular-genetic examination during pre-trial investigation: problems and ways to solve them.....	307
Chumak V. Features of customs authorities activities aimed at counteracting smuggling.....	320

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Rozovsky B. Artificial prototype of neanderthals in modern man (<i>from the position of the author</i>).....	329
---	-----

Section VII. TRIBUNE OF THE TEACHER

Lukianchykov O. Basic state social simulacr.....	338
---	-----

Nedostup M. Pre-medical training of trainers of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko under quarantine.....348

Section VIII. REVIEWS

Ivanyts'kyy S. A new concept of the Constitutional basis of the legal status of judges in Ukraine (Review of the book: **Kravchuk, V. M.** (2019) *Konstytutsiyni Osnovy pravovoho statusu suddiv v Ukraini*. Kyiv. [in Ukrainian]).....356

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити такі: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>). Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та **інформаційна довідка** надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonn.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеня, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ (за наявності), посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID- ідентифікатор** автора(ів); місто та країна.

– нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

– нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку структуру:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вчитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua). Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт пасторний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються **анотації російською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та англійською мовою

(не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);

- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI:10.33766/2524.0323.91.15-27
УДК 342.7

І. М. Берназюк,
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського
(м. Київ, Україна)
e-mail: bernazi@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-8460-2687>

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

У статті висвітлено окремі питання інституалізації державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних в Україні.

Установлено, що однією з вимог Конвенції про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та інших міжнародних актів у цій сфері є утворення державами-учасниками незалежного наглядового органу, який відповідає би за забезпечення дотримання державними органами вимог щодо захисту персональних даних особи. Визначено, що посадовою особою, яка за законодавством України наділена повноваженнями у сфері здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Автором проведено аналіз здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контрольних, адміністративно-юрисдикційних повноважень у сфері забезпечення додержання законодавства про захист персональних даних, а також повноважень щодо його участі в розробці нормативно-правових актів у відповідній сфері. Досліджено критерії незалежності державного органу при здійсненні своїх контрольних повноважень, визначені в міжнародних актах; проведено оцінку інституціональної спроможності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних.

На підставі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність утворення окремого незалежного наглядового органу у сфері захисту персональних даних, наділення його належними повноваженнями та забезпечення високого ступеня його незалежності, що відповідатиме досвіду деяких зарубіжних держав та сприятиме виконанню Україною прийнятих на себе зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Ключові слова: захист персональних даних, державний контроль, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інституційна спроможність.

Постановка проблеми. Конституція України гарантує кожному право на захист від втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених

Конституцією України, та недопущення збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [1]. Однак на сьогодні проблема захисту персональних даних залишається актуальною, що обумовлено, крім іншого, необхідністю адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в цій сфері.

Ратифікувавши Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних [2] (далі – Конвенція про захист персональних даних), Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації вироблених Радою Європи стандартів інституалізації державного контролю у сфері захисту персональних даних у норми національного законодавства. Зокрема, одним із принципів захисту персональних даних, визначених у цій Конвенції, а також у ряді інших міжнародних актів [3; 4], є утворення в кожній державі незалежного наглядового органу, який би відповідав за забезпечення дотримання державними органами вимог щодо захисту персональних даних особи.

Зобов'язання щодо інституалізації контролю у сфері персональних даних набуло нової значимості з підписанням 27 червня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) [5, с. 6].

Водночас, Державна служба з питань захисту персональних даних, утворена в 2011 році, була ліквідована без створення іншого альтернативного органу в 2014 році [6], після чого відповідні контрольні повноваження покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Уповноважений із прав людини), про що внесена відповідні зміни до законів України «Про захист персональних даних» та «Про ратифікацію Конвенції про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно наглядових органів та транскордонної передачі даних» [7].

Однак, на сьогодні в Україні триває дискусія стосовно доцільності утворення спеціального державного органу, уповноваженого на здійснення державного контролю у відповідній сфері, оскільки парламентський контроль у цій сфері має доповнювати існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання здійснення державного контролю за додержанням законодавства України про захист персональних даних досліджували такі науковці, як В. М. Брижко, О. С. Дяковський, Л. В. Ємчук, І. В. Лагуніна, А. І. Марушак, Т. І. Обуховська, А. В. Тунік, М. В. Різак, Д. В. Цвірюк, А. М. Чернобай та ін. Водночас, деякі актуальні питання, пов'язані з інституалізацією державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, зокрема у світлі виконання умов Угоди про асоціацію України з ЄС, залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній правовій науці.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення способів інституалізації державного контролю за додержанням законодавства України про захист персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Утворення незалежного державного органу, уповноваженого на здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, є необхідною та важливою умовою для гарантування захисту конституційного права особи на приватність. Такий орган має відповідати вимогам незалежності та інституційної спроможності.

Зокрема, щодо останньої, то в спеціальній науковій літературі інституційна спроможність визначається як організаційна та функціональна здатність інституції реалізувати закріплені за нею завдання та досягати цілей діяльності [8, с. 177]. Вимоги щодо незалежності відповідного органу визначені, зокрема, у Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (далі — GDPR).

Передусім, стаття 52 GDPR встановлює наступні вимоги щодо незалежності наглядового органу: 1) кожен наглядовий орган при здійсненні своїх завдань і виконанні своїх повноважень відповідно до цього Регламенту діє з повною незалежністю; 2) член або члени кожного наглядового органу мають при виконанні своїх завдань і здійсненні своїх повноважень, відповідно до цього Регламенту, залишатися вільними від зовнішнього впливу, прямого або опосередкованого, а також не повинні запитувати або отримувати вказівки від будь-кого; 3) член або члени кожного наглядового органу зобов'язані утримуватися від будь-яких дій, несумісних з їхніми обов'язками, а також не повинні протягом терміну їх повноважень займатися будь-яким несумісним видом діяльності (оплачуваним або неоплачуваним); 4) кожна держава-член має забезпечити, щоб певному наглядовому органу були надані кадрові, технічні та фінансові ресурси, приміщення та інфраструктура, необхідні для ефективного виконання завдань і здійснення його повноважень, у тому числі ті, які здійснюються контексті взаємної допомоги, співпраці й участі в Європейській раді захисту персональних даних тощо [4].

Вивчаючи питання щодо способів забезпечення захисту персональних даних, Л. В. Ємчук у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому конституційно-правовому регулюванню особистого та сімейного життя людини і громадянина, пропонує класифікувати способи такого захисту на: юридичні (з використанням можливостей апарату держави); неюридичні (самозахист); та юридико-політичні (мітинги, демонстрації, політичні страйки) [9, с. 12].

Інший український учений В. Нестерович звертає увагу, що в деяких країнах, з метою захисту особи, її персональні дані приховуються навіть із відкритих реєстрів. Зокрема, в Австралії, Великій Британії та Новій Зеландії існує спеціальний термін «anonymous elector» (анонімний виборець), під яким розуміють того, хто буде підданий небезпеці, якщо його персональні дані будуть розміщені в публічному реєстрі виборців. Реєстрація та голосування «anonymous elector» здійснюється за спеціальною процедурою, підставою для якої є обґрунтоване клопотання виборця про те, що внесення його персональних даних до публічного реєстру виборців є небезпечним для нього ж самого, наприклад з боку третіх осіб. Зазвичай «anonymous electors» голосують на виборах за допомогою пошти [10, с. 531], але такого роду випадки при здійсненні безпосередньої демократії є, скоріше, винятками, ніж загальним правилом, оскільки в процесі участі громадянина в тій чи іншій формі народовладдя приховування його

персональним даних може бути використано з маніпулятивною або шахрайської метою. Наприклад, у США функціонують юридичні фірми, які спеціалізуються на створенні потоку листів, телеграм та іншої кореспонденції до органів публічної влади, які нібито відправлені тими чи іншими громадянами. Результати парламентських розслідувань щодо цих фактів свідчать, що більшість із таких повідомлень відправляються від імені давно померлих осіб або з неіснуючої адреси [17, с. 97-98].

На сьогодні в системі адміністративних способів забезпечення захисту персональних даних спеціальним органом у сфері захисту персональних даних є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У науковій літературі зазначається про можливість виокремлення чотирьох блоків повноважень, які мають бути інституціолізованими (наданими певному органу чи кільком органам державної влади) для належного забезпечення формування і реалізації державної політики у сфері персональних даних: 1) повноваження щодо нормативного забезпечення діяльності у сфері обігу персональних даних; 2) регуляторні повноваження та реалізація державної політики; 3) контрольні повноваження; 4) адміністративно-юрисдикційні повноваження [5, с. 9-11].

Окреслені повноваження в певній мірі притаманні Уповноваженому з прав людини. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про захист персональних даних», Уповноважений з прав людини, серед іншого, має такі повноваження у сфері захисту персональних даних: 1) отримувати пропозиції, скарги та інші звернення фізичних і юридичних осіб з питань захисту персональних даних та приймати рішення за результатами їх розгляду; 2) проводити на підставі звернень або за власною ініціативою виїзні та безвиїзні, планові, позапланові перевірки володільців або розпорядників персональних даних у порядку, визначеному Уповноваженим, із забезпеченням, відповідно до закону, доступу до приміщень, де здійснюється обробка персональних даних; 3) отримувати на свою вимогу та мати доступ до будь-якої інформації (документів) володільців або розпорядників персональних даних, які необхідні для здійснення контролю за забезпеченням захисту персональних даних, у тому числі доступ до персональних даних, відповідних баз даних чи картотек, інформації з обмеженим доступом; 4) складати протоколи про притягнення до адміністративної відповідальності та направляти їх до суду у випадках, передбачених законом, тощо [18].

Таким чином, Уповноважений із прав людини наділений широкими контрольними повноваженнями у сфері забезпечення додержання законодавства України про захист персональних даних.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про захист персональних даних», Уповноважений у межах повноважень, передбачених законом, здійснює контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних.

Відповідно до Порядку здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, затвердженим наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 №1/02-14 [11], державний контроль у зазначеній сфері здійснюється у формі планових та позапланових перевірок. Суб'єктами перевірки є володільці та розпорядники персональних даних.

Відповідно до вимог статті 24 Закону України «Про захист персональних даних» володільці, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних. Через це в рамках перевірок здійснюється аналіз внутрішніх документів суб'єктів перевірок щодо організації процесів обробки та захисту персональних даних, установлюється дотримання їх правил та умов на практиці, оцінюються фактичні умови обробки та захисту персональних даних і загальний рівень ужитих заходів, спрямованих на забезпечення надійного захисту персональних даних.

Зокрема, здійснюється такий аналіз дотримання вимог законодавства у сфері захисту персональних даних під час обробки персональних даних: у паперовому вигляді; за допомогою засобів Microsoft Office (Excel/Word); в інформаційних системах/реєстрах; окрім цього, перевіряється, яким чином суб'єкт перевірки організовує роботу, пов'язану з обробкою та захистом персональних даних. Додатково підлягає перевірці таке: підстава обробки володільцем та/або розпорядником персональних даних; яким чином реалізовані права суб'єкта персональних даних, визначених Законом України «Про захист персональних даних», зокрема щодо права суб'єкта персональних даних відмовитись від надання згоди й обробки персональних даних; право суб'єкта персональних даних вносити застереження щодо обмеження права на обробку своїх персональних даних під час надання згоди (дотримання зазначеного права перевіряється шляхом аналізу тексту згоди на обробку персональних даних та повідомлення, відповідно до статті 12 Закону України «Про захист персональних даних»); право суб'єкта персональних даних може відкликати згоду на обробку персональних даних (перевіряється процедура відкликання згоди на обробку персональних даних та процедура повернення/знищення/знеособлення персональних даних про особу, яка відкликала згоду на обробку персональних даних тощо.

За результатами перевірки складається акт та, у разі виявлення порушень законодавства у сфері захисту персональних даних, складається та направляється для обов'язкового виконання припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері захисту персональних даних, виявлених під час перевірки. У разі виявлення під час перевірки адміністративного правопорушення, вчиненого суб'єктом перевірки, передбаченого статтею 188-39 чи статтею 188-40 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Уповноважений або уповноважена посадова особа, відповідно до пункту 1 частини першої статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення, складає протокол про адміністративне правопорушення. Тобто, Уповноважений із прав людини не наділений правом самостійно розглядати справу про відповідне правопорушення та застосовувати до порушника санкцію.

Загалом протягом 2019 року Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини розглянуто 1 061 повідомлення. Також складено та передано до суду 10 протоколів про адміністративне правопорушення за частиною четвертою статті 188-39 КУпАП. Найбільше порушень права особи на захист персональних даних фіксувались у сферах фінансових і банківських послуг, страхування, житлово-комунальних послуг, охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, а також при обробці персональних даних під час здійснення відеоспостереження, обліку адміністративних та криміна-

льних правопорушень [12]. За результатами перевірок Уповноважений із прав людини приймає акти реагування, у яких визначає проблемні питання у сфері захисту персональних даних, узагальнює причини та умови, що сприяли їх виникненню, розробляє рекомендації відповідним органам для вирішення наявних проблем у відповідній сфері.

Уповноважений із прав людини також може звертатися з конституційним поданням та поданням до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб, а також щорічною доповіддю про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема, у сфері захисту персональних даних в Україні (ст. ст. 15, 18 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [13]).

Наприклад, у 2018 році Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають частині першій статті 8, частинам першій, другій статті 32 Конституції України (є неконституційними), окремі положення абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. За результатами його розгляду Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі положення абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо права Міністерства фінансів України отримувати інформацію, що містить персональні дані [14].

Стосовно нормативно-проектної діяльності, Уповноважений із прав людини бере активну участь у розробці законопроектів у сфері регулювання захисту персональних даних. Зокрема, у минулому році було створено міжвідомчу робочу групу з розроблення законодавчих пропозицій у сфері захисту персональних даних. За результатами роботи цієї робочої групи розроблено проєкт нової редакції Закону України «Про захист персональних даних» із урахуванням рекомендацій, наданих експертами проєкту Twinning Ombudsman, реалізованого в 2017–2019 роках для інституції Омбудсмена.

У законопроекті враховано вимоги до захисту персональних даних, що насамперед відображені в Регламенті про захист даних (ЄС) 2016/679 («GDPR»). Зокрема, значно розширено права суб'єктів персональних даних, приділено особливу увагу відповідальності володільців персональних даних, регламентується питання обробки персональних даних, що становить особливий ризик порушення прав людини, а також обробки даних за допомогою вебсайтів та використання кукифайлів, визначено сферу дії закону та надано визначення новим поняттям. Крім того, до законопроекту було внесено розділ щодо відповідальності за порушення у сфері захисту персональних даних.

Розроблений законопроект було передано Уповноваженим на розгляд Голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин, народного депутата України (далі – Комітет) Д. В. Лубінця для прийняття рішення як суб'єкта законодавчої ініціативи. Рішенням Комітету створено робочу

групу з напрацювання відповідних змін із метою приведення національного законодавства до міжнародних стандартів у сфері захисту персональних даних, до якої увійшли й представники Секретаріату Уповноваженого.

Наразі проєкт Закону України «Про захист персональних даних» (нова редакція), розроблений Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, опрацьовується в рамках зазначеної робочої групи. Крім того, Уповноважений із прав людини приймає нормативні акти, що визначають порядок обробки персональних даних, отримання згоди на таку обробку [11], а також надає роз'яснення щодо виконання таких актів [15].

Варто зауважити, що створення національних інституцій із прав людини пов'язано також із прийняттям Резолюції 48/134 Генеральної Асамблеї ООН, якою було затверджено Паризькі принципи, що стосуються статусу національних установ, які займаються заохоченням і захистом прав людини. У 2019 році інституцію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини реакредитовано статусом А – найвищим статусом відповідності Паризьким принципам. Її (інституцію) визнано як законну, надійну, релевантну та ефективну установу, що захищає та просуває права людини на національному та регіональному рівнях. Зазначений статус надав право голосу Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини на щорічних засіданнях Глобальної мережі інституцій із прав людини (GANHRI) та Ради ООН із прав людини на наступні п'ять років.

Отже, можна погодитись із думкою деяких науковців, які зауважують, що в інституційному механізмі прав та свобод людини і громадянина провідне місце посідає саме омбудсман. Також слід зазначити, що ідея заснування інституту Уповноваженого з прав людини знайшла своє втілення вже в понад 120 країнах світу [16, с. 117, 119]. Водночас, виходячи з конституційного статусу Уповноваженого з прав людини, певні функції у сфері захисту персональних даних та доступу до публічної інформації, такі як: накладання адміністративних штрафів та фінансових стягнень, – не є властивими для мандату Омбудсмана України. На це звертає увагу й сам Уповноважений із прав людини, зазначаючи, зокрема, що деякі повноваження наглядового органу, визначені статтею 58 GDPR (зокрема, проведення розслідувань, накладання адміністративних штрафів), не повною мірою узгоджуються з природою конституційно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який, відповідно до статті 101 Конституції України, здійснює «парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина» [19].

Крім того, слід враховувати, що, відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», діяльність Уповноваженого повністю існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод [13].

З цього приводу також важливо зазначити, що 26 червня 2020 року відбулось онлайн-обговорення з питань інституалізації державного контролю у сфері захисту персональних даних під час засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин. Під час цього заходу було окреслено

три моделі інституалізації державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних: 1) створення окремого державного органу, який не входить до жодної з гілок державної влади України із самостійним правовим статусом; 2) створення окремого центрального органу виконавчої влади, який знаходиться в межах гілки державної виконавчої влади, проте буде наділений додатковими гарантіями інституційної незалежності; 3) контроль здійснюється системою (кілька) органів і пропонується більш комплексний розвиток нинішнього способу реалізації контролю у сфері персональних даних [20].

Слід зазначити, що наразі триває робота над законопроектом у частині доповнення проекту Закону України «Про захист персональних даних» розділом, який передбачав би створення та регулювання правових засад організації діяльності окремого незалежного наглядового органу у сфері захисту персональних даних. Триває дискусія щодо статусу та забезпечення максимальної незалежності такого органу, зокрема вивчається питання необхідності внесення змін до Конституції України, якими можна було б передбачити створення такого органу.

Висновки. На підставі проведеного в даній статті аналізу, можна зробити наступні висновки.

Функціонування незалежного державного органу, уповноваженого на здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, є необхідною та важливою умовою для гарантування в Україні захисту відповідного конституційного права особи. Утворення такого органу також передбачено Конвенцією про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додатковим протоколом до неї, а також Угодою про асоціацію з ЄС, ратифікувавши які, Україна взяла на себе відповідні зобов'язання щодо інституалізації державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних.

На сьогодні в Україні єдиним адміністративним органом, уповноваженим на здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Контрольні повноваження реалізуються ним у формі планових та позапланових перевірок. За результатами перевірок Уповноваженим видаються акти реагування на виявлені порушення положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України, стосовно прав і свобод людини і громадянина, шляхом конституційного подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Деякі контрольні повноваження, зокрема, розгляд справи про порушення законодавства про захист персональних даних, накладення штрафу чи інших санкцій за таке порушення, не повною мірою узгоджуються з конституційним статусом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, про що свідчить інтенсифікація обговорення питання щодо доцільності утворення окремого державного органу, наділеного достатнім рівнем інституціональної спроможності та незалежності, на який покладатимуться саме контрольні повноваження у відповідній сфері. Причому, за Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини має бути збережена компетенція

щодо здійснення парламентського контролю у сфері захисту персональних даних, сумісна з його конституційним статусом, визначеним ст. 101 Конституції України.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та трансграничних потоків даних: Закон України від 6.07.2010 № 2438-VI/Відомості Верховної Ради України. 2010. № 46. Ст. 542.
3. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2002/58 «Про обробку персональних даних та захист таємниці сектора електронних комунікацій» від 12 липня 2002 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b34#Text.
4. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС 2016 р. від 27 квітня 2016 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.
5. Венгер В., Заярний О. Правовий аналіз основних моделей інституалізації державного контролю у сфері персональних даних та доступу до публічної інформації в Україні. Київ, 2020. 30 с.
6. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних: Закон України від 03.07.2013 № 383-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-18#Text>.
8. Інституціоналізація публічного управління в Україні: наук.-аналіт. доп. за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ: НАДУ, 2019. 210 с.
9. Ємчук Л. В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина: автореф. дис. канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2015. 22 с.
10. Нестерович В. Ф. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с.
11. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 № 1/02-14. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14.
12. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2019 р. URL:<http://www.ombudsman.gov.ua/ru/page/secretariat/docs/presentations/>
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2018 № 7-п/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>.
15. Роз'яснення основних положень Порядку повідомлення Уповноваженого щодо визначення обробки персональних даних, яка становить особливий ризик

для прав і свобод суб'єктів персональних даних: роз'яснення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003715-14#Text>.

16. Митко А., Кольцова І. Інформаційна безпека в контексті введення інституту інформаційного комісара (омбудсмена) в Україні. Медіафорум: аналітика, прогнози, Mediarorum: Analytics, Forecasts, інформаційний менеджмент: Information Management: зб. наук. праць. Чернівці: Collection of Research Articles. Chernivtsi: Чернівецький нац. ун-т, 2018. Chernivtsi National University, 2018. Том 6. С. 112-122.

17. Нестерович В. Ф. Петиційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. №3. С. 96-102.

18. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

19. Щодо створення наглядового органу у сфері захисту персональних даних та доступу до публічної інформації: офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2020. URL:<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/shhodo-stvorennya-naglyadovogo-organu-u-sferi-zaxistu-personalnih-danix-ta-dostupu-do-publ%D1%96chno%D1%97-%D1%96nformacz%D1%96%D1%97/>.

20. Захист персональних даних та перспективи створення незалежного державного наглядового органу – експертне обговорення: офіційний веб-сайт Офісу Ради Європи в Україні. URL:<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protection-of-personal-data-and-prospects-for-the-establishment-of-an-independent-state-supervisory-body-expert-discussion>.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

2. Pro ratyfikatsiui Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh ta Dodatkovoho protokolu do Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh stosovno orhaniv nahliadu ta transkordonnykh potokiv danykh: Zakon Ukrainy vid 6.07.2010 № 2438-VI. (2010) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 46, art. 542. [in Ukrainian].

3. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) № 2002/58 «Pro obrobku personalnykh danykh ta zakhyst taiemnytsi sektora elektronnykh komunikatsii» vid 12 lypnia 2002 r. (2002) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b34#Text. [in Ukrainian].

4. Rehlament Yevropeiskoho parlamentu i Rady (IeS) 2016/679 pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS 2016 r. vid 27 kvitnia 2016 r. (2016) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text. [in Ukrainian].

5. Venher, V., Zaiarnyi, O. (2020) Pravovyi analiz osnovnykh modelei instytualizatsii derzhavnogo kontroliu u sferi personalnykh danykh ta dostupu do publichnoi informatsii v Ukraini. Kyiv. [in Ukrainian]. 6. Pro optymizatsiui systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2014 № 442. (2014) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy zakhystu personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 03.07.2013 № 383-VII. (2013) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-18#Text>. [in Ukrainian].

8. Instytutstionalizatsiia publichnogo upravlinnia v Ukraini: nauk.-analit. dop. (2019) M. M. Bilynska, O. M. Petroie (Eds.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

9. Iemchuk, L. V. (2015) Konstytutsiino-pravove rehuliuвання osobystoho ta simeinoho zhyttia liudyny i hromadianyna. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uzhhorod. [in Ukrainian].

10. Nesterovych, V. F. (2020). Vyborcha kampaniia: Slovnyk slenhovykh terminiv ta vyraziv. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia dokumentiv u sferi zakhystu personalnykh danykh: Nakaz Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny vid 08.01.2014 № 1/02-14. (2014) N. p. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14. [in Ukrainian].

12. Pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini: Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny za 2019 r. (2019) N. p. URL:<http://www.ombudsman.gov.ua/ru/page/secretariat/docs/presentations>. [in Ukrainian].

13. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. (1997) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.10.2018 № 7-r/2018. (2018) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>. [in Ukrainian].

15. Roziasnennia osnovnykh polozhen Poriadku povidomlennia Upovnovazhenoho shchodo vyznachennia obrobky personalnykh danykh, yaka stanovyt osoblyvyi ryzyk dlia prav i svobod subiektiv personalnykh danykh: roziasnennia Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny vid 08.01.2014. (2014) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003715-14#Text>. [in Ukrainian].

16. Mytko, A., Koltsova, I. (2018) Informatsiina bezpeka v konteksti vvedennia instytutu informatsiinoho komisara (ombudsmena) v Ukraini. Mediaforum: analityka, prohozy, Mediarorum: Analytics, Forecasts, informatsiinyi menedzhment: Information Management: zb. nauk. prats. Chernivtsi: Collection of Research Articles. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2018. Chernivtsi National University, vol. 6, 112-122. [in Ukrainian].

17. Nesterovych, V. F. (2014) Petytsiyna forma vplyvu hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv u SShA. *Byuleten' Ministerstva yustytysiyi Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 3, 96-102. [in Ukrainian].

18. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. (2010) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukrainian].

19. Shchodo stvorennia nahliadovoho orhanu u sferi zakhystu personalnykh danykh ta dostupu do publichnoi informatsii: ofitsiinyi veb-sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. 2020. (2020) N. p. URL:<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/shchodo-stvorenniya-naglyadovogo-organu-u-sfer%D1%96-zaxistu-personalnix-danix-ta-dostupu-do-publ%D1%96chno%D1%97-%D1%96nformacz%D1%96%D1%97>. [in Ukrainian].

20. Zakhyst personalnykh danykh ta perspektyvy stvorennia nezalezhnogo derzhavnogo nahliadovoho orhanu – ekspertne obhovorennia: ofitsiinyi veb-sait Ofisu Rady Yevropy v Ukraini. N. p. N. d. URL:<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protection-of-personal-data-and-prospects-for-the-establishment-of-an-independent-state-supervisory-body-expert-discussion>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2020

Берназюк И. Н.,
доктор юридических наук,
профессор кафедры конституционного
и международного права
Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского
(г. Киев, Украина)

ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

В статье освещены отдельные вопросы институализации государственного контроля за соблюдением законодательства о защите персональных данных в Украине. Установлено, что одним из требований Конвенции о защите физических лиц в связи с автоматизированной обработкой персональных данных и других международных актов в этой сфере является образование государствами-участниками независимого надзорного органа, который бы отвечал за обеспечение соблюдения государственными органами требований по защите персональных данных лица. Определено, что должностным лицом, которое по законодательству Украины наделена полномочиями в сфере осуществления государственного контроля за соблюдением законодательства о защите персональных данных, является Уполномоченный Верховной Рады Украины по правам человека. На основании проведенного анализа обоснована целесообразность образования отдельного независимого надзорного органа в сфере защиты персональных данных, наделение его соответствующими полномочиями и обеспечения высокой степени его независимости.

Ключевые слова: защита персональных данных, государственный контроль, Уполномоченный Верховной Рады Украины по правам человека, институциональная состоятельность.

Bernaziuk I.,
Doctor of Law,
Professor of the Department of Constitutional and International Law
Tavrida National V. I. Vernadsky University
(Kyiv, Ukraine)

THE INSTITUTIONALIZATION OF STATE CONTROL FOR COMPLIANCE WITH THE LEGISLATION OF UKRAINE ON THE PROTECTION OF PERSONAL DATA

The article highlights some issues of institutionalization of state control over compliance with legislation on personal data protection in Ukraine. It is established that one of the requirements of the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data and other international acts in this field is the establishment by member states of an independent supervisory body responsible for ensuring compliance with personal data protection requirements. It is determined that the official, who under the legislation of Ukraine is empowered in the field of state control over compliance with the legislation on personal data protection, is the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights.

The author analyzes the exercise by the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights of control, administrative and jurisdictional powers in the field of ensuring compliance with legislation on personal data protection, as well as the powers to participate in the development of regulations in this area.

The criteria of independence of a state body in the exercise of its control powers, defined in international acts, are studied; an assessment of the institutional capacity of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights in the field of state control over compliance with the legislation on personal data protection was conducted.

Based on the analysis, the expediency of establishing a separate independent supervisory body in the field of personal data protection, empowering it and ensuring a high degree of its independence, which will be consistent with the experience of some foreign countries and contribute to Ukraine's obligations under the Association Agreement. Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other.

Keywords: personal data protection, state control, Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, institutional capacity.

DOI:10.33766/2524.0323.91.27-41

УДК 342.553(477)

Є. О. Бутирін,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

e-mail:Butyrinevgenij83@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3915-4026>

КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-правовий аналіз розмежування компетенції органів місцевого самоврядування в Галичині II пол. ХІХ ст. З'ясовано, що визначення нових адміністративних одиниць – громад – відбувалося за земельним кадастром 1848 р., який було складено ще напередодні березневої революції. Реорганізація місцевого самоврядування в імперії середини ХІХ ст. майже не торкнулася правового статусу поміщицьких земель, хіба дещо було обмежено повноваження поміщика. Зроблено висновки, що спочатку селяни не усвідомлювали значущості тих реформ, які відбулися, та доволі зневажливо ставилися до своїх щойно набутих прав, проте з часом ради громадські довели свою дієвість, і на початку ХХ ст. не в одному селі вже точилася гостра боротьба між різними партіями за мандати депутатів, а особливо – за посаду вігта.

Ключові слова: віт, земельний кадастр, гміна, компетенція, громада, рада, старшина.

Постановка проблеми. В умовах децентралізаційних процесів в Україні актуальною проблемою є визначення, реалізація та розмежування як органів публічної влади, так і їх посадових осіб. Значна увага як науковців, так і практиків публічного управління привернута до вивчення питань розмежування повноважень органів публічної влади, визначення статусних характеристик публічних службовців, їхньої

сфери діяльності, відповідальності, що є невід'ємними поняттями компетентності. Пошуки оптимальної моделі організації влади на місцях вимагають аналізу власного історичного досвіду та досвіду європейських країн, що робить вивчення досліджуваної теми особливо актуальною.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз процесів формування органів місцевого самоврядування та визначення їх компетенції на території Галичини в другій половині XIX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі деякі аспекти компетенції органів місцевого самоврядування на території Галичини в II пол. XIX ст. проаналізовано в наукових працях українських учених-правознавців, зокрема І. Бойко, М. Кашицина, Б. Тищика, М. Никифорака, О. Сухого, І. Настасяк, Н. Панича, Х. Моряк-Протопопової та ін. Однак питання компетенції органів місцевого самоврядування на території Галичини в II пол. XIX ст. залишається й досі недостатньо вивченим.

Виклад основного матеріалу. Оголошення царем 22 квітня 1848 р. про відміну панщини з 15 травня означало й автоматичне скасування існуючої до того часу на селі так званої патримоніальної системи адміністративного управління. Усі адміністративні функції: політичні, податкові, поліційні, судові – на низовому рівні перейшли до державних чиновників, а що наново розбудовану систему адміністративного управління вже можна назвати професійною. Таке кардинальне рушення століттями напрацьованих зв'язків у поміщицьких маєтках сприймалося шляхтою як зазіхання на їхні споконвічні права та руйнування станового принципу суспільного устрою. Земельна аристократія кілька разів протягом 50–60-х рр. намагалася завадити цим змінам, утім не отримала підтримки з боку суспільства й була змушена примиритися з новими ліберальними принципами побудови влади. Епоха станових привілеїв габсбурзької монархії відійшла в минуле, поступившись відкритим політичним змаганням як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому.

Визначення нових адміністративних одиниць – громад – відбувалося за земельним кадастром 1848 р., який було складено ще напередодні березневої революції. Кадастральна реформа поклала край адміністративному пануванню дворянства та становості як реального символу суспільної самоідентифікації.

Станом на середину XIX ст. площа поміщицького землеволодіння в Галичині складала 42 % земель краю [1]. Кількість доміній – панських маєтків (села, що належали одному власнику, який мав права адміністрування на своїй території) – дорівнювала 5 523 одиницям водночас, для порівняння, гмін у краї нараховувалося 5 948 [2, с. 4]. Тому доміній на рівні з гмінами вважалися первинними осередками територіального управління. Правове положення доміній спочатку визначили розпорядженням намісника краю 10 травня 1857 р., а на законодавчому рівні – у 1866 р. Це відбулося із затвердженням крайового закону про обшари двірські (Gutsgebiete, obszary dworskie) [3], визначивши, що землеволодіння, відомості про які містяться у вотчинній книзі, мають статус самостійної самоуправної одиниці, яка користується правами та несе обов'язки, як і громада. Власне, реорганізація місцевого самоврядування в імперії середини XIX ст. майже не торкнулася правового статусу поміщицьких земель, хіба цим дещо було обмежено повноваження поміщика. І саме завдяки такому статусу доміній польська шляхта, втративши монополічне право на законодавчу діяльність, зберігала свої майнові та соціальні привілеї в краї.

Домініальне самоврядування було представлено війтом, якого призначав дідич. Обирали його із запропонованих громадою кандидатур, а також із присяжних, що визначалися домініальною громадою, кількість яких не сягала більше 12, у залежності від чисельності населення. Сам же поміщик, як особа, наділена адміністративною владою над обшаром, підпорядковуввся безпосередньо староству. Таке становище проіснувало до 1914 р., коли до крайового закону гмінного були внесені зміни (тим самим долучивши обшари двірські до решти гмін) [4, с. 23].

Спочатку конституювання автономних місцевих громад відбувалося тільки на спадкових землях [5, с. 277]. І лише в 1856 р. сталася зміна громадського устрою в Галичині [6, с. 418, 432]. Одночасно відбувалася й поступова диференціація компетенцій: так імперський патент від 24 квітня 1859 р. уперше розмежував внутрішні й зовнішні повноваження громад [7, с. 203-222]. Як уже зазначалося, 12 серпня 1866 р. у Відні було затверджене постановлене в березні цього ж року Галицьким сеймом крайове положення для Галичини щодо громад та виборів у громадські представницькі установи [8]. Як же Галицький сейм виписав у своєму законі правове положення місцевих громад? Уже перша стаття констатувала, що місто, містечко або село, що має власний заряд громадський [9], становить громаду. Отже, закон сприймав гміну як давню суспільну інституцію, що здатна до самоорганізації, а відтак і самоуправління. А тому обмеження самоврядних функцій громади держава могла собі дозволити лише задля забезпечення функціонування більших інституцій. Декларувалася й незалежність місцевого самоврядування від уряду з наданням гміні права самостійно формувати свої органи управління. Водночас, за умов, що в громаді були відсутні призначені державні чиновники, включення органів громадського самоврядування в урядову вертикаль влади відбувалося за допомогою її примусу щодо виконання доручених обов'язків під безпосереднім наглядом з боку старости [10, § 14].

Членами громади закон визнавав тих, хто належав до громади, тобто громадян (нім. Gemeindeangehörige) або співгромадян (нім. Gemeindegossen). Належність до громади набувалася на підставі закону через уродження в гміні, виходу заміж, надання громадянства або через набуття публічного уряду. Щодо дітей, то в разі їх народження в шлюбі, вони визнавались членами громади, до якої належав батько.

Представницьким органом громади закон визначав раду громадську (нім. Gemeindeausschuss). Рада складалася з членів двох різновидів: тих, кого обирали, та тих, хто входив до її складу поза виборами. Кількість радців залежала від чисельності членів громади, які мали право обирати. Так при наявності 50 активних громадян кількість радців складала 8 осіб. У громадах обсягом до 200 виборців обирали 12 радців, до 400 – 18, до 600 – 24, до 1000 – 30, понад 1000 – 36 радців [10, § 19].

Не всі члени, яких об'єднувала громада, мали в ній право голосу. Закон встановлював низку пензів, які були деталізовані в Ординації виборчій для громад від 12 серпня 1866 р. До кола виборців належали громадяни та співгромадяни, які досягли 24 літнього віку та сплачували гміні податки не менше ніж рік і мали австрійське підданство. Юридичні особи, такі як: держава, край, товариства, спілки, фонди та заклади – могли брати участь у виборах також у разі сплати податку в громаді не менше ніж протягом року [11].

Рада обирала вїта та асесорів (присяжних) з-поміж своїх членів, а заступника вїта – з ряду присяжних [10, § 23]. Результати виборів заносилися до книги ухвал громади й про них сповіщувалися Староство та Виділ повітовий. І хоча уряд громадський складався не лише з вїта, а й з асесорів, на відміну від виділу повітового, він вважався органом не колегіальним, а одноособовим [10, § 28].

Обрана старшина, повинна була скласти перед старостою в присутності делегатів від Виділу повітового та ради громадської так зване «приречення», що було дуже подібне до присяги. Цим приреченням старшина громадська запевняла, що буде вірною та слухняною Цісареві, сумлінно і відповідно до закону, виконувати свої обов'язки в громаді [12, с. 42]. Варто враховувати й те, що громадські обранці, зазвичай, не отримували платні за свою працю, але в тих випадках, коли рада визнавала це за доцільне, вона могла встановити грошове утримання своїм членам і старшині.

З'ясувавши порядок формування імінної влади, варто зупинитися на тій компетенції, якою імперська влада наділила місцеве самоврядування. Себто, громадські справи – це ті, які безпосередньо стосуються громадського життя і які гміна має право вирішувати самостійно, не виходячи за межі, що встановлені відповідними законами. Гміна має право самоврядності, тобто дбає про власний маєток громадський, переймається просвітою, добробутом, спокоєм та безпекою. Ця самоуправність реалізується від імені гміни радою громадською та її старшиною.

Окрім цих власних справ громади, є й справи публічні, які хоча й покладені на публічну владу, проте через їх безпосередню дотичність до громади, остання повинна долучатися до їх вирішення. Так уряд громадський брав участь у мобілізаційних заходах щодо призову на військову службу (облік, збір та доставка рекрутів), скликання загального ополчення [13]. Наступною публічною справою була справа фїскальна: стягнення податків і зборів вимагало від громади докладання значних організаційних зусиль. Саме тому громади вживали заходи, щоб позбутися цього публічного навантаження. Так перші рішення Трибуналу адміністративного у Відні, які припадають на весну 1883 р., стали на бік громад, підтвердивши, що в обов'язок громади не входить стягнення податків [10, § 2]. Отже, у судовий спосіб громади стали звільнятися від цього публічного тягаря.

Обов'язки, що держава доручала виконувати громаді, складали десятки справ; можна з легкістю прослідити тенденцію спускання донизу обов'язків державної адміністрації. Виконуючи ці доручені справи, гміна діяла як допоміжний орган для Староства [14].

Окреслимо детальніше ті справи, які стосувалися безпосередньо громади і які вирішувалися виключно власним коштом гміни. Її бюджет наповнювався за рахунок додаткового оподаткування членів громади та податків від діяльності окремих підприємств. Перш за все, це вже згадуване право надання приналежності до громади.

Наступне право стосувалося призначення священників та вчителів. Звичайно, воно передбачало утримання священника за кошт громади (далі буде показано, що таке рішення мало важливе значення й для парафії, і для гміни в цілому), як і вчителів, у тих школах, які громада сама заклала та утримувала [10, § 31]. Щодо шкіл, які одержували допомогу від публічних фондів (чи то державних, чи то крайових), то в них громада мала право вирішувати мову викладання в ній [15]. Громада по праву надавала місця в громадських закладах калкам, старцям, одинакам і т. ін.

Закон громадський дозволяв громаді, а точніше, її старшині, задля вирішення громадських справ формувати відповідні служби урядників і слуг, як-от: секретар, писар, лікар, будівничий, поліціант, нічний сторож тощо. Рада громадська вирішувала, скільки в громадському уряді повинно бути службовців та яку платню їм встановлювати [16].

Також громада мала право видворення за межі її території таких осіб, як: волоцюг та жебраків; тих, хто, перебуваючи в громаді, не мав жодного заробітку та не міг пояснити мету свого перебування в ній; осіб, випущених із в'язниці, якщо вони є небезпечними та загрозували чужій власності чи то спокою членів громади.

На громаду покладався обов'язок забезпечувати безпеку своїх членів та їхнього майна. Саме вїт повинен був запобігати будь-яким сварам, розбою, крадіжкам тощо. А в разі якщо тяжкі злочини (убивство, підпал, тяжкі тілесні ушкодження, значні крадіжки) траплялися в громаді, то вїт мав би всіляко сприяти Судам карним у виявленні злочинців та притягнення їх до відповідальності. Саме для цих потреб кожна громада утримувала в себе нічну сторожу, а там, де вона була відсутня, коморники повинні були по черзі відбувати сторожу нічну.

Також громада мусила б дбати про розбудову та утримання в порядку громадські дороги, мости, вулиці та площі. Такий обов'язок на гміни було покладено законом дороговим від 7 липня 1885 р. [17].

З метою охорони польової власності (усе, що знаходилося на полі, а то всі предмети, які отримані з рільного господарства і мали до нього будь-яке відношення в найширшому розумінні, є польною власністю) кожна гміна повинна утримувати стражників польних, яких затверджувала на посаді та заприсягала Староству [17]. Щодо покарання злочинців польних, які вчинили проступок на ґрунтах громадських, то його здійснював вїт разом із двома присяжними (асесорами).

Однією з важливих справ, що покладалась на громаду, був догляд за торговельною діяльністю, яка чинилась на території громади, над мірами та вагами, що використовувалися при цій торгівлі. Саме старшина здійснювала догляд за різниками, пекарями, будь-якими купцями, щоб вони продавали здоровий та якісний товар, застосовуючи при цьому справедливі ваги та міри. Також громада мала право стягувати торговий збір від кожного, хто в цей день збував свій товар на громадському торзі [18]. Власне, торговий порядок та тарифи торговельного збору через Староство подавалися на затвердження до Намісництва [19].

Окрім того, громада повинна була опікуватися всім тим, що могло зашкодити здоров'ю мешканців громади. Насамперед доглядати за чистотою постійних дворів, за дорогами, площами, хатами, каналами, криницями, річками та ставками. На кожного члена громади покладався обов'язок дбати про чистоту власної хаги та прилеглої території. Рада громадська повинна була або утримували лікаря або забезпечити його безпосередню доступність для членів громади, а вчена акушерка мала б бути в гміні обов'язково – задля допомоги людям при слабкості. У разі виникнення підозри щодо епідемічного захворювання, вїт мусив би невідкладно сповістити про це Староство та очікувати повітового лікаря. Також розпорядженням Намісника від 11 квітня 1876 р. у громадах запроваджувалося обов'язкове щеплення дітей від віспи [20].

Так само уважно гміна повинна була ставитися до здоров'я тварин та боронити їх від зарази. Так заборонялось допускати на територію гміни тварину без паспорту,

який видавався старшиною громадською. Той, хто виявляв хворобу у тварини, повинен був негайно повідомити про це уряд громадський та забезпечити ізоляцію хворої тварини. Своєю чергою він мав інформувати Старство, що висилало ветеринара, який вживав би необхідні заходи, аж до забою тварини [10, § 62]. Вартість забитої тварини відшкодовувалася власнику за рішенням Намісництва. Ті, хто приховував факт хвороби або зволікав повідомляти громадську владу, притягувався до відповідальності або у вигляді двох місяців арешту, або штрафом у розмірі 3 000 злотих рейнських (гульденів).

Старшина громадська була зобов'язана опікуватися та доглядати за челяддю, слугами та заробітчанами. Суть цієї опіки полягала в запобіганні утискам з боку господарів, які не повинні були переобтяжувати слуг. Одночасно старшина мала право й покарання тих, хто ухилявся від виконання покладених на них обов'язків.

На громаду також покладалася обов'язок дотримання публічних звичаїв. Шанобливе ставлення до неділь і свят, у які не можна проводити торги та ярмарки. Музика та танці під час свят можливі лише з дозволу уряду громадського, та й то лише після вечірнього богослужіння. На забавах мав би панувати спокій та порядок. Також старшина громадська повинна запобігати п'янству. Не допускати напризволяще множення шинків по селах та дбати, щоб о 22-й вони всі були вже зачинені [10, § 35, 56]. Утім, вважалося, що кращим запобіжником п'янства є запровадження в громаді братерств тверезості та товаристів просвіти.

Опіка над убогими також покладалася на іміну, для чого запроваджувався відповідний фонд, до якого спрямовувались стягнення, що накладалися старшиною громадською та судом карним на порушників [21]. Сюди ж спрямовувалися й збори за дозвіл на музику й танці та ті квоти, які своїм рішенням визначала Рада громадська. Безпосередньо справами вбогих переймався він [22, с. 91]. Так само громада запроваджувала добродійні заклади: шпиталі, бурси для бідної молоді, доми сиріт, калік тощо.

Доглядала старшина громадська й за будівництвом на її території, погоджуючи із забудовниками плани майбутніх будівель щодо їх відповідності існуючим нормам та узгодженості із сусідами, а також дотримання пожежних норм безпеки, перевіряючи пожежний стан щонайменше три рази на рік.

Важливою громадською справою було утримання школи, бо саме на неї покладалося релігійно-моральне виховання дітей, яких треба було довести до такого стану, щоб вони вирости добрими та заможними людьми як для себе, так і для інших. Школа повинна була надати дітям відповідних знань і навичок, розвивати їхні здібності, а також формувати підвалини для виховання з них достойних громадян і членів суспільства. Це означало, що школа з виховного закладу перетворювалася на загальноосвітній [23]. Яка школа – такими будуть й люди в громаді [23]. Громада зобов'язана заснувати народну школу та утримувати народного вчителя. На все це спрямовувалося 9 % всіх податків громадських разом із податками державними, що сплачувались у громаді. Щодо обшар двірських, то в них на утримання школи витрачали до 3 % [24].

Проте обов'язок покладалася не лише на громаду, а й на її членів. Батьки мусили посилати своїх дітей до школи відтоді, як їм сповнилося шість років, і доти, доки не виповниться дванадцять. А вже після дванадцяти – ще два роки додаткового нав-

чання кожної неділі. Відповідальне ставлення до освітньої справи ілюструвало положення того, що вчитель був зобов'язаний раз на місяць звідомлювати Раду шкільну місцеву щодо дітей, які не відвідують школу, а рада своєю чергою мала право притягнути батьків до відповідальності, присуджуючи їм або грошовий штраф у розмірі до 50 австр. злотих або арешт до 14 днів у разі ухиляння від обов'язків. Виконання покарання покладалося на старшину громадську [25].

Також гміна повинна була долучатися до вирішення спорів, що виникали посеред членів громади. Звичайно, основний тягар покладался на судову владу, утім сторони могли добровільно зголоситися на розгляд справи судом громадським – «урядом роземним громадським» [25]. Крайові особливості уряду роземного громадського встановлювалися галицьким крайовим законом [25]. У параграфі 1 цього закону йшлося, що «уряд роземний для поєднання, залагоди сторін спірних має бути установлений в кожній громаді». Таким чином, рада громадська зобов'язана обрати з громади щонайменше трьох поважних людей, відомих своєю сумлінністю та правістю, та доручити їм вирішити справу по суті. Головувати в такому суді повинен очільник громади. Він слухав Виділ повітовий та Старство про вибір суду громадського, який уповноважений розглядати справи в такому складі протягом трьох років. Також обраний склад суду повинен скласти присягу в Старстві, пообіцявши чинити суд чесно, ставитись однаково як до бідних, так і до багатих та не брати подарунків. До суду призначався писар, який теж складав присягу в Старстві. У гмінах, що об'єднують понад 4 000 мешканців, сума позову не могла бути більшою аніж 300 австр. злотих. Там же, де кількість мешканців менша, то й справи розглядалися такі, що не перевищували суми позову в 100 австр. злотих [10, § 32, § 60].

Головною метою суду було замирення сторін та приведення їх до угоди, яка відповідним чином реєструвалася в журналі. Угода, що укладалася перед судом громадським, мала юридичну силу вироку суду та в разі відмови від її добровільного виконання могла бути представлена до суду з метою її примусового виконання [10, § 59].

Закон громадський закріплював за старшиною громадською право притягати до відповідальності за правопорушення в справах громадських, бо невиконання постанов та ухвал ради громадської повинно тягнути за собою певну відповідальність. Притягання до відповідальності покладалося на війта та двох асесорів (присяжних), які виносили рішення більшістю голосів. Щодо санкцій за ті чи інші порушення, то окремі з них, як було показано вище, передбачалися самим законом громадським, а решта встановлювалася спеціальними законами, як цісарськими, так і крайовими. Але закон громадський містив і таку норму, що в разі відсутності в чинних законах санкцій за те чи інше правопорушення, старшина громадська могла застосувати до винного грошовий штраф, який не міг перевищувати 15 австр. злотих, а в разі неможливості його сплатити – заарештувати порушника на строк до 5 днів [26]. До компетенції ради громадської закон відносив право встановити конкретну санкцію, але в межах, які було визначено законом. В особливих, екстраординарних випадках закон надавав право війтові накладати штраф на порушника в розмірі до 3 австр. злотих або арешт на добу [10, § 28].

Щодо питань побудови церков та парафіяльних будинків на території гміни, а також їх подальшого утримання, то формально ці питання не належали до компетенції громадської, утім вони стосувалися самих парафіян. А тому для вирішення цих питань церковна громада (парафія) мала створити комітет церковний із п'яти членів.

Саме на нього покладався тягар організації будови та подальшого утримання церков і молитовних будинків.

Отже, попередній огляд свідчить, що сфера управлінських функцій гміни, як власних, так і делегованих, була достатньо детально регламентована в чинному законодавстві, як загальними, так і спеціальними законами, а її дотримання забезпечувалося багаторівневим контролем органів державної влади. І метою цього контролю, як зазначала влада, було боронити інтереси членів громади від розпоряджень та заходів, які могли б порушити ці інтереси [10, § 30].

Також детальної регламентації в законодавстві знало й розподілення цих функцій поміж органами влади громади.

Власне, як вже було зазначено, рада громадська обіймала найвищу владу в громаді. Вона в межах своєї компетенції постановляла рішення у важливих справах громадських та контролювала їх виконання. І старшина громадська, і вїйт були підконтрольні раді та мусили виконувати її постанови [10, § 40]. До компетенції ради закон відносив рішення, що стосувалися справ маєткових, а саме: розпорядження маєтком та добром громадським; визначення способів використання маєтку та добра; ухвалення річного бюджету та контроль за його дотриманням; визначення та погодження річних рахунків громадських; надання згоди на початок проваджень щодо вирішення спорів або припинення їх. Також закон призначав заступників правних та затверджував угоди, яких сторони досягли в процесі; і взагалі вирішував усі справи, які хоч і не належали до управління громадським маєтком, але визнавав за доцільне їх вирішити [10, § 38].

Наступне коло питань, що покладалися на раду громадську, це: обрання Старшини громадської; розв'язання всіх питань щодо надання права приналежності до громади; виконання патронажних функцій від імені громади та вирішення фундаційних питань; ухвалення умов взаємовідносин у справах з іншими громадами або представниками двірських обшар; обрання мужів довіри до суду громадського [10, § 37].

І останнє коло питань, що вирішувала рада, стосувалося її контрольних функцій: нагляд за діяльністю Старшини громадської; проведення ревізії каси громадської двічі на рік [10, § 45]; розгляд скарги на розпорядження та постанови громадського уряду щодо власних громадських справ [10, § 46].

Робота ради громадської відбувалась у формі публічних засідань, які проходили під головуванням вїйта або його заступника. Саме вїйт організував проведення засідання, слідкував за порядком та веденням протоколу [10, § 47]. Задля постановлення рішення треба було, щоб за нього віддала свої голоси більшість присутніх на засіданні. Щодо уряду громадського чи то старшини, то їй належала виконавча влада, і вона була зобов'язана виконувати все, що постановить рада, або те, що вона сама вважає за доцільним у межах своєї компетенції. Отже, Старшині заборонялося виходити за межі повноважень, установлених у законі громадському, та зазіхати на компетенцію ради громадської. У разі виникнення непорозуміння з радою, коли старшина переконана, що рішення ради є незаконним, то така суперечність вирішувалася через Старство або Виділ повітовий [10, § 48].

Щодо очільника громади, вїйта, то він визнавався тим, хто стоїть на сторожі добра та порядку в гміні. На нього покладалося ведення всіх справ старшини громадської, виконання ухвал ради громадської та розпоряджень, що надходили від державної влади.

Допомагали вйтові в його справах двоє присяжних (асесори), яким він міг доручити (під свою відповідальність) виконання конкретного доручення [10, § 51].

Саме вйт повинен був дбати про масток громадський, доглядати, як використовується громадське майно, опікуватись спокоєм та безпекою в гміні. Вирішення питань, що знаходяться в компетенції ради громадської, він здійснював виключно відповідно до постановлених рішень. Лише в невідкладних справах вйт міг прийняти рішення самостійно, але з подальшим його затвердженням на найближчому засіданні ради [10, § 58]. Свої обов'язки очільник громади здійснював за допомогою урядників, поліціантів та слуг громадських. У разі коли їх спільних зусиль не вистачало для виконання рішення, вйт міг звернутися до Староства за допомогою, яке й повинно надати йому в поміч жандармів, котрі мають виконувати його розпорядження [10, § 52].

І нарешті, саме вйт представляв громаду в стосунках зовні, перед владою та іншими суб'єктами правовідносин. Усе листування від імені громади відбувалося за підписом вйта або уповноваженого на те його заступника та одного з асесорів, як й укладання будь-яких правочинів, у якому однією зі сторін виступала гміна. Ті ж питання, які потребували рішення ради громадської при їх юридичному оформленні потребували обов'язкового посилання в тексті на ухвалу ради, а сам документ мав би бути підписаний двома радниками громадськими. Також обов'язковим атрибутом документа, що виходив від імені громади, був відбиток громадської печатки [10, § 54].

За виконання покладених на нього обов'язків вйт відповідав перед громадою (щодо власних справ) та перед урядом (щодо справ їм доручених). Поряд із вйтом відповідальність покладалась і на членів старшини, якщо з їхньої вини або через недбалість громаді була завдана шкода. Рада громадська мала право вимагати відшкодування заподіяної шкоди, а в разі відмови від добровільного відшкодування збитків, вона звітлювала Староство і Виділ повітовий та, за умови отримання їхньої згоди, могла звертатися з позовом до суду. Причому Староство мало своєю владою відсторонити звинуваченого від урядування до завершення розгляду справи [10, § 64].

Висновки. Отже, попри подвійний контроль із боку державної влади, гміна в багатьох питаннях відчувала себе автономною, і в цих умовах функціонування органів місцевої громадської влади західноукраїнське суспільство почало проходити школу самоврядування. Ті демократичні ідеали, які завжди супроводжували існування громад, стали джерелом нових політичних течій, а для українців – ще й інструментом захисту національних прав. Після набуття чинності Закону громадського 1866 р., коли його положення запрацювали в краї, кожна гміна стала обирати власну раду та свого очільника. Спочатку селяни не усвідомлювали значущості тих реформ, які відбулись, і доволі зневажливо ставилися до своїх щойно набутих прав, проте з часом ради громадські довели свою дієвість та на початку ХХ ст. не в одному селі вже точилася гостра боротьба між різними партіями за мандати депутатів, а особливо – за посаду вйта [27].

Використані джерела:

1. Областное, административное и общинное устройство Галиции по австрийскому законодательству. Петроградъ: Государственная типографія, 1915. XXXIII, 185 с. С. XV.
2. Główniński S. Stosunki społeczne i ekonomiczne w Galicyi. Lwów: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908. 41 s.

3. Законъ зъ дня 12 Серпня 1866 р. про обшари двірські. *Вѣстникъ законѡвъ и распоряженій краевыхъ для Королевства Галиціи и Володимиріи разомъ съ великимъ Княжествомъ Краковскимъ*. Рокъ 1866. № 20. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1866.

4. Kumaniecki K. W. Ustrój władz samorządowych na ziemiach Polski w zarysie. Warszawa; Kraków: J. Czerniecki, 1921. 80 s.

5. Die Habsburgermonarchie 1848–1818. Band II. Verwaltung und Rechtswesen / by Peter Wandruszka, Adam & Urbanitsch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975. XVIII+791 s.

6. Mayrhofer E. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Wien: Verlag Manz, 1875. Vol. II. 1624 s.

7. Kaiserliches Patent vom 24 April 1859, wirtfam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des lombardifch venetianifchen Königreiches, Dalmatiens und des Militär-Bränzländes womit ein neues Semeindegefeb er Laffen wird. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Deterreich RGBl*. Jahrgang 1859. № 58. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 1859. 826 s.

8. Die Habsburgermonarchie 1848–1818. Band II. Verwaltung und Rechtswesen / by Peter Wandruszka, Adam & Urbanitsch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975. XVIII+791 s. 280; Ustawa gminna dla Krolestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. *D.U.Kr.* Lwow. Rok 1866. Cz. XI. № 19. S. 62; Законъ громадскій обовязуючий въ Королевствъ Галичины и Володимиріъ зъ великимъ Князьствомъ Краковскимъ, зъ дня 12 Серпня 1866 р. *Вѣстникъ законѡвъ и распоряженій краевыхъ для Королевства Галиціи и Володимиріи разомъ съ великимъ Княжествомъ Краковскимъ*. Рокъ 1866. № 19. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1866.

9. Broński K. Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 2000. № 548. S. 62–63.

10. Ustawa gminna dla Krolestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. *D.U.Kr.* Lwow. Rok 1866. Cz. XI. № 19, § 2, § 14, § 19, § 23, § 28-32, § 35, § 37, § 38, § 40, § 46-48, § 51, § 52, § 54, § 56, § 58, § 60, § 62, § 64.

11. Kumaniecki K. W. Ustrój władz samorządowych na ziemiach Polski w zarysie. Warszawa; Kraków: J. Czerniecki, 1921. S. 80.

12. Рішення Трибуналу адміністративного у м. Відні № 577 від 14.03.1883 р., № 501 від 11.04.1883 р. *Левицький К. А. Наш закон громадський або які ми маєм права і повинності в громаді*. *Просвіта*. Львів: Т-во «Просвіта». 1889. С. 1–122.

13. Ustawa z dnia 13 Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowla, Wadowice, Wieliczka, Zloczów, Żółkiew. *D.U.Kr.* Rock 1889. Wydany i rozesłany dnia 10 Kwietnia 1889. Część VII. Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego, 1889. S. 89.

14. Красвій законъ зъ 22 червня 1867. Ч. 13 В. з. кр. ОязыцѢ въкладомѡмъ въ школахъ народныхъ (плодовыхъ) Королѣвствъ Галичины и Володимиріи зъ королѣвствомъ Краковскимъ. *Правда*. 1876. Арт. II. Ч. 123. С. 1–2.

15. Законъ дороговий въ Королевствъ Галичины и Володимиріъ зъ великимъ Князьствомъ Краковскимъ, зъ дня 7 липня 1885 р. *Вѣстникъ законѡвъ и распоряженій краевыхъ для Королевства Галиціи и Володимиріи разомъ съ великимъ Княжествомъ Краковскимъ*. Рокъ 1885. № 39. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1885.

16. Законъ про охорону полів въ Королевствъ Галичини и Володимиріъ зъ великимъ Князьствомъ Краковскимъ, зъ дня 17 липня 1876 р. *Вѣстникъ законовъ и розпорядженій краєвыхъ для Королевства Галиціи и Володимиріи разомъ съ великимъ Князьствомъ Краковскимъ*. Рокъ 1876. № 29, § 24, 28. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1876.

17. Законъ промисловий, зъ дня 15 березня 1883 р. *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краєвъ въ державной думѣ заступленыхъ*. Рокъ 1883. № 39, § 69, § 70. Вѣдень: Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатнѣ, 1883.

18. Розпорядження Намісництва зъ 11 цвѣтна 1876 р. *Вістникъ законів і розпоряджень краєвих для Королівств Галичини і Володимирії враз з Великим Князівством Краківським*. Рокъ 1876. №. 16.727. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1876.

19. Законъ санітарний, зъ дня 29 лютого 1880 р. *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краєвъ въ державной думѣ заступленыхъ*. Рокъ 1880. № 35. Вѣдень: Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатнѣ, 1880.

20. Розпорядження Намісництва зъ дня 14 червня 1856 р. *Вістникъ законів і розпоряджень краєвих для Королівств Галичини і Володимирії враз з Великим Князівством Краківським*. Рокъ 1856. №. 20. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1856.

21. Гр. Про школьніцтво народне в Австріи. *Учитель*. 1891. Р. 3. Ч. 24. С. 371.

22. Левицький К. А. Наш закон громадський або які ми маєм права і повинності в громаді. Просвіта. Львів: Т-во «Просвіта». 1889. С. 1–122.

23. Ustawa z dnia 2 maja 1873 o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych, i obowiązku posyłania do nich dzieci. *Ustawy i najważniejsze Rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Lwów, 1879. S. 1–21. Art. 18., 43–44.

24. Законъ державный, зъ дня 21 вересня 1869 р. *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краєвъ въ державной думѣ заступленыхъ*. Рокъ 1869. № 150. Вѣдень: Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатнѣ, 1869.

25. Законъ про уряд роземний громадський, зъ дня 6 березня 1875 р. *Вістникъ законів і розпоряджень краєвих для Королівств Галичини і Володимирії враз з Великим Князівством Краківським*. Рокъ 1875. №. 27, § 27, § 29–31. Львовъ: Въ ц. к. Галиційской скарбово-державной типографіи, 1875.

26. Rauscher. Die Gemeindeverwaltung u. Gemeindeverfassung. *Friedmann E. Das Österreichische Recht / Arthur Sandig und Josef Wach*. 3 Bände. Wien: Deutsches Verlagshaus Bong & Co., 1905. X, 1488, 39 S. Bd. I. S. 953.

27. Гулюк Ю. Жаб'є: Історичні розповіді від часу залюднення цього краю до 1939 року. Верховина: Гуцульщина, 2004. 176 с.

References:

1. Oblastnoe, admynystratyvnoe y obshchynnoe ustroistvo Halytsiy po avstriiskomu zakonodatelstvu. (1915) Petrohradъ: Hosudarstvenaia typohrafiia. XXXIII, XV. [in Russian].

2. Głabiński, S. (1908) Stosunki społeczne i ekonomiczne w Galicyi. Lwów: Druk W. L. Anczyca i Spółki. [in Polish].

3. Zakon zъ dnia 12 Serpnia 1866 r. pro obszary dvirski. *Vѣstnyky zakonovy y rozporiazhenii kraievskikhъ dlia Korolevstva Halytsiy y Volodymyriy razomъ съ velykymъ Kniashestvomъ Krakovskymъ - Vestnikъ laus and regulations for the Kingdom of Galicia and Volodymyr at the same time with the Grand Duchy of Krakow*, 20. Lvovъ: Въ ts. k. Halytsiiskoi skarbovo-derzhavnoi typohrafiy. [in Polish].

4. Kumaniecki, K. W. (1921) Ustrój władz samorządowych na ziemiach Polski w zarzysie. Warszawa; Kraków: J. Czerniecki. [in Polish].

5. Die Habsburgermonarchie 1848–1818. (1975) Band II. Verwaltung und Rechtswesen. Peter Wandruszka, Adam, & Urbanitsch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, XVIII+. [in German].

6. Mayrhofer, E. (1875) Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Wien: Verlag Manz, vol. II. [in German].

7. Kaiserliches Patent vom 24 April 1859, wirtfam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des lombardifch venetianifchen Königreiches, Dalmatiens und des Militär-Bränzlandes womit ein neues Semeindegefeb er Laffen wird. (1859) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Deterreich* RGBl. *Jahrgang*, 58. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei. [in German].

8. Die Habsburgermonarchie 1848–1818. Band II. Verwaltung und Rechtswesen. Peter Wandruszka, Adam, & Urbanitsch. (1975) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, XVIII, 280; (1866) Ustawa gminna dla Krolestva Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. *D.U.Kr.* Lwow. Rok. *Part. XI*, 19, 62; (1866) Законъ hromadskii oboviazuiuchii vъ Korolevstvъ Halychyni y Volodymyryъ zъ velykymъ Kniaz'vstvomъ Krakovskymъ, zъ dnia 12 Sernpia 1866 r. *Vestnyky zakonovъ y rosporiazhienii kraevykhъ dlia Korolevstva Halytsiy y Volodymyriy razomъ sъ velykymъ Kniazhestvomъ Krakovskymъ* - *Vestnik laws and regulations for the Kingdom of Galicia and Volodymyr at the same time with the Grand Duchy of Krakow*, 19. Lvovъ: Vъ ts. k. Halytsiiskoi skarbovo-derzhavnoi typhrafii. [in German-Polish-Russian].

9. Broński, K. (2000) Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie - Scientific Journals of the University of Economics in Krakow*, 548, 62–63. [in Polish].

10. Ustawa gminna dla Krolestva Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. *D.U.Kr.* (1866) Lwow, *part XI*, 19, § 2, § 14, § 19, § 23, § 28-32, § 35, § 37, § 38, § 40, § 46-48, § 51, § 52, § 54, § 56, § 58, § 60, § 62, § 64. [in Polish].

11. Kumaniecki, K. W. (1921) Ustrój władz samorządowych na ziemiach Polski w zarysie. Warszawa; Kraków: J. Czerniecki, 80. [in Polish].

12. Rishennia Trybunalu administratyvnoho u m. Vidni № 577 vid 14.03.1883 r., № 501 vid 11.04.1883 r. *Levytskyi, K. A.* (1889) *Nash zakon hromadskiyi abo yaki my maiem prava i povynnosti v hromadi*. Prosvita. Lviv: T-vo «Prosvita», 1–122. [in Ukrainian].

13. Ustawa z dnia 13 Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowla, Wadowice, Wieliczka, Złoczów, Żółkiew. *D.U.Kr.* (1889). Wydany i rozesłany dnia 10 Kwietnia 1889. *Part VII*. Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego, 89. [in Hungarian].

14. Kraievnyi zakonъ zъ 22 chervnia 1867, part 13. (1867) V. z. kr. O yazytsъ vykladovomъ vъ shkolkakhъ narodnykhъ (liudovykhъ) Korol'vstvъ Halychyny y Volodymyriy zъ korol'vstvomъ Krakovskymъ. *Pravda – Truthno* Art. II, *part 123*, 1–2. [in Russian].

15. Закон" dorogoviy v" Korolevstv" Galichiny i Volodimiri" z" velikim" Knyaz'vstvom" Krakovskim", z" dnya 7 lipnya 1885 r. (1885) *V"stnik" zakonov" i rosporyazhenij kraevykh" dlya Korolevstva Galicii i Volodimiri razom" s" velikim" Knyazhestvom" Krakovskim"* - *Bulletin of laws and regulations for the Kingdom of Galicia and Volodymyr at the same time with the Grand Duchy of Krakow*, 39. Lvovъ: Vъ ts. k. Halytsiiskoi skarbovo-derzhavnoi typhrafii. [in Russian].

16. Закон" pro ohoronu poliv v" Korolevstv" Galichiny i Volodimiri" z" velikim" Knyaz'vstvom" Krakovskim", z" dnya 17 lipnya 1876 r. *V"stnik" zakonov" i rosporyazhenij kraevykh" dlya Korolevstva Galicii i Volodimiri razom" s" velikim" Knyazhestvom" Krakovskim"*. *V"stnik" zakonov"*

"i rosporyazhenij kraevykh" dlya Korolevstva Galicii i Volodimirii razom "s" velikim "Knyazhestvom" Krakovskimi" - Bulletin of laws and regulations for the Kingdom of Galicia and Volodymyr at the same time with the Grand Duchy of Krakow, 29, § 24, § 28. Lvovъ: Vъ ts. k. Halyskiiskoi skarbovo-derzhavnoi tipohrafiy. [in Russian].

17. Zakon" promislavij, z" dnja 15 bereznya 1883 r. (1883) V"strik" zakonov" derzhavnykh" dlya korolevstv" i kraev" v" derzhavnoj dum" zastuplenykh" Zakonъ promyslavyi, zъ dnja 15 bereznya 1883 r. - Vestnik laws of sovereign for kingdoms and territories in the sovereign дума of intercessors, 39, § 69, § 70. Viden: Tyskomъ tsarsko-korolevskoi nadvernoy y statskoy pečatnъ.

18. Rozporjadzhennya Namisnictva z" 11 cvetnya 1876 r. Vistnyk zakoniv i rozporiadzhen kraievkykh dlia Korolivstva Halychyny i Volodymyryi vraz z Velykym Kniazivstvom Krakivskym - The Bulletin of Laws and Regulations of the Territories for the Kingdoms of Galicia and Volodymyr at the same time with the Grand Duchy of Krakiv, 16.727. Lvovъ: Vъ ts. k. Halyskiiskoi skarbovo-derzhavnoi tipohrafiy. [in Russian].

19. Zakon" sanitarnij, z" dnja 29 lyutogo 1880 r. (1880) V"strik" zakonov" derzhavnykh" dlya korolevstvo" i kraev" v" derzhavnoj dum" zastuplenykh" - Vestnik laws of sovereign for kingdoms and territories in the sovereign дума of intercessors. V"den': Tyskom" c"sarsko-korolevskoj nadvernoi i statskoi pečatn", 35. [in Russian].

20. Rozporiadzhennia Namisnytstva zъ dnja 14 chervnia 1856 r. (1856) Vistnyk zakoniv i rozporiadzhen kraievkykh dlia Korolivstva Halychyny i Volodymyryi vraz z Velykym Kniazivstvom Krakivskym - Bulletin of laws and regulations of the regional for the Kingdoms of Galicia and Vladimir together with the Grand Duchy of Krakow, 20. Lvovъ: Vъ ts. k. Halyskiiskoi skarbovo-derzhavnoi tipohrafiy. [in Ukrainian].

21. Hr. Pro shkolnytstvo narodne v Avstrii. (1891) Uchytel- Teacher, section 3, part. 24, 371.

22. Levytskyi, K. A. (1889) Nash zakon hromadskyi abo yaki my maiem prava i povynnosti v hromadi. Prosvita. Lviv: T-vo «Prosvita», 1-122. [in Ukrainian].

23. Ustawa z dnja 2 maja 1873 o zakladaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych, i obowiazku posylania do nich dzieci. (1879) Ustawy i najwazniejsze Rozporzadzienia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem - The measures taken to comply with the provisions of the Treaty establishing the European Community shall apply to the Galician and Lodomers of Poland. Lwów. Art. 18. Art. 43-44, 1-21. [in Polish].

24. Zakon" derzhavnyi, z" dnja 21 veresnia 1869 r. (1869) V"stnyk" zakonov" derzhavnykh" dlia korolevstvo" y kraev" v" derzhavnoi dum" zastuplenykh"- Vestnik laws of the sovereign for the kingdoms and territories in the sovereign thought of the intercessors, 150. Viden: Tyskom" ts"sarsko-korolevskoi nadvernoy y statskoy pečatn". [in Russian].

25. Zakon" pro uriad rozziemnyi hromadskyi, z" dnja 6 bereznya 1875 r. Vistnyk zakoniv i rozporiadzhen kraievkykh dlia Korolivstva Halychyny i Volodymyryi vraz z Velykym Kniazivstvom Krakivskym - Bulletin of laws and regulations of the regional for the Kingdoms of Galicia and Vladimir together with the Grand Duchy of Krakow, 27, § 27, § 29-31. Lvov": V" ts. k. Halyskiiskoi skarbovo-derzhavnoi tipohrafiy, 1875. [in Ukrainian].

26. Rauscher. Die Gemeindeverwaltung u. Gemeindeverfassung. (1905) Friedmann E. Das Österreichische Recht. Arthur Sandig, & Josef Wach. 3 Bände. Wien: Deutsches Verlagshaus Bong.& Co., X, 1488, I, 953.

27. Huliuk, Yu. (2004) Zhab'ie: listorychni rozpovidi vid chasu zaludnennia tosho kraiu do 1939 roku. Verkhovyna: Hutsulshchyna. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020

Бутьрин Е. А.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории и философии права
Одесского государственного университета
внутренних дел
(г. Одесса, Украина)

КОМПЕТЕНЦИЯ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГАЛИЧИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье осуществлен историко-правовой анализ разграничения компетенции органов местного самоуправления на территории Галичины во второй половине XIX века. Выяснено, что определение новых административных единиц – общин – происходило на основании земельного кадастра 1848, который было составлен еще накануне февральской революции в Австрии. Реорганизация местного самоуправления в империи в середине XIX в. почти не затронула правового статуса помещичьих земель, однако реформа незначительно ограничила полномочия помещиков. Сделаны выводы, что в начале крестьяне не понимали значимости тех реформ, которые состоялись, и поэтому довольно пренебрежительно относились к своим, только приобретенным правам, однако со временем совет общины доказал свою эффективность, потому в начале XX ст. во многих селах уже шла острая борьба между различными партиями за мандаты депутатов, а особенно – за должность войта.

Ключевые слова: войт, земельный кадастр, гмина, компетенция, община, совет, старшина.

Butyrin E.,
Candidate of Law, Associate Professor
of the Theory of Philosophy of Law
Odesa State University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine)

COMPETENCE OF LOCAL GOVERNMENT BODIES ON THE TERRITORY OF GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article provides a historical and legal analysis of the delimitation of local governments' competence in Halychyna in the second part of the XIX century. It has been determined that the definition of new administrative units – communities – was based on the land cadastre of 1848, which was compiled on the eve of the March Revolution. Reorganization of local self-government in the empire in the middle of the XIX century almost did not affect the legal status of landed estates, except to some extent, limited the powers of the landlord. The law defined the community council as the representative body of the community. The Council consisted of two members, those who were elected and those who were members beyond the elections. The number of councilors depended on the number of community members who had the right to elect. The public Council's work took place in the form of public meetings, which are chaired by the wojt or his deputy. Wojt organized the meeting, monitored the order, and kept minutes. In order for the decision to be made, the majority of those present at the meeting had to vote for it. As for the government of the public or the Starshyna, it had the executive power, and it was obliged to carry out everything that was decided by the Council, or what it considered appropriate within the competence. Thus, the Starshyna was forbidden to go beyond the

powers established by public law and on the public Council's competence. In case of a misunderstanding with the Council, when the Starshyna was convinced that the Council's decision is illegal, such a contradiction was resolved by Starostwo or the Uyezd Council.

As for the head of the community – wojt - he was recognized as a guardian of good and order in the commune. The wojt was responsible for conducting all affairs of the stars Starshyna, implementing the decisions of the public Council and orders coming from the state authorities. Two jurors (assessors) assisted the wojt in his affairs, to whom the wojt entrusted, under his responsibility, the execution of a specific assignment.

Wojt was in charge of the public property, the use of public property, and peace and security in the commune. The resolution of issues within the public Council's competence was carried out by the wojt exclusively following the decisions made. Only in urgent matters, the wojt could make a decision on his own, but with its subsequent approval at the next meeting of the Council. The Starshyna performed his duties with the help of government officials, police officers, and public servants. If their joint efforts were not sufficient to enforce the decision, the wojt could ask for the Starshyna Council's assistance, which had to provide the gendarmes to carry out the orders.

Thus, the preliminary review shows that the sphere of administrative functions of the gmina, both own and delegated, was regulated in sufficient detail in the current legislation, general and special laws; its observance was ensured by multilevel control of public authorities. The purpose of this control, as the authorities noted, was to protect the interests of community members from orders and measures that could violate those interests.

It has been concluded that at first, the peasants did not realize the importance of the reforms that took place and were quite contemptuous of their newly acquired rights. However, over time, public councils proved their effectiveness in the early twentieth century, and in villages there was a struggle between different parties for the mandates of deputies, especially the position of wojt.

Keywords: wojt, land cadastre, gmina, competence, community, Council, Starshyna.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.41-54
УДК 342.7

О. А. Любчик,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: lyubchikaa@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ – ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ: ТАК ЧИ НІ ?

У статті досліджуються підходи до визначення змісту та правової природи правового прецеденту як джерела права у формальному розумінні та його можливість виконувати функції таких джерел в Україні. Аналізуються різні підходи щодо визначення понять «джерела права», «форма права», «правотворчість», «нормативність», «судова практика».

Надаються конкретні пропозиції щодо зміни діючого законодавства.

Запропонований зміст та визначення терміна джерело права у формальному розумінні, обґрунтована теза про відсутність в Україні такого джерела права, як «правовий прецедент», та зроблений висновок про недоцільність і недоречність його використання в українській правовій системі в майбутньому.

Ключові слова: правовий прецедент, джерело права, форма права, судова практика, правотворчість, нормативність, правозастосування, тлумачення норм права.

Постановка проблеми. В Україні триває державне будівництво, і його метою повинна стати саме правова держава, проте Конституція України вже проголосила її такою в статті першій. Головною ознакою правової держави є дотримання її органами принципу верховенства права, що зумовлює чітке визначення змісту самого права та джерел, у яких це право (норми права) міститься. В Україні існує чіткий розподіл повноважень, завдань та функцій державних органів, і це виникло впродовж тривалого державного будівництва.

Наукові обґрунтування та власне історичний досвід багатьох поколінь українців створили чітке уявлення щодо визначення сутності джерел права та їх видів як тих, які існують у світі, так і тих, що використовуються в Україні. Висновком цих наукових обґрунтувань було те, що Україна (як і раніше УРСР) належить до романо-германської правової сім'ї, і джерелом права в її правовій системі визнається нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір та правовий звичай.

Період незалежності України характеризується бурхливим розвитком правових досліджень, націлених на пошук відповідей на питання, що постали внаслідок швидких ринкових перетворень у країні, змінилися погляди деяких учених щодо визначення поняття джерел права та їх систему. Тож були висловлені непоодинокі думки щодо визнання правового прецеденту джерелом права в Україні.

Уже багато років не припиняється наукова дискусія щодо цих питань, захищені дисертації та опубліковані наукові твори з метою обґрунтування прямо протилежних позицій. Проте сьогодні, коли Україна проголосила вектор розвитку в напрямку європейських цінностей і приєдналася до багатьох міжнародних конвенцій, статус «наукової проблеми» щодо визначення джерел права України та правового прецеденту як одного з них уже не задовольняє суспільство, юридичне співтовариство й державні органи, бо це вже проблема практична і впливає на суттєві сфери суспільного життя. Через те саме сьогодні необхідно поставити крапку в цих дискусіях та визначитись і законодавчо закріпити чіткі поняття, необхідні як для використання в міжнародних правовідносинах, так і при регулюванні правовідносин у середині країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення та системи джерел права, значення правового прецеденту як одного з джерел права в Україні досліджували багато вітчизняних та зарубіжних фахівців із теорії держави і права та галузевих наук, а саме: С. С. Алексєєв, Л. Б. Алексєєва, М. Г. Авдюков, А. Т. Боннер, А. М. Бєзина, С. М. Братусь, А. Б. Венгеров, С. І. Вільнянський, М. М. Вопленко, С. Л. Зівс, М. С. Кельман, М. І. Казюбра, В. В. Лазарєв, Д. Д. Луспенник, А. А. Марченко, В. С. Нєрсеянс, Л. М. Ніколенко, К. Ю. Савченко, В. В. Сухонос, В. В. Сажина, О. Ф. Скакун, В. М. Синюков, В. Я. Федоренко, Н. С. Хомяк, В. Н. Хропанюк, М. В. Цвік, О. М. Ярошенко та інші. Проте ця проблема в Україні є гострою, недостатньо врегульованою та на сьогодні ще не розв'язаною.

Формулювання цілей. Метою статті є формулювання змісту та правової природи правового прецеденту як джерела права та його можливість виконувати функції джерела права в Україні, запропонувати зміст та визначення терміна «джерело права

у формальному розумінні», надати конкретні пропозиції щодо зміни діючого законодавства, котре регулює правовідносини, у яких виникають проблеми правозастосування, пов'язані з термінами «джерело права» і «правовий прецедент».

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання суспільних відносин у будь-якій країні відбуваються за допомогою норм права, які характеризуються наступними ознаками: нормативність, загальнообов'язковість; розповсюджуються на невизначене коло осіб, застосовуються неодноразово, закріплюються в джерелах права, захищаються державою. Одне з багатьох визначень норм права таке: «це закріплене в джерелах права і відтворюване в поведінці суб'єктів права правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою» [1, с. 129]. Закріпленість у правових джерелах надає важливості визначення сутності і системи джерел права, у яких правотворчі й правозастосовні органи, конкретні особи мають можливість знайти ті обов'язкові алгоритми дій чи правила поведінки, які створені або санкціоновані державою для їх застосування, використання або дотримання. Проте саме поняття «джерело права» не закріплено нормативно, більше, у теорії права нема не тільки єдиного його визначення, а навіть єдиного поняття не існує.

С. І. Ожегов визначає джерело як: «1) водяний струмінь, що виходить на поверхність з-під землі; 2) те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь; 3) письмовий документ, пам'ятка, на основі яких будуються наукові дослідження» [3, с. 258]. У теорії права термін «джерела права» не пов'язують тільки з першим визначенням.

У юриспруденції склалися різні підходи до розуміння терміна «джерела права», наведемо декілька з них:

- джерела виникнення – права як соціального явища, сила, що творить право (правоутворююча сила);
- пам'ятки історії, літератури, судові справи та звичаї, що існували історично та мали значення для чинного на той час права;
- певний вид діяльності державної влади з утворення правових норм;
- матеріали, взяті за основу того чи іншого законодавства;
- способи зовнішнього виразу, існування та перетворення права [2, с. 178].

Є й інші підходи до визначення сутності джерел права, проте всі дослідники визначають багатозначність цього поняття і, як результат, його нефункціональність. Тому, на наш погляд, з метою припинення безперервної багаторічної наукової інтерпретації цього терміна доцільно нормативно визначити спеціальний, який буде позначати місце знаходження норм права, у якому його можна знайти та застосувати або використати.

Так М. І. Казюбра джерела права у формальному розумінні розглядає як способи зовнішнього вираження змісту правових норм, – своєрідного «резервуару», з якого суб'єкти правозастосування черпають відповідні норми (правила) для вирішення справи [1, с. 153].

Для визначення сутності та системи таких місць знаходження (резервуарів) норм права для суб'єктів права України пропонуємо, замість всеосяжного терміна «джерела права», використовувати «джерела права в формальному розумінні», під якими слід розуміти зовнішню форму вираження письмових документів у яких знаходяться норми права.

Таке визначення не збігається з іншими інтерпретаціями джерел права і буде однозначно сприйматися як спеціальний юридичний термін.

Визначення терміна «джерела права у формальному розумінні» дає можливість досліджувати питання про те, чи є правовий прецедент одним із таких, які діють в Україні. Офіційно термін «правовий прецедент» не визначений у жодному нормативному документі, який складає законодавство України, включаючи міжнародні договори, які ратифікувала Верховна Рада України. Тоді які підстави вважати, що він діє на території України де факто?

Наведемо декілька прикладів таких підстав, висунутих прихильниками використання правового прецеденту в Україні:

- «у зв'язку зі змінами в економічних, політичних, правових, соціальних відносинах нормативно-правові акти, як основне джерело права, не в змозі охопити і врегулювати нові суспільні відносини, що виникають у суспільстві у зв'язку із довготривалою законодавчою процедурою їх прийняття. Допомогти подолати прогалини в законодавстві покликаний судовий прецедент, що створюється вищими судовими органами України (Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України)» [4, с. 69];

- «насамперед змінилося саме праворозуміння. На зміну нормативізму прийшов плюралізм правових шкіл, і сучасне праворозуміння – це широке праворозуміння. Для поняття права зараз не так актуальна форма (закон, акт органу управління тощо), як внутрішній його зміст, який включає елементи свободи, гуманізму, рівності і справедливості. Переосмислення поняття права в свою чергу неухильно приводить нас до зміни ролі і значення судової влади, а отже, і до ролі судової практики та її результатів у правовій системі» [4, с. 25];

«у своїй діяльності судова влада повинна не тільки застосовувати закон, але й створювати загальні норми, коли законодавець мовчить. Судова правотворчість знаходить своє відображення у судових прецедентах Конституційного Суду України і в судовій практиці Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України та Вищого адміністративного суду України» [4, с. 89];

«Незалежно від того, чи визнаються, чи не визнаються за судовою практикою, у тому числі за постановами Пленуму Верховного Суду України, властивості джерела права, фактично вони такими є і мають велике значення для вітчизняної правової системи», – стверджує Д. І. Луспенік [5, с. 11].

Тож аналіз цих та інших «підстав» дає можливість окреслити наступну їх сукупність:

- 1) нормативний акт не встигає врегулювати нові правовідносини;
- 2) нормативний акт не здатний взагалі конкретно та справедливо врегулювати правовідносини;
- 3) треба допомогти нормативному акту заповнити прогалини та суперечності в законодавстві і праві;
- 4) на зміну нормативізму прийшов плюралізм правових шкіл;

5) для поняття права зараз не так актуальна форма (закон, акт органу управління тощо), як внутрішній його зміст, який включає елементи свободи, гуманізму, рівності і справедливості;

6) правотворчість знаходить своє відображення в судових прецедентах Конституційного Суду України і в судовій практиці Верховного Суду України, постановках пленуму ВСУ та в інших судових рішеннях;

7) у сучасних кодексах визнається наявність прогалін, при заповненні яких судді діятимуть як законодавці [4, с. 27];

8) недосконалість законодавства (колізії, суперечності, прогаліни в ньому); наділення судів правом визнавати недійсними норми органів влади й управління та скасовувати їх свідчить про те, що *компетенція суду поширюється і на нормотворення*; офіційне визнання прецедентів Європейського Суду з прав людини [6, с. 221].

Не всі ці аргументи на підтримку наявності правового прецеденту де факто в системі джерел права у формальному розумінні України можна вважати об'єктивними, але аргументи 6, 7 і 8 необхідно проаналізувати.

Як слушно зауважує Л. М. Ніколенко: «Прецедентна форма права широко використовується в Англії та США. Україна належить до країн статутного права, де суди не мають права формувати прецеденти. У Конституції України закріплені принцип, згідно з яким судді під час здійснення правосуддя незалежні та підкоряються лише закону (ст. 129). Якщо суд підкорятиметься рішенням іншого суду (прецеденту), то тим самим він відступить від цього принципу» [7, с. 11]. Також автор додає, що з позиції двох моделей судової правотворчості – англо-американської та континентальної – необхідно розрізнити два види прецеденту. Англійські суди і нині *не лише застосовують, але і створюють норми права*. Правила, що містяться в судових рішеннях, згідно з англійським правом, повинні застосовуватися і надалі, інакше буде порушена стабільність загального права і поставлено під загрозу саме його існування. У США відношення до прецеденту як джерела права спрощено, тут *цілком допускається зміна судової практики*.

У юридичній літературі розглядають *обов'язкові та переконливі* прецеденти, *правотлумачні* прецеденти [6, с. 220-221]. Постає питання: якщо навіть сам термін «правовий прецедент» не визначений прихильниками ідеї його впровадження в Україні і розглядаються різні змістовні його варіації, не сформульовані відмінності правового прецеденту та судової практики, чи можна стверджувати, що є сенс такого впровадження і всі теоретичні проблеми з цього приводу вже вирішені?

«Незважаючи на широке використання у юридичній термінології понять «судовий прецедент» і «судова практика», у літературі досі відсутній єдиний підхід до розуміння вказаних понять. Крім того, учені досі не прийшли до єдиного висновку про те, яким чином зазначені терміни співвідносяться між собою», – зауважує А. А. Марченко [4, с. 89].

У теорії права терміни «судовий» і «юридичний прецедент» розглядаються як рівнозначні поняття, оскільки є словами синонімами. Юридичний прецедент – це рішення органу державної влади (судової або адміністративної), що приймається як приклад для подальшого розгляду аналогічних справ. Сутність юридичного прецеденту в тому, що раніше прийняте державним органом рішення по конкретній справі набирає силу правової норми для подальшого застосування в аналогічній категорії справ [8, с. 185]. Тобто, аби згодитись на використання в Україні прецеденту,

треба погодитись, що в судових рішеннях (припустимо вищих судових органів) є саме норми права (це означає, що ці органи виконують правотворчу функцію держави), а не думка судового органу про те, що саме означає та чи інша норма (функція правотлумачення).

Як же сьогодні трактує чинне законодавство питання судової правотворчості і дії правового прецеденту в Україні? Стаття 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», закріплюючи завдання суду, наголошує: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Тобто завданням суду є здійснення правосуддя (розгляд конкретної справи), і це вид правозастосовної діяльності; *правотворча функція не згадується*.

Згідно з п. 6, 7 ст. 13 цього ж закону, *висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду (ВС), враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Як можна зрозуміти, цим законом прямо не передбачений правотворчий характер висновків Верховного Суду, тобто цьому органу не надано право утворювати нові норми права, а лише робити висновки щодо правозастосування вже існуючих норм права і пропонувати необхідний варіант їх правозастосування.*

З 15.12.2017 року, замість Верховного Суду України (ВСУ), запрацював новостворений Верховний Суд, і *від висновків, які викладені в його постановках, при необхідності можна відступити* відповідно до зміненого законодавства.

Н. Зозуля, досліджуючи питання обов'язковості рішень ВС і ВСУ, на прикладі ЦПК України зазначає: «Дане питання регламентоване ст. 403 ЦПК України (для правових позицій ВС) та п.7 п.п.1 Перехідних положень ЦПК України (для правових позицій ВСУ) і передбачає обов'язок касаційного суду, що розглядає справу і який *вважає необхідність у відступі від раніше викладеної правової позиції, передати її на розгляд палати, об'єднаної палати чи Великої палати Верховного Суду*» [9].

Вищезначене вказує що, висновки, які знаходяться в постановках Верховного Суду, обов'язкові для судів першої та апеляційної інстанцій, але мають механізм зміни їх сутності Верховним Судом, *що також не підтверджує наявності норм права в таких висновках ВС і підтверджує їх функцію тлумачення норм права.*

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» наступним чином врегулював завдання Пленуму Верховного Суду в п.2 ст. 46:

- 10¹) з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ *узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, у яких вони були сформульовані;*

- 10²) за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики *надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ.*

Тобто постанови Пленуму Верховного Суду взагалі мають рекомендаційний характер і навіть не претендують на наявність у них норм права.

Що стосується «прецедентів» Конституційного Суду України (КСУ), то, як однаково визначають ст. 147, 151², 152 Конституції України та Закон України «Про Конституційний Суд України» (ст.ст. 1, 2, 150, 151), –

- до повноважень КСУ належить вирішення питання *про відповідність Конституції України законів України та в передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснення офіційного тлумачення Конституції України, надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість та інші;*

- Конституційний Суд здійснює свою діяльність *на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків;*

- рішення та висновки, ухвалені КСУ, є *обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.*

- закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, *втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.*

Відповідно до зазначеного, КСУ теж *тлумачить Конституцію України*, на підставі чого видає рішення або висновки щодо відповідності її нормам указаних нормативних документів. *Він нічого не скасовує, ніяких нових норм не формулює і, відповідно, у його актах не може бути норм права.*

Це вже Конституція України формулює правові наслідки для нормативних документів, у разі якщо вони не відповідають Конституції України відповідно до рішень або висновків КСУ.

Розглядаючи питання статусу «прецедента», яким наділяють деякі науковці остаточні рішення Європейського суду з прав людини (Рішення), то необхідно зазначити наступне:

1) Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (Закон) у статті 2 встановлює, що Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Конвенція). Порядок виконання Рішення визначається цим Законом, Законом України «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з урахуванням особливостей, що передбачені цим Законом.

У ст. 46 Конвенції вказано, що Високі Договірні Сторони *зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, у яких вони є сторонами.* Тобто Україна взяла на себе зобов'язання виконувати конкретні Рішення в конкретних справах, у яких вона є стороною. Це означає, що є Рішення, у якому, на думку ЄСПЛ, порушена Конвенція, і Україна повинна його виконати для відновлення порушених прав конкретної особи, котра звернулася до ЄСПЛ. З огляду на це, виникає питання, чому з'явилася ст. 17 Закону наступного змісту: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду (ЄСПЛ) як джерело права»? Конвенція - це нормативно-правовий договір і є джерелом права; щодо «практики Суду» – законодавець не розкриває цього поняття, але застосовує в ст. 1 Закону наступне: «Практика Суду – практика Єв-

ропейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини». Схема «практика – це практика» не допомагає визначити, що саме вважати практикою суду і, відповідно, «джерелом права».

Законодавець у ст. 17 Закону використав термін «джерело права», який не визначений у законодавстві України (ми це вже досліджували); воно навіть у теорії права наділене численними варіантами змістовного і смислового наповнення.

2). Стаття 32 Конвенції прямо зазначає, що юрисдикція Суду (ЄСПЛ) поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47. Тобто ЄСПЛ – це орган тлумачення й застосування і ніякої правотворчої функції не виконує. Тому Україна, ратифікувавши Конвенцію, з метою її виконання, погодилася виконувати Рішення Суду з конкретних справ, делегувавши йому тлумачення норм Конвенції. То ж де в цій схемі правовий прецедент? Де обов'язковість Рішень до аналогічних справ і що вважати «аналогічними»?

3). Відповідно до статті 13 Закону, Україна вживає заходи загального характеру з метою забезпечення дотримання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді. Такими заходами загального характеру стаття визначає:

- а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- б) внесення змін до адміністративної практики;
- в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів та інші.

Ця стаття ще раз підтверджує, що Україна виконує положення Конвенції, а Суду делеговане право тлумачити ці положення.

М. С. Кельман, розглядаючи ознаки правових актів, до яких відносяться: 1) нормативно – правові договори, нормативно-правові акти; 2) індивідуально-правові (правозастосовчі) акти; та 3) інтерпретаційні акти (акти тлумачення норм права), – визначає наступну різницю між ними:

- перші встановлюють юридичну норму (правило загального характеру), діють щодо неперсоніфікованого кола суб'єктів правовідносин, мають неодноразовий характер;

- другі встановлюють правила поведінки, поширюються лише на індивідуально визначених суб'єктів у конкретних правовідносинах, мають одноразову дію;

- треті встановлюють правила розуміння юридичної норми, нормативного та індивідуального характеру [10, с. 350].

Тож рішення та висновки судів (у тому числі ВС, КСУ, ЄСПЛ) чітко відповідають другому та третьому видам правових актів.

Що стосується тверджень про прецедентний характер дій суддів при заповненні прогалин, що містяться в законодавстві, які немов діють, як законодавці. Аксиомою є те, що розвиток правовідносин випереджає розвиток законодавства, і це є логічним та природним. Тому судовим органам для вирішення конкретних справ дозволено використовувати аналогію закону (застосування закону, який регулює подібні правовідносини, якщо відсутня норма прямої дії) й аналогію права (застосування принципів

права для вирішення юридичної справи, якщо відсутня можливість використати аналогію закону). У першому випадку суд ніякою правотворчістю не займається, він тільки посилається на вже існуючу норму права при вирішенні справи: в іншому випадку він використовує принципи правового регулювання, які також закріплені у відповідних нормах Конституції України, кодексах або інших законах, і ніяких нових норм права не приймає.

Особливо слід наголосити на актуальності проблем та техніці застосування практики Суду ЄС, з якою вітчизняні суди та органи влади не знайомі, а також з приводу якої виникають певні труднощі щодо правового розуміння текстів рішень Суду ЄС. А. Манаєнко і К. Смірнова досліджували стан виконання Рішень Європейського суду з прав людини у сфері адміністративної юстиції і дійшли наступних висновків про існуючі проблеми [11]:

1) мають місце різні підходи щодо застосування того чи іншого рішення ЄСПЛ. Так, з одного боку, існує правова позиція: оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 46 Конвенції, високі Договірні Сторони зобов'язались виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, вони є сторонами, прецедентний характер мають виключно рішення, у яких Україна була стороною процесу. З іншого боку, існує правова позиція, що всі рішення ЄСПЛ є джерелом права.

2) відповідно до ст. 1 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», *тід практикою Суду закон розуміє всю без винятку практику ЄСПЛ*. Відповідно до ч. 2 ст. 6 КАСУ, *суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)*. Однак, згідно з ч.1 ст. 7 КАСУ, *суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів*, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

3) виникають проблеми із офіційним перекладом рішень ЄСПЛ у справах, де Україна не була стороною, оскільки багато таких рішень ЄСПЛ станом на сьогодні не мають офіційного перекладу державною мовою. А, відповідно до ст. 18 вищенаведеного Закону, суди мають використовувати офіційний переклад рішення Суду, що надрукований в офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, оригінальним текстом. Однак працювати з оригінальним текстом рішення ЄСПЛ досить складно, не маючи відповідної філологічної підготовки, та й хто перевірятиме правильність перекладу суддею та, відповідно, застосування такого рішення ЄСПЛ;

4) проблемою використання практики ЄСПЛ є вибірковість її застосування, порушення так званого юридичного критерію, де фактула справи в рішенні ЄСПЛ відрізняється від фактичних обставин, які досліджуються вітчизняними суддями при вирішенні публічно-правового спору у відповідній адміністративній справі, хоча і в цьому рішенні ЄСПЛ, і в рішенні відповідного адміністративного суду застосовується один і той же правовий принцип. Та й взагалі *схожість фактичних обставин в адміністративній справі й обставин справи, що була вже розглянута ЄСПЛ, не може слугувати безапеляційному застосуванню адміністративним судом відповідного рішення ЄСПЛ*.

Ці та інші висвітлені проблеми застосування Рішень ЄСПЛ підтверджують, що вказаний закон *недостаточно зрозуміло врегулював питання щодо застосування судами при розгляді справ, Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права* (ст. 17 Закону) (*курсивом – від авт. О. А.*).

Також слушно додають А. Манаєнко і К. Смірнова у висновку про практику застосування Рішень ЄСПЛ: «...зважаючи на велику кількість прогалин та суперечностей у чинному законодавстві, бачимо, що більш переконливими та дієвими для національних судів є узагальнення та роз'яснення найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції України щодо однаковості та правильності розуміння норм та приписів, у застосуванні яких виникають труднощі. Такий стан речей обумовлює необхідність опосередкування зазначеної судової практики Європейського суду та статті 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема, через роз'яснення Пленуму ВСУ» [11].

Підтримуючи теоретичні намагання, які обґрунтовують фактичну наявність прецеденту в правовій системі України або хоча б використання такого в майбутньому, необхідно відповісти на такі питання:

- чи потрібна ця архаїчна модель формування норм права в сучасному суспільстві?

- скільки країн її використовують?

- чому кількість країн, правова система яких відноситься до романо-германської правової сім'ї, на порядок вища за сім'ю загального права ?

- які є складності правозастосування в країнах загального (англо-саксонського) права?

У період розвитку державного буття суспільства судові (правові) прецеденти, як джерела права у формальному розумінні, дійсно виправдовували себе, тому що законодавство було в зародковому стані й рішення судів мали першорядне значення. Сучасне законодавство розвинуте, гнучке, складається із законів і підзаконних актів, які мають можливість швидко реагувати на потреби суспільства. Тільки політичні та економічні лобі створюють умови для протиріч та прогалин у законодавстві.

Тож мова повинна йти про забезпечення економічної та зовнішньої безпеки під час законотворчої діяльності, а не про розширення джерел права у формальному розумінні.

І ще на одне важливе питання треба відповісти прихильникам визнання правового прецеденту в Україні. Чи був ними прорахований алгоритм дій законодавчого та інших правотворчих органів, якщо визнають правовий прецедент джерелом права у формальному розумінні у разі прийняття (зміни) Кодексу (закону)? Сьогодні в тексті такого нормативного акту вказується, які нормативні акти припиняють дію повністю (або в частині), і на цьому все закінчується, система права знову працює. Хто і де буде визначати, які з тисяч правових прецедентів і у якій частині припиняють діяти (вважатися джерелом права) у формальному розумінні? Які складності спостерігають правозастосовні органи, науковців, юридичну спільноту та навіть студентів, котрі будуть намагатися це все зіставити та усвідомити?

Видатний радянський науковець С. С. Алексєєв вказував на те, що судова практика носить підзаконний характер. Юридична практика не може коригувати, встановлювати, змінювати, доповнювати вже існуючі нормативно-правові акти - вона має лише службовий (допоміжний) характер, тому повинна конкретизувати юридичні норми в процесі тлумачення з урахуванням особливостей даної ситуації в межах застосування права [12, с. 88].

Як зазначає В. С. Нерсисянц, норми (правила) прецедентного права мають такі достоїнства, як конкретність і гнучкість, але вони казуїстичні, позбавлені ясності й чіткості абстрактно-загальних норм романо-германського права. Це перешкоджає кодифікації прецедентного права за зразком романо-германських кодексів [3, с. 468].

У сучасних умовах спостерігається тенденція відходу від традиційної концепції закону і посилення його самостійної ролі при регулюванні нових суспільних відносин (питань соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я тощо), які виходять за межі традиційної сфери дії прецедентного права. Таке законодавче право (статутне право) протиставляється прецедентним правом (загальним правом у широкому сенсі), і до нього не застосовуються традиційні принципи прецедентного права. *Парламент, приймаючи такі закони, вимагає, щоб вони застосовувалися саме в тому вигляді, як він встановив, а не в традиційному порядку тлумачення й застосування законів із позицій судових прецедентів* [13, с. 469].

Як бачимо, тоді як в Україні намагаються сформулювати підстави для офіційного визнання правового прецеденту як джерела права у формальному розумінні – світові тенденції, навпаки, свідчать, що кількість прихильників статутного права зростає і складне та застаріле прецедентне право втрачає колишню привабливість.

Висновок. Отже, можна стверджувати, що:

- для позначення місць (резервуарів) знаходження норм права в правовій системі України доцільно використовувати визначення – джерела права у формальному розумінні;

- правовий прецедент в Україні офіційно не визнаний джерелом права у формальному розумінні і на сьогодні відсутні причини та об'єктивні підстави (чинне законодавство) стверджувати, що він діє в Україні де факто;

- необхідність офіційного визнання правового прецеденту джерелом права у формальному розумінні сумнівна з точки зору стану її теоретичного підґрунтя, ефективності, традицій правового регулювання в Україні та враховуючи сучасні тенденції в країнах загального права, у яких саме нормативно-правовий акт посилює значення при регулюванні правовідносин.

- необхідно припинити дію статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка намагається визначити очевидне (Конвенція – це джерело права у формальному розумінні), і використовує невдалий, неоднозначний термін («джерело права»), порушує принцип, визначений у Конвенції, – її сторони дотримуються норм Конвенції (стаття 1) та виконують Рішення ЄСПЛ у конкретних справах (стаття 46).

Використані джерела:

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: Рус. яз, 1991. 917 с.
4. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991-2010): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Марченко А. А. Київ, 2015. 199 с.

5. Луспенник Д. Отечественная судебная практика как дополнительный источник права / Д. Луспенник // *Юридическая практика*. 2004. № 23(337). С. 10 - 12.
6. Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підручник. 4-те видання. Київ. Алерта. 2016. 528 с.
7. Ніколенко Л. М. Щодо визначення правового прецеденту в Україні / *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Випуск 27. Том 2. 2014. С. 11-15.
8. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В. Г. Стрекозова «Дабатов, Ткачѳв Димов», 1995. 384 с.
9. Зозуля Н. Чи обов'язково судам враховувати правові позиції ВСУ і хто може від них відступати: теорія та практика / *Протокол. Юридичний інтернет ресурс* 23.03.2018 р. [Електрон. ресурс]. URL://https://protocol.ua/ua/chi_obov_yazkovo_sudam_vrahovuvati_pravovi_pozitsii_vs_u_hto_moge_vid_nih_vidstupati_teoriya_ta_praktika/.
10. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: Підручник. Київ: Кондор - Видавництво, 2016. 716 с.
11. Мананенко А., Смірнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства *Юридична Газета online*. №8 (714). 2020 р. [Електрон. ресурс]. URL://<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>.
12. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2-х т. / С. С. Алексеев. Т. 2. Свердловск, 1973. 401 с.
13. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учебник. Москва: Норма, 2012. 560 с.

References:

1. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk. (2015) M. I. Koziubra. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
2. Zahalna teoriia derzhavy i prava. (2009) M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko (Eds.) et al.; M. V. Tsvik, & O. V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
3. Ozhegov, S. Y. (1991) Slovar russkoho yazyka. Moskva: Rus. yaz. [in Russian].
4. Marchenko, A. A. (2015) Sudovyi pretседent u pravovii systemi Ukrainy (1991-2010). *Candidate's thesis*. Marchenko A. A. (Ed.) Kyiv. [in Ukrainian].
5. Luspenik, D. (2004) Otechestvennaya sudebnaya praktika kak dopolnitelnyj istochnik prava. *Yuridicheskaya praktika - Legal practice*, 23(337), 10-12. [in Russian].
6. Skakun, O. F. (2016) Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk. Kyiv. Alerta. [in Ukrainian].
7. Nikolenko, L. M. (2014) Shchodo vyznachennia pravovoho pretседentu v Ukraini / *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriia PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, LAW Series, issue 27, vol. 2, 11-15*. [in Ukrainian].
8. Hropanyuk, V. N. (1995) Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnoe posobie dlya vvysshih uchebnyh zavedeniy. V. G. Strekozov (Ed.) «Dabahov, Tkachyov Dimov». [in Russian].
9. Zozulia, N. Chy обов'язково судам враховувати правові позиції ВСУ і хто може від них відступати: теорія та практика. / *Протокол. Юридичний інтернет ресурс - Protocol. Legal internet*, in Ukrainian].
10. Kelman, M. S. (2016) Zahalna teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk. Kyiv: Kondor - Vydavnytstvo. [in Ukrainian].
11. Manaienko, A., Smirnova, K. Zastosuvannya praktyky YeSPL ta sudu YeS na prykladi administratyvnoho sudochynstva / *Yurydychna Hazeta online - Legal Newspaper online*, 8 (714), 2020.

(2020) URL://<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-admini-strativ-nogo-sudochinstva.html>. [in Ukrainian].

12. Alekseev, S. S. (1973) Problemy teorii prava: Kurs lekcij. (Vol.1-2; Vol. 2) S. S. Alekseev (Ed.) Sverdlovsk. [in Russian].

13. Nersesyanc, V. S. (2012) Obshaya teoriya prava i gosudarstva: uchebnik. Moskva: Norma. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2020

Любчик А. А.,
доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры государственно-правовых
дисциплин Луганского государственного
университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ПРАВОВОЙ ПРЕЦЕДЕНТ - ИСТОЧНИК ПРАВА В УКРАИНЕ: ДА ИЛИ НЕТ?

В статье исследуются подходы к определению содержания и правовой природы правового прецедента как источника права в формальном смысле и его возможность выполнять функции таких источников в Украине.

Исследуются различные подходы к определению понятий «источники права», «форма права», «правотворчество», «нормативность», «судебная практика».

Сформулированы конкретные предложения по изменению действующего законодательства; предложено содержание и определение термина источника права в формальном смысле; обосновывается тезис об отсутствии в Украине такого источника права, как «правовой прецедент», и сделан вывод о нецелесообразности и неуместности его использования в украинской правовой системе в будущем.

Ключевые слова: правовой прецедент, источник права, форма права, судебная практика, правотворчество, нормативность, правоприменение, толкование норм права.

Lyubchik O.,
Doctor of Laws, Docent, Professor of the
Department State and Legal disciplines
Luhansk State University of Internal
Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

LEGAL PRECEDENT - THE SOURCE OF LAW IN UKRAINE: YES OR NO?

The article examines approaches to determining the content and legal nature of a legal precedent as a source of law in a formal sense and its ability to perform the functions of such sources in Ukraine. Various approaches to the definition of the concepts of "sources of law", "form of law", "lawmaking", "normativeness", "judicial practice" are investigated.

Specific proposals for changing the current legislation are formulated, the content and definition of the term source of law in a formal sense is proposed, the thesis is substantiated that

there is no such source of law in Ukraine as a "legal precedent" and the conclusion is drawn that it is inexpedient and inappropriate to use it in the future in the Ukrainian legal system.

The purpose of this study is to determine the content and legal nature of legal precedent as a source of law and its ability to function as a source of law in Ukraine, to propose the content and definition of the term source of law in the formal sense, to provide specific proposals to change existing legislation law enforcement issues related to the terms "source of law" and "legal precedent".

At the end of this study we can say the following:

- to indicate the places (reservoirs) of law in the legal system of Ukraine, it is advisable to use the definition - the source of law in the formal sense;

- legal precedent in Ukraine is not officially recognized as a source of law in the formal sense and currently there are no reasons and objective grounds (current legislation) to claim that it operates in Ukraine "de facto";

- the need for official recognition of legal precedent as a source of law in the formal sense is questionable in terms of its theoretical basis, efficiency, traditions of legal regulation in Ukraine and given current trends in common law countries, where it is the normative legal act increases the importance of regulation.

- it is necessary to terminate Article 17 of the Law of Ukraine "On Enforcement of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights", which tries to define the obvious (Convention is a source of law in the formal sense), uses an unfortunate, ambiguous term (source of law) in the Convention - its parties comply with the provisions of the Convention (Article 1) and implement the Judgments of the ECtHR in specific cases (Article 46).

Keywords: legal precedent, source of law, form of law, judicial practice, lawmaking, normativity, law enforcement, interpretation of legal norms.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.55-77
УДК 342.729:340.116

М. А. Самбор,
кандидат юридичних наук,
начальник сектора моніторингу
Прилуцького відділу поліції Головного управління
Національної поліції в Чернігівській області
(м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)
e-mail: NIKOLAS783@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ: КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті досліджуються особливості правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у країнах пострадянського регіону у межах Євразійського правового простору. Основна увага зосереджена на особливостях юридичної техніки у формулюванні норм позитивного права національних правових систем Білорусі, Молдови, Російської Федерації, Казахстану та Киргизстану та формалізації прав і обов'язків суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань та повноважень суб'єктів владних повноважень, зокрема їх позитивних та негативних зобов'язань, спрямованих на створення умов свободи здійснення права на мирні зібрання. З використанням порівняльно-правового методу проаналізовано ефективність законодавчих норм у забезпеченні здійснення права на свободу мирних зібрань, питань правового регулювання завчасного сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань, а також особливості законодавчих норм, які відображають політико-правову волю уповноважених суб'єктів щодо створення умов здійснення права на свободу мирних зібрань. Не залишено поза увагою й застосування наявних норм позитивного права вказаних держав для забезпечення ефективного регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань, за результатами чого зроблено висновок про те, що існування спеціальних законодавчих актів не завжди є ефективним засобом гарантування здійснення права на свободу мирних зібрань. Це підтверджується реальними подіями, які мали місце в ряді досліджених країн і під час яких грубо порушувалося право на свободу мирних зібрань.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, національна правова система, пострадянських простір, порівняльно-правове дослідження.

Постановка проблеми. Світ переживає соціально-біологічну кризу та, зумовлений її наслідками, соціально-економічний спад виробничих сил. Держави та міждержавні організації спрямовують свої зусилля на збереження людини, її життя і здоров'я як у планетарному масштабі, так і кожної окремої особистості. Як результат, питання прав і свобод людини й досі залишаються чи не найактуальнішими серед інших. Виходить так, що вони лише змінюють лідерів: коли одні права виходять на перший план, а інші – відступають у тінь. Існують права і свободи, які завжди потребують уваги та відповідної данини їх забезпеченню. Переконані, що одним із таких прав і свобод є право на свободу мирних зібрань.

Права і свободи людини та громадянина становлять межу, яку влада не може переступити з тим, щоб не перетворитися на деспотію. З позицій верховенства права

кожен громадянин має право і повинен бути членом суспільства – носієм і джерелом влади. Він має право брати участь у формуванні інститутів влади (брати участь у виборах, висувати свою кандидатуру на державні посади тощо), контролювати їх діяльність, бути ініціатором їх реформування, розпуску, брати участь у прийнятті рішень у межах інститутів безпосередньої демократії (референдумів, мирних зібрань тощо) [2, с. 574]. Одним із таких прав є право на свободу мирних зібрань, яке забезпечує людину можливостями шукати однодумців, демонструвати свої інтереси, відстоювати їх у відносинах «людина-влада». Визнання ролі та значення права на свободу мирних зібрань для суспільства, кожної окремої людини стало його закріплення в ключових міжнародних документах, зокрема: Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про права дитини, а також ряді регіональних міжнародних угод.

Імплементация норм міжнародного права у сферу національної компетенції держави детермінована імперативами сучасного світового товариства. Більшість країн визнали, що важливо не лише широке визнання та конституційне закріплення цих прав і свобод, але й фактична реалізація їх у різних сферах життя суспільства – правової, політичної, економічної, соціальної та духовної [6, с. 254]. Незаперечним у вказаному процесі відіграють конституції, які є стрижнем національних правових систем, які відображають загальні засади побудови державних органів, механізмів їх функціонування, а також прав і свобод людини.

Конституціоналізм як комплексний політико-правовий феномен містить конкретний алгоритм мінімізації розриву між фактичною і юридичною конституцією, зокрема сприяє реформуванню національних правових систем на засадах визнання засадничих соціальних цінностей (гідності людини, свободи, рівності, справедливості, солідарності, верховенства права тощо), легітимності публічної влади, відкритого демократичного дискурсу щодо напрямків здійснення публічної влади [7, с. 8]. Конституційні норми щодо інституціоналізації права на свободу мирних зібрань, а також їх регулювання внаслідок прямої дії конституційних норм не гарантують ефективного правового механізму здійснення цього права. У результаті, важливим є ухвалення законодавчих норм, які б імперативно визначали обов'язки (позитивні й негативні) органів державної влади щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, а також відсутність додаткових обов'язків для суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, що слугуватимуть додатковим підтвердженням рецепції розуміння цінності свободи здійснення цього права, адже проголошення права на свободу мирних зібрань залишається лише декларацією, гаслом, коли не втілюється у фактичних суспільних відносинах, які регулюються нормами права. Саме з огляду на це, компаративне дослідження правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у сусідніх країнах, які розпочинали свій шлях незалежності за однакових умов, а також сприйняття такого досвіду правового регулювання Україною з урахуванням власних правових традицій формування національної правової системи, дозволить увібрати найкращі здобутки правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань, утілюючи їх у нормах позитивного права, і тим самим створити унікальні умови для свободи здійснення цього права кожним, хто на законних підставах перебуває в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню права на свободу мирних зібрань присвячено чимало наукових праць як в Україні, так і за кордоном. В. Ліщинська, М. Колодій, М. Смокович, П. Рабінович, М. Філоретова та інші приділяли увагу вивченню права на свободу мирних зібрань. Ряд авторів концентрувалися на компаративному дослідженні права на свободу мирних зібрань у країнах світу, зокрема Україні та Польщі, а також ряду європейських країн. Питання компаративного аналізу інституціоналізації права на свободу мирних зібрань у національних правових системах країн світу було й предметом наших досліджень [8; 9; 10]. Більшість цих наукових праць має біполярний характер, коли порівнюються норми позитивного права двох країн щодо правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань. Безперечно, це жодним чином не збіднює таких досліджень, водночас окремому увагу хочеться приділити мультипорівняльному дослідженню права на свободу мирних зібрань у національних правових системах країн, які мають спільну історико-правову спадщину. Це ті, які за своїм геополітичним розташуванням входили до однієї країни – СРСР, а в подальшому розбудовували власні національні правові системи. Джерело їх єдності криється й у тому, що нові держави, які утворилися в колишніх територіальних межах СРСР, діяли як сторони договору про Співдружність Незалежних Держав і мали не лише однакові вихідні начала для розбудови національних правових систем, а й власні національні традиції, тенденції й тяжіння до певних векторів розвитку позитивного права в цих державах.

Формулювання цілей. Ураховуючи викладене, метою даної статті є вивчення практики правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у національних правових системах Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Російської Федерації, узагальнення позитивного досвіду та можливості його екстраполяції в правотворчій практиці України з правового регулювання здійснення цього права.

Виклад основного матеріалу. Правові системи країн, які є чи були членами Співдружності Незалежних Держав і мають спільну пострадянську правову спадщину, продовжують пошуки свого місця в плеяді правових систем світу [4, с. 119]. Спільні джерела національних правових систем Білорусі, Молдови, Казахстану, Киргизстану та Російської Федерації зумовлені тим, що на теренах цих незалежних держав, з огляду на їх вік, зовсім недавно панували однакові норми права та правові, ідеологічні, культурні, соціальні підходи до їх формування. Відтак указані незалежні держави на час їх утворення мали єдині підходи до розуміння права на свободу мирних зібрань та можливості його здійснення, що дозволяє виокремити особливості національних правових традицій та сформувати індивідуальні підходи в правовому регулюванні здійснення права на свободу мирних зібрань у цих незалежних, а також демократичних країнах, чий національні правові традиції та елементи позитивного права можливо було б використати для правового регулювання в межах національної правової системи суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні (хоч подекуди демократичність цих держав викликає неймовірні сумніви та є лише декларацією).

Сприйняття чогось унікального при класифікації зарубіжних правових систем частково залежить від розвитку власної правової системи [4, с. 125], адже перцептивне розуміння таких норм зарубіжних країн, визначення їх якості залежить від тих правових умов, у яких безпосередньо перебуває дослідник, котрий використовує правовий досвід і традиції саме своєї, української правової системи.

Право на свободу мирних зібрань є формою безпосередньої демократії [5, с. 102-103], адже від того, наскільки кожен член суспільства може здійснити своє право на свободу мирних зібрань, залежить стан демократичних відносин, його реальність у суспільстві, окресленому тим чи іншим державним політико-територіальним утворенням, що найменується державою. Недарма міжнародні експерти, досліджуючи рівень розвитку демократичних відносин, стану демократії в тій чи іншій країні, використовують для цього шкалу здатності особи безперешкодно з боку держави та її апарату здійснювати право на свободу мирних зібрань. Підтвердженням цьому є непоодинокі звіти представників міжнародних організацій.

Проаналізуємо спеціальні законодавчі акти Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови та Російській Федерації, норми яких спеціально були ухвалені з метою забезпечення регулювання права на свободу мирних зібрань у вказаних суспільствах.

У Киргизстані мирне зібрання розуміється як зібрання, що за своїм характером є ненасильницьким та незброєним (п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» [13]. Перш за все, у нормах Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» визначається місце та роль органів владних повноважень щодо забезпечення права на свободу мирних зібрань. Так у ч. 1 ст. 4 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» зазначається, що державні органи та органи місцевого самоврядування зобов'язані поважати і забезпечувати право на свободу мирних зібрань. Ключовою є норма про те, що участь у зібранні є добровільною. На наш погляд, важливим є те, що норми Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» спрямовані на визначення повноважень (обов'язків) саме органів владних повноважень, свідченням цього є те, що саме норми ст.ст. 4, 5, 6, 7, 8 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання». Додатково зазначається, що неприпустимо забороняти або запроваджувати обмеження на проведення мирних зібрань, за винятком тих випадків, коли нежиття таких заходів тягне за собою порушення прав громадян, які не беруть участі в зібранні, а також захисту національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, моральності населення. Умови таких обмежень фактично вказують на імплементацію міжнародних норм Киргизією. Досить зрозуміло й чітко, що вказує на якість підготовки норми Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» з точки зору юридичної визначеності, є формулювання обов'язків органів місцевого самоврядування, які, перш за все мають поставити до відома органи внутрішніх справ про захід, що планується, а також необхідність реалізації повноважень щодо забезпечення проведення мирних зібрань.

На наш погляд, не менш важливою є норма ст. 8 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання», де задекларовано, що органи державної влади та місцевого самоврядування безкоштовно здійснюють заходи щодо забезпечення проведення мирних зібрань (медична допомога, протипожежні служби, служби порятунку, санітарної очистки, роботи правоохоронних органів). У цій статті чітко визначено необхідність врахування інформації про мирне зібрання, огляд місць проведення зібрань, організаційні заходи оточення та супроводу, оцінку небезпечних факторів, визначення сил та засобів, необхідних для забезпечення мирного зібрання.

Сама структура Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» дає можливість дійти висновку про те, що в Киргизії визнається свобода здійснення права на

мирні зібрання, оскільки перш за все імперативному правовому регулюванню підпадає поведінка не суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, а повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування, від яких значною мірою залежить свобода здійснення права на мирні зібрання. Законодавцем зосереджено увагу на імперативному визначенні як негативних, так і позитивних обов'язків держави, спрямованих на свободу забезпечення здійснення права на мирні зібрання. Переконані, що в такий спосіб у Киргизії спостерігається поступовий перехід від негативних зобов'язань органів державної влади та місцевого самоврядування щодо утримання від втручання в здійснення права на свободу мирних зібрань окремими суб'єктами, їх групами, до позитивних зобов'язань, які вказують на повноваження цих органів владних повноважень зі створення комфортних умов здійснення права на свободу мирних зібрань.

Обов'язки учасників та організаторів мирного зібрання, зазначені в ст. 10 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання», у переважній своїй більшості сформульовані як дотримання та виконання загальноприйнятих норм і правил у суспільстві, наприклад: дотримуватися вимог Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» про мирний характер зібрання, виконувати законні вимоги працівників органів внутрішніх справ, дотримуватися громадського порядку, виконувати нормативно-правові акти санітарно-гігієнічного характеру, забезпечувати схоронність майна, зелені насаджень у місці проведення мирного зібрання, не перешкоджати вільному пересуванню громадян.

Очевидно, що таким чином, окреслюючи коло обов'язків суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, у Киргизії дотримуються міжнародних принципів неприпустимості обмеження людини у свободі здійснення права на мирні зібрання, адже згадана норма ст. 10 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» не містить додаткових обов'язків суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, у ній лише наголошується на необхідності виконання вже існуючих обов'язків сторони правовідносин, а також неприпустимості зловживання правом на свободу мирних зібрань.

Згідно з ч. 1 ст. 11 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання», сповіщення про проведення мирного зібрання здійснюється організаторами в письмовій формі не раніше ніж за 30 днів і не пізніше ніж за 2 робочі дні до дня його проведення. Доречною є законодавчо визначена вимога до письмової форми, а точніше, інформації, яка повинна міститися в ній, а саме відомості про організатора мирного зібрання: назва організації або прізвище, ім'я, по батькові, контактні дані (місцезнаходження, адреса особи, номер телефону, інформація про місце проведення або маршрут руху, дату і час початку і закінчення, цілі, орієнтовний кількості учасників, використанні звукопідсилювальної апаратури та інших предметів при проведенні мирного зібрання.

На перший погляд, 30-денний термін завчасного сповіщення навряд чи можна назвати розумним, водночас, указаний строк не є обмежувачим для суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань. Навпаки, згадана верхня межа демонструє той часовий проміжок, який, скоріше, важливий для об'єкта сповіщення, аби «не забути» про наявність такого звернення, й охоплюється загальними строками розгляду звернень громадян. А от гранична межа у 2 робочі дні – це і є той строк завчасного

сповіщення, якого слід дотримуватися суб'єктові здійснення права на свободу мирних зібрань. Ключовим, на наш погляд, є використання саме поняття робочий день, що гарантує, наприклад, право на відпочинок для посадових осіб органів влади та управління, які є об'єктами сповіщення. Саме 2 робочі дні гарантують можливість органам владних повноважень реалізувати їх обов'язки, спрямовані на забезпечення умов безперешкодності здійснення права на свободу мирних зібрань, комфортних умов здійснення учасниками та організаторами їх права на свободу мирних зібрань, у тому числі й гарантуючи їм відповідні санітарно-гігієнічні умови, а також недопущення конфліктів між суб'єктами здійснення права на свободу мирних зібрань, які переслідують різну, а подекуди – антагоністичну мету.

Норми ст.ст. 13-16 Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» присвячені процесуальним питанням встановлення обмеження чи заборони мирного зібрання. Доречніше все ж таки було б розмежувати матеріальні та процесуальні норми, пов'язані зі здійсненням права на свободу мирних зібрань, а також відстоювання здійснення цього права, а тому, вважаємо, що останні слід вмістити до відповідних процесуальних законодавчих актів (зокрема, і кодексів), які сконцентрувати в окремій групі норм (розділі, главі, параграфі тощо), що забезпечить єдність правових норм та юридичну визначеність правового матеріалу.

Казахстан 17 березня 1995 року ухвалив Закон «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» [14]. Закон Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» визначає порядок організації та проведення зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан, зазначається в преамбулі до цього закону. На противагу Закону Киргизької Республіки «Про мирні зібрання» норми Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» зосереджені на регулюванні здійснення права на свободу мирних зібрань, а не повноважень органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Підтвердженням цього є те, що вже норми ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» від самого початку визначають форми вираження групових та особистих інтересів та протесту у вигляді зібрань, мітингів, походів, демонстрацій, голодувань у громадських місцях, встановлення юрті, наметів, інших споруджень та пікетування. У ст. 2 задекларовано обов'язок суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань подавати заяви до місцевого виконавчого органу міста республіканського значення, столиці, району (міста обласного значення) про проведення зібрання, мітингу, походу, пікету або демонстрації. Таким суб'єктом є уповноважена особа від трудового колективу, громадської організації або окремих груп громадян Республіки Казахстан, які досягли 18-річного віку.

Переконані в тому, що такий підхід необґрунтовано звужує коло суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, гарантованих міжнародними документами, адже, з огляду на зміст норм цього спеціального закону, виключно громадяни Республіки Казахстан можуть бути суб'єктами здійснення права на свободу мирних зібрань, і не лише громадяни Казахстану, а виключно ті, які досягли певного вікового цензу – 18 років.

Слід виокремити й ту обставину, що Казахстан, на наш погляд, невинуватено обмежив законодавче регулювання винятково 5 форм здійснення права на свободу мирних зібрань: мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій, тоді як інші залишаються поза законодавчим регулюванням.

Нормами ст. 3 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» встановлено строк подачі такої заяви та вимоги до її місту. Так за нормами Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» заява про проведення зібрання подається в письмовій формі не пізніше ніж за 10 днів до дати проведення заходу. У заяві зазначаються мета, форма, місце проведення заходу, маршрути руху, час початку та закінчення, передбачувана кількість учасників, прізвища, імена та по батькові уповноважених осіб, відповідальних за дотримання громадського порядку, місце їхнього проживання та роботи (навчання), дата подачі заяви. Строк подачі заяви обраховується з дня його реєстрації в місцевому виконавчому органі. Порівнюючи цей строк із підходом до визначення строків завчасного сповіщення в Киргизькій Республіці, зауважимо, що в Казахстані він істотно триваліший та має лише нижню межу, таку важливу саме для суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, оскільки суттєво обмежує свободу здійснення цього права.

Норми, ст.ст. 4, 7, 8 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» присвячені обмеженню та забороні проведення зібрань посадовими особами місцевого виконавчого органу. Зокрема, у ст. 7 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» міститься вичерпний перелік місць, де не допускається проведення масових заходів: об'єкти залізничного, водного та повітряного транспорту; поряд із організаціями, які забезпечують обороноздатність, безпеку держави та життєдіяльність населення (міський громадський транспорт, постачання води, електроенергії, тепла та інші енергоносії); заклади охорони здоров'я та освіти. У ст. 5 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» визначено обов'язок проводити масові заходи виключно з метою, вказаною в заяві, та у встановлені строки і в зазначеному місці, дотримуватися громадського порядку. Організаторам і учасникам заходів забороняється перешкоджати руху транспорту і пішоходів, створювати перешкоди в безперешкодному функціонуванні об'єктів інфраструктури, встановлювати намети, інші тимчасові споруди без погодження з місцевими виконавчими органами, запліднювати шкоди зеленим насадженням, малим архітектурним формам, мати при собі зброю, втручатися в будь-якій формі в діяльність представників державних органів, які забезпечують громадський порядок при проведенні заходу. Уповноважені особи, організатори несуть відповідальність згідно із вказаною статтею. Також у ст. 11 Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» зазначається, що дія вказаного закону не поширюється на зібрання та мітинги трудових колективів і громадських організацій, які проводяться у відповідності до законодавства, їх статути та положеннями в закритих приміщеннях.

З усього сказаного можна зробити висновок про те, що Казахстан на противагу Киргизії, обрав інший шлях правового регулювання засобами національного законодавства здійснення права на свободу мирних зібрань. На наш погляд, згаданим законом Казахстан безпідставно встановлює для суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань необґрунтовані обов'язки, які у своїй сукупності створюють додаткові перепони для свободи здійснення досліджуваного права, а також розбалансовують зміст правовідносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань між сторонами – суб'єктом здійснення з одного боку та органами владних повноважень з іншої.

Слід зазначити, що з 12-ти статей Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» жодна не присвячена регулюванню повноважень саме органів владних повноважень. Водночас указаний закон дозволяє місцевим виконавчим органам самостійно ухвалювати рішення про заборону проведення зібрань, обмеження таких заходів у часі, перенесення місця їх проведення. Очевидно, з усього проаналізованого змісту Закону Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан» найбільш прогресивною нормою є та, що викладена в ст. 6, де вказується, що державні органи, громадські організації, а також громадяни не мають права перешкоджати зібранням, мітингам, походам, пікетам та демонстраціям, які проводяться з дотриманням порядку, встановленого Законом Республіки Казахстан «Про порядок організації та проведення мирних зібрань, мітингів, походів, пікетів та демонстрацій у Республіці Казахстан».

Як бачимо, законодавство у сфері регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань Киргизії та Казахстану істотно різняться. Свідченням цього є відсутність балансу прав і обов'язків суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань та обов'язків державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення свободи здійснення цього права. Вважаємо, що такі протилежні напрямки в обранні вектору правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань є наслідком різних підходів суб'єктів владних повноважень до розуміння свободи особистості, здійснення нею своїх прав безперешкодно, коли держава, її органи підтримують особу на шляху здійснення права на свободу мирних зібрань, усуваючи будь-які штучні перепони з боку державного механізму та третіх осіб.

Дещо по-іншому спостерігається підхід у законодавчому регулюванні здійснення права на свободу мирних зібрань у Молдові. Можна стверджувати, що Молдова імплементувала міжнародні стандарти свободи здійснення права на мирні зібрання. Закон Республіки Молдова «Про зібрання» [15] визначив, що його метою є гарантування свободи зібрань. На наш погляд, така мета є близькою до демократичних ідеалів, а саме свободи здійснення права на мирні зібрання. Примітним для законодавства про свободу мирних зібрань Молдови є те, що вказаний закон регламентує проведення зібрань поза приміщеннями. Крім того, чітко визначено, що норми досліджуваного закону не регулюють порядок організації та проведення зібрань релігійного характеру, спортивних, культурно-художніх та інших розважальних заходів, а також комерційних заходів, що дозволяє дійти висновку про законодавче регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у політичній площині. У ст. 3 закону Республіки Молдова «Про зібрання» міститься легальні визначення ряду по-

нять, зокрема й поняття «зібрання» – строкове та зумисне знаходження в одному місці групи осіб, які зібралися з метою вираження певних ідей або поглядів. Уперше на пострадянському просторі сформовані принципи співрозмірності обмеження свободи зібрань з дотриманням балансу між необхідністю обмеження в демократичному суспільстві та реалізацією права на проведення зібрання; недискримінаційності; законності; презумпції на користь проведення зібрання (ст. 4 закону Республіки Молдова «Про зібрання»). Місцем проведення зібрання, яке регулюється нормами закону Республіки Молдова «Про зібрання», є відкрите для публіки місце поза спорудами та будівлями. Зауважується на тому, що зібрання можуть бути як статичними – проводитися в одному місці, так і динамічними – у вигляді пересування учасників. Також законодавчо регулюються й винятки: у зв'язку із проведенням офіційних заходів або ремонтних робіт орган місцевого самоврядування може оголосити закритими певні місця, що унеможливило б проведення на них зібрань. Заслугує на увагу те, що Молдова послідовно визнала суб'єктом здійснення права на свободу мирних зібрань людину – фізичну особу з повною дієздатністю, зауваживши, що неповнолітні, які досягли 14-річного віку, можуть організувати зібрання разом із особою, відносно якої не встановлена судова міра охорони. У ст. 8 закону Республіки Молдова «Про зібрання» міститься перелік заборонених до проведення зібрань. Це ті, де здійснюється заклик до війни, національної, расової, етнічної чи релігійної ворожнечі; підбурювання до дискримінації або громадського насилля; підризу національної безпеки або територіальної цілісності держави, вчинення злочинів, порушення громадського порядку та організація масових безпорядків, порушення громадської моралі, прав і свобод інших осіб, загрози їх здоров'ю чи життю.

Окремою статтею сформульовано питання технічного оснащення зібрань, зокрема використання тимчасових конструкцій, графічних або звукових засобів, спеціального обладнання. Разом із правом використання таких засобів, законодавець зауважив, що в період з 23.00 год. до 7.00 год., тобто в нічний час, використання звукових засобів та обладнання для підсилення звуку забороняється (ч. 4 ст. 16 закону Республіки Молдова «Про зібрання»), що усуває конфлікт між здійсненням права на свободу мирних зібрань та правом на відпочинок та безпечне навколишнє природне середовище, вільне від шкідливого впливу шуму на здоров'я людини.

Питанню сповіщення про проведення зібрання в законі Республіки Молдова «Про зібрання» присвячено цілу главу II, яка охоплює 4 статті, де висвітлюються процедура сповіщення, визначається, що сповіщення здійснюється в письмовій формі до органу місцевого публічного управління відповідної адміністративно-територіальної одиниці не пізніше як за 5 днів до дати проведення зібрання. У такому сповіщенні мають зазначатися ім'я для фізичної особи або найменування юридичної особи організатора, її контактні дані, мета зібрання, місце, дата, час початку та тривалість, а за необхідності – шляхи слідування, форма проведення зібрання, орієнтовна кількість учасників, послуги, які вимагаються від органу місцевого публічного управління. Отже, як бачимо, Молдова обрала для себе індивідуальну граничну межу завчасного сповіщення, на відміну від інших досліджуваних країн, – 5 днів, а не 2 чи 10 днів. Норми ч. 3 ст. 10 закону Республіки Молдова «Про зібрання» встановлює й обов'язки органу місцевого публічного управління зареєструвати таке сповіщення та надати організаторові його копію, засвідчену печаткою, у якій мають бути зазначені номер, дата та час реєстрації сповіщення.

Як бачимо, поряд із обов'язком суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань сповіщати відповідні державні органи, для останніх також встановлено обов'язок зареєструвати таке сповіщення та надати його копію, засвідчену печаткою, суб'єктові здійснення цього права. Важливою є імплементація в національному законодавстві міжнародних норм щодо приналежності права на свободу мирних зібрань дітям. Як і Киргизія, Молдова сприйняла європейські та міжнародні стандарти права на свободу мирних зібрань, зокрема й щодо неприпустимості встановлення додаткових обмежень чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань. Важливим досягненням Молдови є й те, що в законі чітко визначено коло суспільних відносин, які підпадають під регулювання його нормами. Думається, що виключення з цього переліку комерційних та розважальних закладів є не доречним, куди ефективніше було б виокремити вказані заходи в окрему главу, наприклад, «Здійснення права на свободу мирних зібрань з комерційною метою». Узагалі ж, уперше із досліджуваних законодавчих актів Молдова закріпила мету закону не як правове регулювання масових чи публічних заходів, а як здійснення права на свободу мирних зібрань.

Публічна влада вживає необхідні дії для забезпечення надання послуг, які вимагають організатори, і надаються через відповідчі їм органи та підприємства. Зазначений нормативний припис є не менш важливим, оскільки зобов'язує органи виконавчої влади або місцевого самоврядування вживати позитивні обов'язки, спрямовані на створення сприятливих умов для здійснення суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань. У такий спосіб, вважаємо, правовідносини зі здійснення права на свободу мирних зібрань є складними за своїм змістом, оскільки відображають не лише права й обов'язки суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань та органу владних повноважень, а й охоплюють собою адміністративні послуги, які органи владних повноважень повинні надати у зв'язку зі здійсненням суб'єктом чи суб'єктами права на свободу мирних зібрань.

У ст. 11 закону Республіки Молдова «Про зібрання» розглядаються питання проведення контрзаходів, зокрема законодавчо урегульовано знаходження компромісу між організаторами за участі органів місцевої публічної влади, а в разі його недосягнення, право на проведення зібрання належить суб'єктові, який першим здійснив сповіщення. У ст. 12 Закону Республіки Молдова «Про зібрання» містяться норми, які регламентують особливості сповіщення про стихійні зібрання, коли допускається недотримання строків та форми сповіщення, а лише достатньо надати інформації про місце, час, тривалість, мету та організатора зібрання, а також послугах, які необхідно отримати від органів місцевої публічної влади. Молдова на законодавчому рівні зафіксувала право першості в здійсненні права на свободу мирних зібрань.

Хоча в контексті рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» у демократичному суспільстві, право на контрдемонстрацію не може перешкоджати здійсненню права на демонстрацію, тому запропоноване законодавцем Молдови розв'язання питання здійснення права на свободу мирних зібрань учасників, які реалізують різні інтереси, не є досконалим, однак пошук ефективного правового механізму регулювання вказаних суспільних відносин, вважаємо, можна відштовхуватися саме від запропонованого Молдовою варіанту.

Саме органами місцевої публічної влади мають забезпечити безпеку проведення такого стихійного зібрання. Орган місцевого публічного управління може ініціювати судові процедури з метою опротестування проведення стихійного зібрання. Аналогічно до законодавчої практики Киргизії, Молдова імперативно визначала обов'язок органів влади забезпечити умови проведення не лише зібрання, про яке надходить сповіщення, а й стихійного та спонтанного зібрання, що визначає пріоритет права на свободу мирних зібрань над обов'язком сповіщення про намір здійснення такого права.

Водночас на законодавчому рівні визначено відсутність необхідності сповіщення про проведення зібрання, у разі коли в ньому бере участь до 50 осіб. За умови, коли ж організатори вимагатимуть від органів місцевого публічного управління надання певних послуг, зокрема встановлення конструкцій, слід надіслати сповіщення не пізніше як за один робочий день до дати проведення зібрання. Молдова акцентує увагу не лише на формах здійснення права на свободу мирних зібрань, а й на кількості суб'єктів здійснення такого права, оскільки за мінімальної кількості учасників – до 50 осіб – сповіщення органів влади та управління не є обов'язковими, коли суб'єкти здійснення не заявляють жодних вимог до цих органів влади щодо забезпечення мирного зібрання спеціального обладнання чи надання послуг.

Окрім зазначеного, на законодавчому рівні в Молдові закріплено право організаторів зібрання здійснювати інформування громадськості про зібрання шляхом закликів до участі, поширення листівок, оголошень, інформаційних компаній та іншими законними методами.

У нормі ст. 14 Закону Республіки Молдова «Про зібрання» міститься норма, яка визначає дії публічної влади, яка повинна діяти так, щоб виключити тільки протиправні елементи зібрання, гарантуючи по можливості право на його проведення. Якщо ж орган місцевого публічного управління встановить, що проведення зібрання може порушити до порушення законодавства, про це інформується організатор. У такому інформаційному листі додатково зазначаються обов'язки та норми закону.

Процедура заборони зібрання, а також зміна часу, місця або форми його проведення здійснюється в судовому порядку шляхом подачі позовної заяви, яка розглядається в 3-денний строк. Примітно, що зазначений процесуальний термін охоплюється строком завчасного сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань.

У Молдові в нормах закону «Про зібрання» переплелися матеріальні й процесуальні норми щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань та встановлення обмежень чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань, що вказує на їх спорідненість із Киргизією.

Така обов'язкова ознака, як мирність права на свободу зібрань, у законодавстві Молдови яскраво виражена в спеціальній нормі, де зазначено, що учасникам зібрання забороняється мати при собі зброю, вибухові речовини або інші заборонені речовини або предмети, які можуть створити загрозу життю і здоров'ю людей. Організатори таких зібрань повинні забезпечити допуск до будівель, які розташовані поруч із місцем проведення зібрання.

Нормою закону урегульовано питання й вільного доступу до зібрань представників засобів масової інформації.

Ст. 18 Закону Республіки Молдова «Про зібрання» присвячена обов'язкам організатора зібрання, який повинен дотримуватися форми, місця та часу проведення зібрання, визначити особу, відповідальну за проведення зібрання, забезпечити порядок під час зібрання. Очевидно, що вказана норма характерна для всіх проаналізованих нами законів, норми яких регулюють суспільні відносини зі здійснення права на свободу мирних зібрань.

Орган місцевого публічного управління зобов'язаний створити всі умови для проведення мирного зібрання, призначити особу, відповідальну за проведення зібрання у відповідності до закону, за необхідності заборонити продаж та вжиття алкогольних напоїв у місці проведення зібрання або поряд з ним, а також не має права стягувати плату за надання послуг, які надаються підпорядкованими йому органами або підприємствами. Вадливою умовою забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань та забезпечення законності та правопорядку під час таких зібрань істотно залежить від умов здійснення цього права та усунення причин, які можуть негативно вплинути на безпеку зібрання, – стан алкогольного сп'яніння.

Забезпечення громадського порядку покладається на організатора зібрання, а у разі необхідності – на поліцію та карабінерів. Функцією держави є забезпечення правопорядку, а тому покладання вказаного обов'язку на організатора зібрання несправильний. Безперечно, організатори зібрань, як активні суб'єкти здійснення права на свободу мирних зібрань, повинні вживати заходів щодо створення умов для забезпечення правопорядку, наприклад, усунення осіб із девіантною поведінкою, у стані алкогольного сп'яніння із заходу, однак це не повинно зобов'язувати організатора вчиняти дії щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, наприклад, патрулювання території, обмежувати рух транспорту тощо. Функція охорони громадського порядку та безпеки має бути виключно функцією держави та її уповноважених органів, а не покладатися на випадкових осіб – суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань.

Російська Федерація ухвалила Закон «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування» 19 червня 2004 року [16], який спрямований на забезпечення реалізації права громадян Російської Федерації збиратися мирно, без зброї та проводити зібрання, мітинги, демонстрації походи та пікетування. Російська Федерація та Молдова переслідували схожу мету – забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, хоча в Російській Федерації вказане право звужене до 5 форм його здійснення. У вказаному Федеральному законі Російської Федерації розмежовуються зібрання в цілях перевибірної агітації, здійснення яких регламентується виборчим законодавством, а також релігійних обрядів і церемоній, які належать до предмету правового регулювання Федерального закону «Про свободу совісті та релігійні об'єднання». Примітним є те, що під час надання легальних визначень різних форм здійснення права на свободу мирних зібрань, використано, по-перше, поняття публічного заходу, яке охоплює собою відкриті, мирні та доступні кожному акції, яка проводиться у формі зібрань, мітингів, демонстрацій, походів та пікетів або їх поєднань, яка здійснюється з ініціативи громадян Російської Федерації, політичних партій, інших громадських та релігійних об'єднань. Водночас указується, що одна із форм публічних заходів – пікетування – може здійснюватися й однією особою.

Порівнюючи загальні засади досліджуваних нами законодавчих актів, доходимо висновку про те, що в Російській Федерації акцент робиться саме на публічності, як ознаці заходу, на проведення якого спрямовано право на свободу мирних зібрань, тоді як у ряді інших зібрань вирізняється колективна складова такого заходу – масовість.

У Російській Федерації право на свободу мирних зібрань належить виключно її громадянам, оскільки організаторами публічного заходу можуть бути громадяни, які досягли 18 років, а мітингів та зборів – 16 років. Одночасно, у ч. 2 ст. 5 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», окреслено суб'єкти, які не можуть бути організаторами публічних заходів. Серед такого переліку немає іноземців, осіб без громадянства.

Так само і до учасників публічного заходу: немає обмеження щодо їх громадянства (ст. 6 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування»). Водночас сформована норма, яка розкриває сутнісну ознаку права на свободу мирних зібрань, а саме: «мирність» – учасникам публічних заходів заборонено ховати своє обличчя, використовувати маски, засоби маскування, предмети, які утруднюють встановлення особистості, мати при собі зброю, боєприпаси, колочі або ріжучі предмети, інші предмети, які можуть бути використані як зброю, вибухові речовини, отруйні та їдко пахучі, легко запалювальні речовини, піротехнічні речовини та вироби тощо, перебувати в місці проведення заходу в стані сп'яніння.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», сповіщення про проведення публічного заходу подається не раніше як за 15 і не пізніше як за 10 днів до дня проведення публічного заходу, а от у разі коли організатором такого заходу є депутат, який проводить інформування виборців про свою діяльність, сповіщення подається у строк не раніше 10 і не пізніше 5 днів до дня проведення публічного заходу. У разі проведення пікетування, сповіщення подається не пізніше ніж за 3 дні до дня заходу, а у разі коли день проведення пікетування випадає на вихідний або святковий день – за 4 дні. Сповіщення про пікетування однією особою не потрібно (одноосібне пікетування можливе, коли між різними особами відстань складає більше 50 м). Порядок подачі сповіщення в Російській Федерації регламентується відповідним законом суб'єкта Російської Федерації. У сповіщенні (письмова форма) має бути зазначено мету публічного заходу, форму заходу, місце проведення, маршрути руху учасників, а в разі залучення транспортних засобів – інформація про їх використання, дата і час початку та завершення заходу, орієнтована кількість учасників, форми та методи забезпечення організатором громадського порядку, організації медичної допомоги, наміру використовувати звукопідсилювальні технічні засоби, прізвище, ім'я, по батькові або найменування організатора, відомості про місце його проживання або перебування, номер телефону, прізвища, імена та по батькові осіб, уповноважених організатором осіб виконувати розпорядчі функції щодо проведення публічного заходу, акта подачі сповіщення. Указане сповіщення підписується організатором публічного заходу та особами, уповноваженими організатором виконувати розпорядчі функції з його організації та проведення.

Законодавчо визначено місця, де проведення публічних заходів заборонено: території, які знаходяться в безпосередній близькості з небезпечними виробничими

об'єктами, експлуатація яких потребує дотримання спеціальних правил техніки безпеки; шляхопроводи, залізничні магістралі та полоси для відводу залізничних доріг, нафто-газо-продуктопроводів, високовольтних ліній електропередач; території, які прилягають до резиденцій президента Російської Федерації; приміщення, які займають суди, території і приміщення закладів виконання покарань у вигляді позбавлення волі; прикордонна зона. Порядок проведення публічних заходів на об'єктах, які є пам'ятниками історії і культури, визначаються відповідним суб'єктом Російської Федерації. Певною мірою законодавець намагається забезпечити себе від суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, встановлюючи обмеження здійснення цього права поряд із президентськими резиденціями. Натомість проведення мирних зібрань поряд із об'єктами життєзабезпечення з підвищеною вибухонебезпечністю можуть бути цілком виправданими з точки зору колективної безпеки. Однак реалізація індивідуальних інтересів не повинна зазнавати колективного утиску, оскільки згодом це негативно позначатиметься на суспільному та державному-політичному устрої країни.

Установлені законодавчі обмеження на час проведення публічних заходів – не раніше 7.00 год. та не пізніше 22.00 год. за місцевим часом, за винятком заходів, присвячених пам'ятним датам (ст. 9 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування»), – є прийнятними і, на наш погляд, виправданими з точки зору неприпустимості зловживання правом на свободу мирних зібрань. Такий законодавчий досвід збігся з досвідом Молдови.

Здійснення агітації під час проведення публічного заходу можливо виключно після погодження з органом виконавчої влади Російської Федерації або місцевого самоврядування місця та часу такого публічного заходу. Така агітація не може відбуватися у формі публічного заходу. Вважаємо, що агітація, як певний політичний процес та публічний захід і як результат здійснення права на свободу мирних зібрань, є речами різнопорядковими. Агітація за своєю суттю відображає ставлення суб'єкта до певних явищ та поширення своїх поглядів серед інших учасників суспільного життя. Право на свободу мирних зібрань є гарантованою можливістю збиратися незалежно від інтересів влади, і агітація, вважаємо, цілком може бути метою здійснення права на свободу мирних зібрань.

Відповідно до ст. 11 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», матеріально-технічне забезпечення проведення публічного заходу покладається на організатора та учасників за власний рахунок. У такий спосіб, на відміну від інших країн, наприклад, Молдови, Російська Федерація, як владний інститут, самоусунулася від створення ефективних умов для здійснення права на свободу мирних зібрань, обмежившись виключно своїм невторчанням.

Обов'язки органу виконавчої влади суб'єкта Російської Федерації або органу місцевого самоврядування визначені у ст. 12 Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», де зазначається, що після отримання сповіщення вказані органи зобов'язані: документально підтвердити отримання сповіщення про проведення публічного заходу, зазначивши дату й час його отримання; довести до відома організаторів публічного заходу впродовж 3 днів з дня отримання сповіщення (а у разі сповіщення про пікетування групою осіб менш ніж за 5 днів – у день проведення) обґрунтовану пропозицію про зміну місця і (або)

часу проведення публічного заходу, а також усунення невідповідностей, зазначених у словісненні, мети, форм та інших умов вимогам Федерального закону Російської «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування»; призначити свого уповноваженого представника з метою надання організаторові публічного заходу сприяння в проведенні заходу відповідно до вимог Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування». Таке призначення уповноваженої особи здійснюється письмовим розпорядженням, яке завчасно направляється організаторові публічного заходу. Довести до відома організатора публічного заходу інформацію про максимальну наповнюваність території (приміщення) в місці проведення публічного заходу; забезпечити в межах компетенції разом із організатором та уповноваженим представником органів внутрішніх справ публічний порядок і безпеку громадян під час проведення публічного заходу, а також надання необхідної медичної допомоги; інформувати про питання, які стали причинами проведення публічних заходів органи державної влади. У разі якщо інформація, яка міститься в словісненні, дає підстави зрозуміти, що публічний захід, його форми не відповідають положенням Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування» та порушують заборони, передбачені законодавством про адміністративні правопорушення або кримінальним законодавством, то органи публічної влади негайно доводять організаторові письмове мотивоване попередження про те, що в разі таких порушень учасники мажуть бути притягнені до відповідальності.

Орган виконавчої влади або місцевого самоврядування відмовляють в узгодженні проведення публічного заходу виключно в тих випадках, коли словіснення подано особою, яка, відповідно до вимог Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», не може бути організатором публічного заходу.

У разі створенні реальної загрози життю і здоров'ю громадян, а також майну фізичних і юридичних осіб, вчинення учасниками публічних заходів протиправних дій та умисне порушення організатором вимог Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», які стосуються порядку проведення публічного заходу; невиконання організатором публічного заходу своїх обов'язків, уповноважений представник органу виконавчої влади суб'єкта Російської Федерації або органу місцевого самоврядування дає вказівку організаторові припинити захід, обґрунтувавши причину, та впродовж 24 годин оформлює дану вказівку письмово; встановлює час для виконання вимоги про припинення публічного заходу; у разі невиконання організатором вказівки про припинення заходу особисто звертається до учасників і встановлює додатковий строк для виконання вимоги.

На підставі викладеного, доходимо висновку, що норми Федерального закону Російської Федерації «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування», у переважній своїй більшості спрямовані на правове регулювання саме політичної сфери здійснення права на свободу мирних зібрань.

Недарма М. О. Рієккінен з цього приводу вважає, що доцільно розглянути можливість змін до положень Закону про публічні заходи, з тим щоб розширити сферу його регулювання за рахунок масових зібрань культурного, рекреаційного, просвітницького типу, використати більш гнучкі вимоги до словіснення органів влади в порівнянні з вимогами для публічних заходів [3, с. 36].

На прогалини організаційно-процедурного механізму реалізації права на свободу мирних зібрань вказує і Я. К. Чепенко. Авторка зазначає, що залишається неврегульованим питання подачі сповіщення про проведення масового заходу, коли встановлений строк випадає на неробочі святкові дні, на яке було вказано Конституційним Судом, як на проблему, що тягне за собою порушення права на свободу мирних зібрань, оскільки це позбавило особу провести бажаний захід [6, с. 18-19].

Федеральний закон Російської «Про зібрання, мітинги, демонстрації, походи та пікетування» далекий від досконалого, дослідження його змісту дозволяє сформулювати тезу про те, що вказані норми ухвалені владою в інтересах суб'єктів, які перебувають при владі, і спрямовані на забезпечення суб'єктів владних повноважень саме від свободи здійснення права на свободу мирних зібрань.

Звернемо увагу на правове регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань ще в одного нашого сусіда – Республіки Білорусь, враховуючи й ті обставини, що впродовж серпня-вересня 2020 року після голосування на виборах Президента Республіки Білорусь у країні не стихає громадсько-політична активність білорусів, яка реалізується шляхом здійснення їхнього конституційного права на свободу мирних зібрань. Вибори є тією знаковою обставиною, коли джерело влади – народ – обирає своє майбутнє, вектори руху й розвитку країни, її інститутів, суспільства. На цьому шляху саме право на свободу мирних зібрань проявляється найбільше та найяскравіше – як засіб вираження окремих інтересів, їх консолідації та розвитку.

Здійснення права на свободу мирних зібрань у Республіці Білорусь, окрім його конституційного закріплення, утілено в нормах Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь» [17].

Основне, чим оперує закон Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», є поняття масового заходу, яким є зібрання, мітинг, вулична хода, демонстрація, пікетування та інше; це масовий захід, під яким розуміються спортивні, культурно-видовищні, інші видовищні заходи, релігійні заходи, які проводяться в спеціально не призначених для цієї мети місцях або просто неба або в приміщенні. Як і в Російській Федерації, пікетування, як масовий захід, може здійснюватися однією особою.

Відповідно до ст. 3 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», дія його за колом осіб поширюється на громадян Республіки Білорусь, іноземців, осіб без громадянства в межах їх прав і свобод, передбачених законодавством Білорусії. Перш за все, норма вказаного закону визначила, що порядок проведення масових заходів не розповсюджується на зібрання трудових колективів, політичних партій та професійних спілок, релігійних та інших організацій у приміщеннях, на республіканські та місцеві зібрання, пікетування для збору підписів виборців із висунення кандидатів на виборні посади, зібрання, мітинги та пікети, які організуються кандидатами на виборні посади відповідно до Виборчого кодексу Республіки Білорусь.

Ключовим для розмежування масових зібрань у Республіці Білорусь є кількість учасників таких заходів, а саме: до 1 000 осіб або ж понад 1 000 осіб. Та, одночасно, відповідно до ст. 4 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», організаторами масових заходів із кількістю учасників до 1 000 осіб можуть бути виключно громадяни Республіки Білорусь, які є виборцями, і, відповідно, досягли 18-річного віку, а от масових заходів із кількістю понад 1 000 осіб – юридичні

особи: політичні партії, профспілки та інші організації Республіки Білорусь, на відміну від Молдови, де вказаний кількісний показник учасників здійснення права на свободу мирних зібрань визначений у 50 осіб, хоча для Молдови кількість учасників заходу пов'язана не із суб'єктивним складом, а саме із необхідністю сповіщення.

Указані норми дають можливість дійти висновку, що в державі визначальною сферою суспільних відносин, які мають бути врегульовані за допомогою норм закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», є політична сфера, яка безпосередньо пов'язана зі здобуттям, утриманням чи передачею політичної влади в країні. Звідси визначено і ключових гравців – суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, які можуть виступати організаторами відповідних масових заходів. Зазначене тісно пов'язує особливості правового регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань у Білорусі та Російській Федерації.

Відповідно до ст. 5 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», заява про проведення масового зібрання подається в місцевих виконавчий та розпорядчий орган, на території якого планується проведення масового зібрання. У разі коли масових заходів заплановано на території декількох адміністративно-територіальних одиниць або орієнтовна кількість учасників буде перевищувати 1 000 осіб для зібрань, мітингів, вуличних походів, демонстрацій та пікетувань чи 1 500 – для інших масових заходів, така заява подається до відповідного обласного виконавчого комітету. За загальним правилом, заява про проведення масового заходу подається за 15 днів до дати його проведення. На відміну від інших країн, у Республіці Білорусь до такої заяви додається зобов'язання в письмовій формі організатора чи організаторів щодо організації проведення масового заходу.

Згідно зі ст. 6 закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», керівник місцевого виконавчого та розпорядчого органу або його заступник зобов'язані розглянути заяву про проведення масового заходу та не пізніше як за 5 днів до дати проведення масового заходу в письмовій формі повідомити його організаторів про прийняте рішення. У рішенні має бути зазначено про дозвіл або заборону на проведення масового заходу, а також мотиви, з яких проведення масового заходу заборонено. Виявляється, що таке рішення керівника місцевого виконавчого та розпорядчого органу приймається із урахуванням оплати послуг з охорони громадського порядку. Порядок оплати послуг з охорони громадського порядку визначається рішенням місцевого виконавчого і розпорядчого органу.

Громадянам Республіки Білорусь хоча б гарантований судовий спосіб оскарження такого рішення про заборону проведення масового зібрання (ст. 7 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь»).

Аналогічно з підходом, запровадженим у Російській Федерації, у Республіці Білорусь заборонено проводити заходи щодо інформування про проведення масового заходу до отримання відповідного дозволу керівника місцевого виконавчого та розпорядчого органу на проведення масового заходу.

Надзвичайно великий перелік місць, де заборонено проведення масових заходів. До речі, ст. 9 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь» містить відсылку на норму, яка дозволяє заборонити проведення масових заходів місцевим виконавчим та розпорядчим органам. Одними з перших до таких місць належать території, прилеглі до офіційних установ та резиденцій Президента Республіки Білорусь, Національного зібрання, Ради Міністрів, об'єктів транспорту, приміщень республіканських

та місцевих представницьких, виконавчих і розпорядчих органів, закладів охорони здоров'я, території ядерних об'єктів та установок, збереження ядерних речовин, зброї, засобів масової інформації, небезпечних виробничих об'єктів, об'єкти метрополітену, залізничного, водного та повітряного транспорту.

Зібрання, мітинги, вуличні походи, демонстрації та пікетування можуть проводитися з 8.00 до 22.00 год. Якщо часові обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань, на наше переконання, є виправданими, то обмеження місця здійснення права на свободу мирних зібрань поряд із державними установами нівелює саме право на свободу мирних зібрань, як виявлення протесту народу та право на опір владі, як легітимній, так й узурпованій.

Відповідно до норми згаданої ст. 9 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», забороняється проведення одночасно декількох масових заходів в одному і тому ж місці або по одному і тому ж маршруту руху.

Нормою ст. 10 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь» заборонено проведення масових заходів, якщо їх метою є здійснення пропаганди війни або екстремістської діяльності. Зазначена норма цілком відповідає ключовій ознаці досліджуваного права – мирності, яка має проявлятися не лише в поведінці суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, а й меті здійснення цього права.

У ст. 11 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь» зазначається, що дотримання громадського порядку досягається заборонаю організаторам та учасникам перешкоджати руху транспортних засобів та пішоходів; створювати перешкоди для безперервного функціонування організацій; встановлювати намети та інші тимчасові споруди; впливати в будь-якій формі на працівників органів внутрішніх справ з метою перешкоджання виконання ними їх службових обов'язків; мати при собі холодну, вогнепальну, газову чи іншу зброю, вибухові речовини, боеприпаси, їх імітатори та муляжі; діяти методами, які створюють загрозу громадській безпеці, життю і здоров'ю учасників масових заходів та інших осіб, приховувати свої обличчя, інших речей та засобів для утруднення встановлення особистості; користуватися прапорами, вимпелами, які не зареєстровані у встановленому порядку, а також емблемами, символами, плакатами і транспарантами, зміст яких спрямований на заподіяння шкоди громадському порядку, правам і законним інтересам громадян; брати участь у масовому заході в стані алкогольного сп'яніння; здійснювати реалізацію алкогольних напоїв та пива в місцях проведення заходів та в радіусі 500 м до території, де проводиться захід.

Цікавим та багатозначним є положення ст. 12 Закону Республіки Білорусь «Про масові заходи в Республіці Білорусь», де зазначається, що масовий захід, а також підготовка до нього повинні бути припинені на вимогу не лише керівника (або заступника керівника) відповідного місцевого виконавчого та розпорядчого органу, а й органу внутрішніх справ.

Висновки. Підсумовуючи дослідження особливостей правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у національних правових системах країн пострадянського простору, слід зауважити, що кожна країна по-своєму підходить до правового регулювання суспільних відносин за допомогою норм позитивного права.

Стійкість держави залежить не тільки і не стільки від організації держави, її інституціоналізації, скільки від тих цінностей і цілей, якими керуються правителі та підвладні, і які неминуче «форматують» нормативні приписи, створюючи на їхній базі специфічні форми професійної активності. Від того, наскільки культурно зумовлені комунікаційні зв'язки спроможні адаптувати державу до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі, залежить не тільки сьогоденне буття держави, а й її подальше життя або загибель [1, с. 49]. Як результат, останні події, які відбуваються в Республіці Білорусь, свідчать про несприйняття громадянами результатів підрахунку голосів на виборах Президента Республіки Білорусь, де учасники мирних зібрань переконані, що чинний Президент Білорусі О. Лукашенко не здобув народної підтримки, а результати є сфальшованими. Натомість механізм Білоруської держави всіма наявними засобами примусу намагається придушити свободу здійснення громадянами їхнього права на мирні зібрання.

У Бішкеку під час масових протестів, які розгорілися після виборів у Киргизстані, постраждали 590 осіб, одна людина загинула [11]. Отже, сучасна історія Білорусі й Киргизстану засвідчує, що в найвідповідальніші для країни періоди обрання державних інститутів і легітимації влади населення країни максимально намагається скористатися гарантованим національним законодавством правом на свободу мирних зібрань. На жаль, протидія з боку держави та її органів, котра виявляється в застосуванні до суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань заходів примусу, призводить до неправового обмеження або й цілковитої заборони здійснення права на свободу мирних зібрань, що в подальшому викликає засудження з боку світового демократичного співтовариства.

На Далекому Сході Росії, у місті Хабаровську, тривав протест проти звільнення з посади й арешту популярного серед місцевих жителів губернатора Сергія Фургала. На його місце Москва призначила тимчасовим виконувачем обов'язків губернатора Хабаровського краю Михайла Дегтярьова. Телеграм-канал «Місце події Хабаровськ» назвав цифру учасників акції – 95 тисяч осіб. Прес-служба мерії заявила, що учасників було 6,5 тисяч [12]. Указане вище зазначає, що піддрунтям для здійснення права на свободу мирних зібрань можуть бути різні інтереси суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань. Аналіз ситуації зі здійсненням права на свободу мирних зібрань, що склалася в Білорусі, Киргизстані та Російській Федерації, засвідчує нездатність національної правової системи до ефективного врегулювання права на свободу мирних зібрань з огляду на сучасні досягнення демократичних засад правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у сучасному демократичному світі.

Підсумовуючи дослідження правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у пострадянських країнах, зауважимо, що всі країни «демонструють» демократичні засади в організації правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань. Однак, детальне вивчення норм національного законодавства, його співставлення із міжнародними документами в галузі прав і свобод людини, дозволяє дійти висновку про те, що така демократичність норм подекуди є ілюзорною, коли безпідставно законодавчо обмежується коло суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, неправомірно покладається на останніх виконання функцій держави із охорони громадського порядку. Та не менш важливим є не лише наявність досліджених законодавчих актів у відповідних національних правових системах, а й дієвість цих

норм, спрямованих на створення гарантій здійснення права на свободу мирних зібрань, а не пригнічення демократичних ініціатив суспільства. Ураховуючи сказане, вважаємо, що Україні потрібен спеціальний законодавчий акт, який урегулює повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо встановлення позитивних обов'язків останніх із забезпечення свободи здійснення права на мирні зібрання. Такий законодавчий акт не повинен обтяжувати суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань додатковими обов'язками. Незважаючи на наявність чи відсутність такого законодавчого акту, важливим залишається практика правозастосування, яка гарантує свободу здійснення права на мирні зібрання, а також обмежує сваволлю держави від обмежень цього права і зобов'язує державу створювати сприятливі умови для здійснення права на свободу мирних зібрань.

Використані джерела:

1. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44-51.
2. Чулінда Л. Верховенство права і підпорядкування держави суспільству. *Юридичні факти в системі правового регулювання*. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила, І. О. Ізарової. Київ ВД «Дакор», 2015. С. 574-578.
3. Ризжкінен М. А. Право на мирные собрания: сравнительно-правовой анализ законодательства России и Финляндии. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 12 (73). С. 32-39.
4. Батлер У.Е. Мудрість порівняльного правознавства: збірник статей / Упор. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ: Логос, 2019. 572 с.
5. Конституційне право України: прагматичний курс. Навч. посіб. / [М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін.]; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
6. Членко Я. К. Правовые проблемы в механизме конституционного обеспечения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации (в свете практики Конституционного суда РФ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. по спец.: 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право. Санкт-Петербург, 2017. 26 с.
7. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. по спец.: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2013. 47 с.
8. Самбор Н. Сравнительно-правовое исследование осуществления права на свободу мирных собраний во Франции, Германии и Азербайджане. *Балтийский юридический журнал*. 2018. № 4 (51). С. 86-94.
9. Самбор Н. А. Осуществление права на свободу мирных собраний: компаративное исследование. *Интеграция Азербайджанской Республики в международное сообщество и современные тенденции развития юридической науки в построении правового государства: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию юбилею юридического факультета Бакинского государственного университета (14 декабря 2018 года)*. Баку: «Baki Universiteti Neşriyyatı», 2018. С. 105-109.
10. Самбор Н. А. Право на свободу мирных собраний в конституционных нормах государств мира. *Право. Экономика. Психология. Научно-практический журнал*. 2019. № 2 (14). С. 15-22.
11. У Киргизстані масові протести: повідомляють про майже 600 потерпілих і одного загиблого. URL:<https://www.5.ua/svit/u-kyrgyzstani-masovi-protesty-povidomliaiut-pro-maizhe-600-poterpilykh-i-odnoho-zahybloho-225811.htm>. (дата звернення: 11.09.2020).

12. Протести в Хабаровському краї Росії: числа, реакції, провокації, український фактор. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/rosija-xabarovskij-kraj-protesty/30755731.html>. (дата звернення: 11.09.2020).

13. Омирных собраниях: закон Кыргызской Республики от 23 мая 2012 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203664?cl=ru-ru>. (дата звернення: 23.04.2020).

14. О порядке организации и проведения мирных собраний, митингов, шествий, пикетов и демонстраций в Республике Казахстан: закон Республики Казахстан от 17 марта 1995 года. URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002126>. (дата звернення: 04.09.2019).

15. О собраниях: Закон Республики Молдова от 22 февраля 2008 года. URL: <http://lex.justice.md/ru/327693/>. (дата звернення: 08.09.2019).

16. О собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетированиях: федеральный закон Российской Федерации от 19 июня 2004 года. URL:<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?searches=&bpas=cd0000&a3=&a3type=1&a3value=&a6=&a6type=1&a6value=&a15=&a15type=1&a15value=&a7type=1&a7from=&a7to=&a7date=&a8=&a8type=1&a1=%EC%E8%F2%E8%ED%E3&a0=&a16=&a16type=1&a16value=&a17=&a17type=1&a17value=&a4=&a4type=1&a4value=&a23=&a23type=1&a23value=&expres=&sort=7&x=32&y=8>. (дата звернення: 02.09.2020).

17. О массовых мероприятиях в Республике Беларусь: закон Республики Беларусь от 30 декабря 1997 года. URL:http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_massovyh_meropriyatiyah/download.htm (дата звернення: 04.09.2019).

References:

1. Oborotov, Yu. (2010) Doslidzhennia tsinnosti derzhavy yak aktualnyi napriam suchasnoho pravoznavstva. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 1*, 44-51. [in Ukrainian].

2. Chulinda, L. (2015) Verkhovenstvo prava i pidporiadkuvannia derzhavy suspilstvu. *Yurydychni fakty v systemi pravovoho rehulyuvannia. Zb. nauk. prats. Materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26 lyst. 2015 r.) – Legal facts in the system of legal regulation. Coll. Science. wash. Materials VI International. scientific-practical conf. (Kyiv, November 26, 2015)* N. M. Parkhomenko, M. M. Shumyla, I. O. Izarovoi (Eds.). Kyiv: VD «Dakor», 574-578. [in Ukrainian].

3. Riekkinen, M. A. (2016) Pravo na mirnye sobrannia: sravnitelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Rossii i Finlandii. *Aktualnyye problemy rossiiskogo prava – Actual problems of Russian law, 12 (73)*, 32-39. [in Russian].

4. Batler, U. E. (2019) Mudrist porivnialnoho pravoznavstva: zbirnyk statei. Kyiv, Lohos. [in Ukrainian].

5. Afanaseva, M. V., Baltzii, Yu. Yu., Batan, Yu. D. (Eds.) et al. (2017) Konstytutsiine pravo Ukrainy: prahmatychnyi kurs. Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian].

6. Chepenko, Ya. K. (2017) Pravovye probely v mekhanizme konstitutsionnogo obespechenia prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Rossiiskoi Federatsii (v svete praktiki Konstitutsionnogo suda RF). *Extended abstract of candidate's thesis*. [in Russian].

7. Savchyn, M. V. (2013) Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsii: teoriia i praktyka realizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Sambor, N. (2018) Sravnitelno-pravovoe issledovanie osushchestvleniia prava na svobodu mirnykh sobranii vo Frantsii, Germanii i Azerbaydzhanе. *Baltiiskii yuridicheskii zhurnal – Baltic law journal, 4(51)*, 86-94. [in Russian].

9. Sambor, N. A. (2018) Osushchestvlenie prava na svobodu mirnykh sobranii: komparativnoe issledovanie. *Integratsiia Azerbaydzhanskoi Respubliki v mezhdunarodnoe soobschestvo i sovremennye tendentsii razvoitiia yuridicheskoi nauki v postroenii pravovogo gosudarstva. (14 dekabrya 2018 goda): materialy Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsii, posviashchennoi 90-letnemu yubyleiu yurydycheskogo fakulteta Bakynskogo gosudarstvennogo universyteta (14 dekabrya 2018 hoda) – Integration of the Republic of Azerbaijan into the international community and current trends in the development of jurisprudence in building*

the rule of law: materials of the International scientific-practical conference dedicated to the 90th anniversary of the Faculty of Law of Baku State University. Baku, «Baki Universiteti Nəşriyyatı». [in Russian].

10. Sambor, N. A. (2019) Pravo na svobodu mirnykh sobranii v konstitutsionnykh normakh gosudarstv mira. Pravo. Ekonomika. Psikhologiya. *Nauchno-prakticheskiy zhurnal – Law, Economy, Psychology, Scientific and practical journal*, 2, 15-22. [in Russian].

11. U Kyryhystani masovi protesty: povidomliaut pro maizhe 600 poterpilykh i odnoho zahybloho. N. p. N. d. URL:<https://www.5.ua/svit/u-kyryhystani-masovi-protesty-povidomliaut-pro-maizhe-600-poterpilykh-i-odnoho-zahybloho-225811.htm>. [in Ukrainian].

12. Protesty v Khabarovskomui kraii Rosii: chysla, reaktsii, provokatsii, ukraïnskyi faktor. N. p. N. d. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/rosija-xabarovskij-kraj-protesty/30755731.html>. [in Ukrainian].

13. O mirnykh sobraniiaxh: zakon Kyrgyzskoi Respubliki ot 23 maia 2012 goda. (2012) N. p. URL:<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203664?cl=ru-ru>. [in Russian].

14. O poryadke organizatsii i provedeniia mirnykh sobranii, mitingov, shestvii, piketov i demonstratsii v Respublike Kazakhstan: zakon Respubliki Kazakhstan ot 17 marta 1995 goda. (1995) URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002126>. [in Russian].

15. O sobraniiaxh: Zakon Respubliki Moldova ot 22 fevralia 2008 goda. (2008) URL:<http://lex.justice.md/ru/327693/>. [in Russian].

16. O sobraniiaxh, mitingaxh, demonstratsiiaxh, shestviiakh i piketirovaniiaxh: federalnyi zakon Rossiiskoi Federatsii ot 19 iunია 2004 goda. (2004) N. p. URL:<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?searchres=&bpas=cd0000&a3=&a3type=1&a3value=&a6=&a6type=1&a6value=&a15=&a15type=1&a15value=&a7type=1&a7from=&a7to=&a7date=&a8=&a8type=1&a1=%EC%E8%F2%E8%ED%E3&a0=&a16=&a16type=1&a16value=&a17=&a17type=1&a17value=&a4=&a4type=1&a4value=&a23=&a23type=1&a23value=&textpres=&sort=7&ex=32&cy=8>. [in Russian].

17. O massovykh meropriiatiiaxh v Respublike Belarus: zakon Respubliki Belarus ot 30 dekabria 1997 goda. (1997) N. p. URL:http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_massovykh_meropriiatiyah/download.htm. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2020

Самбор Н. А.,

кандидат юридических наук,

начальник сектора мониторинга

Прилуцкого отдела полиции Главного управления

Национальной полиции в Черниговской области

(г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНЫХ СОБРАНИЙ: КОМПАРАТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В РАМКАХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ СТРАН ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье исследуются особенности правового регулирования осуществления права на свободу мирных собраний в странах постсоветского региона в рамках Евразийского правового пространства. Основное внимание сосредоточено на особенностях юридической техники в формулировке норм позитивного права национальных правовых систем Белоруссии, Молдовы, Российской Федерации, Казахстана и Кыргызстана и формализации прав и обязанностей субъектов осуществления права на свободу мирных собраний и полномочий субъектов властных полномочий, в частности их положительных и отрицательных обязательств, направленных на создание условий свободы осуществления права на

мирные собрания. С использованием сравнительно-правового метода проанализирована эффективность законодательных норм в обеспечении осуществления права на свободу мирных собраний, вопросам правового регулирования заблаговременного оповещения об осуществлении права на свободу мирных собраний, а также особенности законодательных норм, которые отражают политико-правовую волю уполномоченных субъектов по созданию условий осуществления права на свободу мирных собраний. Не оставлено без внимания и применения имеющихся норм позитивного права указанных государств для обеспечения эффективного регулирования общественных отношений по осуществлению права на свободу мирных собраний, по результатам чего сделан вывод о том, что существование специальных законодательных актов не всегда является эффективным средством обеспечения осуществления права на свободу мирных собраний, подтверждается реальными событиями, которые имели место в правительстве исследованных стран, во время которых грубо нарушалось право на свободу мирных собраний.

Ключевые слова: право на свободу мирных собраний, национальная правовая система, постсоветское пространство, сравнительно-правовое исследование.

Sambor M.,

Ph. D. in Law, Head of the Monitoring Department
of the Pryluky Police Department the Main Directorate
of the National Police in Chernihiv Oblast
(Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY: A COMPARATIVE STUDY WITHIN THE NATIONAL LEGAL SYSTEMS OF THE POST-SOVIET COUNTRIES

The article examines the features of the legal regulation of the exercise of the right to freedom of peaceful assembly in the countries of the post-Soviet region within the Eurasian legal space. The main attention is focused on the peculiarities of legal techniques in formulating the norms of positive law of the national legal systems of Belarus, Moldova, the Russian Federation, Kazakhstan and Kyrgyzstan and formalizing the rights and obligations of subjects of exercising the right to freedom of peaceful assembly and powers. Their positive and negative commitments aimed at creating conditions for the freedom to exercise the right to peaceful assembly. Using the comparative legal method, the effectiveness of legislative norms in ensuring the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, issues of legal regulation of early notification of the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, as well as features of legislative norms that reflect the political and legal will of authorized conditions for exercising the right to freedom of peaceful assembly. The application of the existing norms of positive law of these states to ensure effective regulation of public relations for the exercise of the right to freedom of peaceful assembly has not been overlooked, as a result of which it is concluded that the existence of special legislation is not always an effective means of guaranteeing meetings, as evidenced by the real events that took place in the governments of the countries under study, during which the right to freedom of peaceful assembly was grossly violated.

Keywords: right to freedom of peaceful assembly, national legal system, post-Soviet space, comparative legal research.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.91.78-88
УДК 342.95+343.14

М. Ю. Веселов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг - м. Одеса, Україна)

e-mail: veselovndl@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Р. С. Шелудяков,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
Криворізького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг - м. Одеса, Україна)

e-mail: r.sheludiakov@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5964-5861>

ЯКОЮ БУТИ ЮРИДИЧНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Актуальність статті зумовлена спробою національного законодавця криміналізувати правопорушення, пов'язані з керуванням транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. У публікації досліджуються особливості правового регулювання цих суспільних відносин, які обумовлюють сучасні проблеми застосування заходів адміністративної та кримінальної відповідальності за вказані правопорушення. На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо оптимальної (комбінованої) форми юридичної відповідальності за правопорушення, які пов'язані з керуванням транспортними засобами в стані сп'яніння: учинені вперше – адміністративної, повторно – кримінальної.

Ключові слова: забезпечення безпеки дорожнього руху, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, керування транспортним засобом, правопорушення, стан сп'яніння.

Постановка проблеми. Серед причин скоєння дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) із постраждалими керування транспортним засобом (далі – ТЗ) у нетверезому стані стабільно посідає п'яте місце, поступаючись лише таким найчастішим порушенням, як: перевищення безпечної швидкості; порушення правил маневрування; порушення правил проїзду перехресть; недодержання дистанції. За 12 місяців 2019 року через указану причину в ДТП загинуло 106 осіб (+21,8 % – тут і далі відсоток дається порівняно з аналогічним періодом минулого року. - *Прим. авт.*), а 1 616 чоловік (+23,7 %) – було травмовано [1].

Черговим сигналом недостатньої ефективності механізму притягнення «тіяних кермувальників» до відповідальності, став факт загибелі цілої родини (подружжя, троє дітей) у ДТП під Києвом 12.07.2020 р. через дії тіяного водія. У день аварії винуватець ДТП перебував у стані алкогольного тіяння, а також під дією наркотиків. У 2010 році ця особа була вже засуджена до позбавлення волі за ч. 2 ст. 286 Кримінального кодексу України (далі – КК України) за аналогічне діяння; тоді в ДТП постраждала жінка [2].

Одним із правових заходів протидії керуванню в стані тіяння є встановлення юридичної відповідальності за певні порушення ПДР. Так на початку своєї діяльності (у 2016 році) персоналом патрульної поліції за правопорушення, передбачені ч.ч. 1-4 ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (керування ТЗ особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого тіяння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, передачу керування ТЗ особі, яка перебуває в стані такого тіяння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмову особи, яка керує ТЗ, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан тіяння тощо (далі – правопорушення, пов'язані з керуванням ТЗ у стані тіяння. – Прим. авт.)) в Україні було оформлено близько 45 тис. адміністративних протоколів [3]. У 2019 році кількість оформлених патрульною поліцією подібних правопорушень сягнула понад 115,7 тис [4]. Водночас цього не виявилось достатнім, щоб позитивно вплинути на сумну статистику ДТП.

22.11.2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон № 2617-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», серед положень якого з 01.01.2020 р. законодавець визнав за доцільне криміналізувати керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого тіяння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції та інші, пов'язані з керуванням ТЗ у стані тіяння дії, включивши їх до Особливої частини КК України – ст. 286-1, одночасно виключивши з КУпАП норми, що передбачали адміністративну відповідальність. У грудні 2019 року Законом України від 03.12.2019 р. № 321-IX парламентарі пролонгували набрання законом чинності до 1 липня 2020 року. До речі, лише за період відтермінування криміналізації керування ТЗ у стані тіяння (точніше, за п'ять місяців 2020 року) це порушення ПДР стало причиною ще 1 664 ДТП, а також загибелі 49 та травмування 386 осіб [5]. Утім, 17.06.2020 р. Верховна Рада ухвалила інший закон, який із набранням чинності (03.07.2020 р.) за пунктом 117 мав скасувати зазначені зміни (у розділі I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» «у пункті 1 підпункти 2-4, 7 виключити», «у пункті 2 підпункти ..., 171, ... виключити») [6], нібито повернувши цей вид правопорушення до розряду адміністративних проступків. Водночас, на офіційному вебпорталі парламенту України «Законодавство України» останні зміни Закону України від 17.06.2020 р. № 720-IX не враховано (оскільки вони не встигли набути чинності до 01.07.2020 р.): до тепер, станом на 25.09.2020 р., КК України містить ст. 286-1 (див. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3629>), а норми статті 130 КУпАП жодним чином не згадують про відповідальність за керування ТЗ у стані тіяння чи інші пов'язані з цим правопорушення (див. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1082>). Попри це, персонал Національної поліції продовжує оформлювати, а суди – розглядати ці порушення ПДР за нормами КУпАП (як адміністративні проступки, передбачені

ч.ч. 1-4 ст. 130 КУпАП). За нашим власним припущенням, застосування такого підходу на практиці продиктовано більш політичною спрямованістю, а саме – урахуванням «останньої» позиції парламентарів. Крім того, за даних обставин щодо невизначеності нормативного урегулювання таких правовідносин у комплексі, це, напевно, єдиний варіант, який не призвів до миттєвого колапсу в реакції держави на подібні негативні виклики. Утім, питання залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема юридичної відповідальності за керування ТЗ у стані сп'яніння сама собою не є новою. Намагання удосконалити окремі аспекти адміністративної відповідальності за зазначені правопорушення спостерігаємо в дисертаціях Ю. С. Коллера, П. І. Пархоменка, Р. В. Ярової. У подальшому до КУпАП неодноразово вносилися зміни щодо посилення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР). Питання адміністративної відповідальності за керування ТЗ у стані сп'яніння стали також предметом досліджень Р. С. Горбань і В. В. Доненка та деяких інших науковців. Однак доцільність трансформувати відповідальності за керування ТЗ у стані сп'яніння до галузі кримінально-правових відносин критично сприйняли О. В. Микитчик, А. В. Філіппов.

Цілком можливо, що, враховуючи негативні наслідки та тенденцію зростання кількості таких порушень ПДР, заходи щодо їх криміналізації є цілком виправданими та спроможними змінити ситуацію у сфері забезпечення БДР. Вивчення адміністративної практики поліції, а також аналіз інформації з інтернет-ресурсів наводить на думку, що на сьогодні українське суспільство більше реагує на метод «багато», ані ж «прямиком». Профілактичні заклики до дотримання вимог ПДР без жорсткого механізму реагування на їх порушення самі собою, на жаль, малоефективні. Це дуже наочно продемонстрували у двохтисячних роках так звані «партнерські відносини» між учасниками дорожнього руху й колишньою міліцією, що призвело до прогресивного зростання кількості ДТП й тяжкості їх наслідків на той період. Утім, не до кінця продумані реформи здатні завдати шкоди навіть тим недосконалим відносинам, що існують зараз, ще більше ускладнивши при цьому ситуацію.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз сучасних проблем правозастосовної практики та удосконалення нормативних підстав юридичної відповідальності за правопорушення, які пов'язані з керуванням ТЗ у стані сп'яніння. На підставі викладеного в дослідженні аналізу планується визначити оптимальну форму юридичної відповідальності за зазначені правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у багатьох державах світу водій має право керувати ТЗ, якщо концентрація алкоголю в його крові або видихуваному повітрі не перевищує законодавчо встановленого для кожної країни рівня. Спільним є те, що в цілому керування ТЗ у стані сп'яніння законодавством більшості держав визнається одним із найбільш суспільно небезпечних порушень у сфері БДР. Відповідно, санкції, що накладаються на винних у його вчиненні, характеризуються високим ступенем жорсткості. Основні види стягнень (покарань) за такі проступки – штраф, тимчасове позбавлення права керування ТЗ і навіть поремне ув'язнення. Як правило, повторне керування ТЗ у стані сп'яніння протягом певного періоду часу тягне підвищену відповідальність порушника. Наприклад, у Швеції керування ТЗ у стані алкогольного сп'яніння понад 0,2 тягне накладення штрафу, позбавлення (анулювання) права керування ТЗ або позбавлення волі максимум на шість місяців. Небезпечне водіння ТЗ у стані алкогольного сп'яніння або керування ТЗ у стані сп'яніння понад 1%

передбачають покарання у вигляді позбавлення волі до двох років [7]. У Великій Британії за правопорушення, пов'язані з керуванням ТЗ у стані алкогольного сп'яніння, відмову від проходження огляду на стан сп'яніння у встановленому порядку на винну особу можуть накласти штраф, її можуть позбавити права керування ТЗ або навіть позбавити волі до трьох чи до шести місяців (в останньому випадку – за повторне правопорушення) [8].

Звичайно, національні правові системи цих країн не містять поділу деліктів на кримінальні та адміністративні, як то властиво для держав пострадянського простору, а, відповідно, процедура їх оформлення не має суттєвих розбіжностей. Санкція за правопорушення обумовлена лише об'єктивними та суб'єктивними обставинами конкретної ситуації. Утім питання адміністративно-деліктних відносин для правової науки і в Україні викликає на сьогодні чимало дискусій, оскільки багато правопорушень, передбачених нормами Особливої частини КУпАП, за своїм змістом та суттю подібні до кримінальних. Т. О. Гуржій беззастовідно наголошує, що через історичні особливості розвитку вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства нині саме воно (а не кримінальний закон) установлює відповідальність за помірну частину малозначних деліктів загальнокримінальної спрямованості [9, с. 157]. Межа між адміністративним та кримінальним правопорушенням виявляється в ступені суспільної небезпеки. Об'єктивно деякі проступки цілком ідентичні й відрізняються лише спричиненими наслідками або «властивостями» такого елемента, як предмет правопорушення. Ураховуючи це, внутрішній зв'язок, котрий поєднує особу правопорушника в кримінальній чи адміністративно-правовій кваліфікації, часто видається дуже близьким, а риси, що характеризують ці особистості, є надто подібними. Недостатня увага держави до детермінантів адміністративних правопорушень дуже часто призводить до вчинення подібних за характером, але більш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень надалі [10, с. 21; 11, с. 50].

Ініціатива криміналізації дій, пов'язаних із керуванням ТЗ у стані сп'яніння, має вже тривалу історію. Лише починаючи з 2013 року, можна нарахувати щонайменше чотири подібних законопроекти. Утім, із цього приводу виникає чимало заперечень.

О. В. Микитчик вважає, що запропоноване до криміналізації діяння (ст. 286-1) за ступенем та характером суспільної небезпеки не відповідає ознакам злочину [12]. А. В. Філіппов, зіставляючи норми *Закону України від 22.11.2018 р. № 2617-VII* (у частині криміналізації керування ТЗ у стані сп'яніння) зауважує, що такі положення створюють більше проблем, ніж їх розв'язують. За словами вченого: «... *мінати цю систему можна тільки на основі системного підходу, вносячи зміни не до однієї чи кількох статей КпАП чи КК України, а до всіх, пов'язаних із охоронюваними ними суспільними відносинами*» [13, с. 165]. А. В. Петровський дуже слушно зауважує, що оформлення уповноваженою посадовою особою адміністративного матеріалу на особу, яка керує ТЗ у стані сп'яніння, ще не означає стовідсоткового притягнення її до фактичної відповідальності [14, с. 187]. Зараз існує чимало способів (які мають реальне підтвердження в судовій практиці), що, за нормами ст. 130 КУпАП, демонструють можливість уникнути адміністративної відповідальності в законний спосіб: прийняття до уваги обставин перебування правопорушника в стані крайньої необхідності (ст. 18 КУпАП); передача матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації чи трудового колективу (ст. 21 КУпАП); звільнення правопорушника від адміністративної відповідальності через малозначність учиненого адміністративного правопорушення (ст. 22 КУпАП) тощо. Зви-

чайно, наведені приклади в багатьох випадках не додадуть дисциплінованості тим людям, які були чи мали б бути притягнуті до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з керуванням ТЗ у стані сп'яніння.

На сьогодні практика притягнення осіб, які керують ТЗ у стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, відмовляються від проходження відповідно до встановленого порядку медичного освідування на стан сп'яніння і т. ін., ускладнюється ще і відсутністю остаточної визначеності виду юридичної відповідальності в законодавстві (про що зазначалося раніше). Поліція продовжує оформляти виявлені правопорушення, які пов'язані з керуванням особами ТЗ у стані сп'яніння за тими положеннями КУпАП, які були чинними до 01.07.2020 р. Судди також, у більшості випадків, приймають рішення і притягають винних осіб до адміністративної відповідальності за ст. 130 КУпАП (у редакції до 01.07.2020 р.). Касаційний кримінальний суд у складі Верховного суду у своєму листі від 03.07.2020 р. за № 370/0/158-20 зазначив, що суди мають здійснювати розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 КУпАП, які було вчинено до 01.07.2020 р., відповідно до цієї статті в редакції, чинній на час вчинення таких діянь. Проте аналіз судової практики свідчить, що такі рішення приймаються й щодо правопорушень, оформлених уже після 01.07.2020 р. Наприклад, постановою Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 23.09.2020 р. (справа № 396/1285/20) особа була притягнута до адміністративної відповідальності, відповідно до ч. 1 ст. 130 КУпАП, за правопорушення, оформлене 23.08.2020 р. (водій керував з ознаками алкогольного сп'яніння, від проходження огляду на стан алкогольного сп'яніння в передбаченому законом порядку відмовився) [15]; постановою Деснянського районного суду м. Київ від 23.09.2020 р. (справа № 754/10001/20, відповідно до ч. 1 ст. 130 КУпАП, - за правопорушення, оформлене 22.07.2020 р. (водій керував з ознаками наркотичного сп'яніння, від проходження огляду на стан сп'яніння в передбаченому законом порядку відмовився) [16]; постановою Деснянського районного суду м. Київ від 23.09.2020 р. (справа № 754/ 11263/20, відповідно до ч. 3 ст. 130 КУпАП, - за правопорушення, оформлене 05.08.2020 р. (відмова від огляду на стан сп'яніння в передбаченому законом порядку особою, яка двічі протягом року піддавалася адміністративному стягненню за аналогічні правопорушення) [17] тощо.

Аналіз чинного законодавства вказує, що набуття чинності змін, які де-юре перетворили статус діянь, пов'язаних із керуванням ТЗ у стані сп'яніння, з адміністративних проступків на кримінальні, також викликало б значні проблеми під час реалізації цих норм на практиці. Окремі положення закону здатні мінімізувати виховний вплив юридичної відповідальності за керування ТЗ у стані сп'яніння, навіть якщо вона буде реалізована в межах кримінально-правових відносин. Кримінально-правова форма упорядкування цих відносин із метою покращення дисципліни осіб, що керують ТЗ, матиме позитивний ефект за умови дієвого правового механізму фактичного виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу. Увагу слід звернути на застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 45 КК України, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення й повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. У редакції *Закону України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII* правопорушення,

передбачені ст. 286-1 КК України відносилися б до кримінальних проступків. Відповідно до ч. 2 ст. 286 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду.

Отже, цілком можна уявити, що правопорушник, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності й обізнаний про умови застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у разі виявлення поліцією факту керування ним ТЗ у стані сп'яніння, буде у всьому виконувати законні вимоги правоохоронців, сприяти їм в оформленні факту цього кримінального проступку й подальшому дізнанні, визнає свою провину і виявить «щире» розкаяння – підлягатиме такому звільненню. Його навіть не буде позбавлено права керування ТЗ. Звільнення від кримінальної відповідальності не тягне судимості: скоюючи надалі ті ж самі дії, особа формально буде вважатися такою, що вчиняє це вперше [18, с. 80-81]! А це означатиме, що такі порушники на законних підставах будуть уникали будь-яких правових обмежень, необхідних для запобігання повторних правопорушень, підвищення рівня їхньої дисциплінованості та почуття відповідальності.

Основним аргументом намагання скасувати кримінальну відповідальність за означені правопорушення (з боку Національної поліції) стало те, що порядок документування кримінального проступку за процедурою є значно складним та потребує більше часу (поліцейські б витрачали 6-8 годин) у порівнянні з документуванням факту керування в нетверезому стані за процедурою адміністративного правопорушення (оформлення триває лише 2-3 години) [19]. З цим важко не погодитися, але ситуація вивдалася б складнішою.

Нові зміни до законодавства пропонували затримувати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння не більш як на три години з обов'язковим доставленням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідчення (ч. 2 ст. 298-2 КПК України). Водночас, ані чинна редакція, ані з очікуваними змінами КПК України не містить поняття і порядку проведення «медичного освідчення». Передбачене ст. 241 цього Кодексу «освідчення особи» не є тим самим, що й «медичне освідчення». Медичне освідчення особи, яка вчинила кримінальний проступок, за скасованою ст. 286-1 КК України не передбачався також і підзаконними нормативно-правовими актами. Та ж Постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2008 р. № 1103 затверджує Порядок направлення водіїв ТЗ для проведення «огляду» з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. . . , але не «медичне освідчення», що у відносинах кримінального провадження має суттєве значення. Відповідно, правових підстав для проведення медичного освідчення осіб, які б керували ТЗ у стані сп'яніння, а відповідно, і доведення об'єктивної сторони цього кримінального проступку цього разу остаточно створено не було [20, с. 166-167]. А відтак водіїв вдалося б спочатку трохи «налякати», але з часом усі ці правові «лязівки» та колізії лише б додали роботи адвокатам, утім не забезпечили б належного впливу на порушників.

Отже, дуалізм нормативних підстав та практики (у тому числі й судової) притягнення осіб до юридичної відповідальності за правопорушення, які пов'язані з керуванням у стані сп'яніння, вимагають термінового розв'язання. З огляду на те, що зміни, які

стосувалися криміналізації названих правопорушень набули чинності до того, як іншим правовим актом вони були нібито виключені з Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (01.07.2020 р. – 03.07.2020 р.), з метою повернення до попереднього стану підстав та порядку притягнення осіб, які керують ТЗ до адміністративної відповідальності, на нашу думку, слід було вносити зміни вже до чинної від 01.07.2020 р. редакції норм КК України та КУпАП. Процедура провадження у справах про адміністративні правопорушення дійсно є більш економічною та простішою, причому в певних ситуаціях (залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння) адміністративна відповідальність здатна забезпечити правомірну поведінку правопорушника та інших осіб. Ураховуючи це, вважаємо, що юридична відповідальність за правопорушення, які пов'язані з керуванням ТЗ у стані сп'яніння в Україні повинна мати комбінований характер: адміністративна відповідальність за вчинення таких діянь уперше (цілком можливо, що заходи реагування в санкціях ст. 130 КУпАП за ці правопорушення слід наблизити до тих, що згадуються в ч. 1 ст. 286-1 КК України), і кримінальна – у разі повторності. Зазначені пропозиції вимагатимуть і певних доповнень до КПК України: у частині визнання в кримінальному провадженні допустимими доказами, які були отримані в порядку, встановленому Кодексом України про адміністративні правопорушення, якщо оформлені таким чином порушення за своїм характером тягнуть за собою кримінальну відповідальність (про що зазначається в ч. 2 ст. 9 КУпАП).

Висновки. Отже, посилення юридичної відповідальності за керування ТЗ у стані сп'яніння з адміністративної на кримінальну сприятиме підвищенню рівня соціальної відповідальності учасників дорожнього руху та їхньої дисциплінованості.

Нормативні підстави притягнення до юридичної відповідальності осіб, які керують ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, відмовляються від проходження медичного освідування в установленому законом порядку, вчиняють інші пов'язані з цим дії, в українському законодавстві потребують остаточного урегулювання. Задля цього необхідно внести зміни до чинних (станом на 01.07.2020 р.) редакцій ст. 130 КУпАП та 286-1 КК України, а також скасувати відповідні підпункти п. 117 Закону України від 17.06.2020 р. № 720-IX.

За нашим баченням, будь-яке порушення ПДР, пов'язане з керуванням ТЗ у стані сп'яніння, скоєне особою вперше, повинно передбачати адміністративну відповідальність. Учинення ж повторно такою особою будь-яких дій, пов'язаних із керуванням ТЗ у стані сп'яніння повинно кваліфікуватися вже як кримінальне правопорушення. У законодавстві про кримінальну відповідальність слід передбачити, що за таких обставин до правопорушника не може бути застосовано інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених ст. 45 КК України.

Вважаємо, що предметом наших подальших наукових розвідок має стати опрацювання процедурних питань оформлення подібних правопорушень у межах кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Статистика ДПП в Україні за період з 01.01.2019 по 31.12.2019: DTP 12-2019. Сайт Патрульної поліції України. URL:<http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 23.08.2020).
2. Страшний приклад безвідповідальності водіїв. Голос України за 15.07.2020. URL:<http://www.golos.com.ua/article/333255>. (дата звернення: 16.07.2020).

3. Про надання інформації [Текст]: Лист Департаменту патрульної поліції від 01.03.2017 р. № 89зі/41/2/02-2017.

4. Керування у стані ст'ягіння: нова відповідальність? *Сайт Патрульної поліції України*. URL:<http://patrol.police.gov.ua/2020/01/02/130-ti-nova-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 23.08.2020).

5. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2020 по 31.05.2020: ДІР 05-2020. *Сайт Патрульної поліції України*. URL:<http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 23.08.2020).

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 р. № 720-ІХ. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

7. Polisen. Rattfylleri och sjöfylleri. N. d. URL:<https://polisen.se/lagar-och-regler/trafik-och-fordon/ratt-och-sjofylleri/>. (дата звернення: 25.08.2020).

8. Gov.uk. Drink-driving penalties. N. d. URL:<https://www.gov.uk/drink-driving-penalties>. (дата звернення: 25.08.2020).

9. Гуржій Т. О. Перспективи розвитку адміністративно-деліктного законодавства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 156–168.

10. Веселов М. Ю., Мураховська Г. А. Сучасні проблеми статистичного аналізу ювенальних правопорушень в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 19–23.

11. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки*. 2019. № 5 (106). С. 49–63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05.

12. Микитчик О. В. Щодо деяких аспектів криміналізації керування транспортними засобами особами у стані алкогольного, наркотичного та іншого ст'ягіння. Актуальні проблеми кримінального права. *Електронний репозитарій НАВС*. 2017. URL:<http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/3468/1/Микитчик%20О.В.%2c.pdf>. (дата звернення: 22.08.2020).

13. Філіппов А. В. Системний підхід до посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані ст'ягіння. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 90–95.

14. Петровський А. В. Удосконалення механізму притягнення до адміністративної відповідальності за керування транспортним засобом в стані ст'ягіння. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 186–190.

15. Постанова Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 23.09.2020 р. у справі № 396/1285/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/91727806>. (дата звернення: 25.08.2020).

16. Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 23.09.2020 р. у справі № 754/10001/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/91731919>. (дата звернення: 25.08.2020).

17. Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 23.09.2020 р. у справі Справа № 754/11263/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/91731923>. (дата звернення: 25.08.2020).

18. Гаврилук М. Ю., Веселов М. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за керування транспортними засобами у стані ст'ягіння. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф.*, (м. Кривий Ріг, 12 лист. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 79–82.

19. Відповідальність за керування транспортними засобами у стані ст'ягіння. *Сайт Патрульної поліції України*. URL:<http://patrol.police.gov.ua/2020/07/03/vidpovidalnist-za-keruvannya-transportnyy-zasobamy-u-stani-sp-yaninnya/>. (дата звернення: 20.08.2020).

20. Кравець А. С., Веселов М. Ю. Окремі питання медичного освідування осіб, що керують транспортними засобами у стані сп'яніння за новим законодавством. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кривий Ріг, 12 лист. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 165–167.

References:

1. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2019 po 31.12.2019: DTP 12-2019. *Sait Patrolnoi politzii Ukrainy - Patrol Police of Ukraine*. (2019) URL:<http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].
2. Strashnyi pryklad bezvidpovidalnosti vodiiv. (July, 2020). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*. (2020) URL:<http://www.golos.com.ua/article/333255/>. [in Ukrainian].
3. Pro nadannia informatsii [Tekst]: Lyst Departamentu patrolnoi politzii vid 01.03. № 89zi/41/2/02-2017. (2017). *Sait Patrolnoi politzii Ukrainy.- Patrol Police Department*. [in Ukrainian].
4. Keruvannya u stani sp'ianinnya: nova vidpovidalnist? *Sait Patrolnoi politzii Ukrainy - Patrol Police of Ukraine*. (2020). URL:<http://patrol.police.gov.ua/2020/01/02/130-ti-nova-vidpovidalnist/>. [in Ukrainian].
5. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2020 po 31.05.2020: DTP 05-2020. *Sait Patrolnoi politzii Ukrainy - Patrol Police of Ukraine*. (2020). URL:<http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].
6. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses”. *Law of Ukraine of June 17, 2020, 720-I*. (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>. [in English].
7. Polisen. Rattfylleri och sjöfylleri. N. d. N. p. URL:<https://polisen.se/lagar-och-regler/trafik-och-fordon/ratt-och-sjofylleri/>. [in Swedish].
8. Gov.uk. Drink-driving penalties. N. d. N. p. URL: <https://www.gov.uk/drink-driving-penalties>. [in English].
9. Hurzhii, T. O. (2014). Perspektyvy rozvytku administratyvno-deliktneho zakonodavstva Ukrainy. *Administratyvne pravo i protses – Administrative law and process*, 3(9), 156–168. [in Ukrainian].
10. Veselov, M. Yu., Murakhovska, H. A. (2019). Suchasni problemy statystychnoho analizu yuvenalnykh pravoporushen v Ukraini. *Recht der Osteuropäischen Staaten*, 1, 19–23. [in Ukrainian].
11. Veselov, M. (2019). Instytut administratyvnoi vidpovidalnosti u systemi yuvenalnoi yustytzii. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Seriya. Yurydychni nauky – Foreign trade: economics, finance, law. Law sciences*, 5(106), 49–63. DOI: 10.31617/zt.knute. 2019(106)05. [in Ukrainian].
12. Mykytychuk, O. V. (2017). Shchodo deiakykh aspektiv kryminalizatsii keruvannya transportnyimi zasobamy osobamy u stani alkoholnoho, narkotychnoho ta inshoho sp'ianinnya. *Aktualni problemy kryminalnoho prava. Elektronnyi repozytarii NAVS – Current issues of criminal law. Electronic repository of the NAIA*. URL:<http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3468/1/Mykytychuk%20O.V.%2c.pdf>. [in Ukrainian].
13. Filippov, A. V. (2017). Systemnyi pidkhid do posylennia vidpovidalnosti za keruvannya transportnyimi zasobamy u stani sp'ianinnya. *Pravova derzhava – Legal State*, 25, 90–95. [in Ukrainian].
14. Petrovskiy, A. V. (2018). Udoskonalennia mekhanizmu prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti za keruvannya transportnym zasobom v stani sp'ianinnya. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, 186–190. [in Ukrainian].
15. Postanova Novoukrainskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 23.09.2020 r. u spravi № 396/1285/20. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. - Resolution of the Novoukrainsky District Court of the Kirovohrad Region of September 23, 2020. Case № 396/1285/20. (2020). URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/91727806>. [in Ukrainian].
16. Postanova Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23.09.2020 r. u spravi № 754/10001/20. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* - Resolution of the Desniansky District Court of Kyiv of September 23, 2020. Case № 754/10001/20. (2020) URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/91731919>. [in Ukrainian].

17. Postanova Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23.09.2020 r. u spravi Sprava № 754/11263/20. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen* - Unified state register of court decisions. Resolution of the Desniansky District Court of Kyiv of September 23, 2020. Case № 754/11263/20. (2020). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91731923>. [in Ukrainian].

18. Havryliuk, M. Yu., Veselov, M. Yu. (2019). Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za keruvannia transportnymi zasobamy u stani sp'ianinna. *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty. Materialy KhIV Mizhmar. nauk.-prakt. konf., (m. Kryvyi Rih, 12 lyst. 2019 r.)* – Abstracts of Papers '19: Transport security: legal and organizational aspects. Materials KhIV Mizhmar. scientific-practical conf., (m. Kryvyi Rih, 12 Nov. 2019), 79–82. Kriviy Rig. [in Ukrainian].

19. Vidpovidalnist za keruvannia transportnymi zasobamy u stani sp'ianinna. *Sait Patrolnoi politsii Ukrainy – Patrol Police of Ukraine*. N. p. N. d. URL: <http://patrol.police.gov.ua/2020/07/03/vidpovidalnist-za-keruvannya-transportnymi-zasobamy-u-stani-sp-yaninna>. [in Ukrainian].

20. Kravets, A. S., Veselov, M. Yu. (2019). Okremi pytannia medychnoho osvividuvannia osib, shcho keruiut transportnymi zasobamy u stani sp'ianinna za novym zakonodavstvom. *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty. Materialy KhIV Mizhmar. nauk.-prakt. konf., (m. Kryvyi Rih, 12 lyst. 2019 r.)* – Abstracts of Papers '19: Transport security: legal and organizational aspects. Materials KhIV Mizhmar. scientific-practical conf., (m. Kryvyi Rih, 12 Nov. 2019), 165–167). Kriviy Rig. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2020

Веселов Н. Ю.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Криворожского факультета Национального университета
«Одесская юридическая академия»
(г. Кривой Рог - г. Одесса, Украина)

Шелудяков Р. С.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры конституционного,
международного и частного права
Криворожского факультета Национального университета
«Одесская юридическая академия»
(г. Кривой Рог - г. Одесса, Украина)

КАКОЙ БЫТЬ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ ТРАНСПОРТНЫМ СРЕДСТВОМ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ

Актуальность статьи обусловлена попыткой национального законодателя криминализировать правонарушения, связанные с управлением транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического или другого опьянения или под воздействием лекарственных препаратов, снижающих внимание и скорость реакции. В публикации исследуются особенности правового регулирования данных общественных отношений, которые обуславливают современные проблемы применения мер административной и уголовной ответственности за указанные правонарушения. Кроме того, на основании проведенного анализа оформлены предложения относительно оптимальной (комбинированной) формы юридической ответственности за правонарушения, связанные с управлением транспортными средствами в состоянии опьянения: совершенные впервые – административной, повторно – уголовной.

Ключевые слова: обеспечение безопасности дорожного движения, юридическая ответственность, административная ответственность, уголовная ответственность, управление транспортным средством, правонарушение, состояние опьянения.

Veselov M.,

Associate Professor at the Department of Criminal Law
of the Kryvyi Rih faculty of the National University
"Odesa Law Academy"
(Kryvyi Rih - Odesa, Ukraine)

Sheludiakov R.,

Associate Professor at the Department
of Constitutional, International and Private Law of the
Kryvyi Rih faculty of the National University
"Odesa Law Academy"
(Kryvyi Rih - Odesa, Ukraine)

WHAT LEGAL LIABILITY SHOULD BE FOR OPERATING A VEHICLE UNDER THE INFLUENCE OF ALCOHOL

The relevance of the article is due to the attempt in Ukraine to criminalize offenses related to driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants, under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction, refusal of the driver to pass accordingly. to the established order of medical examination for a state of alcohol, drug or other intoxication. Inconsistent repeated changes in the legislation on this issue, in order to return these violations of traffic rules to the category of administrative offenses, have led to contradictions between the legal basis and the practice of police and court proceedings for violations of drunk driving. Emphasis is placed on a certain aspect of the so-called "legal" way of avoiding any legal restrictions necessary to prevent recidivism, increase personal discipline and a sense of responsibility, in the case of criminalization of such offenses - means the institution of exemption from criminal liability. It is emphasized that within the framework of the planned reform, the proper legal grounds for conducting a medical examination of persons who would drive while intoxicated, and, accordingly, to prove the objective side of this criminal offense, were not created. In addition, on the basis of the analysis, proposals were formulated for the optimal (combined) form of legal liability for offenses related to driving while intoxicated: committed for the first time - administrative, re-committed - criminal.

Strengthening the legal responsibility for driving while intoxicated from administrative to criminal will increase the level of social responsibility of road users and their discipline.

In our view, any traffic violation related to driving while intoxicated, committed by a person for the first time, should provide for administrative liability. The re-commission by such a person of any actions related to driving while intoxicated should be qualified as a criminal offense. The legislation on criminal liability should provide that in such circumstances, the offender can not be applied to the institution of release of a person from criminal liability on the grounds provided for in Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: road safety, legal liability, administrative liability, criminal liability, driving, offenses, state of intoxication.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.89-101
УДК 342.951:351.82

Н. В. Камінська,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)
e-mail:na-pro@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>

М. О. Акімов,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)
e-mail:mike_hedgehog@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-00012-7715-0259>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ЗНИЩЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН: ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті здійснено аналіз існуючих міжнародно-правових та деяких національних джерел як підстав настання відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден поряд з іншими неправомірними діями у сфері міжнародної цивільної авіації. Це зумовило вивчення стану міжнародно-правового та національного правового регулювання інституту відповідальності держави. Розкрито особливості притягнення до відповідальності держав як основних суб'єктів повітряного права, на відміну від фізичних та юридичних осіб, міжнародних організацій, інших суб'єктів.

Хоча знищення та пошкодження цивільного повітряного судна в польоті суперечить принципу безпеки цивільної авіації, закріпленому Чиказькою конвенцією та вимогам утримуватися від застосування зброї до цивільного повітряного судна в польоті, встановлених Протоколом щодо змін Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1984 р. (Монреальський протокол), такі акти набули загрозливого поширення. У цілому міжнародно-правова відповідальність держави за знищення цивільного повітряного судна та, зокрема, порядок примусового виконання нею відповідних зобов'язань у частині відшкодування збитків залишаються недостатньо врегульованими, ґрунтуються здебільшого на звичайних положеннях, а відтак, потребують подальшої міжнародної і національної правотворчої діяльності.

Ключові слова: відповідальність держави, міжнародно-правове регулювання, законодавство, знищення цивільних повітряних суден, незастосування зброї, цивільна авіація, міжнародні організації.

Постановка проблеми. Незважаючи на потреби розвитку цивільної авіації, національних, транскордонних і міжнародних транспортних систем, важливим є привернення уваги держав і міжнародних організацій, наукової спільноти і практичних працівників у даній сфері до проблематики притягнення до відповідальності за діяння в міжнародному повітряному просторі,

а також забезпечення безпеки повітряних польотів. Це підтверджують неодноразові факти порушень останньої, так само як і масовість та складність міжнародних повітряних перевезень, збиття літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній 2014 року, знищення українського літака Boeing-737 рейсу PS-752 авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» на території Ісламської Республіки Іран і т. ін.

Як реакція на такі протиправні діяння, за участю керівних органів ООН світовою спільнотою було прийнято ряд правових документів, так само і двосторонніх угод, звернень та інших актів уповноважених вищих органів держав, створено спільні слідчі групи для координації міжнародного кримінального розслідування, щоб ті, хто вчинив ці злочини, постали перед правосуддям. Водночас процес притягнення їх до відповідальності є досить тривалим, складним і таким, що потребує ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика відповідальності в міжнародному повітряному праві не часто була предметом окремих наукових розвідок, проте її теоретичні основи розкриваються такими ученими, як: М. Баймуратов, І. Білас, М. Буроменський, В. Василенко, О. Григоров, С. Демпсі, В. Денисов, О. Задорожній, А. Кулько, І. Лукашук, Ю. Пірадов, А. Пелле, О. Маловацький, О. Мережко, Р. Петров, Н. Пронюк, К. Смирнова, М. Шоу, О. Шпакович та ін. На наш погляд, важливо, щоб не лише юристи-міжнародники приділяли увагу згаданим питанням, а й представники різних галузей сучасної вітчизняної юридичної науки.

Формулювання цілей. З огляду на це, *мета статті* полягає в здійсненні аналізу існуючих міжнародно-правових та деяких національних джерел як підстав настання відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден поряд з іншими неправомірними діяннями у сфері міжнародної цивільної авіації. Це зумовлює вирішення низки завдань, зокрема вивчення стану міжнародно-правового та національного правового регулювання інституту відповідальності держави в міжнародному праві, правовій системі України. Також важливим є розкриття особливостей притягнення до відповідальності держав як основних суб'єктів повітряного права, на відміну від фізичних та юридичних осіб, міжнародних організацій, інших суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. З часу першого польоту братів Райт у 1903 р. до початкування першої регулярної пасажирської авіалінії в штаті Флорида (США) минуло рівно десять років. Згодом було розроблено й прийнято одразу після Першої світової війни Паризьку конвенцію 1919 р., яка дала поштовх для активного розвитку цивільної авіації, становлення майбутнього міжнародного повітряного права. У ній з-поміж іншого закріплено: абсолютний суверенітет держави щодо повітряного простору над її територією (суходолом та територіальними водами), включаючи право заборонити вліт до нього (політ кризь нього); рівність можливостей використання повітряного простору власними та іноземними літальними апаратами тощо [1].

Як відомо, Паризька конвенція 1919 р. про повітряну навігацію стала першою міжнародною угодою в історії, де закріплено основні правові стандарти діяльності цивільної авіації. Водночас у цьому документі передбачено запровадження спеціального міжнародного органу, а саме Міжнародної комісії з повітряних перевезень (МКПП), до компетенції якої віднесено значні функції у сфері міжнародно-правового співробітництва держав-сторін конвенції. Одночасно, згідно з Ібероамерикан-

ською (Мадридською) конвенцією 1926 р., передбачено створення Ібероамериканської аеронавігаційної комісії. За іншим регіональним міжнародним договором – Панамериканською (Гаванською) конвенцією 1928 р. про комерційну авіацію – функції інституційного органу співпраці держав-учасниць були покладені на Панамериканський союз, створений у межах домовленостей США та держав Латинської Америки [2].

Попри це, спосіб та межі, порядок застосування заходів примусу для забезпечення державного суверенітету щодо власного повітряного простору чітко не були визначені. Можна припустити, у тому числі й через це, уже недовзі цивільні повітряні судна стали об'єктами ворожих дій з боку різних держав. Перше знищення пасажирського літака під час воєнних дій сталося вже через півтора десятиліття після набуття чинності Паризької конвенції. До початку та в роки Другої світової війни найбільш трагічними подібними інцидентами стали: знищення літака Douglas DC-2 авіакомпанії Pan American 24 серпня 1938 р. поблизу Гонконгу японськими літаками (загинуло 15 осіб); літака Junkers Ju 52 авіакомпанії Aero O/Y 14 червня 1940 р. поблизу Талліна радянськими літаками (загинуло 9 осіб); гідролітака Short Empire авіакомпанії Qantas 30 січня 1942 р. біля узбережжя Західного Тимору (загинуло 13 осіб) та літака Douglas DC-3 авіакомпанії KNILM 3 березня 1942 р. поблизу узбережжя Австралії (загинуло 4 особи) японськими літаками; літаків Douglas DC-3 авіакомпанії BOAC 1 червня 1943 р. над Біскайською затокою (загинуло 17 осіб) та авіакомпанії AB Aerotransport 22 жовтня 1943 р. біля узбережжя Швеції (загинуло 13 осіб) німецькими літаками [3].

У роки «холодної війни» та під час численних локальних конфліктів ворогуючі сторони подекуди сприймали будь-яку появу повітряного судна в неочікуваному місці не як відхилення від курсу через помилку екіпажу, технічну несправність чи погодні умови, а як ворожий акт (ведення розвідки, спроба бомбардування тощо). Траплялись і трагічні випадковості – помилка екіпажів ВПС / розрахунків сил та засобів протиповітряної оборони (ППО), порушення правил повітряних польотів чи пуску ракет та ін. Звісно, далеко не завжди можливо було встановити справжні причини катастроф; а держави, причетні до них, не поспішали визнавати це, і навпаки, заперечували участь або протиправність власних дій.

Наприклад, жертвами авіації та ППО різних держав у 50-ті – 70-ті роки ХХ ст. стали пасажирські літаки: Douglas DC-4 авіакомпанії Cathay Pacific Airways (збитий китайським винищувачем 23 липня 1954 р. біля острова Хайнань, загинуло 10 осіб); Lockheed L-149 Constellation авіакомпанії El Al (збитий болгарськими винищувачами 27 липня 1955 р. поблизу болгарсько-грецького кордону, загинуло 58 осіб); Ту-104 авіакомпанії «Аерофлот» (збитий зенітною ракетою 30 червня 1962 р. біля Красноярська, загинуло 84 особи); Boeing - 727 авіакомпанії Libyan Arab Airlines (збитий ізраїльськими винищувачами 21 лютого 1973 р. над Синайським півостровом, загинуло 108 осіб); Boeing - 707 авіакомпанії Korean Airlines (збитий радянськими винищувачами 20 квітня 1978 р. біля Мурманська, загинуло 2 особи); два Vickers Viscount авіакомпанії Air Rhodesia (збиті переносними зенітними ракетами Народно-Револьюційної Армії Зімбабве 3 вересня 1978 р. над Родезією та 12 лютого 1979 р. біля зімбабвійсько-замбійського ко-

рдону відповідно, загинуло 48 та 59 осіб). Найбільше людських життів (269) забрала загибель літака Boeing - 747 авіакомпанії Korean Airlines, збитого радянським винищувачем 1 вересня 1983 р. поблизу острова Монерон у Японському морі [3-4].

Безумовно, кожна подібна трагедія викликала широкий резонанс, призводила до всесвітнього розголосу, гучних звинувачень та (іноді) до визнання конкретних фактів і виплати компенсацій. Однак, підтверджуючи знищення певних цивільних повітряних суден, держави переважно не визнавали такі дії порушенням міжнародного права. Справді, обов'язок держави нести відповідальність за вчинення неправомірних актів є однією із загальноновизнаних засад міжнародного права, наріжним каменем його сучасної доктрини.

Слід зазначити, що основні міжнародно-правові акти в даній сфері регламентують загалом відповідальність фізичних осіб. Ідеться про Чиказьку конвенцію про міжнародну цивільну авіацію 1944 р., Римську конвенцію про шкоду, завдану іноземним повітряним судном третім особам на поверхні 1952 р., Токійську конвенцію про злочини й деякі інші дії на борті повітряного судна 1963 р., Гаазьку конвенцію про боротьбу із незаконним захопленням повітряних суден 1970 р., Монреальську конвенцію про боротьбу із незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 р., Монреальську конвенцію про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень 1999 р. та ін. Натомість знищення державою цивільного повітряного судна залишалась нерегульованою – подібні дії взагалі не визнавалися посяганням на безпеку цивільної авіації, хоча фактично й були такими.

Безумовно, держава зобов'язана забезпечити безпеку цивільної авіації – як у частині запобігання (припинення) актів незаконного втручання в регламентований порядок здійснення польотів, так і в частині технічної безпеки організації та проведення останніх (причому, незалежно від наявності / відсутності стану війни / надзвичайних ситуацій). Цей принцип закріплений Монреальським протоколом 1984 р., на підставі якого Чиказька конвенція 1944 р. була доповнена статтею 3bis, що зобов'язує всі держави-учасниці утриматись від застосування зброї проти цивільних повітряних суден (за винятком реалізації передбаченого ст. 51 Статуту ООН права на самооборону) [5].

На наш погляд, потребують розкриття підстави міжнародно-правової відповідальності держав за знищення цивільного повітряного судна, з огляду на існуючі міжнародно-правові акти. У даному контексті модно виокремити дві підстави – юридичну та фактичну. До першої слід віднести сукупність зобов'язань, узятих на себе державою у зв'язку з приєднанням у той чи інший спосіб до певних міжнародно-правових актів, порушення яких (невиконання, неналежне виконання) утворює міжнародно-протиправне діяння. Другу ж становить безпосередньо діяння (дія чи бездіяльність), вчинене державою (її органом, установою, представником) або від імені держави на порушення взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань.

Відповідно до положень ст. 2 Статуту, ООН зобов'язує держави утримуватись від загрози / використання сили в міжнародних відносинах. Крім цього, згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2625 від 24 жовтня 1970 р., держави зобов'язані сприяти дотриманню прав людини та основоположних свобод, закріплених Загальною декларацією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, де право на життя та безпеку людини є основоположним

правом, що підлягає захисту. Наведені міжнародно-правові акти створюють юридичну підставу міжнародно-правової відповідальності держави за знищення цивільного повітряного судна.

Свою чергою, фактичну ж підставу такої відповідальності складають: неправомірне діяння (дія або бездіяльність), вчинене на порушення взятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань; належність конкретної особи (групи осіб, органу, установи), якою (якими) вчинено зазначене діяння, до певної держави в тій чи іншій формі (громадянство / підданство, перебування на службі / під контролем держави, згода / сприяння / пособництво держави та ін.).

Слід зауважити, що в разі вчинення діяння в порядку реалізації права на держави на самооборону, а так само в умовах форс-мажору, потерпаня від лиха або за згоди іншої держави на його вчинення, воно вважається вчиненим за умов, що виключають його міжнародну протиправність. Водночас це не означає виключення відповідальності як такої, оскільки остання передбачає відшкодування завданих збитків та реалізацію порушених зобов'язань. Інакше кажучи, якщо винна фізична особа повинна нести кримінальну відповідальність у разі, коли вчинене нею діяння є злочином, то держава, від імені якої діяла ця особа, нестиме міжнародно-правову відповідальність (насамперед, ідеться про відшкодування завданих збитків, відновлення порушених прав, продовження реалізації взятих на себе зобов'язань).

Вимога про відшкодування заподіяної шкоди – одночасно і право потерпілої сторони (держави, де було зареєстровано знищене повітряне судно, громадян якої постраждали, тощо), і її обов'язок (по-перше, відсутність подібного звернення можна тлумачити як мовчазну згоду із неправомірним актом, що, за міжнародним правом, виключатиме будь-яке відшкодування шкоди; по-друге, кожна держава повинна всіма дипломатичними засобами захищати власних громадян за кордоном). Повноваження компетентного органу для вирішення суперечки, що виникла, та врегулювання питання відшкодування завданої шкоди виконує зазвичай третя сторона – міжнародна організація / установа (арбітраж, створений відповідно до умов, передбачених Чиказькою конвенцією 1944 р., Рада Міжнародної організації цивільної авіації, Європейський суд із прав людини, Міжнародний Суд ООН).

У разі невиконання державою своїх зобов'язань потерпіла сторона має право вжити ті примусові заходи, що їх вона вважатиме найбільш прийнятними в даній ситуації. Це можуть бути: контрзаходи (дії постраждалої держави у відповідь, що порушують міжнародно-правові зобов'язання, проте, з огляду на їх обумовленість, протиправною поведінкою держави-порушника, тимчасовість та пропорційність не вважаються неправомірними); санкції (дії у відповідь постраждалої держави, інших держав та міжнародних організацій, у тому числі застосування сили проти держави-порушника, що виконуються згідно з рішенням Ради Безпеки ООН та на підставі Статуту ООН, або відповідно до рішення Міжнародного Суду ООН, або за рішенням Міжнародної організації цивільної авіації) [4; 6-8].

Висловлюються припущення, що відповідальність держави за неправомірні акти досі ґрунтується на звичасовому міжнародному праві, оскільки схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 56/589 від 12 грудня 2001 р. проєкт документу «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» так і не був прийнятий). Як зауважує О. Маловацький, відповідальність держави за неправомірні акти – знищення чи

пошкодження цивільного повітряного судна в польоті, нормами міжнародного договірного права не врегульована. Навіть більше, термінологічний апарат міжнародного повітряного права не визначає такі акти незаконним втручанням у безпеку цивільної авіації, а характеризує їх як акти, що суперечать «гуманності» та «повазі до елементарних норм міжнародного спілкування», та називає державним піратством, саботажем або актами тероризму [9-10].

Не оминули випадки знищення державами цивільних повітряних суден й Україну. У 2014 р. військовими засобами було знищено цивільне повітряне судно Малайзійських авіаліній, рейс МН-17, над територією України. Проблема відповідальності держави за знищення чи пошкодження цивільного повітряного судна в польоті набуває для України особливої актуальності, оскільки країна потерпає від агресивних дій Російської Федерації, а інцидент з рейсом МН-17 є лише проявом таких дій.

Нагадаємо, що на вимоги США, Франції, Великої Британії та Ірландії, РБ ООН ухвалила Резолюцію 731, якою визнала, що участь Лівії в актах міжнародного тероризму загрожує миру та безпеці, а тому Лівія зобов'язана дієво відмежуватися від указаних актів та видати осіб, винних у вчиненні вказаного акту. Лівія заперечила такі вимоги та звернулася до Міжнародного Суду ООН, однак суд визнав, що зобов'язання, які випливають із Резолюції РБ ООН, домінують над зобов'язаннями, які виходять з інших міжнародних договорів. Водночас, в аналогічній справі про збиття рейсу МН-17 механізм РБ ООН себе не виправдав через позицію Російської Федерації у резолюції 2166 (2014) знищення рейсу МН-17 не було визнано актом, який загрожує миру та безпеці, що потребує подальшого удосконалення. Даний документ вимагає, щоб особи, відповідальні за збиття літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній були притягнуті до відповідальності і щоб усі держави повністю співпрацювали й доклали максимальних зусиль для встановлення відповідальності [11- 12].

Прикметно, що було створено Спільну Слідчу Групу (ССГ) для координації міжнародного кримінального розслідування, щоби ті, хто вчинив ці злочини, постали перед правосуддям. До її складу включено представників Австралії, Королівства Бельгії, Малайзії, Королівства Нідерландів та України. Держави, які беруть участь у ССГ, визначили, що в інтересах належного відправлення правосуддя буде зосередити переслідування та засудження за злочини, пов'язані зі збиттям літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній, у Королівстві Нідерландів. Судові органи Держав, які беруть участь у ССГ, погодилися консультуватися одна з одною щодо переслідування чи відповідних заходів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній. Це підтверджується Угодою між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р. (ратифіковано із заявами Законом України № 2506-VIII від 12.07.2018.р) [13], і на підставі Угоди про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції, укладеної 2016 р., та Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, укладеної 2016 р.; Європейської конвенції про передачу провадження в кримінальних справах, 1972 р.

Так названу Угодою між Україною та Королівством Нідерландів 2014 р. регламентовано будь-який злочин, пов'язаний зі збиттям літака рейсу МН-17 і питання, що сто-

суються або виникають у зв'язку із переслідуванням та засудженням у Королівстві Нідерландів за злочини, пов'язані зі збиттям в Україні літака рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року. Сторони надають одна одній найширші заходи співробітництва стосовно переслідування та засудження за ці злочини і виконання будь-якого покарання, призначеного за ці злочини.

Свою чергою, нормативно-правова база України, що регулює діяльність цивільної авіації України, містить близько тисячі нормативно-правових актів. Основний із них – це Повітряний кодекс України. Також діє значна кількість підзаконних нормативно-правових актів України, з-поміж яких слід виокремити Положення про використання повітряного простору України, затверджене постановою КМУ 2017 р. Положення визначає організацію використання повітряного простору України в інтересах національної безпеки та економіки з метою задоволення потреб користувачів повітряного простору, забезпечення безпеки використання повітряного простору. Тут зазначено, що управління використанням (менеджмент) повітряного простору України здійснюється за принципами гнучкого використання повітряного простору на стратегічному, передтактичному і тактичному рівні. Це покладається Державіаслужбою та Міноборони, органами об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху [15]. Зауважимо, що фактично питання відповідальності держави в даній сфері не регламентовано в Положенні.

Традиційно в національному законодавстві правову відповідальність пов'язують із застосуванням заходів державного примусу, розглядають її як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення, реалізацію, застосування і здійснення санкцій. Зокрема, адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації ґрунтуються на конституційних принципах і правових презумпціях, які зумовлені виконанням та дією саме принципу верховенства права в Україні. Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8). До принципів адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації належать такі: верховенство права, законності, доцільності, обґрунтованості, невідворотності, своєчасності, справедливості, гуманізму, індивідуалізації покарання, відповідності провини та покарання тощо [22-23].

Видається доцільним, що питання відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден, поряд з іншими неправомірними діяннями у сфері міжнародної цивільної авіації, повинні стати предметом розгляду і в інших галузях права і законодавства, включаючи кримінальне. Важливим напрямом у вдосконаленні питання відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден є участь громадськості в цьому процесі, яка має цілий комплекс відповідних правових інструментів, що передбачено на рівні міжнародних актів [24] та актів національного законодавства [25]. Саме завдяки приверненню уваги громадськості до знецення цивільного повітряного судна це питання не замовчується, а перебуває у фокусі обговорюваних у суспільстві.

На підставі аналізу правового регулювання державної політики безпеки польотів повітряних суден цивільної авіації дослідники визначають її систему, яка спрямовується в першу чергу на забезпечення безпеки польотів повітряних суден цивільної авіації шляхом впровадження системи управління безпекою польотів усіма суб'єктами

авіаційної діяльності, згідно з вимогами Міжнародної організації цивільної авіації. Подіумуємо, що серед основних напрямків удосконалення державної політики в цій сфері є удосконалення системи державного управління цивільною авіацією шляхом:

- корегування державної політики з питань забезпечення безпеки польотів;
- впровадження кожним суб'єктом авіаційної діяльності прийнятних рівнів безпеки польотів;
- управління ризиками в галузі цивільної авіації;
- впровадження європейських стандартів щодо виконання та забезпечення польотів [22-23, 26].

Також доречно доповнити наведений перелік заходами, спрямованими на забезпечення відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден. Службовими є пропозиції про посилення відповідальності в даній сфері шляхом внесення відповідних змін до КупАП та Кримінального кодексу України [6; 10-11; 22-23, 26].

Міжнародні зобов'язання України, зокрема, підписання в 2001 році Україною Кіпрських домовленостей, а також стратегічний курс України на інтеграцію до Європейського Союзу, передбачають приведення законодавства України у сфері забезпечення безпеки цивільної авіації взагалі і її галузевого регулювання до світових стандартів. У процесі адаптації національної законодавчої бази України до міжнародно-правових стандартів, європейського *acquis communautaire* реалізовано проект технічної допомоги «Приєднання до/ та імплементація Україною міжнародних угод та конвенцій у галузі транспорту» (за утастю ЄС) ухвалено «План заходів щодо виконання загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Тобто мають бути гармонізовані законодавчо та приведені у відповідність до європейських стандартів спільні європейські правила цивільної авіації (гармонізація правил та процедур у цивільній авіації, процедури ліцензування; управління рухом, спільні заходи щодо розвитку системи нового покоління управління європейським повітряним рухом (SESAR), нормативна база для створення єдиного європейського неба; безпека повітряних польотів); стандарти техніки безпеки та експлуатації (повідомлення про інциденти у цивільній авіації); авіаційна техніка безпеки (повітряні судна третіх країн, які використовують аеропорти ЄС, аварії та інциденти в цивільній авіації і т. інш.).

Висновки. Проведений аналіз міжнародно-правового та національного регулювання відповідальності держави за знищення цивільних повітряних суден засвідчив певні здобутки та проблеми. Хоча знищення та пошкодження цивільного повітряного судна в польоті суперечить принципу безпеки цивільної авіації, закріпленому Чиказькою конвенцією та вимогам утримуватися від застосування зброї до цивільного повітряного судна в польоті, встановлених Протоколом щодо змін Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1984 р. (Монреальський протокол), такі акти набули загрозливого поширення.

У цілому міжнародно-правова відповідальність держави за знищення цивільного повітряного судна та, зокрема, порядок примусового виконання нею відповідних зобов'язань у частині відшкодування збитків залишаються недостатньо врегульованими, ґрунтуються здебільшого на звичаєвих положеннях, а відтак, потребують подальшої міжнародної і національної правотворчої діяльності. До питань підвищення відповідальності держав та інших суб'єктів, удосконалення системи без-

пеки цивільної авіації слід привертати увагу не лише після виникнення потенційних загроз і жажливих наслідків, а і з метою попередження, а у випадку їх настання – оперативного розслідування таких інцидентів, притягнення винних до відповідальності і відшкодування заподіяних збитків.

Використані джерела:

1. Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation. Signed At Paris, October 13, 1919. *League of Nations Treaty Series*. 1922. No. 297. P. 173.
2. Григоров О. М. Перші міжнародні інституції у сфері цивільної авіації. URL:http://pravoisustpilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/34.pdf.
3. Акімов М. О. До питання про історію міжнародно-правового регулювання незастосування державою зброї до цивільного повітряного судна. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 31 січня – 1 лютого 2020 р.). Дн.: Правовий світ, 2020. С. 97-100.
4. Акімов М. О. Міжнародно-правова регламентація відповідальності держави за знищення цивільного повітряного судна. *Правові засади суверенного розвитку України в сучасних умовах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 січня – 1 лютого 2020 р.) К., 2020. С. 98-102.
5. Статут ООН 1945 р. *Міжнародне право в документах* / М. В. Буроменський (уклад.), Харків, 2003. 376 с.
6. Козачок І. Я. Правові засади відповідальності перевізника за національним та міжнародним законодавством. *Юридичний вісник*. 2013, № 1(26). С. 24-28.
7. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. Київ: КНТ, 2010. 280 с.
8. *Авиационная безопасность: международные конвенции и Приложение 17* / [сост.: А. Г. Корченко, С. В. Корпенко, Е. В. Паццра]. К.: НАУ, 2004. 166 с.
9. Маловацький О. Відповідальність держави за знищення цивільного повітряного судна в результаті застосування зброї. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 2. С. 25-36. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_5.
10. Маловацький О. В. Міжнародно-правова відповідальність держави за знищення цивільного повітряного судна. автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право/ Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 21 с.
11. Григоров О. М. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток: монографія. Київ, 2020. 440 с.
12. Резолюція ГА ООН № 56/589 (2001); Резолюція 71/133 ГА ООН (2016); резолюція 2166 РБ ООН (2014) URL:www.un.org.
13. Угода між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р./ Угоду ратифіковано із заявами Законом № 2506-VIII від 12.07.2018. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17#Text.
14. Повітряний кодекс України/ редакція від 07.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.
15. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України: постановою КМУ від 6 грудня 2017 р. № 954. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF#Text>.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

17. Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>; ICAO (EUR/NAT). International Civil Aviation Organization. URL:<https://www.icao.int/>.
18. Convenio iberoamericano de navegación aérea. Poder Ejecutivo Federal. Estados Unidos Mexicanos. México. 1929. 42 p.
19. Монреальська конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень 1999 р., Конвенція про шкоду завдану іноземним повітряним судном третім особам на поверхні 1952 р., Монреальська конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/>.
20. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.
21. Kaminska N., Siokh K., Demidenko V. Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. OPCION. Universidad del Zulia. 2018. Vol. 34 , Num. 87-2. P. 507-520.
22. Бичков А. С. Адміністративна відповідальність за порушення правил безпеки польотів: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2010. 20 с.
23. Развадовський В. Й. Місце законодавства, яке містить норми адміністративного права, у транспортному законодавстві. *Наше право*. 2004. № 2. С. 38-45.
24. Нестерович В. Ф. Міжнародно-правове закріплення інституту лобювання на прикладі Ради Європи та модельного законотворення СНД. *Міжнародний науковий журнал «Влада. Людина. Закон»*. 2010. № 9. С. 33-41.
25. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 32-41.
26. Пасічук А. М. Адаптація національного авіаційного законодавства до норм та принципів ЄС. URL:https://nau.edu.ua/site/variables/docs/docsmenu/stud_nauka/polit2013/tezy/522-561%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.pdf.

References:

1. Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation (1922). *League of Nations Treaty Series*. No. 297, 173. [in English].
2. Hryhorov, O. M. Pershi mizhnarodni instytutsii u sferi tsyvilnoi aviatsii. N. p. URL:http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/34.pdf. [in Ukrainian].
3. Akimov, M. O. (2020) Do pytannia pro istoriiu mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання nezastosuvannia derzhavoiu zbroi do tsyvilnoho povitrianoho sudna. *Derzhava i pravo v umovakh hlobalizatsii: realii ta perspektyvy: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 31 sichnia – 1 liutoho 2020 r.)*.- State and law in the context of globalization: realities and prospects: mater. international scientific-practical conf. (Dnipro, January 31 - February 1, 2020). Dnipro: Pravovyi svit, 97-100. [in Ukrainian].
4. Akimov, M. O. (2020) Mizhnarodno-pravova rehlementatsiia vidpovidalnosti derzhavy za znyshchennia tsyvilnoho povitrianoho sudna. *Pravovi zasady suverennoho rozvytku Ukrainy v suchasnykh umovakh: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 31 sichnia – 1 liutoho 2020 r.)*.- State and law in the context of globalization: realities and prospects: Mater. international scientific-practical conf. (Dnipro, January 31 - February 1, 2020) Kyiv, 98-102. [in Ukrainian].
5. Statut OON 1945 r. Mizhnarodne pravo v dokumentakh. (2003) M. V. Buromenskyi (Ed.). Kharkiv. [in English].
6. Kozachok, I. Ya. (2013) Pravovi zasady vidpovidalnosti pereviznyka za natsionalnym ta mizhnarodnym zakonodavstvom. *Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin №1(26)*, 24- 28. [in Ukrainian].

7. Proniuk, N. V. (2010) *Suchasne mizhnarodne pravo: navch. posib.* Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

8. Aviacionnaya bezopasnost: mezhdunarodnye konvencii i Prilozhenie 17/ (2004) A. G. Korchenko, S. V. Korpenko, E. V. Pacira (Eds.). Kyiv: NAU. [in Russian].

9. Malovatskyi, O. (2018) Vidpovidalnist derzhavy za znyshchennia tsyvilnoho povitrianoho sudna v rezultati zastosuvannia zbroi. *Evropsky politicky a pravni diskurz- European political and legal discourse, vol. 5, issue 2, 25-36.* URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_5. [in Ukrainian].

10. Malovatskyi, O. V. Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist derzhavy za znyshchennia tsyvilnoho povitrianoho sudna. *Extended abstract of candidate's thesis.* Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].

11. Hryhorov, O. M. (2020) Mizhnarodno-pravovi zasady rehuliuвання vidnosyn u sferi tsyvilnoi aviacii: stanovlennia ta rozvytok: monohrafiia. Kuiv. [in Ukrainian].

12. Rezolutsiia HA OON № 56/589 (2001); Rezolutsiia 71/133 HA OON (2016); rezolutsiia 2166 RB OON (2014) N. p. URL:www.un.org. [in English].

13. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Korolivstvom Niderlandiv pro mizhnarodne pravove spivrobotnytstvo shchodo zlochniv, poviazanykh zi zbytiam litaka reisu MN17 Malaiziiskyykh avialinii 17 Iypnia 2014 r. Uhodu ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom № 2506-VIII vid 12.07.2018. (2018) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17#Text. [in Ukrainian].

14. Povitrianyi kodeks Ukrainy/ redaktsiia vid 07.08.2020. (2020) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vykorystannia povitrianoho prostoru Ukrainy: postanova KMU vid 6 hrudnia 2017 r. № 954. (2017) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

16. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. N. d. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukrainian].

17. Chykazka konvensiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviaciiu 1944 r. (1944) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/ICAO> (EUR/NAT). International Civil Aviation Organization. URL:<http://www.icao.int/>. [in English].

18. Convenio iberoamericano de navegación aérea. (1929) Poder Ejecutivo Federal. Estados Unidos Mexicanos. México. [in English].

19. Monrealska konvensiia pro unifikatsiiu deiakykh pravyl mizhnarodnykh povitrianykh perevezhen 1999 r. (1999), Konvensiia pro shkodu zavdanu inozemnym povitrianyim sudnom tretim osobam na poverkhni 1952 r. (1952), Monrealska konvensiia pro borotbu z nezakonnymy aktamy, spriamovanymy proty bezpeky tsyvilnoi aviacii 1971 r. (1971) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/>. [in English].

20. Voitsikhovskiy, A. V. (2020) *Mizhnarodne pravo: pidruchnyk.* Kharkiv. [in Ukrainian].

21. Kaminska, N., Siokh, K., Demidenko, V. (2018). Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. OPCION. Universidad del Zulia, vol. 34, № 87-2, 507-520. [in English].

22. Bychkov, A. S. (2010) Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl bezpeky polotiv. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

23. Razvadovskiy, V. Y. (2004) Mistse zakonodavstva, yake mistyt normy administratyvnoho prava, u transportnomu zakonodavstvi. *Nashe pravo - Our right*, 2, 38-45. [in Ukrainian].

24. Nesterovych, V. F. (2010) Mizhnarodno-pravove zakriplennia instytutu lobiuvannia na prykladi Rady Yevropy ta modelnoho zakonotvorennya SND. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Vlada. Liudyna. Zakon" - International scientific journal "Power. Man. Law"*, 9, 33-41. [in Ukrainian].

25. Nesterovych, V.F. (2011) Konstytutsiino-pravovi zasady zdiisnerennia vplyvu hromadskosti na pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv v Ukraini. *Biuleten Ministerstva yustytysii Ukrainy - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 3, 32-41. [in Ukrainian].

26. Pasichuk, A.M. Adaptatsiia natsionalnoho aviatsiinoho zakonodavstva do norma pryntsyypiv YeS. N. d. URL:https://nau.edu.ua/site/variables/docs/docsmenu/stud_nauka/polit2013/tezy/522-561%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2020

Каминская Н. В.,
доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры конституционного права и прав человека
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

Акимов Н. А.,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВА ЗА УНИЧТОЖЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ВОЗДУШНЫХ СУДОВ: ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье проведен анализ существующих международно-правовых и некоторых национальных источников как оснований наступления ответственности за уничтожение гражданских воздушных судов наряду с другими неправомерными действиями в сфере международной гражданской авиации. Это обусловило изучение состояния международно-правового и национального правового регулирования института ответственности.

Раскрыты особенности привлечения к ответственности государств как основных субъектов воздушного права, в отличие от физических и юридических лиц, международных организаций, других субъектов.

Хотя уничтожения и повреждения гражданского воздушного судна в полете противоречат принципу безопасности гражданской авиации, закрепленному Чикагской конвенцией, и требованиям воздерживаться от применения оружия гражданских воздушных судов в полете, установленный Протоколом об изменении Конвенции о международной гражданской авиации 1984 (Монреальский протокол), такие акты приобрели угрожающее распространение.

В целом международно-правовая ответственность государства за уничтожение гражданского воздушного судна и, в частности, порядок принудительного исполнения ею соответствующих обязательств в части возмещения убытков остается недостаточно урегулированным, основывается в основном на обычных положениях, и нуждается в дальнейшей международной и национальной правотворческой деятельности.

Ключевые слова: ответственность государства, международно-правовое регулирование, законодательство, уничтожение гражданских воздушных судов, неприменение оружия, гражданская авиация, международные организации.

Kaminska N.,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Constitutional Law
and Human Rights National Academy of Internal Affairs

(Kyiv, Ukraine)

Akimov M.,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of Criminal Law

National Academy of Internal Affairs

(Kyiv, Ukraine)

STATE RESPONSIBILITY FOR THE DESTRUCTION OF CIVIL AIRCRAFT: FEATURES OF INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL REGULATION

The article analyzes the existing international legal and some national sources as grounds for the state's liability for the destruction of civil aircraft, along with other illegal acts in the field of international civil aviation. This led to the study of the state of international law and national legal regulation of the institution of state responsibility. The peculiarities of bringing states to justice as the main subjects of air law, in contrast to individuals and legal entities, international organizations, and other subjects, are revealed.

Although the destruction and damage of civil aircraft in flight is contrary to the principle of civil aviation safety enshrined in the Chicago Convention and the requirements to refrain from using weapons to civil aircraft in flight established by the Protocol Amending the 1984 Convention on International Civil Aviation (Montreal Act), have become threateningly widespread. In general, the international legal responsibility of the state for the destruction of a civil aircraft and, in particular, the procedure for enforcing its obligations in terms of compensation remains insufficiently regulated, based largely on customary provisions, and therefore require further international and national lawmaking.

It is concluded that the international legal responsibility of the state for the destruction of a civil aircraft and, in particular, the procedure for enforcement of its obligations in terms of compensation remain insufficiently regulated, based largely on customary provisions, and therefore require further international and national lawmaking. Attention should be paid to the issues of increasing the responsibility of states and other entities, improving the security system of civil aviation not only after the emergence of potential threats and terrible consequences, but also to prevent them, and in case of their occurrence - prompt investigation of such incidents, prosecution. and compensation for damages.

Keywords: state responsibility, international legal regulation, legislation, destruction of civil aircraft, non-use of weapons, civil aviation, international organizations.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.102-117
УДК 343.13.(477)

Г. С. Крайник,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права
Харківського університету
(м. Харків, Україна)
e-mail: vip.kraynik@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-00015703-4947>

Т. Є. Дунаєва,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України
(м. Харків, Україна)
e-mail: dunayevate@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-00033710-1318>

ЯКІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЯКЕ РЕГУЛУЄ ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ

У статті досліджено актуальні питання щодо застави як запобіжного заходу. Запропоновано законодавчі зміни до ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України, які належним чином урегулюють питання застосування застави в Україні та усунуть існуючі недоліки. Обґрунтовано необхідність змін до ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України та запровадження застави в грошовій формі.

Чинну редакцію ст. 299 Кримінального процесуального кодексу України запропоновано вдосконалити шляхом надання можливості застосування застави при здійсненні кримінальних проступків.

Також убачається доцільним доповнити ч. 1 ст. 335 та ч. 9 ст. 335 Кримінального процесуального кодексу України положенням про рішення в резолютивній частині обвинувального вироку питання про повернення застави заставодавцю.

Запровадження вказаних пропозицій буде сприяти удосконаленню якості кримінального процесуального законодавства України щодо застави як запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжні заходи, застава, якість кримінального процесуального законодавства України, кримінальне процесуальне право України, кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. На даний час застава в Україні, як запобіжний захід, призначається лише в грошовій формі, що обмежує права підозрюваних та обвинувачених на застосування цього запобіжного заходу.

Потребують розгляду пропозиція доповнення ч. 1 ст. 335 і ч. 9 ст. 335 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України положенням про вирішення в ре-

© Крайник Г. С.,
Дунаєва Т. Є., 2020

золотивній частині обвинувального вироку питання про повернення застави заставодавцю [1, с. 180], а також доречність чинного дозволу на застосування застави за умисні особливо тяжкі злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застави як запобіжного заходу законодавчо закріплено в ст. 180 чинного КПК України. Дану проблематику досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: Н. А. Андронік [2; 13], Д. В. Вишньова [3], В. Ю. Дрозд [4], О. В. Ільченко [5], М. О. Карпенко та А. Р. Туманянц [14], О. П. Кучинська та Н. О. Іверук [15], Т. О. Музиченко [16], В. О. Попелюшко [12], В. О. Січко [17], О. І. Тищенко [18] та ін. [10; 22; 23, с. 259-263; 30; 31; 32; 33]. Вважаємо, що норми чинного КПК України недостатньо якісно регулюють питання щодо застосування застави в Україні, а тому потребують реформування.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення якості чинного кримінального процесуального законодавства України щодо застосування застави.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи – це частина заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, засудженого шляхом певного обмеження їхніх особистих прав [6, с. 135].

Н. В. Глинська зазначає, що якість кримінально-процесуальних рішень є «оцінною категорією, яка означає порівняльний ступінь здатності правозастосовного акту виконати своє функціональне призначення в загальній динаміці кримінального провадження, задовольнити соціально-правові очікування від його реалізації відповідно до тих цілей і завдань, які ставились на момент його прийняття» [7, с. 565].

Під *якістю кримінального процесуального законодавства* ми розуміємо оцінну категорію, яка означає здатність КПК України та інших джерел кримінального процесуального законодавства України виконати свої завдання в кримінальному провадженні, задовольнити соціально-правові очікування від їх реалізації.

Ефективність законодавства в цілому та його галузей зумовлена виробленими теорією і практикою відповідними вимогами. Це, зокрема, наукова обґрунтованість і належна якість законів та інших нормативних актів, їх системна узгодженість, забезпечення реалізації законодавства відповідними гарантіями й механізмами тощо [8, с. 40].

Л. М. Лобойко слушно зауважує, що якість кримінального процесуального законодавства має бути настільки високою, щоб виключити або максимально знизити рівень порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження в перебігу здійснення процесуальних дій і прийняття кримінальних процесуальних рішень. Якісний кримінальний процесуальний закон легше виконувати, а тому й порушення його стають меншими за обсягом (кількістю), ніж неякісного закону. Також якість кримінального процесуального закону повинна забезпечувати справедливність кінцевого рішення [9, с. 30-31].

Ефективність кримінальної процесуальної діяльності залежить від багатьох чинників, але оскільки ця діяльність зводиться до застосування кримінального процесуального закону, то пріоритетне значення для досягнення кримінальним процесом своєї мети є якість цього закону. Отже, якість кримінального процесуального закону становить основу забезпечення ефективності кримінальної процесуальної діяльності. Нена-

лежна якість закону призводить до зниження ефективності кримінальної процесуальної діяльності, бо суб'єкти діяльності, замість того, щоб ефективно її здійснювати, з'ясовують, як діяти, щоб правильно застосувати ту чи іншу неякісну статтю закону [6, с. 108].

Л. М. Лобойко та О. А. Банчук поділяють запобіжні заходи на ізоляційні та неізоляційні, в основі такої класифікації – ступінь обмеження прав особи [6, с. 135]. До першої групи належать затримання і взяття під варту, а до другої – усі інші заходи, у тому числі застава.

В. Г. Крайнюк визначає заставу в кримінальному процесі як один з видів процесуального примусу, який застосовується у встановлених КПК України випадках, а також має психологічний аспект [20, с. 404]. Схожу думку висловили М. О. Карпенко й А. Р. Туманянц, які відносять заставу до психолого-примусових запобіжних заходів. Суть таких запобіжних заходів полягає в тому, що на підозрюваного, обвинуваченого покладається моральне зобов'язання належної поведінки, яке забезпечується за допомогою психологічного впливу, спрямованого безпосередньо на нього або опосередковано, через третіх осіб [14, с. 91].

Відповідно до ч. 5 ст. 182 КПК України «Застава», цей запобіжний захід застосовується незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину, тобто за 3 категорії злочинів: нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини (ч. 3 ст. 12 КК України) [35]. Причому, ст. 229 КПК України містить положення, що під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжного заходу у виді застави.

До набрання чинності 1 липня 2020 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [35] злочини поділялися на 4 категорії: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі.

В. Г. Крайнюк дотримується точки зору, що застава є досить ефективною та дієвою, особливо при вчиненні корисливих злочинів [20, с. 403]. Враховуючи, що найбільш поширеними злочинами в Україні є саме злочини проти власності, актуальність питання, що досліджується, не викликає сумнівів.

В. О. Попелюшко вважає, що підстава застосування запобіжного заходу складна: по-перше, це наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, по-друге, наявність ризиків, які дають підстави вважати, що обвинувачений може здійснити зазначені дії (ст. 177 КПК України). При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу слідчий, суддя, суд на підставі поданих сторонами кримінального провадження матеріалів повинен оцінити сукупність усіх юридично значущих обставин (ст. 178 КПК України) [12, с. 5].

Із зазначених положень випливає, що правовою підставою застосування застави як запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою нетяжкого злочину, тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч. 5 ст. 182 КПК України) за наявності ризиків, які дають підстави вважати, що обвинувачений може здійснити зазначені дії.

Притому виникає питання про доцільність застосування застави за умисні особливо тяжкі злочини, за які можливе застосування тривалих строків позбавлення волі або довічного позбавлення волі. Вважаємо, що застосування застави у вказаних випадках

ках не відповідає одному із завдань кримінального провадження – забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду (ч. 1 ст. 2 КПК України), оскільки підозрюваний або обвинувачений може прагнути уникнути відповідальності, ухилитися від слідства та суду після внесення застави.

У зв'язку з викладеним, пропонуємо доповнити п. 3 ч. 5 ст. 182 КПК України словом «необережного» і викласти в такій редакції: «щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні необережного особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

Порядок застосування застави визначається ч. 3 ст. 183, статтями 178, 182, 184-187, 192-194, 196, 200, 201, 203, 205, 304, 492 КПК України (визначено, що слідчий або прокурор вносять клопотання про застосування застави до місцевого суду, зміни або доповнення до такого клопотання, строки розгляду такого клопотання, хто може внести заставу, її розміри, строки внесення, припинення тощо), а також ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (де визначено розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб у 2020 р.) та Порядком внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15 [24].

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. у п. 16 роз'яснено питання щодо застосування застави. Наприклад, слідчому судді необхідно враховувати майновий стан підозрюваного, обвинуваченого та не допускати встановлення такого розміру застави як альтернативи триманню під вартою, що є завідомо непропорційним для цієї особи та призводить до неможливості виконання застави. У кожному випадку застосування застави слід мати на увазі, що заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної форми власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету тощо [29].

Що стосується права заставодавця відмовитися від відповідного статусу з поверненням йому застави або заміни одного заставодавця на іншого, то це питання взагалі не вирішено в чинному законодавстві. Буквальне тлумачення ст. 182 КПК України дає підстави М. О. Карпенку та А. Р. Туманянцю стверджувати, що, лише одного разу погодившись стати заставодавцем і здійснивши безпосереднє внесення застави, людина більше не зможе в разі вірогідної в майбутньому неналежної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, повернути внесені кошти [14, с. 92]. Водночас, дискусійним є погляд науковців, що застава підлягає обов'язковій зміні в разі відповідного волевиявлення хоча б одного учасника цих правовідносин, тому що втрата взаємної довіри або настання інших непередбачуваних обставин має наслідком неефективність їх застосування [14, с. 92-93]. Йдеться про випадки, коли заставу, замість підозрюваного або обвинуваченого, внесла інша особа, яка згодом втратила довіру до підозрюваного або обвинуваченого чи з різних причин вирішила повернути внесену заставу. Дискусійність зазначеного погляду полягає в тому, що таке повернення застави суперечило б ч. 11 ст. 182 КПК України, де зазначено: «Застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії

цього запобіжного заходу. Інакше кажучи, застава не може бути повернута заставодавцю до припинення цього запобіжного заходу. Інше вирішення цього питання потребує суттєвих змін у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Іншим важливим питанням удосконалення порядку застосування застави є можливість відновлення застави в негрошовій формі, що була передбачена в КПК України 1960 р. Н. А. Андронік вважає, що обрання предметом застави не грошей, а нерухомого майна ускладнить роботу слідчих [13, с. 35]. Не заперечуючи, що визнання застави в негрошовій формі ускладнить роботу слідчих та суддів, вважаємо, що запровадження застави в негрошовій формі цілком відповідає такій загальній zasadі кримінального провадження, як верховенство права (ст. 8 КПК України), оскільки, відповідно до принципу верховенства права людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Зокрема, при визнанні застави в негрошовій формі непотрібно буде продавати нерухоме або рухоме майно, що належить обвинуваченому або підозрюваному, який не має достатніх готівкових коштів для внесення застави.

У КПК України 1960 р. та постанові Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу» від 26.03.1999 р. № 6 йшлося про можливість застосування застави в негрошовій формі [25]. Також таку можливість, з огляду на крапці захист прав людини, не заперечували науковці. Існує думка, що при застосуванні запобіжних заходів не повинні порушуватися права не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й права і свободи інших осіб, зокрема членів родин підозрюваного чи обвинуваченого [26].

Для Європейського Суду з прав людини важливим є не лише інтереси правосуддя, але й приватний інтерес особи, що піддається кримінальному переслідуванню, намагається знайти оптимальний баланс. Він виходить із того, що свобода є природним станом та будь-яке обмеження її повинно бути виправдано серйозним публічним інтересом. Обмеження волі повинно застосовуватися лише тоді, коли інші заходи не діють, воно повинно бути винятком, а не правилом. Через те активне впровадження застави в практику допоможе позбавитися багатьох проблем кримінальної системи та зберегти особисту свободу людини [13, с. 40].

Так у рішенні Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 р. Суд зазначив, що коли єдиною підставою продовження строку тримання під вартою є побоювання, що обвинувачений зникне і таким чином уникатиме потім явки на судовий процес, його належить звільнити, якщо він у змозі забезпечити достатні гарантії такої явки, наприклад, через внесення застави [19, с. 106].

У рішенні ЄСПЛ у справі «Мангурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р., посилаючись на п.3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, заявник стверджував, що сума застави у його справі є необґрунтовано високою та не враховувала конкретні умови його особистого життя. ЄСПЛ підтвердив, що внесення застави може вимагатися лише за наявності законних підстав для затримання особи, а також те, що уповноваженні органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки і вирішенню питання про необхідність подальшого тримання обвинуваченого під вартою. Є обґрунтованим врахування й суми збитків, у заподіянні яких ця особа обвинувачується. Заявника було позбавлено волі на 83 дні і звільнено після надання сплати застави в сумі 3 мільйони євро [21, с. 121]. Зміст зазначеного рішення

ЄСПЛ частково відображено в ч. 5 ст. 182 КПК України, де надається можливість слідчому суду або судді при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину може перевищувати 80 розмірів мінімальної заробітної плати при вчиненні тяжкого злочину або перевищувати 300 розмірів мінімальної заробітної плати при вчиненні особливо тяжкого злочину. Однак при вчиненні нетяжких злочинів розмір застави є фіксованим, що не відповідає змісту рішення ЄСПЛ «Мантурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р. У зв'язку з цим, враховуючи рішення ЄСПЛ «Мантурас проти Іспанії», пропонуємо, щоб за злочини будь-якого ступеня тяжкості суд мав можливість збільшувати розмір застави.

О. В. Верхогляд-Герасименко обґрунтовано вважає, що з питанням про підстави застосування грошового стягнення тісно пов'язане інше, не менш важливе питання – щодо порядку їх застосування [1, с. 121]. При визначенні розміру грошового стягнення слід враховувати не тільки майнове й сімейне становище особи, рівень її доходів, але й характер вчиненого нею порушення, конкретні наслідки, які настали в результаті невиконання взятих на себе обов'язків [1, с. 123]. Слід погодитися також із пропозицією доповнення ч. 1 ст. 335 і ч. 9 ст. 335 КПК України положенням про вирішення в резолютивній частині обвинувального вироку питання про повернення застави заставодавцю з метою забезпечення майнових прав заставодавця [1, с. 180], оскільки в разі її прийняття така пропозиція дозволить урегулювати питання про повернення застави заставодавцю на законодавчому рівні.

О. П. Кучинська та Н. О. Іверук вважають, що необхідною є законодавча регламентація правового статусу заставодавця як учасника кримінального провадження, розширення переліку його прав та розробка механізму реалізації обов'язків шляхом внесення змін не лише до КПК України, але й до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», зокрема внесення заставодавця до переліку осіб, які потребують захисту [15, с. 55]. З огляду на ст. 3 Конституції України та ст. 8 КПК України, захист прав заставодавців шляхом внесення змін до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» шляхом внесення заставодавця до переліку осіб, які потребують захисту, є доцільним.

Через те що суспільна небезпечність злочинів вища, ніж кримінальних проступків (але притім до суб'єктів злочинів можливе застосування застави, а для кримінальних проступків поки що ні), враховуючи мету запобіжних заходів (ч. 1 ст. 176 КПК України) та правову природу положень ст. 182 КПК України «Застава», невинуватого видається заборона застосування запобіжного заходу у виді застави під час досудового розслідування кримінальних проступків. Тому в чинній редакції ст. 299 КПК України доцільно змінити фразу «... *домашнього арешту, застави або тримання під вартою*» на «*домашнього арешту або тримання під вартою*». На наш погляд, враховуючи викладене, доцільно сформулювати зміст ст. 299 КПК України таким чином: «під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у виді *домашнього арешту або тримання під вартою*». Також для дієвого застосування застави слід доповнити ч.5 ст. 182 КПК України вказівкою на можливість застосування застави при вчиненні кримінальних проступків [22, с. 126].

М. М. Стефанчук, Н. О. Іверук вказали про необхідність з'ясування законності походження коштів як предмета застави, обґрунтованості судового рішення при визначенні розміру застави, який перевищує встановлені КПК України межі [34, с. 66]. До питання щодо законності походження коштів заставодавця також звертався С. М. Каплін: як автор проекту Закону України «Про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави)» (реєстр. № 2086 від 10.02.2015), метою законопроекту він вказав удосконалення механізму застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні у вигляді застави, зокрема, щодо підтвердження легальності походження внесених коштів. Для досягнення цієї мети ним пропонується запровадити обов'язкове документальне підтвердження підозрюваним, обвинуваченим або заставодавцем легальності походження коштів, унесених як застава. Зокрема, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець у разі ухвалення цього законопроекту будуть зобов'язані надати слідчому судді, суду лист-клопотання, у якому зазначатимуться джерела походження коштів, унесених як застава, та надати документи, які підтверджують їх легальність [27].

У Висновку Правового управління Верховного Суду України на проект Закону України про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, унесених у якості застави) зазначено, що вказаний законопроект потребує доопрацювання з огляду на те, що запропоновані зміни до статті 182 КПК України потребують невідкладного створення дієвого механізму, завдяки якому слідчий суддя, суд мали би змогу якісно перевірити достовірність поданих даних щодо легальності походження коштів, унесених як застава. Інакше зазначені законодавчі новели не матимуть перспективи їх практичного застосування. Доцільно також увести норму, яка передбачала б звернення застави в дохід держави в порядку, установленому частиною восьмою статті 182 КПК України, у разі відсутності належного підтвердження легальності джерел походження заставлених коштів [28].

Важливим є дослідження судової практики (ухвал щодо застави) з метою врахування та недопущення в майбутньому помилок у правозастосуванні.

Більшість судів у вироках указують лише суму застави в національній грошовій одиниці [40-45], що суперечить ст. 182 КПК України.

Окремі суди у вироках вказують не лише кількість прожиткового мінімуму для працездатних осіб, але й еквівалент у національній грошовій одиниці (вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 20.01.2020 р., справа № 357/2363/19; вироки Северодонецького міського суду Луганської області від 21.12.2019 р., справа № 428/13047/19 та від 15.04.2020 р., справа № 428/3147/20; вирок Сіхівського районного суду м. Львова від 29.01.2020 р., справа № 464/6567/19) [36-39].

Як бачимо, не всі суди вказують і кількість прожиткових мінімумів для працездатних осіб, і відповідний еквівалент у національній грошовій одиниці. Водночас, така практика, на наш погляд, заслуговує на підтримку, оскільки відповідає змісту ст. 182 КПК України та надає можливість розібратися в сумі застави, а також не потребує додаткових правових роз'яснень.

Висновки. Отже, застава в кримінальному процесуальному законодавстві України – неізоляційний, психолого-примусовий запобіжний захід.

Якість кримінального процесуального законодавства ми вважаємо оцінну категорію, яка означає здатність КПК України та інших джерел кримінального процесуального законодавства України виконати свої завдання в кримінальному провадженні, задовольнити соціально-правові очікування від їх реалізації.

На підставі викладеного вбачається, що ст. 182 КПК України «Застава» потребує вдосконалення шляхом усунення логіко-лінгвістичного дефекту. Тож пропонуємо п. 3 ч. 5 ст. 182 КПК України викласти в такій редакції: «...щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні *необережного* особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

У ч. 5 ст. 182 КПК України надається можливість слідчому суду або судді збільшити розмір застави при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. Водночас, при вчиненні нетяжких злочинів розмір застави є фіксованим, що частково не відповідає змісту рішення ЄСПЛ «Манурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р., тому що розмір заподіяної шкоди може бути різним. Це потребує відображення в ч. 5 ст. 182 КПК України шляхом надання можливості слідчому суду або судді збільшити розмір застави при вчиненні нетяжких злочинів.

У чинній редакції ст. 299 КПК України доцільним видається надання можливості застосування застави при вчиненні кримінальних проступків. На наш погляд, враховуючи викладене, доцільно сформулювати зміст ч. 1 ст. 299 КПК України таким чином: «Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у виді *домашнього арешту або тримання під вартою*». Для дієвого застосування застави, у разі внесення змін у ч.1 ст. 299 КПК України, слід також доповнити ч.5 ст. 182 КПК України вказівкою на можливість застосування застави при вчиненні кримінальних проступків.

Погоджуємося з пропозицією доповнення ч. 1 ст. 335 і ч. 9 ст. 335 КПК України положенням про вирішення в резолютивній частині обвинувального вироку питання про повернення застави заставодавцю з метою забезпечення майнових прав заставодавця [1, с. 180], оскільки у разі її прийняття буде врегульоване питання про повернення застави заставодавцю на законодавчому рівні.

Удосконалення якості кримінального процесуального законодавства України щодо порядку застосування застави має, на наш погляд, полягати в наданні можливості внесення застави в негрошовому виді, що відповідає такій загальній zasadі кримінального провадження, як верховенство права.

Тож, на наш погляд, доцільним видається подальше удосконалення якості норм КПК України щодо інших запобіжних заходів.

Використані джерела:

1. Верховгляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу: монографія. Харків : Юрайт, 2012. 216 с.
2. Андроник Н. А. Залог, домашний арест: проблемы правового регулирования. *Вестник ВИ МВД России*. 2014. № 4. С. 69–75.
3. Вишньова Д. В. Судовий контроль під час застосування застави у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. С. 194–200.
4. Дрозд В. Ю. Проблемні аспекти застосування застави як одного з видів запобіжних заходів, не пов'язаних з обмеженням волі особи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. № 1. 2016. С. 72–80.

5. Ільченко О. В. Актуальні питання щодо застосування застави у кримінальному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. Вип. 3. С. 150–152.
6. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навч. посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
7. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія. Київ: Істина. 2014. 588 с.
8. Письменний Д. П. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. № 2. 2013. С. 38–47.
9. Лобойко Л. М. Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективною реалізації. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна (м. Одеса, 21 квітня 2017 р.)*. Одеса: Юрид. літ., 2017. С. 30–31.
10. Петров О. Актуальні питання застосування застави як різновиду запобіжного заходу за чинним кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. Вип. 25. С. 110–112.
11. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2011. 344 с.
12. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 4–6.
13. Андроник Н. А. Сравнительный анализ применения залога в России и зарубежных странах. *Вестник Уральского института экономики, управления и права*. 2014. № 4. С. 33–41.
14. Карпенко М. О., Туманянц А. Р. Деякі проблеми прав і забезпечення інтересів заставодавців і поручителів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4, т. 2. С. 90–93.
15. Кучинська О. П., Іверук Н. О. Правовий статус заставодавця як учасника кримінального провадження: окремі аспекти законодавчого врегулювання та правозастосовчої практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 49–57.
16. Музиченко Т. О. Питання вдосконалення правового регулювання обрання та застосування запобіжного заходу у вигляді застави на стадії досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 205–215.
17. Січко В. О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків: Національний юрид. ун-тет імені Ярослава мудрого. 2019. 276 с.
18. Тищенко О. І. Окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді застави (за матеріалами судової практики). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 140–141.
19. Макбрайд Д. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: K.I.C., 2010. 576 с.
20. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві. *Учєные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 26 (65). 2013. № 1. С. 401–407.
21. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Мангурас проти Іспанії» (Mangouras v. Spain) від 28 вересня 2010 р. URL:<http://hrllib.kz/wp-content/uploads/2016/08/2010-%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%98%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf>.

22. Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. Актуальні питання удосконалення запобіжних заходів у виді особистої поруки та застави. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.)*; у двох томах. Т. 2 / гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДДІГС, 2020. 382 с. С. 122-126.

23. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

24. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-H>.

25. Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу: постанова Пленуму ВСУ № 6 від 26.03.1999 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-99>. Дата звернення 04.05.2020.

26. Бондаренко О. М. Зарубіжний досвід застосування деяких запобіжних заходів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 305-310. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_50.

27. Про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави): Проект Закону України, внесенного на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України Каплінін С. М. (реєстр. № 2086 від 10.02.2015).

28. Висновок Правового управління Верховного Суду України на проект Закону України про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави). URL:[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/63545850ABFBA597C2257E1F00499BA7](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/63545850ABFBA597C2257E1F00499BA7).

29. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text>.

30. Садова Т. Застава в контексті англо-американської правової традиції. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. Вип. 7. С. 141-144.

31. Уваров В. Г. Інститут запобіжних заходів за новим КПК України в контексті міжнародних стандартів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 294-297.

32. Фаринник В. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України*. 2012. 22-28 верес. (№ 38). С. 4.

33. Shilo O. The issue of adaptation of the criminal procedural law of Ukraine to the law of the European Union. *Щорічник українського права*. Харків: Право, 2017. № 9. С. 319-329.

34. Стефанчук М. М., Іверук Н. О. Проблеми визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу за законодавством України та країн англо-американської правової сім'ї: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. № 4. 2019. С. 58–68.

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 17. Ст. 71.

36. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 20.01.2020 р. Справа № 357/2363/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87028722>.

37. Вирок Северодонецького міського суду Луганської області від 21.12.2019 р. Справа № 428/13047/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86713669>.

38. Вирок Северодонецького міського суду Луганської області від 15.04.2020 р. Справа № 428/3147/20. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88828148>.

39. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 29.01.2020 р. Справа № 464/6567/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87278800>.

40. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 27.05.2020 р. Справа № 331/4171/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89455589>.

41. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 18.04.2019 р. Справа № 751/1948/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81254963>.

42. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 21.11.2019 р. Справа № 760/31969/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85806269>.

43. Вирок Заводський районний суд м. Запоріжжя від 21.11.2019 р. Справа № 332/3633/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85785356>.

44. Вирок Демидівського районного суду Рівненської області від 02.03.2020 р. Справа № 559/200/20. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87925251>.

45. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 04.06.2020 р. Справа № 404/1263/20. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89636669>.

References:

1. Verkhohlyad-Herasymenko, O. V. (2012) Zabezpechennya maynovykh prav osoby pry zastosuvanni zakhodiv kryminal'no-protsesual'noho prymusu: monohrafiya. Kharkiv: Yurayt. [in Ukrainian].

2. Andronyk, N. A. (2014) Zaloh, domashnnyy arest: problemy pravovoho rehulyrovannya. *Vestnyk VY MVD Rossyi- Bulletin of the VI Ministry of Internal Affairs of Russia*, 4, 69-75. [in Russian].

3. Vyshn'ova, D. V. (2015) Sudovyy kontrol' pid chas zastosuvannya zastavy u kryminal'nomu protsesi. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, 5-2, 194-200. [in Ukrainian].

4. Drozd, V. YU. (2016) Problemni aspekty zastosuvannya zastavy yak odnogo z vydiv zapobizhnykh zakhodiv, ne pov'yazanykh z obmezhennyam voli osoby. *Visnyk Luhansk'oho derzhanoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 1, 72-80. [in Ukrainian].

5. Il'chenko, O. V. (2016) Aktual'ni pytannya shchodo zastosuvannya zastavy u kryminal'nomu sudochynstvi. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal*, issue 3, 150-152. [in Ukrainian].

6. Loboyko, L. M., Banchuk, O. A. (2014) Kryminal'nyy protses: Navch. posibnyk. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

7. Hlyns'ka, N. V. (2014) Kontseptual'ni zasady vyznachennya ta zabezpechennya standartiv dobroyakisnosti kryminal'nykh protsesual'nykh rishen: monohrafiya. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].

8. Pys'menny, D. P. (2013) Udoskonalennya kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva Ukrainy: stan i perspektivy. *Yurydychnyy chasopys natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav - Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 38-47. [in Ukrainian].

9. Loboyko, L. M. (2017) Yakisť kryminal'noho protsesual'noho zakonu - harantiya yoho efektyvnoyi realizatsiyi. *Aktual'ni problemy udoskonalennya kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva: materialy Vseukr. nauk. prakt. konf., prysovyach. do 70-richnyia d.yu.n., prof. YU. P. Alenina (m. Odesa, 21 kvitnya 2017 r.) - Actual problems of improvement of the criminal procedural legislation: materials All-Ukrainian. Science. practice. conf., dedicated. to the 70th anniversary of Dr., Prof. Yu. P. Alenin (Odessa, April 21, 2017)*. Odesa: Yuryd. lit., 30-31. [in Ukrainian].

10. Petrov, O. (2017) Aktual'ni pytannya zastosuvannya zastavy yak riznovydu zapobizhnoho zakhodu za chynnym kryminal'nym protsesual'nym kodeksom Ukrainy. *Naukovyy*

visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurytsprudentsiya - Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція, issue 25, 110-112. [in Ukrainian].

11. Teoretychni osnovy zabezpechenn yakosti kryminal'noho zakonodavstva ta pravozastosovchoyi diyal'nosti u sferi borot'by zi zlochynnistyu v Ukraini: monohrafiya. (2011) V. I. Borysov, & V. S. Zelenets'kiy. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

12. Popelyushko, V. O. (2012) Zapobizhni zakhody v novomu KPK Ukrainy: ponyattya, meta, pidstavy, poriyadok ta sub'yekty zastosuvannya. *Advokat - Lawyer, 9, 4-6. [in Ukrainian].*

13. Andronyk, N. A. (2014) Sravnytel'nyy analiz pryomenenyya zaloha v Rossyy i zarubezhnykh stranakh. *Vestnyk Ural'skoho ynstytuta ekonomyky, upravlenyya y prava - Bulletin of the Ural Institute of Economics, Management and Law, 4, 33-41. [in Russian].*

14. Karpenko, M. O., Tumanyants, A. R. (2016) Deyaki problemy prav i zabezpechennya interesiv zastavodavtsiv i poruchyteliv u kryminal'nomu provadzhenni. *Naukovyy visnyk Kherisons'koho derzhavnogo universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 4, vol. 2, 90-93. [in Ukrainian].*

15. Kuchyn's'ka, O. P., Iveruk, N. O. (2018) Pravovyy status zastavodavtsya yak uchashnya kryminal'noho provadzhennya: okremi aspekty zakonodavchoho vrehulyuvannya ta pravozastosovnoyi praktyky. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings, 2, 49-57. [in Ukrainian].*

16. Muzychenko, T. O. (2017) Pytannya vdoskonalennya pravovoho rehulyuvannya obrannya ta zastosuvannya zapobizhnoho zakhodu u vyhlyadi zastavy na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings, 3, 205-215. [in Ukrainian].*

17. Sichko, V. O. (2019) Obrannya, skasuvannya abo zmina zapobizhnoho zakhodu u sudovomu provadzhenni. *Candidate's of thesis. Kharkiv: Natsional'nyy yuryd. un-tet imeni Yaroslava mudroho. [in Ukrainian].*

18. Tyshchenko, O. I. (2016) Okremi aspekty zastosuvannya zapobizhnoho zakhodu u vyhlyadi zastavy (za materialamy sudovoyi praktyky). *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal, 2, 140-141. [in Ukrainian].*

19. Makbrayd, D. (2010) Yevropeys'ka Konventsiya z prav lyudyny ta kryminal'nyy protses. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

20. Kraynyuk, V. H. (2013) Zastava yak zapobizhnyy zakhid v kryminal'nomu sudochynstvi. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsional'noho unyversyteta ymeny V.Y. Vernadskoho. Seriya «Yurydycheskiye nauky» - Scientific notes of the Tauride National University named after VI Vernadsky. Legal Sciences Series, vol. 26 (65), 1, 401-407. [in Ukrainian].*

21. Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny u spravi «Manhuras proty Ispaniyi» (Mangouras v. Spain) vid 28 veresnya 2010 roku. (2010) N. p. URL:<http://hrlib.kz/wp-content/uploads/2016/08/2010-%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%98%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf>. [in Ukrainian].

22. Kraynyk, H. S., Dumaieva, T. Ye. (2020) Aktual'ni pytannya udoskonalennya zapobizhnykh zakhodiv u vydi osobystoyi poruky ta zastavy. *Aktual'ni pytannya teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsial'nykh ta povedinkovykh nauk - 2020: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 23-24 koit. 2020 r.): u dvoch tomakh. - Current issues of theory and practice in the field of law, education, social and behavioral sciences - 2020: materials intern. scientific-practical conf. (Chernihiv, April 23-24, 2020). Vol. 1-2; Vol. 2. O. M. Tohochyns'kyy (Ed.). Akademiya Derzhavnoyi penitentsiamoyi sluzhby. Chernihiv: Akademiya DPtS, 122-126. [in Ukrainian].*

23. Kryminal'nyy protses: pidruchnyk. (2013) YU. M. Hroshevyu, V. YA. Tatsiy, A. R. Tuman-yants (Eds.) et al.; V. YA. Tatsii, YU. M. Hroshevoi, O. V. Kaplina, O. H. Shylo (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

24. Poryadok vnesennya koshtiv na spetsial'nyy rakhunok u razi zastosuvannya zastavy yak zapobizhnoho zakhodu: zatverdzhenny postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 sichnya 2012 r. № 15. (2020) N. p. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-H>. [in Ukrainian].

25. Pro praktyku zastosuvannya sudamy zastavy yak zapobizhnoho zakhodu: postanova Plenumu VSU № 6 vid 26.03.1999. (1999) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-99>. [in Ukrainian].

26. Bondarenko, O. M. (2013) Zarubizhnyy dosvid zastosuvannya deyakykh zapobizhnykh zakhodiv. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky - State and law. Legal and political sciences, issue 62*, 305-310. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_50. [in Ukrainian].

27. Pro vnesennya zmin do statti 182 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy (shchodo pidtverdzhennya lehal'nosti pokhodzhennya koshtiv, vnesenykh u yakosti zastavy): Proekt Zakonu Ukrainy, vneseno na roz hlyad Verkhovnoyi Rady Ukrainy narodnym deputatom Ukrainy Kaplinym S. M. (reyestr. № 2086 vid 10.02.2015). N. d. N. p. [in Ukrainian].

28. Vysnovok Pravovoho upravlinnya Verkhovnoho Sudu Ukrainy na proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennya zmin do statti 182 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy (shchodo pidtverdzhennya lehal'nosti pokhodzhennya koshtiv, vnesenykh u yakosti zastavy). N. d. N. p. URL:[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/63545850ABFBA597C2257E1F00499BA7](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/63545850ABFBA597C2257E1F00499BA7). [in Ukrainian].

29. Pro deyaki pytannya poryadku zastosuvannya zapobizhnykh zakhodiv pid chas dosudovoho rozsliduvannya ta sudovoho provadzhennya vidpovidno do Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy: Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z roz hlyadu tsyvil'nykh ta kryminal'nykh sprav № 511-550/0/4-13 vid 04.04.2013. (2013) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text>. [in Ukrainian].

30. Sadova, T. (2008) Zastava v konteksti anho-amerykans'koyi pravovoyi tradytsiyi. *Pidpryjemnystvo, hospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law, issue 7*, 141-144. [in Ukrainian].

31. Uvarov, V. H. (2012) Instytut zapobizhnykh zakhodiv za novym KPK Ukrainy v konteksti mizhnarodnykh standartiv. *Pravo i suspil'stvo - Society and Law*, 2, 294-297. [in Ukrainian].

32. Farynyk, V. (2012) Osoblyvosti zastosuvannya zapobizhnykh zakhodiv u kryminal'nomu provadzhenni. *Yurydychnyy visnyk Ukrainy - Legal Bulletin of Ukraine*, 38, 4. [in Ukrainian].

33. Shilo, O. (2017) The issue of adaptation of the criminal procedural law of Ukraine to the law of the European Union. *Shchorichnyk ukrajins'koho prava - Yearbook of Ukrainian law*, 9, 319-329. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

34. Stefanchuk, M. M., Iveruk, N. O. (2019) Problemy vyznachennya rozmiru zastavy pry obranni zapobizhnoho zakhodu za zakonodavstvom Ukrainy ta krain anho-amerykans'koyi pravovoyi sim'yi: porivnyal'nopravovyy analiz. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 4, 58-68. [in Ukrainian].

35. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen': Zakon Ukrainy vid 22 lystopada 2018 r. № 2617-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Information of the Verkhovna Rada*, 17, art. 71. [in Ukrainian].

36. Vyrok Bilotserkivs'koho mis'krayonnoho sudu Kyyyivs'koyi oblasti vid 20.01.2020 r. Sprava № 357/2363/19. (2020) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87028722>. [in Ukrainian].

37. Vyrok Syevyerodons'oho mis'koho sudu Luhans'koyi oblasti vid 21.12.2019 r. Sprava № 428/13047/19. (2019) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86713669>. [in Ukrainian].

38. Vyrok Syevyerodons'koho mis'koho sudu Luhans'koyi oblasti vid 15.04.2020 r. Sprava № 428/3147/20. (2020) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88828148>. [in Ukrainian].

39. Vyrok Sykhivs'koho rayonnoho sudu m. L'vova vid 29.01.2020 r. Sprava № 464/6567/19. (2020) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87278800>. [in Ukrainian].

40. Vyrok Zhovtnevoho rayonnoho sudu m. Zaporizhzhya vid 27.05.2020 r. Sprava № 331/4171/19. (2020) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89455589>. [in Ukrainian].

41. Vyrok Novozavods'koho rayonnoho sudu mista Chernihova vid 18 kvitnya 2019 r. Sprava № 751/1948/19. (2019) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81254963>. [in Ukrainian].

42. Vyrok Solom'ians'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva vid 21.11.2019 r. Sprava № 760/31969/19. (2019) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85806269>. [in Ukrainian].

43. Vyrok Zavods'kyi rayonnyy sud m. Zaporizhzhya vid 21.11.2019 r. Sprava № 332/3633/19. (2019) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85785356>. [in Ukrainian].

44. Vyrok Demydivs'koho rayonnoho sudu Rivnens'koyi oblasti vid 02.03.2020 r. Sprava № 559/200/20. (2020) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87925251>. [in Ukrainian].

45. Vyrok Kirovs'koho rayonnoho sudu m. Kirovohrada vid 04.06.2020 r. Sprava № 404/1263/20. (2020) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89636669>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2020

Крайник Г. С.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедри уголовно-правових дисциплін і
адміністративного права Харківського університета
(г. Харків, Україна)

Дунаева Т. Е.,

кандидат юридических наук,
научный сотрудник Научно-исследовательского института
изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сталина НАПрН Украины
(г. Харьков, Украина)

КАЧЕСТВО УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ОСНОВАНИЯ И ПОРЯДОК ПРИМЕНЕНИЯ ЗАЛОГА

В статье исследованы актуальные вопросы залога как меры пресечения. Предложено законодательные изменения в ст. 182 Уголовного процессуального кодекса Украины, которые надлежащим образом урегулируют вопросы применения залога в Украине и устранят существующие недостатки. Обоснована необходимость внесения изменений в указанную статью и внедрения залога в неденежной форме.

Действующую редакцию ст. 299 Уголовного процессуального кодекса Украины предложено усовершенствовать путем предоставления возможности применения залога при совершении уголовных проступков.

Целесообразно дополнить ч. 1 ст. 335 и ч. 9 ст. 335 Уголовного процессуального кодекса Украины положением о решении в резолютивной части обвинительного приговора вопроса о возврате залога залогодателю.

Внедрение указанных предложений будет способствовать усовершенствованию качества уголовного процессуального законодательства Украины относительно залога как меры пресечения.

Ключевые слова: меры пресечения, залог, качество уголовного процессуального законодательства Украины, уголовное процессуальное право Украины; уголовное судопроизводство.

Krainyk H.,

Ph.D in Law,

Associate Professor of the Department of Criminal Law disciplines and Administrative Law of Kharkiv University (Kharkiv, Ukraine)

Dunaieva T.,

Ph.D in Law,

Scientific researcher of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

QUALITY OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE, WHICH REGULATES THE GROUNDS AND PROCEDURE OF APPLICATION OF THE BAIL

The article examines current issues regarding collateral as a precautionary measure. Legislative changes to Article 182 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will properly regulate the use of bail in Ukraine and eliminate existing shortcomings.

Article 182 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «The bail» needs to be improved. We propose paragraph 3 of part 5 of Article 182 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to read as follows: «for a person suspected or accused of committing a negligent particularly serious crime - from eighty to three hundred living wage for able-bodied persons».

When committing crimes of minor or medium gravity, the amount of bail is fixed, which is partly inconsistent with the content of the judgment of the European Court of Human Rights «Manguras v. Spain» of 28.09.2010, because the amount of damage may be different. This needs to be reflected in part 5 of Article 182 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by allowing the investigating court or judge to increase the amount of bail for a crime of minor or medium gravity.

In the current edition of Article 299 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, it is advisable to amend the provision of the possibility of using a bail in the commission of criminal offenses.

In our opinion, given the above, it is appropriate to formulate the content of Part 1 of Article 299 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as follows: «During the pre-trial investigation of criminal offenses, the application of precautionary measures in the form of house arrest or detention is not allowed». For the effective application of collateral, in the case of changes in Part 1 of Article 299 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, should also add part 5 of Article 182 of

the Criminal Procedure Code of Ukraine indicating the possibility of using bail in committing criminal offenses.

We agree with the proposal to supplement part 1 of Article 335 and part 9 of Article 335 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the provision on resolving in the operative part of the conviction the issue of returning the pledge to the mortgagor in order to ensure the property rights of the mortgagor, the timeliness of the return of the pledge was proposed, because in case of its adoption will be settled.

Improving the quality of the criminal procedural legislation of Ukraine on the procedure for applying bail should, in our opinion, be to provide the possibility of bail in accordance with Article 182 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in non-monetary form, which corresponds to such a general principle of criminal proceedings as the rule of law.

Keywords: precautionary measures, bail, quality of criminal procedural legislation of Ukraine, criminal procedural law of Ukraine; criminal justice.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.117-126
УДК 343.7

Р. О. Мовчан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 48 КК УКРАЇНИ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ САМОВІЛЬНЕ ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО

У статті розглянуто найбільш дискусійні питання, які виникають при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 197-1 Кримінального кодексу України. Аргументовано, що неправомірними є рішення тих судів, які застосовують ст. 48 Кримінального кодексу України лише на тій підставі, що особа позитивно характеризується за місцем проживання, щиро розкалася у вчиненому кримінальному правопорушенні тощо. Водночас визначено випадки, коли таке застосування є законним та обґрунтованим.

Ключові слова: самовільне зайняття, земельна ділянка, самовільне будівництво, звільнення від кримінальної відповідальності, зміна обстановки, суспільна небезпека, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Аналіз судової практики за ст. 197-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» засвідчує, що однією з її характерних тенденцій є те, що близько 50 % винних осіб звільняються від кримінальної відповідальності, з яких більша частина (32 %) – на підставі ст. 48 КК, котра передбачає звільнення від кримінальної відпові-

дальності у зв'язку зі зміною обстановки. Водночас з'ясовано, що при реалізації відповідних положень кримінального законодавства судові та правоохоронні органи постійно стикаються з цілою низкою гостро дискусійних питань, уніфіковане бачення стосовно вирішення яких відсутнє не лише в практичних працівників, а й у науковців. Зокрема, було встановлено, що чи не найбільше складнощів викликає опанування змісту вживаних у розгляданій кримінально-правовій нормі понять «втрата суспільної небезпечності діянням» та «втрата суспільної небезпечності особою, яка вчинила діяння», неправильне тлумачення яких нерідко призводить до неправомірного застосування ст. 48 КК щодо осіб, які вчинили самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, й у зв'язку зі зміною обстановки, у доктрині України традиційно належить до активно досліджуваних. Помітний вклад у її розроблення внесли такі вітчизняні вчені-криміналісти, як: Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, О. О. Житний, З. А. Загинеї-Заболотенко, О. С. Козак, В. М. Куц, О. В. Перепада, А. М. Яценко та інших. Визнаючи неабияку теоретичну та практичну значущість робіт названих авторів, водночас необхідно констатувати, що в більшості з них висвітлюються лише загальні питання звільнення від кримінальної відповідальності. Проте поза увагою залишаються проблемні аспекти застосування відповідної норми щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 197-1 КК.

Формулювання цілей. Метою статті є вирішення зазначених питань, які виникають при застосуванні ст. 48 КК щодо осіб, котрі вчинили самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ст. 48 КК передбачає дві самостійні підстави звільнення від кримінальної відповідальності: 1) втрата внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності вчиненого діяння; 2) втрата внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності особи, яка вчинила відповідне діяння.

Стосовно втрати суспільної небезпечності вчиненого діяння, зміна обстановки означає передусім істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного кримінального правопорушення, а й подібних йому діянь (наприклад, скасування надзвичайного стану, перехід країни від воєнного часу до мирного або від однієї системи господарювання до принципово іншої). Зазначені масштабні зміни зазвичай передують рішенню законодавця декриміналізувати ті чи інші діяння. Зміна обстановки може стосуватись як усієї країни, так і окремих територій, населених пунктів, підприємств, установ, організацій. Зміни в мікросоціальному середовищі, так би мовити, «знецінюють» шкоду, заподіявану конкретним посяганням, і тим самим усувають суспільну небезпечність діяння загалом [1, с. 24].

Ю. В. Баулін розрізняє локальну, унаслідок якої втрачається суспільна небезпечність конкретного злочину¹, і масштабну зміну обстановки, яка тягне за собою

¹ Як відомо, з 1 липня 2020 р. у системі кримінального законодавства України запроваджено двочленну класифікацію кримінальних правопорушень із поділом їх на злочини та кримінальні проступки. Однак у цій статті при посиланні на раніше опубліковані роботи та рішення

втрата суспільної небезпечності певного виду злочинних діянь, «коли законодавець не встигає змінити ознаки відповідного складу злочину або зовсім виключити його із КК» [2, с. 151]. Вдало розв'язує проблему співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки й декриміналізації П. Л. Фріс, який виокремлює два види втрати діянням суспільної небезпечності: 1) втрата суспільної небезпечності конкретним злочином як результат змін локального характеру, що не призводять до законодавчих змін; 2) втрата злочином суспільної небезпечності, пов'язана з глобальними змінами в країні, які, внаслідок динамічності соціально-політичних процесів, поки що не призвели до змін у законодавстві [3, с. 343]. Саме друга ситуація нерідко передусє рішенням законодавця про декриміналізацію певних діянь, оперативне кримінально-правове реагування на які до ухвалення такого рішення може набувати вигляду застосування ст. 48 КК.

Загалом про перший вид зміни обстановки (масштабна зміна) в контексті самовільного зайняття земельної ділянки говорити наразі не доводиться. А ось локальна зміна обстановки, як підстава звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення розглядуваного кримінального правопорушення, неодноразово вказувалася в досліджених процесуальних документах. Водночас, мотивуючи свої рішення про втрату діянням суспільної небезпечності, суди переважно посилаються на три обставини:

1) отримання або намір отримати винною особою у встановленому законом порядку право на землю.

Подільський районний суд м. Київ визнав вчинене Особою-1 діяння таким, що перестало бути суспільно небезпечним, через те, що обвинувачений визнав свою вину, щиро покався та, головне, отримав дозвіл для встановлення тимчасової споруди, самовільне розміщення якої і стало підставою для інкримінування ст. 197-1 КК [4];

2) відшкодування збитків, завданих самовільним зайняттям земельної ділянки. *Одним із судів Особа-1 звільнений від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197-1 КК, на тій підставі, що самовільно встановлений торговельний кіоск було демонтовано, шкода, спричинена порушенням законодавства, була відшкодована в повному обсязі, що, на думку суду, свідчить про втрату вчиненням Особою-2 діянням суспільної небезпечності [5];*

3) добровільне звільнення винною особою самовільно зайнятої земельної ділянки, що викликає чи не найбільше занепокоєння, коли відповідні рішення суди посилюють самим лише цим фактом.

Дніпропетровський районний суд Дніпропетровської області, керуючись ст. 48 КК, звільнив від кримінальної відповідальності Особу-1 на тій підставі, що останній звільнив самовільно зайняту земельну ділянку та повністю визнав свою вину у вчиненні злочину [6].

Така практика застосування ст. 48 КК явно не стимулює законослухняну поведінку, оскільки в найгіршому разі тому, хто вчинив самовільне зайняття земельної ділянки, загрожує хіба що необхідність укласти відповідний договір і внести орендну плату за користування земельною ділянкою або звільнити земельну ділянку, не зазнаючи будь-якого негативного кримінально-правового наслідку за вчинене. І хоча в юридичній літературі наголошується, що перетворювати кримінальне право

судів інколи буде яким до набрання чинності відповідних змін позначалися будь-які кримінально-протиправні діяння.

на «нагороджувальну», «заохочувальну» галузь немає підстав [7, с. 172], у частині застосування ст. 48 КК до осіб, які вчинили самовільне зайняття земельної ділянки, воно набуло саме таких, непритаманних йому рис.

Натомість, як приклад (на жаль, чи не єдиний) правильного розуміння юридичної природи приписів ст. 48 КК, можна навести рішення Апеляційного суду Донецької області.

Слов'янським міськрайонним судом Донецької області Особа-1 була звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197-1, через те, що: нею було ліквідовано об'єкти, самовільно розташовані на земельній ділянці; остання звільнена та приведена в первісний стан [8]. Це рішення було оскаржене прокурором, за результатом розгляду скарги якого Апеляційний суд Донецької області обґрунтовано вказав на те, що зазначені дії Особи-1 свідчать про те, що вона лише припинила злочинну діяльність та усунула наслідки кримінального правопорушення, що не може бути підставою для застосування ст. 48 КК, адже обставин, які б дійсно свідчили про зміну обстановки, не встановлено [9].

Проте ще більш неприйнятна ситуація склалася в частині звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, коли таке звільнення мотивується втрагою особою суспільної небезпеки.

Як зазначається в п. 7 ППВСУ від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину. Це зміни умов життєдіяльності конкретного суб'єкта, які позитивно й дієво впливають на нього, з великою долею ймовірності свідчать про те, що він не вчинятиме в майбутньому кримінально караніх діянь, принаймні, подібних до вже вчиненого, адже «неможливо вимагати від суду, щоб на підставі оцінки зміни обстановки він прогнозував взагалі неможливість вчинення даною особою будь-якого злочину, навіть необережного» [2, с. 156].

Фактами зміни зовнішньої обстановки, яка оточує винного, можуть визнаватися, зокрема: призов на строкову військову службу; зміна постійного місця проживання й розірвання зв'язків із кримінальним оточенням, під впливом якого було вчинено злочин; звільнення з роботи, через виконання якої було вчинено злочин; працевлаштування раніше не працюючого; тяжка хвороба або нещасний випадок, унаслідок чого особа стала інвалідом; ув'язнення себе в монастирі; залучення особи до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; звільнення в запас військовослужбовця строкової служби, який учинив самовільне залишення військової частини або місця служби; інвалідність дитини чи дружини такого військовослужбовця; смерть дружини військовослужбовця, який учинив самовільне залишення військової частини або місця служби, або позбавлення батьківських прав такої дружини, що потягло за собою залишення спільної дитини без піклування батьків; поліпшення сімейних стосунків, ускладнення яких у минулому сприяло вчиненню злочину; залишення неблагополучної, конфліктної сім'ї; вступ до шлюбу з жертвою злочину. У новому оточенні морально-юридична оцінка конкретної особи істотно змінюється; втрачається доцільність застосування щодо винного в злочинні заходи кримінально-правової репресії [2, с. 154].

Жмеринським міськрайонним судом Вінницької області Особа-1, який вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 197-1 КК, був визнаний таким, що втратив свою суспільну небезпечність, зокрема і через звільнення його із посади керуючого ПП «УкрТерраПлюс», що позбавляє його можливості вчиняти нові злочини з використанням такої посади [10].

В одній із інших справ за ч. 1 ст. 197-1 КК Особа-2 була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, оскільки вона захворіла та особисто не могла взяти участь у судових засіданнях через погіршення стану здоров'я; пересування будь-яким транспортом для Особи-2 обмежено [11].

Водночас змушений констатувати, що в практиці застосування ст. 48 КК щодо випадків самовільного зайняття земельних ділянок та самовільного будівництва домінуючим є підхід, коли під втратою особою суспільної небезпеки суди розуміють зовсім інші обставини.

Наприклад, вивчивши письмові матеріали кримінального провадження, Великолепетиський районний суд Херсонської області зазначив, що Особа-1 вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, за місцем проживання характеризується позитивно, розкався, на час розгляду кримінального провадження його не можна вважати суспільно небезпечною особою, а тому суд вважає можливим звільнити Особу-1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки та закрити кримінальне провадження [12].

Подібні за змістом рішення ухвалювали й інші суди, які втрату суб'єктом кримінального правопорушення суспільної небезпечності пояснювали тим, що він:

- «щиро і щиро розкався та активно сприяв у розкритті злочину, негативно оцінює свою поведінку» [13];

- «займається суспільно-корисною працею, бере активну участь у громадському житті, позитивно характеризується за місцем проживання» [14];

- «повністю визнав свою провину і щиро і щиро розкався у вчиненому, з 4 червня 2014 р. не працює у ТОВ» тощо [15].

Отже, звільняючи винних у самовільному зайнятті земельних ділянок та самовільному будівництві від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК, суди найчастіше враховують такі фактори, як позитивна характеристика за місцем проживання, відсутність судимості, зайняття суспільно корисною працею, відшкодування шкоди, приведення земельної ділянки в попередній стан, набуття прав на земельну ділянку, щире каяття, сприяння органам досудового розслідування. Як бачимо, більшість із цих обставин за своєю природою є суб'єктивними, і це тоді, коли в кримінально-правовій науці зміна обстановки належить до об'єктивних підстав звільнення від кримінальної відповідальності [16, с. 37]. Посилання в контексті застосування ст. 48 КК на такі різновиди позитивної посткримінальної поведінки особи, як відшкодування збитків, сприяння розкриттю злочинів, щире каяття тощо загалом є недоречним. Зазначене посилення ігнорує той факт, що зміна обстановки як об'єктивний вид звільнення від кримінальної відповідальності не залежить від волевиявлення й посткримінальної поведінки суб'єкта. Зроблений висновок, серед іншого, бере до уваги етимологію терміна «обстановка» (сукупність умов, за яких щось відбувається). У ст. 48 йдеться про зміну обстановки – про об'єктивні та суб'єктивні (тобто залежні від вольових зусиль особи), але в будь-якому разі зовнішні чинники втрати особою суспільної небезпечності.

Вочевидь, саме через це М. І. Хавронюк розглядуваний вид звільнення від кримінальної відповідальності відносить не до заохочувальних, а до «квазізаходів» кримінально-правового впливу, які характеризуються тим, що не існує жодної «заслуги» особи в тому, що закон раптово став «прихильним» до неї, як немає й жодної заслуги держави – ні щодо виправлення особи, ні щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень нею та іншими особами. «Квазізаходи застосовуються тому, що «просто так сталося», або через політичну, економічну чи іншу доцільність» [17, с. 302]. Аналогічно висловлюється і З. А. Загинеї-Заболотенко, зауважуючи, що в разі зміни обстановки винувата особа займає пасивну позицію стосовно впливу на певні зовнішні умови, які існують навколо [18, с. 118].

Оцінюючи ж наведені приклади із правовозастосовної практики, пригадуються слова Ю. В. Бауліна про те, що не відповідає вимогам закону застосування ст. 48 КК без зміни обстановки лише з мотивів недоцільності притягнення до кримінальної відповідальності певної особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості [2, с. 156]. Слушними є й міркування С. С. Яценка, який зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності через зміну обстановки треба відрізнити від явки з повинною, широго розкаяння, сприяння в розкритті злочину та інших обставин, які лише помагають відповідальність [19, с. 345].

Правильним у цьому аспекті може вважатися таке судове рішення.

До одного із судів надійшло клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки Особи-1, який обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197-1 КК. Клопотання було мотивовано тим, що Особа-1 повністю визнав свою вину, щиро покався та звільнив самовільно зайняті земельні ділянки. Розглянувши відповідне клопотання, суд зазначив, що для застосування ст. 48 КК необхідно встановити, що після вчинення певного злочину обстановка змінилася так, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним; посилання прокурора як на ознаки зміни обстановки на ті зазначені вище обставини не відповідають змісту зміни обстановки. З огляду на це суд обгрунтовано відмовив прокурору в задоволенні його клопотання [20].

На підтримку заслуговують і рішення деяких інших судів, які, демонструючи принципову позицію, замість звичного формального підходу, ретельно вивчають наявність підстав для задоволення відповідних клопотань.

Наприклад, розглянувши подібне клопотання щодо Особи-2, яке було мотивоване тим, що «самовільно зайнята земельна ділянка була звільнена від піску, а Особа-2 звільнився з посади директора, внаслідок чого перестав бути суспільно небезпечним», суд зауважив, що Особа-2 є також і засновником вказаного товариства, тобто й дотепер може керувати ТОВ. Крім того, Особа-2 самовільно зайняв земельну ділянку під розташування піщаної суміші й тимчасової споруди. Водночас про звільнення вказаної ділянки від тимчасової споруди не йдеться. Посилаючись на ці обставини, суд відмовив у задоволенні клопотання [21].

Подібна аргументація покладена і в основу рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області, яким було з'ясовано, що «ні коні, ні обладнання із самовільно зайнятої земельної ділянки вивезені не були, кінно-спортивні заходи продовжуються». Тому клопотання захисника Особи-3 про звільнення останнього від кримінальної відповідальності через втрату суспільної безпеки задоволенню не підлягає [22].

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, можна зробити висновок про незаконність рішень судів, які звільняють винних у самовільному зайнятті земельної ділянки та самовільному будівництві від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною

обстановки лише на тій підставі, що особа позитивно характеризується за місцем проживання та щиро розкалася у вчиненому кримінальному правопорушенні. Застосування ст. 48 КК є можливим лише за реальної втрати діянням або винною особою суспільної небезпеки, що в практиці застосування цієї норми щодо осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 197-1 КК, насправді має поодинокий характер (лише 8 % зі всього масиву проаналізованих проваджень).

Водночас питання щодо можливості застосування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 197-1 КК, інших видів звільнення від кримінальної відповідальності, має стати предметом подальших наукових досліджень у сфері окресленої проблематики.

Використані джерела:

1. Мальцев В. Освобождение от наказания в связи с изменением обстановки. *Уголовное право*. 2008. № 6. С. 23–26.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
3. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Атіка, 2009. 512 с.
4. Постанова Подільського районного суду м. Києва від 30 липня 2012 р. у справі 2607/6666/12. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25523686>.
5. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 16 червня 2015 р. у справі № 203/3535/15-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45196627>.
6. Ухвала Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 22 травня 2015 р. у справі № 175/1879/15-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46081967>.
7. Орловська Н. А. Стимулювання, прощення, заохочення: кримінально-правова інтерпретація. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 168–173.
8. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 22 вересня 2017 р. у справі № 243/6788/17. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69052536>.
9. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 23 листопада 2017 р. у справі № 243/6788/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70511112>.
10. Ухвала Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 9 вересня 2015 р. у справі 1-кп/130/107/2015. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4992149>.
11. Ухвала Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 20 червня 2014 р. у справі № 171/1686/13-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39422148>.
12. Ухвала Великопететиського районного суду Херсонської області від 23 жовтня 2013 р. у справі № 649/907/13-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35290425>.
13. Ухвала Новосанжарського районного суду Полтавської області від 9 грудня 2016 р. у справі № 542/1704/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63382083>.
14. Постанова Хустського районного суду Закарпатської області від 16 серпня 2013 р. у справі № 713/98/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33023352>.
15. Ухвала Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 15 вересня 2014 р. у справі № 175/3339/14-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40851785>.
16. Головко Л. Классификация основ освобождения от уголовной ответственности. *Законность*. 1998. № 1. С. 36–40.
17. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
18. Загиней З. Аналіз судової практики стосовно звільнення від кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (стаття 366-1 Кримінального кодексу України). *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 115–120.

19. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін.; за ред. П. С. Магилевського. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

20. Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 25 квітня 2019 р. у справі № 188/107/19. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81442932>.

21. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 20 квітня 2015 р. у справі № 752/3767/15-к. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43748789>.

22. Постанова Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 23 вересня 2011 р. у справі № 1-114/11. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55510650>.

References:

1. Maltsev, V. (2008). *Osvobozhdenye ot nakazaniya v svyazi s yzmeneniyem obstanovky. Ugolovnoe pravo– Criminal law*, 6, 23–26. [in Russian].

2. Baulin, Yu. V. (2004). *Zviltнення від кримінальної відповідальності* Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

3. Fris, P. L. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna; pidruchnyk*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

4. Postanova Podil'skoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 30 lystopada 2012 r. u spravi 2607/6666/12. (2012) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25523686>. [in Ukrainian].

5. Ukhvala Kirovskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 16 chervnia 2015 r. u spravi № 203/3535/15-k. (2015) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45196627>. [in Ukrainian].

6. Ukhvala Dnipropetrovskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 22 travnia 2015 r. u spravi № 175/1879/15-k. (2015) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46081967>. [in Ukrainian].

7. Orlovska, N. A. (2015). *Stymuliuvannya, proshchennia, zaokhochennia: kryminalno-pravova interpretatsiia. Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 3, 168–173. [in Ukrainian].

8. Ukhvala Slov'ianskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 22 veresnia 2017 r. u spravi № 243/6788/17. (2017) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69052536>. [in Ukrainian].

9. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Donetskoi oblasti vid 23 lystopada 2017 r. u spravi № 243/6788/17. (2017) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70511112>. [in Ukrainian].

10. Ukhvala Zhmerynskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 9 veresnia 2015 r. u spravi 1-kr/130/107/2015. (2015) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49921496>. [in Ukrainian].

11. Ukhvala Apostolivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 20 chervnia 2014 r. u spravi № 171/1686/13-k. (2014) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39422148>. [in Ukrainian].

12. Ukhvala Velykolepetyskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 23 zhovtnia 2013 r. u spravi № 649/907/13-k. (2013) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35290425>. [in Ukrainian].

13. Ukhvala Novosanzharskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 9 hrudnia 2016 r. u spravi № 542/1704/16-k. (2016) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63382083>. [in Ukrainian].

14. Postanova Khustskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 16 serpnia 2013 r. u spravi № 713/98/12. (2013) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33023352>. [in Ukrainian].

15. Ukhvala Dnipropetrovskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 15 veresnia 2014 r. u spravi № 175/3339/14-k. (2014) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40851785>. [in Ukrainian].

16. Golovko, L. (1998). Klassyfykatsiya osnov osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti. *Zakonnost – Legality*, 1, 36–40. [in Russian].

17. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryminalne pravo: navch. posib*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

18. Zahynei, Z. (2018). Analiz sudovoi praktyky stosovno zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za deklaruvannia nedostovirnoi informatsii (stattia 366-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). *Istoryko-pravovyi chasopys – Historical and legal journal*, 2, 115–120. [in Ukrainian].

19. Andrusiv, H. V., Andrushko, P. P., Benkivskyy, V. V. (1997). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vuziv i fakultetiv*. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

20. Ukhvala Petropavlivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 25 kvitnia 2019 r. u spravi № 188/107/19. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81442932>. [in Ukrainian].

21. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20 kvitnia 2015 r. u spravi № 752/3767/15-k. (2015) N. p. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43748789>. [in Ukrainian].

22. Postanova Kam'iansko-Dniprovskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 23 veresnia 2011 r. u spravi № 1-114/11. (2011) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55510650>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.07.2020

Мовчан Р. А.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
і уголовного права Донецького національного
університету імені Василя Стуса
(г. Вінниця, Україна)

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ СТ. 48 УК УКРАИНЫ В ОТНОШЕНИИ ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ САМОВОЛЬНОЕ ЗАНЯТИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА И САМОВОЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

В статье рассмотрены наиболее дискуссионные проблемы, которые возникают при освобождении от уголовной ответственности в связи с изменением обстановки лиц, совершивших уголовные правонарушения, предусмотренные ст. 197-1 Уголовного кодекса Украины.

Обосновано, что неправомерными являются решения тех судов, которые применяют ст. 48 Уголовного кодекса Украины лишь на том основании, что лицо положительно характеризуется по месту жительства и искренне раскаялось в содеянном уголовном правонарушении. В то же время определены случаи, когда такое применение является законным и оправданным.

Ключевые слова: самовольное занятие, земельный участок, самовольное строительство, освобождение от уголовной ответственности, изменение обстановки, общественная опасность, уголовное правонарушение.

Movchan R.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnitsa, Ukraine)

PROBLEMS OF APPLICATION OF ART. 48 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE REGARDING PERSONS WHO COMMITTED UNAUTHORIZED OCCUPATION OF LAND AND UNAUTHORIZED CONSTRUCTION

The article discusses the most controversial problems that arise when exempt from criminal liability in connection with a change in the situation of persons who have committed crimes under Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine.

In particular, it is argued that the existing practice of applying Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine clearly does not stimulate law-abiding behavior, since in the worst case, the one who committed the unauthorized occupation of the land plot is only threatened by the need to conclude an appropriate contract and pay rent for the use of the land plot or vacate the land plot without experiencing any punishment for deed.

It is noted that exempting those guilty of unauthorized occupation of land plots and unauthorized construction from criminal liability on the basis of Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine, the courts most often take into account such factors as a positive characteristic at the place of residence, no criminal record, engaging in socially useful work, compensation for harm, bringing a land plot to its previous state, acquiring rights to a land plot, sincere repentance, assistance to pre-trial investigation bodies. Reference in the context of the application of Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine for these types of positive post-criminal behavior of a person is generally recognized as inappropriate, because it ignores the fact that a change of situation as an objective type of exemption from criminal liability does not depend on the expression of the will and post-criminal behavior of the perpetrator. In this regard, these decisions are recognized as illegal. But the decisions of other courts are supported, which, demonstrating a principled position, instead of the usual formal approach, carefully study the existence of grounds for satisfying the relevant applications for exemption from criminal liability in connection with a change in the situation on the basis of Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: unauthorized occupation, land, unauthorized construction, exemption from criminal liability, change of situation, public danger, criminal offense.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.127-138

УДК 343.143

В. В. Навроцька,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)

e-mail: superviranavr@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ПРАВО НА СВОБОДУ ВІД САМОВИКРИТТЯ, ВИКРИТТЯ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ЯК ОДНА ІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

У статті досліджено питання сфери права допитуваного не давати показань та пояснень щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів; указано, що воно є максимально широким та не повинно обмежуватися якимись галузевими рамками. Доведено, що допитуваний має право відмовитися повідомляти інформацію, яка викриває його (членів його сім'ї або близьких родичів) не тільки в діяннях, заборонених кримінальним законом, але й таких, що тягнуть за собою інші види юридичної відповідальності. Указано, що така відмова можлива без пояснення причин самої відмови. Обґрунтовано, що при визначенні кола осіб, котрі підлягають звільненню від давання показань унаслідок близьких відносин, потрібно керуватися не тільки самим фактом родинних чи подружніх стосунків, але й особливим характером довірливих відносин між людьми. З огляду на це, запропоновано нову редакцію п.1 ч.1 ст. 3 КПК України. Наведено аргументи проти точки зору, згідно з якою відповіді на питання встановлюючого характеру повинні бути дані навіть у тому випадку, коли особа володіє свідочьким імунітетом. Звернуто увагу на суперечність між положеннями ст. 18 КПК України та ст. 63 Конституції України. Із урахуванням наведеного запропоновано нову редакцію ст. 18 КПК України.

Ключові слова: процесуальна гарантія, свобода від самовикриття, близькі родичі, члени сім'ї, свідочький імунітет.

Постановка проблеми. Україна, узявши курс на побудову демократичної, правової держави, приділяє значну увагу закріпленню (у тому числі й на конституційному рівні) основоположних принципів(засад), на яких ґрунтується механізм реалізації захисту прав та свобод. Інститут імунітетів є однією з ланок такого механізму. Імунітет – це один із правових засобів держави, завдяки якому держава надає виключне право суб'єктам, котрі посідають особливе місце (у міждержавних, державних та суспільних відносинах) та можуть не підпорядковуватися окремим загальним правилами.

Закріплення на законодавчому рівні та удосконалення інституту імунітетів (зокрема, і свідочького імунітету) є кроком по зміцненню моральних та демократичних засад українського кримінального процесу, важливим засобом забезпечення процесуальних гарантій обґрунтованості законності залучення учасників кримінального судочинства до сфери цього судочинства, а також застосування до них належних правообмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стверджувати те, що право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї та близьких родичів не було предметом

наукових досліджень, звісно ж, не можна. Чимало аспектів зазначеного права та відповідної процесуальної гарантії свого часу аналізували Р. В. Бараннік, Є. Бенгтам, А. Ф. Коні, М. С. Строгович, В. Т. Нор, М. М. Полянський, І. В. Смолькова, Б. Г. Розовський, О. Ю. Якимов та інші вчені. Проте чимало питань залишилися поза їхньою увагою чи є дискусійними. З огляду на це, існує необхідність нового детального аналізу зазначених положень.

Формулювання цілей. Метою статті є чітке визначення сфери права особи стосовно надання (відмови від надання) інформації відносно себе й інших близьких осіб, аналіз питання щодо можливого розширення категорії осіб, стосовно яких допитуваний у кримінальному судочинстві має право відмовитися давати показання та пояснення, а також формулювання на цій основі пропозицій по удосконаленню чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі справедливо зауважується, що свідочий імунітет близького родича та члена сім'ї тісно пов'язаний із такими моральними категоріями, як совість та милосердя. Окрім того, даний вид свідочього імунітету захищає також таємниці приватного життя осіб.

Свобода особи в прийнятті рішення про давання показань викривального характеру проти близького родича та члена сім'ї ґрунтується на пануючих у суспільстві моральних ув'язненнях. Аморально вимагати від будь-кого, аби той викривав у вчиненні кримінального (чи будь-якого іншого) правопорушення близьку йому людину. У ч. 1 ст. 63 Конституції України передбачено, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено законом.

А. Ф. Коні через це писав: «Заради цілей земного правосуддя не можна ослабити або ж порушити священні зв'язки, що пов'язують людей між собою. Закон оберегає ці почуття навіть при усвідомленні свідком винуватості підсудного чи наявності факторів, що його викривають. ... У людському погляді закону на таємничий голос крові чи подружньої прив'язаності полягає навіть визнання допустимості брехні, що в певних випадках більш близька до внутрішньої правди життя, аніж об'єктивна та холодна істина» [1; 2, с. 52].

Непримиренним противником свідочього імунітету подружжя та близьких родичів виступав Є. Бенгтам, зазначаючи, що: «... не слід відкривати сховище для злочинців, треба руйнувати будь-яку довіру між ними, якщо це можливо, навіть у надрах їхніх сімей. Якщо вони не зможуть знайти продавних покровителів поміж юристами, ні приховувачів у їхньому власному домі, то в чому ж полягає незручність? Цим вони будуть поставлені в необхідність дотримуватися законів та жити, як чесні люди» [3].

У праві відмовитися від давання показань стосовно близьких родичів та членів сім'ї знаходить свій прояв спосіб вирішення морального конфлікту, котрий виникає між інтересами особи та завданнями кримінального судочинства.

У теорії радянського кримінального процесу тривалий час панувала теза про перевагу інтересів досудового розслідування та правосуддя в разі їх колізії з особистими інтересами та особистими таємницями. Обґрунтовуючи цю тезу, М. М. Полянський писав: «Радянське право, надаючи велике значення сімейним та шлюбним зв'язкам, не вважає, проте, за можливе жертвувати інтересами правосуддя на користь подружнім та родинним почуттям» [4, с. 93]. Аналогічний підхід поділяв також

Є. Є. Подголін, вказуючи, що «... заради законної мети необхідно поступитися «супер моральною нормою» [5, с. 48].

Таким чином, окремі радянські дослідники моральні втрати, пов'язані з обов'язком (як його тоді розуміли) свідчити на шкоду своєму близькому, взагалі не брали до уваги. Вони розглядали тільки один аспект питання – інтереси встановлення істини в кримінальному судочинстві.

У ст. 385 КК України передбачено відповідальність свідка за відмову від давання показань. Згідно з ч. 2 цієї статті, не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час здійснення досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Виникає питання: чи є право особи не давати показань щодо себе (а також інших осіб, коло яких визначено в законі) максимально широким, чи, можливо, воно обмежується певними галузевими рамками, адже в Конституції України не сказано, що особа вправі не свідчити щодо себе (та близьких родичів, членів сім'ї) тільки в рамках кримінального судочинства, оскільки давати показання можна і в адміністративному, і в цивільному, і в господарському процесі?

Результати проведеного мною дослідження думок 56 респондентів (вік опитаних – 19-43 роки, стаж роботи яких за юридичною спеціальністю становив від 0 до 21 року) продемонстрували таке:

- 31 опитаних вважають, що до змісту інформації, яку особа може відмовитися повідомляти в рамках використання права, наданого їй ч. 1 ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, належать дані, що свідчать про вчинення відповідною особою кримінального правопорушення чи іншого суспільно-небезпечного діяння (вчиненого неосудним чи особою, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність);

- 12 учасників анкетування зазначають, що сюди входять дані про вчинення особою кримінального чи адміністративного правопорушення;

- 7 осіб переконані, що до такої інформації належать відомості, які свідчать про вчинення особою порушення, за яке настає будь-який із передбачених законодавством видів відповідальності;

- ще 6 опитаних стверджують, що до змісту цієї інформації відносяться дані, які свідчать про вчинення особою будь-якого правопорушення (не лише кримінального) чи іншого суспільно-небезпечного діяння, а також відомості, що становлять будь-які інші обставини, які особа з будь-яких причин хоче зберегти в таємниці (передовсім, це стосується таємниці особистого життя). Незважаючи на те, що остання група респондентів найменша за чисельністю, я теж вважаю, що якраз остання із наведених позицій є такою, що ґрунтується на чинному законодавстві.

Слід зазначити, що аналізоване право на практиці зазвичай розуміють дуже вузько: як право не зізнаватися у вчиненні кримінального правопорушення (чи іншого суспільно-небезпечного діяння). Наприклад, якщо особу обвинувачують у вчиненні однієї крадіжки, то у вчиненні іншої вона може не зізнаватися.

Однак особа може відмовлятися давати показання не тому, що сама вчинила кримінальне правопорушення, а тому, що виявилася причетною до нього дещо в іншій якості.

1) До прикладу, футбольний уболівальник виявився втягнутим у масову бійку, розпочату «фанатами» на стадіоні. У результаті цієї бійки загинула людина. Безпосередній заподіювач смерті був одразу ж встановлений на основі даних відеоспостереження, хоча всіх учасників бійки допитали. Відмова свідка давати показання може бути зумовлена зовсім не тим, що він не бажає, аби його запідозрили у вчиненні злочину (адже вбивцю і так було викрито), а тим, що він побоюється позову з боку адміністрації стадіону про відшкодування шкоди за пошкодження майна стадіону. У даному випадку показання свідка, що аж ніяк не здатні заподіяти йому шкоду в кримінально-правовому сенсі, у майбутньому легко можуть обернутися проти нього в цивільно-правовому сенсі.

2) Можна дещо змінити ситуацію: припустімо, уболівальник сидів на протилежній трибуні і взагалі не брав участі в бійці, затіяній «фанатами». Проте разом із іншими свідками був викликаний слідчим задля розслідування провадження. На допиті він теж відмовився давати показання із посиланням на ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, однак його відмова була зумовлена тим, що під час футбольного матчу цей уболівальник мав би бути на робочому місці, але самовільно пішов з роботи, не бажаючи пропустити важливий матч. Звісно ж, подібне порушення трудової дисципліни є підставою для накладення на нього дисциплінарного стягнення, тому причиною відмови від давання показань у змодельованій ситуації може бути усвідомлення того, що факт перебування його в робочий час поза межами місця праці (зафіксований у протоколі допиту, за умови, що роботодавець про це дізнається), цілком може обернутися проти нього.

3) Не виключений також інший варіант: проїжджаючи повз стадіон, водій, не вдало маневруючи, пошкодив чужу машину, що була припаркована поруч. Припустімо, факт знаходження його машини біля стадіону був встановлений (до прикладу, номер машини зафіксували камери відеоспостереження стадіону, хоча факт ДТП в об'єктив не потрапив). Відмова водія від давання показань може бути зумовлена тим, що йому доводиться приховувати одразу дві негативні обставини: а) факт заподіяння шкоди (цивільно-правовий делікт) та б) факт залишення місця ДТП. Причому обидва зазначених факти, згідно із законом, він не зобов'язаний визнавати. Тобто свідочькі показання, що не можуть завдати йому шкоди в кримінально-правовому сенсі, запросто могли б обернутися проти нього в цивільно-правовому й адміністративно-правовому сенсі.

4) Небажання давати показання може бути обумовлене також причинами етичного, релігійного та соціального характеру. Припустімо, хтось спостерігав бійку футбольних фанатів, перебуваючи у квартирі особи протилежної статі. Це звичайно ж, не карається нормами права, але може засуджуватися з огляду на норми релігії, моралі тощо. Якщо така особа буде встановлена як свідок (припустімо, розповідь знайомим, що спостерігала бійку, будучи поруч стадіону, а про це згодом від них стане відомо працівникам правоохоронних органів), то наступна відмова від давання показань може бути зумовлена тим, що факт присутності цього свідка в чужій квартирі, зафіксований у протоколі допиту, може запросто заподіяти шкоду його репутації (коли мова, до прикладу, іде про відому особу, публічного політика, одруженого чоловіка чи заміжню жінку тощо), адже в змодельованій ситуації сам лише

факт знаходження в чужій квартирі може викликати нездоровий інтерес «жовтої» преси, сторонніх осіб тощо.

5) Можлива ситуація, коли людина й сама точно не впевнена, чи варто їй приховувати певну інформацію. До прикладу, уночі, у безлюдному провулку на перехожого було вчинено напад, і він був змушений захищатися. Незабаром йому стає відомо, що в тому ж районі одразу після вказаної події було виявлено мертве тіло невідомого з ознаками насильницької смерті. Будучи викликаною на допит, особа сама може не знати, чи був загиблий одним із нападників (позаяк прикмет нападаючих вона не запам'ятала), і, відповідно, сама точно не впевнена, чи варто їй приховувати від працівників правоохоронних органів факт нічної події. А тому, не бажаючи ризикувати, вона відмовляється від давання показань.

Таким чином, коли особа вирішила скористатися належним їй правом на свободу від самовикриття (а також викриття членів сім'ї або близьких родичів), найчастіше її головною метою є небажання скомпрометувати або викрити себе чи своїх близьких родичів у вчиненні якогось діяння.

У юридичній літературі висловлена точка зору (з якою я повністю погоджуюся – В. Н.), що поняття «викриття» у даному контексті охоплює те, що особа може відмовитися повідомляти інформацію, яка викриває її, членів її сім'ї або близьких родичів не тільки в заборонених кримінальним законом діяннях, але й таких, що тягнуть за собою інші види юридичної відповідальності [6, с. 88-89, 91-92].

Потрібно звернути увагу також на те, що вітчизняний законодавець демонструє неоднаковий підхід та по-різному вирішує питання щодо сфери права особи стосовно надання (відмови від надання) інформації відносно себе й інших близьких осіб. Зокрема, у ст. 18 КПК України 2012 р. (яка має назву «Свобода від самовикриття та право не свідчити *проти* [тут та далі – курсив мій – В. Н.] близьких родичів та членів сім'ї») мова йде про те, що ніяка особа не може бути змушена «визнавати свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення *проти неї*... Жодна особа не може бути змушена давати пояснення, показання, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення».

Виходячи із цього положення КПК України 2012 р., можна зробити висновок, згідно з яким законодавець розуміє свободу від самовикриття (а також викриття близьких родичів та членів сім'ї) дуже вузько: як право особи не зізнаватися у вчиненні нею самою (та іншими особами, про яких є пряма вказівка в законі) кримінального правопорушення.

Водночас, згідно зі ст. 63 Конституції України, «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення *щодо* себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом». Законодавець використав у конституційній нормі словосполучення «*щодо себе*» (а не «*проти себе*», як це має місце в КПК України). Аналіз вищенаведеної норми свідчить про те, що хто-небудь може відмовитися надавати інформацію:

а) яку можливо буде використано для формулювання підозри чи обвинувачення;

б) яка може бути нейтральною (до прикладу, дані про місце народження, рівень своєї освіти, свій вік - за умови, що він не має значення для визначення питання про вік, з якого настає кримінальна відповідальність тощо);

б) яка, навпаки, позитивно характеризує людину, але яку вона з будь-яких причин (наприклад, унаслідок своєї скромності, сором'язливості тощо) не хоче оприлюднювати.

Таким чином, ст. 63 Конституції України як така, що не передбачає обов'язку доводити не тільки свою невинуватість, але й будь-які інші обставини у справі, повинна мати пріоритет над положенням ст. 18 КПК України 2012 р., позаяк:

1) вона надає більш широкі гарантії (а відповідне положення КПК України 2012 р., навпаки, суперечить та істотно звужує зміст ст. 63 Конституції);

2) до того ж, Конституція (відповідно до ієрархічного колізійно-правового принципу) має перевагу над іншими нормативно-правовими актами (у тому числі й над положеннями КПК України) [7, с. 147; 8, с. 6].

А тому існує потреба викласти ст. 18 КПК України в такій редакції:

«Стаття 18. Свобода від надання пояснень та показань щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів

1. Жодна особа не може бути примушена давати будь-які пояснення та показання щодо себе, у тому числі визнати свою винуватість у вчиненні кримінального чи будь-якого іншого правопорушення.

2. Кожен має право не повідомляти будь-якої інформації щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомлено про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання щодо близьких родичів чи членами її сім'ї, у тому числі й тих, що можуть доводити вчинення ними кримінального чи іншого правопорушення.

Працівники органів, що ведуть кримінальний процес, перед допитом будь-якого учасника процесу повинні роз'яснити йому право не давати показання, що яким-небудь чином стосуються самого цього учасника кримінального судочинства чи його близьких родичів та членів сім'ї (передусім, це стосується показань, що можуть бути використані для доведення винуватості підозрюваного / обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення чи будь-якого іншого суспільно-небезпечного діяння). Про роз'яснення зазначеного права слід обов'язково зробити відмітку в протоколі слідчої дії (чи в журналі судового засідання). Якщо це не буде зроблено, то показання мають бути визнані юридично нікчемними, втратити доказову силу.

Однак якщо особа була про все це попереджена і їй було роз'яснене положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, а допитуваний усе ж вирішив давати показання, то їх слід оцінювати в сукупності з іншими доказами за загальними правилами оцінки доказів.

У всіх випадках, коли особа, користуючись правом свідочього імунітету, заявляє про відмову давати показання, це повинно бути зафіксовано у відповідному процесуальному документі (протоколі, журналі судового засідання).

У разі відмови від надання законом імунітету для використання показань як доказів, необхідне дотримання трьох умов: а) особі має бути роз'яснено зміст наданого їй законом права; б) відмова повинна мати добровільний характер; в) відмова

не повинна розглядатися як обставина, що викриває власника зазначеного права у вчиненні кримінального чи будь-якого іншого правопорушення.

Фіксація роз'яснення особі права на імунітет від давання показань чи пояснень щодо себе (та / чи визначеного в законі кола осіб) нерідко є єдиним способом визначення допустимості показань як джерела доказів. Якщо учасник процесу відмовився від свого права на імунітет, це тягне за собою обов'язок давати правдиві показання під загрозою кримінального покарання.

Щоб притягнути будь-кого до кримінальної відповідальності за відмову від давання показань, необхідно довести, що: а) особа володіла тією інформацією, яку від неї намагалися отримати; та б) що в неї не було законних підстав для відмови в даванні таких відомостей. Проте законодавець не зобов'язує допитуваного пояснювати, чому певна інформація є «проти неї» / чи «щодо неї» (а також стосовно її близьких родичів чи членів сім'ї). Зрозуміло, абсолютно нелогічно вимагати, аби допитуваний розповідав про це працівникам правоохоронних органів та суду, а ті б уже потім вирішували, чи виправі він був не ділитися з ними такою інформацією.

Презумпція невинуватості тут діє безпосередньо: особа має право відмовитися надавати будь-які показання (причому без пояснення причин відмови). Працівник же правоохоронного органу, котрий вважає, що законного права для відмови в неї не було, повинен довести це у встановленому законом порядку. Тобто, допитуваному достатньо заявити, що він не бажає давати показання з огляду на те, що вони можуть бути розцінені проти неї (її близьких родичів, членів сім'ї) або ж будь-яким іншим чином стосуватися її самої (та / чи зазначених осіб) [9, с. 336].

У юридичній літературі висловлена також точка зору, згідно з якою відповіді на питання встановлюючого характеру (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження) повинні бути надані і в тому випадку, коли особа володіє свідцьким імунітетом [10, с. 184]. Подібний підхід свого часу було відбито в рішенні Верховного Суду у справі «Ларрі Дадлі Хейбель проти суду шостого юридичного округу штату Невада». Суть розглядуваного конфлікту зводилася до того, що заявник відмовився представитися представнику поліції (котрий розслідував справу про розбійний напад). У цій справі було постановлене рішення, згідно з яким, незважаючи на те що Конституція США гарантує кожному громадянину право на відмову від давання показань, здатних заподіяти йому шкоду, однак якщо людина була зулуплена поліцією «за обставин, що чітко вказують на те, що ця особа вчинила... злочин, вона повинна ідентифікувати себе на вимогу». На підставі цього рішення зараз відмова представитися американському поліцейському трактується як правопорушення [11, с. 247-248].

Проте з таким твердженням (про обов'язок за будь-яких умов повідомляти відомості установчого характеру працівникам правоохоронних органів) можна поперечатися. Б. Г. Розовський, навпаки, вважає (і я з таким твердженням повністю погоджуюся – В. Н.), що: «... допустимо протестувати проти будь-якого питання, аж до анкетних даних. Де гарантія, що людина, якій задали питання: «Ваше прізвище?» – не почне розмірковувати таким чином: «Зараз відновлюється культ імператорської сім'ї. Про це пишуть у газетах, ідуть передачі по телебаченню. Вчора була розмова між конвоїрами, слідчий теж згадав царя в якомусь прислів'ї. Хто причетний до

вбивства царя – точно не відомо. Може з'ясували, що серед убивць був мій найближчий родич. Ганьба на решту життя. Краще не називати своє прізвище. Повна дурнища, але аналогія бездоганна» [11, с. 270].

Законодавцю також варто подумати й над можливим розширенням кола осіб, котрих зараз відносно до членів сім'ї та близьких родичів. Наразі, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 р., до близьких родичів та членів сім'ї належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений; опікун чи піклувальник; особа, яка перебуває під опікою або піклуванням; а також особи, котрі спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Притому слід звернути увагу на рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї». У задуваному рішенні КСУ поділяє членів сім'ї на дві групи:

- 1) до першої групи належать: а) чоловік або дружина, б) а також *прямі родичі* – діти і батьки;
- 2) до другої групи віднесені: а) *близькі родичі* (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба); б) та *інші родичі* (брати, сестри дружини / чоловіка; неповнорідні брати і сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники; пасинки, падчерки та інші [12].

Доцільно саме в такому плані розглядати поняття «члени сім'ї» з огляду на право кожного на свободу від викриття себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Зокрема, варто розширити категорію таких осіб за рахунок: 1) невістки / зятя; 2) батьків чоловіка / дружини (свекра / свекрухи, тестя / теці).

Окрім того, щодо вдосконалення закону при визначенні кола осіб, котрі підлягають звільненню від давання показань унаслідок близьких відносин з підозрюваним, обвинуваченим (чи іншими учасниками кримінального судочинства), необхідно керуватися не тільки самим фактом родинних чи подружніх стосунків, але й особливим характером довірливих відносин між людьми (наречені; особи, які раніше перебували в шлюбі).

Притому при визначенні поняття «наречених» слід виходити із положення абз. 2 ч.1 ст. 28 Сімейного кодексу України, згідно з яким особи, котрі подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими [13].

Що ж стосується віднесення до кола близьких родичів осіб, які раніше перебували в шлюбі, то, як видається, наведений мною підхід цілком узгоджується із положеннями закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів з метою реалізації положень про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [14].

У зв'язку з цим п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 р. раджу викласти у наступній редакції:

«близькі родичі та члени сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дідусь, бабуся, прадідусь, прабабуся, онук, онучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун або піклувальник, особа, котра перебуває під опікою чи піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права й обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають,

але не перебувають у шлюбі; невістка / зять, батьки чоловіка / дружини; наречені, особи, які раніше перебували в шлюбі».

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного,

1) звернуто увагу на суперечність між положеннями ст. 18 КПК України 2012 р. (у якому законодавець розуміє свободу від самовикриття, а також викриття близьких родичів та членів сім'ї дуже вузько: як право особи не зізнаватися у вчиненні кримінального правопорушення) та ст. 63 Конституції України (як такої, що не передбачає обов'язку доводити не тільки свою невинуватість, але й будь-які інші обставини в провадженні);

2) обгрунтовано, що за наявності такої суперечності ст. 63 Конституції повинна мати перевагу над положенням ст. 18 КПК України 2012 р.

З огляду на це, запропоновано нову редакцію ст. 18 КПК України:

«Стаття 18. Свобода від надання пояснень та показань щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів

1. Жодна особа не може бути примушена давати будь-які пояснення та показання щодо себе, у тому числі визнати свою винуватість у вчиненні кримінального чи будь-якого іншого правопорушення.

2. Кожен вправі не повідомляти будь-якої інформації щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання щодо близьких родичів чи членами її сім'ї, у тому числі й тих, що можуть доводити вчинення ними кримінального чи іншого правопорушення».

У продовження висновків:

3) наведено аргументи проти висловленої в літературі точки зору, згідно з якою відповіді на питання встановлюючого характеру повинні бути дані і в тому випадку, коли особа володіє свідочьким імунітетом;

4) зазначено, що задля удосконалення процесуального закону при визначенні кола осіб, що підлягають звільненню від давання показань унаслідок близьких відносин з підозрюваним, обвинуваченим (чи іншими учасниками кримінального судочинства), необхідно керуватися не тільки самим фактом родинних чи подружніх стосунків, але й особливим характером довірливих відносин між людьми (наречені, особи, які раніше перебували в шлюбі). А тому слід включити до категорії таких осіб: а) невістку / зятя; б) батьків чоловіка / дружини (свекра / свекруху, тестя / тещу).

Через те п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 р. запропоновано викласти в наступній редакції: «... близькі родичі та члени сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, надчерка, рідний брат, рідна сестра, дідусь, бабуся, прадідусь, прабабуся, онук, онучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун або піклувальник, особа, котра перебуває під опікою чи піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права й обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі; невістка / зять, батьки чоловіка / дружини; наречені, особи, які раніше перебували у шлюбі».

Використані джерела:

1. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. URL: <https://www.biblio-online.ru/viewer/nravstvennyye-nachala-v-ugolovnom-processe-izbrannyye-raboty-415159#page/2>.

2. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Собр. соч. в 8 –ми т. Т. 4. Москва: Юридическая литература, 1967.
3. Бентам И. О судебных доказательствах. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/o-sudebnykh-dokazatelstvakh>.
4. Полянский Н. Н. Доказательства в иностранном уголовном процессе. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. 142 с.
5. Подголин Е. Е. О целях и средствах их достижения в следственной работе. Этика предварительного следствия. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. С. 44-48.
6. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: дис. ...к.ю.н.: 12.00.09 /Запорізький юридичний інститут. Запоріжжя, 2002. 235 с.
7. Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоїюдейського та сучасного кримінального права й процесу. Київ: Видавничий дім «АртЕК», 2016. 224 с.
8. Баганець О. Новий кримінальний процесуальний кодекс порушує принцип верховенства права. *Дзеркало тижня*. 23 березня 2013 р. №11(108). С. 6.
9. Якимов О. Ю., Якимова С. С. Проблемы уголовной ответственности за отказ от дачи показаний. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты. Материалы III Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 29-30 мая 2008 г.* Москва, Проспект, 2008. С. 333-238.
10. Смолькова И. В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе: дисс. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09 /Иркутская государственная экономическая академия. Иркутск, 1998. 404 с.
11. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: Эссе. Луганск: РИО ЛАВД, 2004. 600 с.
12. Справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї»: Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року №5-рп/99. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.
13. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. №2947-III. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

References:

1. Koni, A. F. *Nravnstvennyye nachala v ugovolnom protsesse*. URL:<https://www.biblio-online.ru/viewer/nravnstvennyye-nachala-v-ugovolnom-processse-izbrannye-raboty-415159#page/2>. [in Russian].
2. Koni, A. F. (1967) *Nravnstvennyye nachala v ugovolnom protsesse*. Moskva: Yuridicheskaya literatura. [in Russian].
3. Bentam, I. O. *sudebnykh dokazatel'stvakh*. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/o-sudebnykh-dokazatelstvakh>. [in Russian].
4. Polyanskiy, N. N. (1947) *Dokazatel'stva v inostrannom ugovolnom protsesse*. Moskva: Yurid. izd-vo MYU SSSR. [in Russian].
5. Podgolin, Ye. Ye. (1976) *O tselyakh i sredstvakh ikh dostizheniya v sledstvennoy rabote. Etika predvaritel'nogo sledstviya*. Volgograd: VSSH MVD SSSR. [in Russian].
6. Barannik, R. V. (2002) *Pravo osoby na svobodu vid samovykryttya, vykryttya chleniv yiyi sim'yi chy bliz'kykh rodychiv u kryminal'nomu protsesi. Candidate's thesis*. [in Ukrainian].

7. Navrots'ka, V. V. (2016) Sud nad Isusom Khrystom z pozytsiy drevn'oiudeys'koho ta suchasnoho kryminal'noho prava y protsesu. Kyiv: Vydavnychy dim «ArtEK». [in Ukrainian].
8. Bahanets', O. (2013) Novyy kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks porushuye pryntsyyp verkhovenstva prava. *Dzerkalo tyzhnya - Mirror of the week*, 11(108),6. [in Ukrainian].
9. Yakimov, O. Yu., Yakimova, S. S. (2008) Problemy ugolovnoy otvetstvennosti za otkaz ot dachi pokazaniy. Protivodeystviye prestupnosti: ugolovno-pravovyye, kriminologicheskkiye i ugolovno-ispolnitel'nyye aspekty. *Materialy III Rossiyskogo Kongressa ugolovnoho prava - Materials of the III Russian Congress of Criminal Law (May, 29-30 2008)*. Moskva: Prospekt, 333-238. [in Russian].
10. Smol'kova, I. V. (1998) Problemy okhranyayemoy zakonom tayny v ugolovnom protsesse. *Doctor's thesis*. [in Russian].
11. Rozovskiy, B. G. (2004) Nenauchnyye zametki o nekotorykh nauchnykh problemakh ugolovnoho protsessu. Lugansk: RIO LAVD. [in Russian].
12. Sprava pro ofitsiyne tlumachennya terminu «chlen sim'iy»: Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 3 chervnya 1999 roku №5-rp/99 (1999) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>. [in Ukrainian].
13. Simeynyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 10 sichnya 200 r. №2947-III (2002). N. p. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>. [in Ukrainian].
14. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrayiny z metoyu realizatsiyi polozhen' Konventsiyi Rady Yevropy pro zapobihannya nasyilstvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyilstvu ta borot'bu z tsymy yavyshchamy: Zakon Ukrayiny vid 6 hrudnya 2017 roku № 2227-VIII. (2017). N. p. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.08.2020

Навроцкая В. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Львовского государственного университета внутренних дел
(г. Львов, Украина)

ПРАВО НА СВОБОДУ ОТ САМОРАЗОБЛАЧЕНИЯ, РАЗОБЛАЧЕНИЯ ЧЛЕНОВ СЕМЬИ ИЛИ БЛИЗКИХ РОДСТВЕННИКОВ КАК ОДНА ИЗ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ГАРАНТИЙ

В статье исследованы вопросы о праве допрашиваемого не давать показаний и объяснений относительно себя, членов семьи, близких родственников; указано, что оно является максимально широким и не может ограничиваться определенными отраслевыми рамками. Доказано, что допрашиваемый вправе отказаться сообщать информацию, разоблачающую его (членов его семьи либо близких родственников) не только касательно деяний, запрещенных уголовным законом, но и влекущих за собой иные виды юридической ответственности. Указано, что такой отказ возможен без объяснения причин самого отказа. Обосновано, что при определении круга лиц, подлежащих освобождению от дачи показаний в результате близких отношений, нужно руководствоваться не только самим фактом родственных или супружеских отношений, но и особым характером доверительных отношений между людьми. Учитывая это, предложенная новая редакция п. 1 ч. 1 ст. 3 УПК Украины. Приведены аргументы против точки зрения, согласно которой ответы на вопросы устанавливающего характера должны быть даны даже в том случае, когда лицо

владее свидетельским иммунитетом. Обращено внимание на противоречие между положениями ст. 18 УПК Украины и ст. 63 Конституции Украины. С учетом этого предложена новая редакция ст. 18 УПК Украины.

Ключевые слова: процессуальная гарантия, свобода от саморазоблачения, близкие родственники, члены семьи, свидетельский иммунитет.

Navrotska V.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

THE RIGHT TO FREEDOM FROM SELF-DISCLOSURE, EXPOSING FAMILY MEMBERS OR CLOSE RELATIVES AS ONE OF THE PROCEDURAL GUARANTEES

It is proved that the right of a person not to testify about himself/herself, family members, immediate relatives is as wide as possible and cannot be restricted by a certain branch frames. A person has the right to refuse to notify information that discloses him/her (his /her family members or immediate relatives) not only to criminal acts prohibited by criminal law, but also to those which entail other types of legal liability. Besides, a person has the right to refuse to give testimony about any data concerning himself/ herself (his /her immediate relatives or family members). Moreover, such a refusal can occur without explaining the reasons of it.

It is proved that in determining the extent of persons to be released from testimony due to close relations with the suspect/accused (or other criminal proceedings participants) is necessary to be guided not only by the fact of family or marital relations, but also by a special nature of trusting relations between them (brides, previously married). The arguments in favor of the statement under which the following persons should be included in this category are given: a) daughter-in-law /son-in-law, b) husband / wife parents (father-in-law /mother-in-law). That's why, a new revision of Clause 1 of Part 1 of Article 3 of the CPC of Ukraine 2012 is suggested.

The contradiction between the provisions of Article 18 of the CPC of Ukraine 2012 (in which the freedom from self-disclosure, as well as the disclosure of immediate relatives and family members the legislator understands narrowly: as the right of a person not to confess to committing a crime) and Article 63 of the Constitution of Ukraine (which does not imply an obligation to prove not only his/her innocence, but any other case in fact) is emphasized. It is substantiated that, within this contradiction, Article 63 of the Constitution of Ukraine should precede the provision of Article 18 of the CPC of Ukraine.

The article also presents arguments against the point of view expressed in the literature, under which the answer to ascertaining questions should be given even when a person has witness immunity.

Keywords: freedom from self-disclosure, immediate relatives, family members, witness immunity.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.139-150

УДК 349.2

М. Ю. Покальчук,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: pokalchukm@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3463-4098>

Р. В. Дорошенко,

студент 4 курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: rdvicktorovich@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-6652-1664>

К. С. Шанталій,

студентка 4 курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: shantaliy99@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5444-2494>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ТА ПРОГАЛИНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану правової регламентації інституту фермерства. Авторами проаналізовано низку нормативно-правових актів часів УРСР, які регулювали порядок створення та діяльності селянських (фермерських) господарств. Висвітлено еволюцію фермерського господарства, починаючи з часів УРСР і до сьогодні. У статті досліджено поняття фермерського господарства крізь призму вітчизняного та зарубіжного законодавства. Проаналізовано Закон України від 19.06.2003р. № 973-15 «Про фермерське господарство», Господарський кодекс України, Податковий кодекс України та інші законодавчі акти, які встановлюють правове регулювання сімейних фермерських господарств в Україні. Авторами проаналізовано норми Закону, які регулюють порядок створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Також досліджено стан законодавства щодо прогалін у правовому регулюванні сімейних фермерських господарств.

Ключові слова: аграрне право; фермерське господарство; сімейне фермерське господарство; аграрні правовідносини; сільське господарство; сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи; агропромисловий комплекс.

Постановка проблеми. На тлі постійного реформування аграрного сектору економіки, а також на шляху становлення України як аграрної держави, законодавче врегулювання питання створення, діяльності та функціонування сімейних фермерських господарств є надзвичайно актуальним. Для того щоб аграрний сектор економіки гармонійно розвивався на ряду з іншими секторами економіки, існує потреба усунення прогалин у законодавстві шляхом їх подальшого доопрацювання. Оскільки в Україні існує ряд нерозв'язаних проблем, які стримують подальший розвиток дрібного товаровиробництва, то дослідження питання створення, діяльності та функціонування сімейних фермерських господарств потребує поглибленого вивчення, а також упровадження в законодавство отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення, функціонування та ефективного розвитку сімейних фермерських господарств, як однієї з форм підприємницької діяльності під час ринкових перетворень в економіці країни, зокрема в аграрному секторі, присвячені роботи багатьох науковців, а саме: Н. В. Добрової, М. С. Долінської, Н. М. Оніщенко, М. М. Осипової, О. О. Погрібного, Т. П. Проценко, Н. І. Титової, В. В. Устюкової, Г. В. Чубукова, В. Ю. Уркевича тощо. Незважаючи на значну кількість науковців, що досліджували це питання, і досі залишаються невирішеними окремі суперечності та не усунуті прогалини в сімейному фермерському законодавстві.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення нормативно-правових актів, які регулювали діяльність сімейних фермерських господарств під час ринкових перетворень в економіці країни; дослідження поняття та правових основ діяльності фермерського господарства, зокрема сімейного фермерського господарства, через призму українського законодавства; проведення аналізу наявних прогалин у законодавстві, яке встановлює режим правового регулювання сімейних фермерських господарств як однієї з організаційно-правових форм господарювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 квітня 2020 р. налічувалося 47,22 тис. фермерських господарств, без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя [1].

Із цього випливає, що на сьогодні фермерське господарство можна віднести до однієї з найефективніших форм ведення сільського господарства. Воно посідає вагомe місце серед інших суб'єктів аграрного виробництва.

Як зазначав відомий американський інвестор та аналітик Джим Роджерс: «У найближчі 30 років фермери стануть найбагатшими людьми на планеті. Якби я вирішив інвестувати в сільське господарство, я б став фермером або ж вклав гроші у фермера. Якщо уряд України захоче допомогти своїм аграріям – вони незабаром будуть їздити на люксових авто». Саме тим, що Україна має потенціал у розвитку аграрного сектору економіки, і зумовлений підвищений інтерес із боку науковців щодо висвітлення теми дослідження фермерських господарств [2].

Традиція законодавчого регулювання діяльності фермерських господарств в Україні бере свої корені з часів УРСР.

Одними з перших кроків на шляху правового регулювання взаємовідносин, які стосувалися б створення, діяльності та припинення існування селянських (фермерських) господарств, є прийняття Закону УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» від

17 жовтня 1990 р., Закону УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України», Постанови Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. та Постанови Кабінету Міністрів України від 20 липня 1991 р. № 96 «Про розвиток селянських (фермерських) господарств».

Закон УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» окреслив умови, положення, сутність переваг щодо соціального розвитку села та агропромислового комплексу в системі народного господарства. Закон установлював рівність усіх форм власності в аграрному секторі та розкрив організаційно-правові й соціально-економічні принципи щодо забезпечення пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу.

Більшість фермерських господарств, а саме близько 35 тис, були засновані в період із 1991 по 1995 рр. Одним із перших законів незалежної України, який започаткував створення та розвиток фермерських господарств, був Закон України від 20.12.1991 р. «Про селянське (фермерське) господарство» [3]. Цей Закон протягом десятиліть зазнавав певних змін та доповнень, що зумовлені реформуванням аграрного сектору економіки. Наприклад, із Закону зникло одне із суперечливих положень щодо першочерговості права на створення селянського (фермерського) господарства громадян, що проживають у сільській місцевості. А в 1999 р. ч.1 ст. 25 (на момент редакції Закону від 1999 р.) Закону було доповнено положенням щодо можливості селянського фермерського господарства самостійно визначати розмір готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати.

Проте, не всі ці зміни можна назвати такими, що докорінно змінюють правила гри. Застосування такого Закону на практиці виявило низку прогалин у ньому, і вже 19 червня 2003 р. було прийнято новий Закон, який, для прикладу, уточнював граничні розміри земельних ділянок, що можуть передаватись у приватну власність або в користування для ведення фермерського господарства [4, с. 141].

Слід зазначити, що на сьогодні зазначені нормативно-правові акти втратили чинність, та їх місце посідають: Конституція України, Земельний кодекс України, Господарський кодекс України та Закон України від 19.06.2003р. № 973-15 «Про фермерське господарство».

У Законі України від 19.06.2003р. № 973-15 «Про фермерське господарство», який є спеціальним нормативно-правовим актом у системі актів фермерського законодавства, визначено правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України. Саме у вищезазначеному Законі виявляється повне та всебічне правове забезпечення діяльності фермерських господарств, як результат багаторічної роботи законодавця в цьому напрямку з урахуванням багатогранного досвіду діяльності селянських (фермерських) господарств у минулому.

В Україні фермерське законодавство представлено, окрім Закону України від 19.06.2003р. №973-15 «Про фермерське господарство», також низкою постанов Кабінету Міністрів України, наприклад: «Про порядок викупу земельних ділянок громадянами (понад норму, яка приватизується безкоштовно) для ведення фермерського або особистого підсобного господарства» від 24 січня 2000 р. № 118; «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам» від 25 серпня 2004 р. № 1102 тощо [5, с. 211].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 19.06.2003р. № 973-15 «Про фермерське господарство», фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до Закону [6].

Галузеве законодавство при визначенні поняття фермерського господарства трактує його відповідно до власних цілей та предмету регулювання. Наприклад, у ст. 114 Господарського кодексу України фермерське господарство визначено як форму підприємництва громадян із метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції [7]. А згідно з п.209.6 ст. 209 Податкового кодексу України, сільськогосподарським вважається підприємство, основною діяльністю якого є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, у якій питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [8].

Визначення фермерського господарства, окрім національного законодавства, міститься також і в міжнародних нормативно-правових актах. Наприклад, відповідно до ст. 4 Регламенту Європейського Союзу Європейського Парламенту і Ради від 17.12.2013 № 1307/2013 щодо встановлення правил для прямих виплат фермерам згідно зі схемами підтримки як складника спільної аграрної політики та скасування Регламенту Ради № 637/2008 і Регламенту Ради № 73/2009, фермером є фізична чи юридична особа або група фізичних чи юридичних осіб, незалежно від правового становища, наданого такій групі і її членам за національним правом, які здійснюють сільськогосподарську діяльність [9].

Підсумовуючи зазначене, зауважимо, що спільним для норм як національного, так і зарубіжного законодавства, які регулюють створення та діяльність сімейних фермерських господарств, є можливість існування сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи.

Як і в попередніх редакціях Закону України від 19.06.2003р. «Про фермерське господарство», згідно з ч. 2 ст. 1 Закону, засновниками сімейного фермерського господарства повинні бути лише громадяни України. Окрім того, фермерське господарство може бути створене однією особою.

Таким чином, відповідно до п. п. 4, 5 ст. 63 Господарського кодексу України, фермерське господарство може розглядатись і як унітарне підприємство, і як корпоративне. Загальновідомо, що унітарним визнається підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, котрий ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Своєю чергою, корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), де на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їхнього спільного управління справами,

на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства [7].

Зауважимо, що тривалий час на практиці виникали суперечки щодо необхідності під час створення сімейного фермерського господарства його подальшої реєстрації як юридичної особи. Фактично, донедавна вимоги Закону щодо реєстрації фермерського господарства як юридичної особи не існувало. Змінами до ЗУ «Про фермерське господарство, внесеними, відповідно до ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про фермерське господарство» від 31 березня 2016 р., було поставлено крапку в дискусії щодо необхідності реєстрації фермерських господарств як юридичних осіб. Відтак, відповідно до ч.4 ст. 1 ЗУ «Про фермерське господарство», фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Притому, як і будь-яка юридична особа, фермерське господарство діє на основі установчого документа, для юридичної особи – на підставі статуту, для господарства без статусу юридичної особи – на основі договору про створення фермерського господарства.

До того ж, ці зміни стали поштовхом до правового закріплення нового суб'єкта в аграрно-правових відносинах – фермерського господарства без створення юридичної особи – фізичної особи-підприємця, якого раніше не було.

Відповідно до абз.2 ч.2 ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство», у разі створення фермерського господарства виключно однією особою без статусу юридичної особи, останньому не потрібно укладати договір про створення фермерського господарства; ця особа подає Декларацію про створення сімейного фермерського господарства. У ч.6 ст. 8¹ цього ж Закону вказано, що Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. Наказом від 05.04.2019 р. № 177 Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження типової форми договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства» затверджено типову форму Договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства [10].

Зауважимо, що вищевказаним Наказом передбачена форма установчого документа, який укладається під час створення сімейного фермерського господарства одноосібно або декількома особами. На нашу думку, типова форма установчого документа для одноосібного створення сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи повинна бути окремо передбачена. Це пояснюється неоднорідністю характеру правовідносин під час створення сімейного фермерського господарства.

Договір – це домовленість двох і більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних, і не тільки, прав та обов'язків [11]. Із визначення вбачається обов'язкова наявність двох сторін. Отже, у разі одноосібного створення сімейного фермерського господарства друга сторона відсутня, а передбачена законодавством типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства підлягає застосуванню виключно в разі його створення кількома особами. Відповідно, існує необхідність передбачення типової форми установчого документа для одноосібного створення сімейного фермерського господарства.

У ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство», а саме в ч.5, закріплені ознаки сімейного фермерського господарства. Відтак, відповідно до ч.5 ст. 1 вказаного

Закону, фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до положень Сімейного кодексу України.

За словами В. Ю. Уркевича, негативним є те, що в наведеному новому визначенні поняття «фермерське господарство» так і не зазначено, формою підприємницької діяльності яких саме громадян є фермерське господарство. А тому не вбачається можливим відповісти на питання, чи можуть бути членами сімейного фермерського господарства іноземці або особи без громадянства [12].

Проте, звертаючись до ст. 1 Закону України від 25.08.2019 р. № 2235-III «Про громадянство України», громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. А відповідно до цього ж Закону, громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках [13].

Отже, з аналізу ст. 1 вищезазначеного Закону виходить, що фермерське господарство – це господарська діяльність виключно громадян України. У випадку створення та діяльності фермерського господарства, громадянство – це перш за все формальна вимога, від якої залежить надання землі у власність/оренду, а також надання пільг особі-засновнику. Тобто, при створенні сімейного фермерського господарства повинна бути дотримана вимога щодо громадянства членів такого господарства, навіть незважаючи на наявність сімейного зв'язку між потенційними членами сімейного фермерського господарства.

З огляду на вищезазначене, не поділяємо позиції науковців щодо заборони членам однієї сім'ї, навіть за умови дотримання вимоги громадянства засновниками такого (сімейного) фермерського господарства, бути об'єднаними в сімейне фермерське господарство. Законодавство потребує внесення змін щодо кола членів сімейного фермерського господарства шляхом виключення вимоги стосовно громадянства.

Своєю чергою, ст. 3 Сімейного кодексу України визначає, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [14].

М. М. Осипова й Н. В. Доброва вважають, що для визначення фермерського господарства як сімейного фермерського господарства необхідна наявність двох критеріїв:

1) у його господарській діяльності обов'язково використовується праця членів сім'ї. Залучити до роботи інших громадян можна, але виключно для виконання сезонних та окремих робіт;

2) керівником сімейного господарства обов'язково має бути один із членів сім'ї. Тобто, голова сімейного фермерського господарства не може доручати виконання своїх обов'язків іншій особі [15].

На практиці вимогу закону щодо використання праці під час ведення господарства суто членами такої сім'ї складно реалізувати, оскільки відсутній механізм моніторингу чи контролю кола осіб, праця яких, фактично, використовується при веденні господарства. Оскільки законодавець, передбачаючи таку норму, не забезпечив механізм контролю чи моніторингу, які б, наприклад, знаходили своє вираження в проведенні перевірок, то можна стверджувати про оціночний характер таких

норм та неможливість їх реалізації на практиці. У реальному житті це призводитиме до ситуації, за якої фермерське господарство здійснює свою діяльність як звичайне фермерське господарство, але з податковими пільгами для сімейного фермерського господарства, про які йдеться в наступному абзаці.

Окрім наведеного, змінами до Закону України від 19.06.2003р. № 973-15 «Про фермерське господарство», внесеними відповідно до Закону України «Про внесення змін до ЗУ «Про фермерське господарство» від 31 березня 2016 р., статтю 9 було доповнено новою частиною п'ятою наступного змісту, відповідно до якої фермерським господарствам зі статусом сімейних фермерських господарств надається додаткова державна підтримка в порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [16]. Тривалий час реалізувати цю норму на практиці не видавалося за можливе, адже був відсутній реальний механізм законодавчої підтримки для сімейних фермерських господарств. Проте, 10 липня 2018 року Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» було внесено зміни до Податкового кодексу України саме з метою стимулювання розвитку фермерського господарства та приведення законодавства до вимог ч. 5 ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство» [17].

Відтак, для сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, законодавець у підпункті б, п. 4 ч. 4 ст. 291 Податкового кодексу України встановлює спрощену систему оподаткування для фізичних осіб-підприємців, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України від 19.06.2003р. №973-15 «Про фермерське господарство», за умови дотримання сукупності певних вимог, зокрема заборони використання праці найманих осіб.

Законодавець, передбачаючи сукупність вимог, зокрема заборону на використання праці найманих осіб для отримання спрощеної системи оподаткування, не забезпечив механізм контролю чи моніторингу, які б, наприклад, знаходили своє вираження в проведенні перевірок сімейного фермерського господарства на предмет використання праці найманих осіб. Недосконалість механізму стимулювання розвитку та діяльності сімейних фермерських господарств у підсумку призводить до зловживання правами, які виникають через неможливість перевірки доброчесності використання таких прав.

Висновки. Зважаючи на давній правотворчий процес у сфері фермерського законодавства, усе ж таки наявні певні прогалини, які необхідно усунути.

Прийняття Закону України від 19.06.2003р. «Про фермерське господарство» підготувало нормативний фундамент для розвитку фермерських господарств. Ним були врегульовані всі основні питання створення, діяльності й припинення діяльності фермерських господарств. Було започатковано нового суб'єкта аграрних правовідносин – фізичну особу-підприємця. Незважаючи на наявність сприяючих розвитку фермерських господарств положень у новому Законі, він містить багато прогалин, що зумовлює необхідність подальшого внесення змін до нього. Зокрема, це стосується визначення поняття фермерського господарства та кола осіб, які можуть бути членами сімейного фермерського господарства, зважаючи на ознаку громадянства, затвердження особливої типової форми установчого документу в разі створення сімейного фермерського господарства одноосібно, контролю за виконанням вимоги «сімейності» щодо способу ведення господарства сімейного фермерського господарства, а також

контролю за виконанням вимог Податкового кодексу України фізичними особами-підприємцями, які бажають отримати право на спрощену систему оподаткування та які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство».

Використані джерела:

1. В Україні зростає кількість фермерських господарств: сайт від 2020 р. URL:<https://kurkul.com/news/20488-v-ukrayini-zroslo-killist-fermerskih-gospodarstv>. (дата звернення 15.09.2020).

2. Необхідність впорядкування земельних справ: сайт Facebook від 26.03.2019 р. URL:<https://www.facebook.com/zenith.expert/photos/a.1270105649697906/2840555079319614/?type=3>. (дата звернення 18.09.2020).

3. Про селянське (фермерське) господарство: закон України від 20.12.1991 р. (втрата чинності від 29.07.2003 р.) № 2009-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text>. (дата звернення 15.09.2020).

4. Онищенко Н. М. Тенденції та перспективи розвитку законодавства України про фермерські господарства. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004, № 1-2, 139-144 с. URL:<http://www.univer.km.ua/visnyk/643.pdf>. (дата звернення 18.09.2020).

5. Стагівка А. М. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти): навчальний посібник. А. М. Стагівка, В. Ю. Уркевич. Харків: Юрайт, 2014. 352 с.

6. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. (у редакції від 15.08.2020 р.) № 973-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>. (дата звернення 18.09.2020).

7. Господарський кодекс України: кодекс України від 16.01.2003 р. (у редакції від 16.08.2020 р.) № 436-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення 08.10.2020).

8. Податковий кодекс України: кодекс України від 02.12.2010 р. (у редакції від 14.10.2020 р.) № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. (дата звернення 15.09.2020).

9. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009. OJ L 347/608. 20.12.2003 URL:<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1307&qid=1604602363079>. (дата звернення 15.09.2020).

10. Про затвердження типової форми договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства»: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 05.04.2019 р. № 177. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-19#Text>.

11. Шемпученко Ю. С. Договір. Юридична енциклопедія: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 1998, том № 2, 744 с.

12. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016, № 243, 67-74 с. URL:<http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/7508>.

13. Про громадянство України: закон України від 18.01.2001 р. (у редакції від 25.08.2019 р.) № 2235-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

14. Сімейний кодекс України: кодекс України від 10.01.2002 р. (у редакції від 03.07.2020 р.) № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 15.09.2020).

15. Осипова М. М., Доброва Н. В. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, 2016, № 10, С. 98–122.

16. Про державну підтримку сільського господарства України: закон України від 24.06.2004 р. (у редакції від 16.10.2020 р.) №1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення 15.09.2020).

17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: закон України від 10.07.2018 р. № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text> (дата звернення 15.09.2020).

References:

1. V Ukraini zrosla kilkist fermerskykh hospodarstv: sait vid 2020 r. (2020) N. p. URL: <https://kurkul.com/news/20488-v-ukrayini-zrosla-kilkist-farmerskih-gospodarstv>. [in Ukrainian].

2. Neobkhdnist vporiadkuvannia zemelnykh sprav: sait Facebook vid 26.03.2019 r. (2019) N. p. URL: <https://www.facebook.com/zenith.expert/photos/a.1270105649697906/2840555079319614/?type=3>. [in Ukrainian].

3. Pro selianske (fermerske) hospodarstvo: zakon Ukrainy vid 20.12.1991 r. (vtrata chynnosti vid 29.07.2003 r.) № 2009-XII. (2003) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text>. [in Ukrainian].

4. Onyshchenko, N. M. (2004) Tendentsii ta perspektyvy rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro fermerski hospodarstva. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava - Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Administration and Law*, 1-2, 139-144. URL: <http://www.u-niver.km.ua/visnyk/643.pdf>. [in Ukrainian].

5. Stativka, A. M. (2014) *Ahrarne pravo (ohliadovi lektsii, normatyvno-pravovi akty): navchalnyi posibnyk*. A. M. Stativka, V. Yu. Urkevych (Eds.). Kharkiv: Yurait. [in Ukrainian].

6. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. (u redaktsii vid 15.08.2020 r.) № 973-IV. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>. [in Ukrainian].

7. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. (u redaktsii vid 16.08.2020 r.) № 436-IV. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukrainian].

8. Podatkovyi kodeks Ukrainy: kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. (u redaktsii vid 14.10.2020 r.) № 2755-VI. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. [in Ukrainian].

9. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009. OJ L 347/608. 20.12.2003/ (2003) N. p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1307&qid=1604602363079>. [in English].

10. «Pro zatverdzhennia typovoi formy dohovoru (deklaratsii) pro stvorennia simeinoho fermerskoho hospodarstva»: nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 05.04.2019 r. № 177. (2019) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-19#Text>. [in Ukrainian].

11. Shemshuchenko, Yu. S. (1998) *Dohovir. Yurydychna entsyklopediia: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, vol. 2*. [in Ukrainian].

12. Urkevych, V. Yu. (2016) Pravovi aspekty stvorennia ta funkcionuvannia simeinykh fermerskykh gospodarstv. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho uniwersytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy - Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, 243, 67-74. [in Ukrainian].

13. Pro hromadianstvo Ukrainy: zakon Ukrainy vid 18.01.2001 r. (u redaktsii vid 25.08.2019 r.) № 2235-III. (2019) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>. [in Ukrainian].

14. Simeinyi kodeks Ukrainy: kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. (u redaktsii vid 03.07.2020 r.) № 2947-III. (2020) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (data zvernennia 05.11.2020). [in Ukrainian].

15. Osypova, M. M, Dobrova, N. V. (2016) Fermerski gospodarstva Ukrainy: osoblyvosti, problemy, perspektyvy rozvytku. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho uniwersytetu - Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, 10, 98-122. [in Ukrainian].

16. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho gospodarstva Ukrainy: zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. (u redaktsii vid 16.10.2020 r.) № 1877-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>. [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuliuvannia utvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh gospodarstv: zakon Ukrainy vid 10.07.2018 r. № 2497-VIII. (2018) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2020

Покальчук М. Ю.,

кандидат юридических наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права

Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

Дорошенко Р. В.,

студент 4 курса Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета

имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

Шанталій К. С.,

студентка 4 курса Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета

имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ПРОБЕЛЫ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена исследованию современного состояния правовой регламентации института фермерства. Проанализированы ряд нормативно-правовых актов времен УССР, регулирующих порядок создания и деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств. Авторами освещена эволюция фермерского хозяйства начиная со времен УССР и до современности.

В статье проведен анализ понятия фермерского хозяйства сквозь призму отечественного и зарубежного законодательства. Проанализированы Закон Украины от 19.06.2003 г. № 973-15 «О фермерском хозяйстве», Хозяйственный кодекс Украины, Налоговый кодекс Украины и др. законодательные акты, которые устанавливают правовое регулирование фермерских хозяйств в Украине.

Авторами изучены нормы Закона, регулирующие порядок создания и деятельности семейных фермерских хозяйств. Также исследовано состояние законодательства касательно пробелов в правовом регулировании фермерских хозяйств.

Ключевые слова: аграрное право; фермерское хозяйство; семейное фермерское хозяйство; аграрные правоотношения; сельское хозяйство; семейное фермерское хозяйство без статуса юридического лица; агропромышленный комплекс.

Pokalchuk M.,

Candidate of Law,

Assistant of the Department

of Criminal Procedure Yaroslav Mydryi

National Law University

(Kharkiv, Ukraine)

Doroshenko R.,

4th year student of the Criminal Justice

and Prosecutor's Training Institute of

Yaroslav Mydryi National Law University

(Kharkiv, Ukraine)

Shantalii K.,

4th year student of the Criminal Justice

and Prosecutor's Training Institute of

Yaroslav Mydryi National Law University

(Kharkiv, Ukraine)

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FAMILY FARMS AND GAP IN THE LEGAL REGULATION OF THEIR ACTIVITIES

The article is devoted to the study of the current state of legal regulation of the institute of farming. A number of normative legal acts of the times of the Ukrainian SSR, which regulated the order of creation and activity of peasant (farmer) farms, are analyzed. The authors cover the evolution of farming from the times of the USSR to the present. A brief historical and legal analysis has been conducted of the legislation on the creation for the first time in Ukraine, 25 years ago, a new type of agricultural subjects of farming. At present, the following types of farms are legally enshrined, which will continue to act according to the law of Ukraine «On farm» from June 19, 2003, and family farms of two types – family farms with the rights of a legal person and family farms without acquiring the status of legal entities, which are a natural person-entrepreneur alone or jointly, only members of the same family on the basis of the agreement on the establishment of the family farm. Attention is drawn to the legal conditions of new agreement on the creation of family farming without giving the status of a legal person. Legal problems are clarified concerning taxation State support of family and other farming households, agricultural enterprises according to the requirements of the law of Ukraine «On State support of Agriculture of Ukraine» and the tax code of Ukraine. The article analyzes the concept of farming through the

prism of domestic and foreign legislation. The Law of Ukraine of June 19, 2003 is analyzed. №973-15 "On farming", Commercial Code of Ukraine, Tax Code of Ukraine, etc. legislation that establishes the legal regulation of farms in Ukraine. The authors analyze the provisions of the Law governing the establishment and operation of family farms. These farms to other farms distinguish the following indications: use in their activities of members of the management, which are only members of the same family; their head can only be a member of the respective family, and family farms without legal status – only family member is registered as an individual – entrepreneur and definite agreement on the establishment of the economy. Also, the state of legislation on gaps in the legal regulation of farms was studied.

Keywords: agrarian law; farming; family farming; agrarian legal relations; Agriculture; family farm without the status of a legal entity; agro-industrial complex.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.150-159

УДК 343.140.02

Н. В. Хмелевська,

кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: stamp.ua@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>

В. О. Гарматюк,

аспірант Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова,
головний державний ревізор-інспектор
відділу з питань запобігання та виявлення корупції
Головного управління ДПС у Хмельницькій області
(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: vitaliyagarmatyuk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3867-5049>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано підходи до поняття міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства, визначено особливості таких стандартів саме в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів та встановлено проблемні аспекти їх застосування, надано обґрунтовані висновки щодо розкриття поняття «міжнародні стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів» як встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, гарантій здійснення правосуддя щодо фізичних та юридичних осіб у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів та які забезпечують як дотримання прав таких осіб у кримінальних провадженнях, так й організацію діяльності судової влади.

Ключові слова: міжнародні стандарти, правосуддя, кримінальне провадження, корупційний злочин, кримінальне судочинство, гарантії прав.

Постановка проблеми. Частина прогресивних змін, які відбулись у суспільстві останніми роками, відбилися на системі судочинства та судоустрою. Однією з них було внесення змін до низки нормативно-правових актів, якими запроваджувалися нові державні інституції, діяльність яких направлена на запобігання та боротьбу із корупцією та здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, також запроваджувалося посилення відповідальності за корупційні злочини. Водночас діяльність відповідних органів державної влади та суду заснована на низці нормативно-правових актів, у яких встановлені ряд вимог щодо їх діяльності. Однією з них є застосування міжнародних стандартів забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню міжнародних стандартів забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких: Р. В. Бараннік, Є. В. Білозьоров, О. П. Кучинська, Д. П. Мартиновський, В. П. Палюк, А. Є. Стрекалов, Т. І. Фулей, Г. Г. Шмельова, С. Є. Щирба та інші. Утім, на сьогодні не акцентовано увагу саме на науковому переосмисленні таких стандартів у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз міжнародних стандартів забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Для її досягнення необхідно вивчити підходи до поняття міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства, визначити особливості таких стандартів саме в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів та встановити проблемні аспекти їх застосування, надати обґрунтовані висновки щодо розкриття поняття «міжнародні стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів».

Виклад основного матеріалу. Прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс розв'язав цілий ряд гострих проблем, які не давали спокою правозахисникам з причини наявності бажання відшукати найоптимальніші шляхи приведення українського судочинства до належного порядку, за якого зі стовідсотковою гарантією забезпечується режим відповідності національних стандартів забезпечення прав людини загальною визнаним міжнародним стандартам [4, с. 6]. Визначення ж Конституцією України головним обов'язком держави утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також проголошення курсу на формування соціальної держави неминуче висувають на перший план проблему захисту прав людини. Упровадження в національну юридичну практику міжнародних стандартів прав людини, які закріплені Конституцією та законами України, потребує не тільки створення відповідного юридичного механізму, а й усвідомлення того, що права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю [2, с. 22].

Не можна сказати, що наша держава не вживає заходів щодо національної імплементації відповідних міжнародних договорів, а її правозастосовні органи, у першу чергу суди, не застосовують їх принципи, у тому числі положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. До того ж, численні публікації науковців та практиків, проведення семінарських занять із суддями та іншими пра-

цівниками правоохоронних органів, сприяють освоєнню сутності міжнародних договорів взагалі та безпосередньо правової природи Конвенції й практики Європейського суду з прав людини [7, с. 36].

Забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів також передбачає необхідність використання міжнародних стандартів прав із урахуванням деяких особливостей.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що науковці по-різному підходять до аналізу та трактування міжнародних стандартів забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, а дослідження цього аспекту є необхідним для нас у контексті теми статті.

Так Г. Г. Шмельова та Є. В. Білозьоров розглядають міжнародні стандарти через призму міжнародних гарантій. Зокрема, Г. Г. Шмельова зазначає, що Конституція України та інші закони передбачають використання поряд із внутрішньо-державними гарантіями й міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина. Таким чином, міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина – це передбачена міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами система міжнародних норм, принципів, правових й організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона й захист прав, свобод і законних інтересів людини [14, с. 102].

А Є. В. Білозьоров визначив, що міжнародні правові акти про права людини містять певні міжнародні гарантії, які закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та інших документах правового характеру і які є обов'язковими для виконання всіма державами. Таким чином, можна стверджувати, що метою міжнародно-правових гарантій є: 1) юридичне закріплення прав, свобод й обов'язків людини та громадянина; 2) створення міжнародних установ й організацій, що повинні забезпечувати реалізацію прав і свобод людини та громадянина, а в разі порушення – сприяти відновленню порушених прав і свобод; 3) здійснення міждержавного контролю за станом забезпечення прав і свобод людини та громадянина. За суттю міжнародно-правові гарантії – це умови для здійснення прав і свобод людиною та громадянином. За змістом міжнародно-правові гарантії – це система засобів й способів, які спрямовані на реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Роль і значення міжнародно-правових гарантій визначається тим, що вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у міжнародно-правових актах прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність [1, с. 66].

Згідно з тлумаченням С. Є. Щирби, у міжнародно-правових актах поняття «міжнародні стандарти прав людини» використовуються досить часто як засіб політико-правової фіксації універсальної природи прав людини [15, с. 163].

А. Є. Стрекалов визначає, що міжнародні норми в галузі прав і свобод особи прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різні норми, такі як: правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості (типу Гельсінського заключного акту, документів Віденської й Копенгагенської зустрічей), міжнародні звичаї тощо [11, с. 507]. Водночас, досліджуючи міжнародно-правові стандарти обмеження прав людини, автор наголосив принаймні на двох аспектах: вузькому – про систему міжнародно-право-

вих принципів і норм, що містять обов'язкові для держав приписи щодо можливостей обмеження загально визнаних прав і свобод людини, а також широкому – про сукупність вимог світової спільноти, що відображені в джерелах міжнародного права й документах авторитетних міжнародних установ та організацій щодо можливих обмежень загально визнаних прав і свобод людини. У першому випадку акцент робиться на юридичній силі відповідних стандартів, тоді як у другому – на силі авторитету тих суб'єктів, які їх встановили [11, с. 512].

Схожий підхід щодо визначення через норми і в П. Рабіновича та О. Венецької. Учені зазначають, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах і документах, текстואльно уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [9, с. 24].

Водночас необхідно зауважити, що система міжнародних стандартів прав людини в кримінальному процесі України характеризується певними ознаками: а) головним елементом використання стандартів є людина; б) причина реалізації міжнародних стандартів – охорона та захист її прав і свобод; в) міжнародні стандарти містяться в нормах міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а саме в договорах, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу, та у вимогах, що пред'являються до кримінальних процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному провадженні; г) система є динамічною, адже з розвитком «покоління» прав людини, може доповнюватися новими стандартами; д) систему не можна класифікувати за критеріями норм матеріального або процесуального права, оскільки вона комплексно вміщує їхні норми; е) система міжнародних стандартів прав людини в кримінальному процесі передбачає її відповідність нормам КПК України та іншим законам України, які вміщують кримінально-процесуальні норми [5, с. 61].

Водночас окремі науковці розглядають міжнародні стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях не з точки зору їх змістовного наповнення, а з точки зору функціональності судової влади. Так Д. П. Мартиновський зазначає, що історична ретроспектива стала підґрунтям для виділення серед сучасних міжнародних стандартів прав людини у сфері правосуддя двох основних категорій: стандартів організації та діяльності судової влади в державній системі як органу влади; та стандартів судочинства, що становлять основу правил і процедур, котрі встановлюються для розгляду конкретних справ цими органами судової влади [6, с. 396]. Однак, згідно з думкою Б. М. Пошви, правильно встановити фактичні обставини справи – це міжнародні стандарти для судів першої й апеляційної інстанції [8, с. 15]. Утім, у Ю. Ю. Чуприни знаходимо, що стандарти судочинства можна визначити як систему правових норм, принципів і правових звичаїв, що встановлюють обов'язковий (мінімальний) рівень гарантованості прав особи в судовому процесі та способи реалізації таких прав. Автор визначає, що для належного захисту прав людини,

відповідно до вимог міжнародних та європейських стандартів судочинства, необхідно забезпечити незалежність, неупередженість і належний рівень компетентності суддів; вільний доступ до суду кожної особи; розгляд справи в розумні строки в ході судового процесу, який відповідає вимогам справедливого процесу; повагу до рішень суду з боку органів влади, що має сприяти ефективності та дієвості таких рішень [13].

У вищезазначеному погодимось із думкою Д. П. Мартиновського, оскільки міжнародно-правові стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях однозначно можна поділити на дві групи: 1) стандарти, які застосовуються під час здійснення правосуддя; 2) стандарти, які формують судову владу та організовують її діяльність.

У кожному з цих груп стандартів існують проблемні питання, на які необхідно звернути увагу. Що ж до стандартів, які застосовуються під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів, то у вітчизняній науковій думці відсутні дослідження таких стандартів, які діють під час застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Так підставами до застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є, зокрема, вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у частинах першій і другій статті 368-3 (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), частинах першій і другій статті 368-4 (Підкуп особи, яка надає публічні послуги), статтях 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) і 369-2 (Зловживання впливом) Кримінального кодексу України (далі – КК України). А також незабезпечення виконання покладених на її (юридичну особу) уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України [3].

У Стамбульському плані дій із боротьби проти корупції визначено, що відповідальність юридичних осіб за корупційні правопорушення є міжнародним стандартом, включеним до всіх міжнародних інструментів із питань корупції, а Україні за допомогою організацій, що мають досвід впровадження концепції відповідальності юридичних осіб (такі, як: ОЕСР та Рада Європи), слід розглянути, яким чином запровадити у свою правову систему ефективну та переконливу відповідальність юридичних осіб за корупцію (п. 12) [10].

Відповідно до думки Ю. В. Циганюк, на сьогодні відсутні норми міжнародного публічного права, які би встановлювали та гарантували загальні права юридичних осіб, оскільки сама собою юридична особа – це є та учасниця правовідносин, про яку можна говорити, що в неї є природні права. Наразі необхідно вести мову про аналогію використання системи міжнародних стандартів людини в кримінальному процесі до юридичних осіб, за винятком особливостей природи таких осіб. У кримінальному процесі можуть бути реалізовані такі міжнародні стандарти прав юридичних осіб: 1) право на те, щоби не піддаватися такому поводженню чи покаранню, що порушує ділову репутацію; 2) право на рівність усіх перед законом та право на рівний

захист закону; 3) право на ефективне відновлення в правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом; 4) право на справедливий судовий розгляд; 5) право на призначення покарання виключно на підставі закону; 6) право на таємницю кореспонденції [12, с. 312-313].

Погоджуючись, зауважимо, що міжнародно-правові стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів, які вчинені уповноваженою особою юридичної особи, не досліджені та потребують наукового переосмислення.

Що ж до стандартів, які формують судову владу та організують її діяльність і застосовуються в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів, то необхідно зазначити, що вони, окрім того, що ґрунтуються на нормах міжнародних договорів, які регулюють діяльність судової влади в державній системі як органу влади, також засновані на міжнародних договорах, у яких визначені аспекти запобігання та боротьби з корупцією. Такими є наступні: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. (ратифікована від 18.10.2006 р.), Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 (ратифікована від 18.10.2006) та Додатковий протокол до неї. Не ратифіковані в Україні Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16.12.1996р. та Двадцять принципів боротьби з корупцією від 06.11.1997 р. Зазначені міжнародні документи вміщують положення, які визначають напрямки запобігання та боротьби з корупцією загалом, а також встановлюють стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів для організації діяльності судової влади. Водночас окремого міжнародного документа, який би встановлював основоположні принципи організації та здійснення правосуддя у справах про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень немає.

Це можна обґрунтувати тим, що міжнародно-правові стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів не відрізняються від загальних стандартів здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, за винятком суспільної небезпеки корупційних правопорушень, але водночас це не впливає на ефективність кримінального судочинства.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно визначити, що міжнародні стандарти забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів – це встановлена міжнародними договорами згода, на обов'язковість яких надані Верховною Радою України гарантії здійснення правосуддя щодо фізичних та юридичних осіб у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів та які забезпечують як дотримання прав таких осіб у кримінальних провадженнях, так і організацію діяльності судової влади.

Використані джерела:

1. Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право.* 2011. Вип. 14. С. 63-68.

2. Завальнюк В. Міжнародно-правовий вимір правового буття людини. *Юридичний вісник.* 2013. № 3. С. 17-24.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n555>.

4. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія Ніжин: ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с.

5. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Система міжнародних стандартів прав людини у кримінальному процесі. *Право України*. 2019. № 9. С. 50-64.

6. Мартинівський Д. П. Міжнародні стандарти прав людини у системі українського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. 2. С. 394-402.

7. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України міжнародних договорів про права людини. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 35-48.

8. Пошва Б. М. Судова влада в Україні як гарантія міжнародних стандартів захисту прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 5-26.

9. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18-28.

10. Стамбульський план дій з боротьби проти корупції від 21.01.2004 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text.

11. Стрекалов А. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо обмеження основних прав і свобод людини і громадянина. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 507-513.

12. Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2020. 344 с.

13. Чуприна Ю. Ю. Міжнародні стандарти ефективності судової влади. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 446-452. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_1_71.

14. Шмельова Г. Г. Міжнародно-правові гарантії прав людини: загальнотеоретичний аспект. *Правові новели*. 2014. № 1. С. 99-103.

15. Щирба С. Є. Вплив міжнародно-правових стандартів на діяльність правоохоронних органів України щодо захисту прав людини. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 163-166.

Reference:

1. Bilozorov, Ye. V. Mizhnarodno-pravovi harantii yak element mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna (2011). *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 18 : Ekonomika i pravo.-Scientific journal of NPU named after MP Drahomanov. Series 18: Economics and Law, issue 14, 63-68. [in Ukrainian]*.

2. Zavalniuk, V. (2013). Mizhnarodno-pravovy vymir pravovoho buttia liudyny. *Yurydychnyi visnyk.-Legal Bulletin, 3, 17-24. [in Ukrainian]*.

3. The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III. (2001) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n555>. [in Ukrainian].

4. Kuchynska, O. P., Fulei, T. I., Barannik, R. V. (2013) Pryntsyipy kryminalnoho provadzhenia u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: monohrafiia Nizhyn : TOV «Vydavnytstvo «AspektPolihraf». [in Ukrainian].

5. Kuchynska, O. P., Tsyhaniuk, Yu. V. (2019) Systema mizhnarodnykh standartiv prav liudyny u kryminalnomu protsesi. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine, 9, 50-64. [in Ukrainian]*.

6. Martynovskiy, D. P. (2011) Mizhnarodni standarty prav liudyny u systemi ukrainskoho sudochynstva. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya: Pravo. - Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Right, issue 2, 394-402. [in Ukrainian]*.

7. Paliuk, V. P. (2013) Zastosuvannia sudamy zahalnoi yurysdyktsii Ukrainy mizhnarodnykh dohovoriv pro prava liudyny. *Yevropejski studii i pravo - European Studies and Law*, 1, 35–48. [in Ukrainian].

8. Poshva, B. M. (2015) Sudova vlada v Ukraini yak harantiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 2, 5–26. [in Ukrainian].

9. Rabinovych, P., Venetska, O. (2012) Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 18–28. [in Ukrainian].

10. Istanbul Anti-Corruption Action Plan of January 21, 2004. (2004) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text. [in Ukrainian].

11. Strekalov, A. Ye. (2012) Mizhnarodno-pravovi standarty shchodo obmezhenia osnovnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka - Current issues of law: theory and practice*, 25, 507–513. [in Ukrainian].

12. Tsyhaniuk, Yu. V. (2020) Teoretychni ta pravovi osnovy systemy kryminalnoho protsesu Ukrainy: monohrafiia. Khmelnytskyi: FOP Melnyk A. A. [in Ukrainian].

13. Chupryna Yu. Yu. (2011) Mizhnarodni standarty efektyvnosti sudovoi vlady. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and practice of public administration*, issue 1, 446–452. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_1_71. [in Ukrainian].

14. Shmelova, H. H. (2014) Mizhnarodno-pravovi harantii prav liudyny: zahalnoteoretychnyi aspekt. *Pravovi novely - Legal short stories*, 1, 99–103. [in Ukrainian].

15. Shchyrbа, S. Ye. (2014) Vplyv mizhnarodno-pravovykh standartiv na diialnist pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy shchodo zakhystu prav liudyny. *Yevropejski perspektyvy - European perspectives*, 7, 163–166. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.07.2020

Хмелевская Н. В.,

кандидат юридических наук, адвокат,
доцент кафедры уголовного права и процесса
Хмельницкого университета управления и права
имени Леонида Юзькова
(г. Хмельницкий, Украина)

Гарматюк В. О.,

аспирант Хмельницкого университета управления
и права имени Леонида Юзькова,
главный государственный ревизор-инспектор
отдела по вопросам предотвращения и выявления коррупции
Главного управления ГПС в Хмельницкой области
(г. Хмельницкий, Украина)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВСУДИЯ В УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВАХ В ОТНОШЕНИИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье проанализированы подходы к понятию «международные стандарты в сфере уголовного судопроизводства». Определены их особенности именно в уголовных процессах по коррупционным преступлениям. Выявлены проблемные ас-

пекты их применения. Даны обоснованные выводы по раскрытию понятия «международные стандарты обеспечения правосудия в уголовных процессах по коррупционным преступлениям» как установленные международными договорами, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины; а также гарантий правосудия в отношении физических и юридических лиц в уголовных процессах по коррупционным преступлениям, обеспечивающих как соблюдение прав таких лиц в уголовных процессах, так и организацию деятельности судебной власти.

Ключевые слова: международные стандарты, правосудие, уголовное производство, коррупционное преступление, уголовное судопроизводство, гарантии прав.

Khmelevska N.,

Candidate of Law, advokat, Associate
Professor of Criminal Law and Judiciary
Khmelnitsky University of Management and
rights named Leonid Yuzkov Law
(Khmelnitsky, Ukraine)

Garmatyuk V.,

Graduate student of Khmelnitsky University
of Management and rights named Leonid
Yuzkov, Chief State Auditor-Inspector
of the Department for Prevention and
Detection of Corruption of the Main
Department of the State Tax Service in
Khmelnitsky Region
(Khmelnitsky, Ukraine)

INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR CORRUPTION OFFENSES

The article analyzes the approaches to the concept of "international standards in the field of criminal justice". It is determined that ensuring the administration of justice in criminal proceedings for corruption crimes also implies the need to use international standards of law, taking into account certain features.

The author divides the international legal standards for the administration of justice in criminal proceedings into two groups: 1) the standards used in the administration of justice; 2) standards that form the judiciary and organize its activities.

The paper also examines the problematic aspects of the standards that apply to the application of measures of criminal law to legal entities and determines that the standards that form the judiciary and organize its activities and are used in criminal proceedings for corruption crimes, in addition to being based on norms of international treaties that regulate the activities of the judiciary in the state system as a body of power are also based on international treaties, which define aspects of preventing and combating corruption.

It is substantiated that the international legal standards for ensuring the administration of justice in criminal proceedings for corruption crimes do not differ from the general standards for the administration of justice in criminal proceedings except for the public danger of corruption offenses, while this does not affect the efficiency of criminal proceedings.

As a result, the definition of international standards for ensuring the administration of justice in criminal proceedings for corruption crimes as established by international treaties, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, guarantees of justice for individuals and legal entities in criminal proceedings for corruption crimes and which provide both observance of the rights of such persons in criminal proceedings, as well as the organization of the judiciary.

Keywords: international standards, justice, criminal proceedings, corruption crime, criminal proceedings, guarantees of rights.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.159-170

УДК 342.734-054.73:342.734

І. В. Шульженко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: shulzhenko@donnuet.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0414-6686>

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ЩОДО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ЗАЙНЯТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ, ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ

Статтю присвячено вивченню проблеми реалізації та ефективності соціально-трудо-вих гарантій щодо працевлаштування та зайнятості працівників підприємств, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. Автор аналізує та обґрунтовує ефективність пільг та переваг, що, відповідно до чинного законодавства, надаються працівникам, які мають статус внутрішньо переміщених осіб при виникненні, зміні та припиненні трудо-вих та соціально-правових відносин. Вирішення поставлених завдань здійснювалось за до-помогою використання таких методів, як аналіз та узагальнення наукової, науково-попу-лярної літератури і нормативно-правових актів, що надають пільги та переваги працівни-кам підприємств, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. Автор пропонує внести певні зміни та доповнення до чинного законодавства, котре регулює правовідносини в га-лузі надання соціально-економічних гарантій працівникам підприємств, які мають статус внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: юридичні гарантії, трудові відносини, пільги, переваги, працевла-штування, внутрішньо переміщені особи, підприємства.

Постановка проблеми. Унаслідок збройного конфлікту на сході України від-булося найбільше внутрішнє переміщення громадян, які намагаються працевлашту-ватися на підприємствах різних форм власності й господарювання. Законодавча та виконавча влада держави намагається підтримати таких громадян, надаючи їм певні соціально-економічні пільги. Однак реальність сьогодення свідчить, що внутрішньо переміщені особи не в повній мірі соціально захищені, а нормативно-правова база щодо правового захисту внутрішньо переміщених осіб підприємств потребує пере-гляду й удосконалення.

Варто зауважити, що соціально-економічна криза, яка стала наслідком анексії Автономної Республіки Крим та бойових дій на сході України, загострила й без того жорстку конкуренцію на ринку праці. Від неї страждають найбільш уразливі версти населення, у тому числі і внутрішньо переміщені особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правового регулювання соціально-економічного захисту внутрішньо переміщених осіб були присвячені праці таких науковців, як: Є. В. Микитентко [1, с. 173-176], І. Г. Козинець, Л. В. Шестак [2, с. 258 – 261], М. В. Менджул, О. Я. Рогач [3, с. 184 – 190] але проблемі ефективності соціально-економічного захисту працівників підприємств, що мають статус внутрішньо переміщених осіб, не було надано достатньої уваги. Хоча в науковій літературі й містяться публікації щодо правового захисту внутрішньо переміщених осіб, на даний час існує досить невелика кількість досліджень у сфері трудового права, які б комплексно охоплювали проблему повноти та ефективності соціально-трудова гарантій, що надаються внутрішньо переміщеним особам у галузі трудових правовідносин.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування й аналіз соціально-трудова гарантій щодо працевлаштування та зайнятості, які надаються внутрішньо переміщеним особам, а також внесення пропозицій щодо удосконалення соціального й правового захисту внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Анексія Автономної Республіки Крим та військові дії в окремих регіонах Донецької та Луганської областей спричинили внутрішню міграцію певної категорії громадян нашої держави. Такі громадяни на законодавчому рівні отримали статус внутрішньо переміщених осіб.

За даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України, станом на **13 квітня 2020 року** кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, становить 1 446 881 чоловік, із них: осіб працездатного віку – 367 849, дітей – 197 672, осіб з інвалідністю – 51 355, пенсіонерів – 724 427, обліковано сімей – 1 173 283 [4].

Законодавство України визначає статус внутрішньо переміщених осіб і дає чітке визначення поняття внутрішньо переміщеної особи. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

Майже всі внутрішньо переміщені особи понесли матеріальні й моральні втрати, і тому, на наш погляд, вони потребують не тільки додаткового формально-юридичного захисту прав і свобод, а й надання додаткових соціально-економічних гарантій, пільг та переваг з боку держави.

Законодавство України щодо надання юридичних гарантій, пільг та переваг внутрішньо переміщеним особам у трудових правовідносинах ґрунтується на принципі єдності й диференціації правового регулювання трудових відносин. Єдність правового регулювання трудових відносин, що виникають, змінюються та припиняються із внутрішньо переміщеними особами, виявляється в забезпеченні рівності всіх суб'єктів трудових правовідносин перед законом та забороні дискримінації за будь-якою ознакою. Диференціація здійснюється шляхом надання громадянам України, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, додаткових (спеціальних) юридичних гарантій у сфері трудових правовідносин.

Починаючи з 2014 року, в Україні була напрацьована певна нормативно-правова база щодо захисту громадян постраждалих унаслідок збройного конфлікту на території нашої держави. Це, перш за все, закони України: «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII [4]; «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.14р. № 1680-VII [6]; «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.14р. № 1669-VII [7].

Усі ці нормативно-правові акти формально-юридично надають певні юридичні гарантії, пільги та переваги внутрішньо переміщеним особам у галузі соціальної підтримки, сфері охорони здоров'я, виборчій галузі, житловій сфері, а також у трудових правовідносинах. Однак реальність сьогодення свідчить про те, що фізичні та психологічні страждання, економічні та моральні втрати внутрішньо переміщених осіб не в повній мірі компенсуються формально-юридичними гарантіями, передбаченими чинним законодавством.

Варто зазначити, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, хоча і був визнаний міжнародними організаціями та українськими правозахисниками як прогресивний і такий, що відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, мав певні недоліки. Він потребував удосконалення, обумовленого динамічною зміною ситуації на сході України та в Криму. І тому під впливом правозахисних та волонтерських організацій Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.15р. № 921-VIII [8], а Кабінет міністрів України видав Постанову № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції» [9].

У теорії права під гарантіями розуміється система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особі для здійснення нею своїх прав, свобод та інтересів [10, с. 168].

Гарантії в галузі трудових правовідносин, що надаються внутрішньо переміщеним особам, можна поділити на загальні, передбачені для всіх громадян, і спеціальні, передбачені для внутрішньо переміщених осіб.

Загальні гарантії права на працю для внутрішньо переміщених осіб передбачені, перш за все, Конституцією України. Відповідно до статті 43 Основного Закону

України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [11].

Кодекс законів про працю України (далі КЗпП) деталізує конституційне право громадян на працю та забезпечує на законодавчому рівні рівність трудових прав громадян, у тому числі і внутрішньо переміщених осіб.

Так, відповідно до ст. 2 КЗпП, право громадян України на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Вона (державою) створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці й підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку [12].

Згідно зі ст. 2-1 КЗпП, забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема й дискримінація за місцем проживання.

Стаття 22 КЗпП передбачає гарантії при укладенні, зміні та припиненні трудового договору й забороняє будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від місця проживання.

Спеціальні гарантії в галузі трудових правовідносин для внутрішньо переміщених осіб передбачають для даної категорії працівників додаткові пільги та переваги, встановлені державою за допомогою юридичних норм.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи (припинила інший вид зайнятості), за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення (припинення іншого виду зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструється як безробітна та отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до законодавства [13].

Внутрішньо переміщена особа, яка не звільнилася з роботи (не припинила інший вид зайнятості), у разі неможливості продовження роботи (іншого виду зайнятості) за попереднім місцем проживання для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття може припинити трудові відносини, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припинення працівником трудових відносин із підтвердженням того, що ця заява таким громадянином надіслана роботодавцю рекомендованим листом (з описом вкладеної до нього такої заяви). У разі припинення приймання поштових відправлень на/з території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення у зв'язку з обставинами, визначеними в статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», така заява подається до відповідного районного, міськрайонного, міського, районного в місті центру зайнятості за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи.

Отже, узята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для надбання статусу безробітного, отримує такий статус без надання певних документів, передбачених за звичайної процедури. До отримання документів та

відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомога по безробіттю таким особам призначається в мінімальному розмірі, встановленому законодавством на випадок безробіття.

Таким чином, законодавець формально-юридично визнає такими, що втратили роботу з незалежних від них причин, внутрішньо переміщених осіб, котрі звільнилися з роботи (і не мають документів, що підтверджують факт звільнення) чи бажають звільнитися з роботи, яка залишилася на тимчасово не контрольованій Україною території. Такі громадяни мають право на набуття статусу безробітного й отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття.

Отже, формально-юридичне визнання факту втрати роботи внутрішньо переміщеними особами має певні позитивні юридичні наслідки для них. Це, передусім, надає внутрішньо переміщеним особам можливість укласти новий трудовий договір за основним місцем роботи (а не за сумісництвом), а в разі відсутності роботи – отримувати на законних підставах допомогу з безробіття.

Таким чином, однією із важливих спеціальних гарантій у галузі соціально-трудоових правовідносин для внутрішньо переміщених осіб є спрощення процедури підтвердження факту формально-юридичного припинення трудових правовідносин та спрощення формальної процедури отримання статусу безробітного.

Проте ми вважаємо, що норма, яка передбачає призначення внутрішньо переміщеним особам, котрі не мають усіх документів, необхідних для надання статусу безробітного допомоги по безробіттю в мінімальному розмірі, є не зовсім коректною. Звертаючи увагу на те, що внутрішнє переміщення здійснюється з регіону, де була розвинута гірничо-металургійна галузь і середня заробітна плата складала більше, ніж у цілому по Україні, ми пропонуємо допомогу з безробіття внутрішньо переміщеним особам встановлювати не в мінімальному, а в середньому розмірі такої допомоги по країні за попередній рік, який передусе року звернення по допомогу.

Відповідно до Інструкції «Про порядок ведення трудових книжок працівників», затвердженої Наказом Міністерства соціального захисту населення № 58 від 29.07.93 р., трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника.

Згідно зі ст. 47 КЗпП, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок у день звільнення. Проте особи з ряду внутрішньо переміщених осіб, які були вимушені в результаті збройного конфлікту екстрено покидати місця свого постійного проживання, дуже часто опинялися без документів, у тому числі й трудових книжок. Тому для внутрішньо-переміщених осіб гостро постало питання отримання дублікатів трудових книжок, які є основним документом про трудову діяльність працівників.

Заради спрощення процедури підтвердження загального й спеціального трудового стажу для внутрішньо переміщених осіб наказом Міністерства соціальної політики України № 720/1642/5 від 06.10.2014 були внесені зміни до Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України № 58 від 27.07.1993 р. Так, відповідно до п. 5.6 вказаної Інструкції, дублікат трудової книжки може бути виданий за новим місцем роботи у зв'язку з відсутністю доступу до трудової книжки працівника внаслідок надзвичайної

ситуації, передбаченої Кодексом цивільного захисту України, або проведення анти-терористичної операції на території, де працював працівник.

Дублікат (у довільній формі) видається на підставі заяви працівника та отриманої ним у письмовому вигляді інформації зі штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації про виникнення надзвичайної ситуації або Антитерористичного центру при Службі безпеки України про проведення антитерористичної операції на території, де працював працівник.

У разі відновлення доступу до трудової книжки записи з дубліката про періоди роботи переносяться до трудової книжки. Притому на першій сторінці дубліката робиться запис: «Дублікат анульовано», посвідчується печаткою роботодавця за останнім місцем роботи працівника та дублікат повертається його власнику.

Таким чином, спрощення процедури отримання дубліката трудової книжки для внутрішньо переміщених осіб є також важливою спеціальною гарантією в галузі трудових правовідносин.

Варто зазначити, що законодавство України передбачає певні обмеження роботи за сумісництвом для працівників державних підприємств, установ і організацій.

Так, відповідно до постанови КМУ «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03.04.93р. № 245, тривалість роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій не може перевищувати чотирьох годин на день і повного робочого дня у вихідний день. Загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати половини місячної норми робочого часу. Відпустка на роботі за сумісництвом надається одночасно з відпусткою за основним місцем роботи. Не мають права працювати за сумісництвом також керівники державних підприємств, установ і організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (цехів, відділів, лабораторій тощо) та їхні заступники (за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності).

Однак внутрішньо переміщені особи, у тому числі й працівники державних підприємств, установ і організацій, завжди стикаються з матеріальними труднощами й додатковими витратами на новому місці проживання, і тому законодавець скасував, як пільгу, обмеження для внутрішньо переміщених осіб щодо праці за сумісництвом й отримання відпустки одночасно з основним місцем роботи.

Так, відповідно до Постанови КМУ № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції», обмеження щодо тривалості роботи за сумісництвом, порядку надання відпустки та заборони роботи за сумісництвом (крім заборони, встановленої законом) не застосовуються до працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції на період проведення антитерористичної операції.

Отже, внутрішньо переміщеним особам із ряду працівників державних підприємств, установ і організацій, як спеціальна гарантія в галузі трудових правовідносин, надана можливість роботи за сумісництвом без обмежень, передбачених законодавством.

Проте варто зазначити, що неконтрольована робота за сумісництвом може привести до перевтоми працівників і, як наслідок, до несприятливих наслідків для стану

їхнього здоров'я та порушень норм охорони праці. Тому з метою забезпечення охорони праці й безпеки виробництва, ми пропонуємо все ж таки обмежити на законодавчому рівні роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції.

На наш погляд, Постанову КМУ № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції», варто змінити нормою, котра передбачала би, що тривалість роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ й організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції, не може перевищувати 6 годин на день і повного робочого дня у вихідний день. Загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати 75 відсотків місячної норми робочого часу.

Наступна спеціальна гарантія в галузі трудових правовідносин щодо внутрішньо переміщених осіб викладена в Законі України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо випробування при прийнятті на роботу» від 17.05.16р. № 1367-VIII.

Відповідно до цього закону внесені доповнення до ст. 26 КЗпП, яка передбачає, що випробування не встановлюються при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб.

Захист трудових прав внутрішньо переміщених осіб в суді забезпечується нормою пункту 1 статті 110 ЦПК України, яка передбачає, що позови, котрі виникають із трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача [13].

Таким чином, внутрішньо переміщена особа може подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до міського, районного суду за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Отже, внутрішньо переміщені особи мають певні спеціальні гарантії в галузі соціально-трудова правовідносин у вигляді додаткових пільг та переваг порівняно з іншими категоріями працівників, але ці гарантії не забезпечують достатнього правового захисту в галузі соціально-трудова правовідносин.

По-перше, для внутрішньо переміщених осіб, яких змусили залишити постійні місця свого проживання й роботи в результаті збройного конфлікту та анексії АРК, спрощено процедуру підтвердження формально-юридичного припинення трудових правовідносин.

По-друге, звільнення внутрішньо переміщеної особи з підприємства, що залишилося на території, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, кваліфікується як втрата роботи з незалежних від працівника причин із певними правовими наслідками.

По-третє, для внутрішньо переміщених осіб на законодавчому рівні спрощено процедуру отримання дублікату трудової книжки як основного документа про трудову діяльність.

По-четверте, внутрішньо переміщеним особам із ряду працівників державних підприємств, установ й організацій надана можливість працювати за сумісництвом без обмежень, передбачених законодавством.

По-п'яте, при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб не встановлюється випробування.

По-шосте, внутрішньо переміщені особи можуть подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до суду першої інстанції за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Варто зазначити, що за осатаній час рівень добробуту українців знижується. І найбільше через це страждають незахищені верстви населення, до яких належать і внутрішньо переміщені особи, які бажають працевлаштуватися за новим місцем проживання. Тому проблема соціально-трудових гарантій щодо працевлаштування та зайнятості внутрішньо переміщених осіб потребує подальшого дослідження. Подібної належної уваги з окресленої тематики потребують питання спрощення процедури постановки на облік внутрішньо переміщених осіб і підстави відмови у видачі та скасуванні довідки внутрішньо переміщеної особи.

Висновки. На наш погляд, фізичні і моральні страждання, а також матеріальні втрати, яких зазнають внутрішньо переміщені особи, не компенсуються в повній мірі вищеперерахованими загальними й спеціальними гарантіями в галузі трудових праввідносин.

Тому для підвищення ефективності спеціальних правових гарантій у галузі соціально-трудових праввідносин для внутрішньо переміщених осіб ми пропонуємо внести наступні зміни й доповнення до чинного законодавства України.

Доповнити ст. 42 КЗпП «Переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці» пунктом 10 частини 3, який би передбачав, що при рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається працівникам із ряду внутрішньо переміщених осіб.

Доповнити ст. 42-1 КЗпП «Переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу» частиною другою наступного змісту: «Працівник, який вимушений був звільнитися з місця роботи в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру і має статус внутрішньо переміщеної особи, має переважне право на укладення трудового договору в разі поворотного прийняття на роботу при поновленні Україною контролю над територією, де знаходиться місце роботи такого працівника».

Доповнити ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII пунктом 1-1 наступного змісту: «забороняється відмовляти внутрішньо переміщеним особам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних зі статусом внутрішньо переміщеної особи».

При відмові у прийнятті на роботу внутрішньо переміщеної особи власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їй причини відмови в письмовій формі. Відмову в прийнятті на роботу може бути оскаржено в судовому порядку».

Для забезпечення належного виконання роботодавцями даної норми пропонуємо також доповнити ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці» нормою наступного змісту: «відмова внутрішньо переміщеної особи в прийнятті на роботу або зниження її заробітної плати з мотивів, пов'язаних зі статусом внутрішньо переміщеної особи,

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян, суб'єктів підприємницької діяльності, – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

На наш погляд, такі зміни й доповнення до чинного законодавства забезпечать ефективний правовий і соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, а також їхню подальшу інтеграцію за новим місцем проживання в Україні.

Використані джерела:

1. Микитенко Є. В. Загальні проблеми реалізації правового статусу внутрішньо переміщених осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. 315 с.
2. Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Молодий вчений*. 2014. № 12. 328 с.
3. Менджул М. В., Рогач О. Я. Припинення трудових відносин з ініціативи працівника – внутрішньо переміщеної особи та роботодавця. *Публічне право*. 2017. № 1. 197 с.
4. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 13 квітня 2020 року URL:https://mtot.gov.ua/kilkist-zareestrovanih-vpo-stanom-na-13-kvitnja-2020-r_2289161300065911930#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8,%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B0%20%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
6. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 16.09.2014 р. № 1680-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 45. Ст. 2043.
7. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 16.09.2014 р. N 1669-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2040.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 24.12.15р. № 921-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 58.
9. Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції. Постанова Кабінету міністрів України від 04.03.15 р. № 81. *Офіційний вісник України*. 2015. № 20. Ст. 554.
10. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. А. С. Мордовец; под ред. Матузова Н. И. М-во внут. дел. РФ. Саратов. высш. шк.: Саратов. Изд-во Саратов. высш. шк. милиции. 1996. 287 с.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
12. Кодекс законів про працю України: Науково-практичний коментар / В. І. Прокопенко та ін.; Харків: Консум, 2003. 832с.
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (з наступними змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42, 42. Ст. 492.

References:

1. Mikitentko, E. V. (2015) Zagalni problemy realizatsii pravovogo statusu vnutrishnio peremishenyh osob. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4. [in Ukrainian].
2. Kozynets, I. G., Shestak, L. V. (2014) Mizhnarodni standarty zahystu ta dopomogy vnutrishnio peremishenym osobam. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 12. [in Ukrainian].
3. Mendzhul M. V., Rohach O. Ya. (2017) Prypynennia trudovykh vidnosyn z shnshtshtatyvy pratsivnyka – vnutrishnio peremishchenoi osoby ta robotodavtsia. *Publichne pravo– Public law*, 1. [in Ukrainian].
4. Kilkist zareiestrovanykh VPO stanom na 13 kvitnia 2020 roku URL:https://mtot.gov.ua/kilkist-zareestrovanih-vpo-standom-na-13-krvitnja-2020-r_2289161300065911930#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8,%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B0%20%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F. [in Ukrainian].
5. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishnio peremishenyh osob: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 p. № 1706-VII. (2015) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1. Art. 1. [in Ukrainian].
6. Pro osoblyvyi poriadok mistseвого samovriaduvannia v okremykh raionah Donetskoï ta Luganskoï oblasti: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 p. № 1680-VII. (2014) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 45. Art. 2043. [in Ukrainian].
7. Pro tymchasjvi zahody na period provedennia antyterorestychoï operatsii: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 p. № 1669-VII. (2014) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 44. Art. 2040. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy stchodo posylennia garantii dotrymanna prav i svobod vnutrishnio peremishenyh osob: Zakon Ukrainy vid 24.12.2015 p. № 921-VII. (2014) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6. Art. 58. [in Ukrainian].
9. Pro robotu za sumisnystvom pratsivnykiv derzhavnyh pidpryemstv, ustanov i organizatsii, iaki peremistuiutsia z raioniv provedennia antyterorestychoï operatsii. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 04.03.15 r. № 81. (2011). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 20. Art. 554. [in Ukrainian].
10. Mordovets, A. S. (1996) Sotsialno-iuridicheskii mehanizm obespechenia prav cheloveka i grazhdanina. N. I. Matuzova (Ed.) M-vo vnut. del. RF. Sarat. Vyssh. shk.: Saratov. Izd-vo Sarat. vyssh. shk. Militzii. [in Russian].
11. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30. [in Ukrainian].
12. Kodeks zakoniv pro pratsu Ukpayiny: Naukovo-praktychnyj komentar. (2003) V. I. Prokopenko (Ed.) et al. Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].
13. Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-42, 42. Art. 492. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 08.09.2020

И. В. Шульженко,
кандидат юридических наук, доцент кафедры иностранной филологии,
украиноведения и социально-правовых дисциплин
Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского
(г. Кривой Рог, Украина)

СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫЕ ГАРАНТИИ ТРУДОУСТРОЙСТВА И ЗАНЯТОСТИ РАБОТНИКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ, ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ИЗ НЕПОДКОНТРОЛЬНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье исследованы проблемы реализации и эффективности социально-экономических гарантий по трудоустройству и занятости, которые предоставляются работникам предприятий, имеющих статус внутренне перемещенных лиц.

Автор обосновывает и анализирует эффективность льгот и преимуществ, предоставляемых в соответствии с действующим законодательством работникам, имеющим статус внутренне перемещенных лиц при возникновении, изменении и прекращении трудовых и социально-правовых отношений.

Также предлагается внести определенные изменения и дополнения в действующее законодательство, регулирующее правоотношения в сфере предоставления социально-экономических гарантий работникам предприятий, имеющих статус внутренне перемещенных лиц. В частности, дополнить ст. 42 КЗоТ «Преимущественное право на оставление на работе при высвобождении работников в связи с изменениями в организации производства и труда» пунктом 10 части 3, который бы предусматривал, что при равных условиях производительности труда и квалификации предпочтение в оставлении на работе предоставляется работникам из числа внутренне перемещенных лиц. Дополнить ст. 42-1 КЗоТ частью второй следующего содержания: «Работник, который вынужден был уволиться с места работы в результате или во избежание негативных последствий вооруженного конфликта или техногенного характера и имеет статус внутренне перемещенного лица, имеет преимущественное право на заключение трудового договора при возвратном приеме на работу при возобновлении Украиной контроля над территорией, где находится место работы такого работника».

Ключевые слова: юридические гарантии, трудовые отношения, льготы, преимущества, трудоустройство, внутренне перемещенные лица, предприятия.

Shulzhenko I,
Ph.D in Juridical Sciences, Associate Professor,
Donetsk National University of Economics
and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky
(Kryvyi Rih, Ukraine)

SOCIAL AND LABOR GUARANTEES REGARDING EMPLOYMENT AND EMPLOYMENT OF EMPLOYEES OF ENTERPRISES MOVED FROM UNCONTROLLED TERRITORIES

The article explores implementation problems of the implementation and effectiveness of socio-economic guarantees provided to employees of enterprises with the status of internally displaced persons.

The author substantiates and analyzes the effectiveness of benefits and benefits granted under the current legislation to employees who have the status of internally displaced persons in the emergence, change and termination of employment and social and legal relations.

The tasks were solved by using such methods as the analysis and generalization of scientific, popular science literature and regulations that provide benefits and benefits to employees of enterprises with the status of internally displaced persons.

The author proposes to make certain changes and additions to the current legislation, which regulates legal relations in the field of providing socio-economic guarantees for employees of enterprises having the status of internally displaced persons.

Namely, to supplement Art. 42 of the Labor Code "Prevailing Right to Leave at Work in the Release of Workers Due to Changes in the Organization of Production and Labor", paragraph 10, which would stipulate that, under equal conditions of labor productivity and qualification, preference is given to employees from among internally displaced persons.

Add Art. 42-1 Labor Code part two of the following content: "An employee who has been forced to leave the workplace as a result or in order to avoid the negative consequences of an armed conflict or anthropogenic nature and has the status of an internally displaced person, has the pre-emptive right to conclude an employment contract in the event of a return contract work to restore control over the territory of such an employee's place of work in Ukraine".

Keywords: legal guarantees, labor relations, benefits, benefits, employment, internally displaced persons, enterprises.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.91.171-186
УДК 347.962.2

В. Ф. Нестерович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
e-mail:wnester@ukr.net
 [https:// orcid.org/0000-0003-2614-0426](https://orcid.org/0000-0003-2614-0426)

ОБРАННЯ СУДДІВ НА ЗАГАЛЬНИХ ВИБОРАХ: АРГУМЕНТИ «ЗА» ТА «ПРОТИ»

У статті подано аргументи «за» та «проти» щодо обрання суддів на загальних виборах. Указано, що запровадження в найближчому майбутньому обрання суддів на загальних виборах в Україні є передчасним та деструктивним кроком, який може призвести до непередбачуваних наслідків для національної правової системи. Основною причиною цього є недостатньо розвинене громадянське суспільство в Україні, низький рівень політичної та правової культури, незавершеність повноцінного утвердження демократичних інституцій у державі, а також помітні проблеми у функціонуванні судової системи, що, у першу чергу, виражається в корумпованості, кон'юнктурності, політизованості та залежності відчизняних судів.

Ключові слова: вибори суддів, загальні вибори, політичні партії, виборці, органи судової влади.

Постановка проблеми. Корумпованість та заангажованість суддів постійно змушує до пошуку все нових і нових підходів щодо забезпечення формування суддівського корпусу з ряду добросесних та компетентних правників, які здатні при виконанні обов'язків професійного судді не піддатися неправовірній матеріальній спокусі та витримати тиск із боку органів публічної влади, які зацікавлені в прийнятті того чи іншого судового рішення. Одним із таких підходів щодо забезпечення добросесного та незалежного від влади суддівського корпусу є обрання суддів на загальних виборах, під яким слід розуміти спосіб формування органів судової влади шляхом безпосереднього голосування виборців за кандидатів на посади професійних суддів. Наразі проведення виборів суддів на загальних виборах не є поширеною практикою, тому такого роду вибори застосовуються лише в деяких країнах на регіональному та місцевому рівнях.

Певним чином підживлює зацікавленість до вивчення питання щодо обрання суддів на загальних виборах активне його використання кандидатами та політичними партіями у своїх передвиборних програмах під час проведення президентських і парламентських виборів в Україні. Наприклад, під час проведення чергових виборів народних депутатів України 2006 року питання виборності суддів було підтримано одразу декількома блоками політичних партій. Зокрема, у Передвиборній програмі «Україна у нас одна!» блоку «Наша Україна» зазначено, що «судді будуть незалежними

від чиновників. Призначення суддів стане демократичним і прозорим, розпочнеться поступовий перехід до їх виборності» [1]. Перевиборна обіцянка щодо виборності суддів має місце і в Передвиборчій програмі блоку Наталії Вітренко, де запропоновано внести зміни до Конституції України «для забезпечення [...] обираємості суддів» [2]. Обіцяли виборність суддів під час парламентських виборів 2006 року й кандидати в народні депутати України від «Опозиційного блоку «НЕ ТАК!», які у своїх Передвиборній програмі вказали на необхідність «реформування системи влади задля розвитку представницької демократії, проведення усвідомленої за конституційною реформою реформи судової влади, реальна незалежність судів, перехід до виборності суддів» [3].

Перевиборна обіцянка щодо виборності суддів безпосередньо виборцями активно лунала й під час президентських виборів в Україні. Наприклад, під час проведення чергових виборів Президента України 2010 року питання виборності суддів виборцями було порушено в Передвиборчій програмі кандидата у Президенти України Ю. Тимошенко «Україна переможе. Україна – це ти!», де зазначено, що «суди будуть виведені з-під політичного, адміністративного та корупційного впливу. Ми зробимо їх фінансово незалежними від виконавчої влади. Люди безпосередньо обиратимуть і відкликатимуть суддів. Громадяни отримають право ініціювати дисциплінарні справи проти нечесних суддів» [4].

Питання обрання суддів на загальних виборах було порушено деякими кандидатами і під час виборчої кампанії на чергових виборах Президента України 2019 року. Наприклад, у Програмі кандидата на пост Президента України Руслана Кошулинського вказано: «Здійснити реальну судову реформу. Обирати: місцевих суддів – громадою на 5 років, суддів апеляційних судів – з'їздом суддів місцевих судів на 7 років, суддів Верховного Суду – з'їздом суддів України на 10 років» [5]. Обіцяв запровадити виборність суддів на цих президентських виборах і кандидат на пост Президента України В. Зеленський, який згодом став Президентом України. Зокрема, у Передвиборчій програмі кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського вказано: «Судова гілка влади повинна стати Владою, а не пристроєм у Президента, уряду, Парламенту, місцевій владі. Ми повернемо довіру і повагу до суду. Для простих спорів – мирові судді, які обираються народом» [6].

Основною причиною все помітного використання питання щодо обрання суддів на загальних виборах у передвиборчих програмах кандидатів та політичних партій є їх намагання в такий спосіб заручитися додатковими голосами виборців на виборах в Україні через підтримку цього питання значною частиною виборців. За даними проведених у різні роки опитувань громадської думки, громадяни України, як суб'єкти безпосереднього обрання суддів на виборах, перемагають усіх інших суб'єктів формування суддівського корпусу в Україні. Зокрема, відповідно до результатів дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», яке було проведене соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Офісу Ради Європи в Україні з 7 по 14 лютого 2019 року, найчастіше громадяни України вважали, що, для того щоб судді були незалежними, вони мають обиратися громадянами – 31,3 % (у 2017 році так вважали 37,7 %). Точка зору, що судді повинні призначатися Вищою радою правосуддя (або іншим незалежним суддівським органом) отримала 28,8 % підтримки громадян (у 2017 році – 16,8 %). Тих, хто вважає, що судді повинні призначатися Президентом, становить 3,7 %

громадян (у 2017 році – 4,7 %), Верховною Радою – 2,9 % громадян (у 2017 році – 4,3 %), обласною радою – 2,5 % громадян (у 2017 році – 2,6 %) [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обрання суддів на загальних виборах знайшло своє відображення у працях таких українських учених, як: В. Долежан [8], Н. Нестор [9], В. Кушніренко [10], К. Пенькової [10], Н. Сердюк [11], Н. Слободяник [12] тощо. Однак, незважаючи на ґрунтовні праці вище зазначених учених, питання щодо розкриття аргументів «за» та «проти» щодо обрання суддів на загальних виборах і досі залишається не до кінця дослідженим, особливо в контексті можливого запровадження виборності суддів в Україні. Значну частину цієї статті підготовлено на основі зібраного емпіричного матеріалу під час відвідування автором США в травні 2018 року в рамках «The Open World Program», що фінансується Конгресом США. Окремі питання, що пов'язані з участю суддів у виборах та впливу на них різних груп громадськості розкрито в деяких попередніх роботах автора [13, 14].

Формулювання цілей. Метою цієї статті є надання аргументів «за» та «проти» щодо проблеми обрання суддів на загальних виборах.

Виклад основного матеріалу. Попри чисельні передвиборні обіцянки, які були зроблені різними кандидатами на різних виборах та в різні роки, питання виборності суддів в Україні так і залишилося на рівні лише передвиборних обіцянок та не знайшло свого практичного втілення під час судової реформи. Відтак в Україні вибори суддів виборцями не проводяться та ніколи не мали свого застосування з моменту проголошення незалежності України. До слова треба додати, що обрання на загальних виборах так званих «народних суддів» мало місце в українській історії в радянський період аж до 80-х років ХХ століття. Звичайно, що це були не класичні конкурентні вибори, а, скоріше, їхня імітація шляхом заповнення громадянами виборчого бюлетеню, до якого було внесено прізвище лише одного кандидата в народні судді, кандидатура якого попередньо була розглянута та затверджена відповідною партійною структурою. В офіційній радянській доктрині вважалося, що «обрані» в такий спосіб «народні судді» підзвітні перед своїми виборцями, але насправді вони були підзвітні та підконтрольні саме партійному керівництву відповідного рівня. Згодом і це формальне обрання суддів народом зникає з радянської правової системи шляхом переходу до обрання суддів місцевими радами, що ще більше посилює залежність суддів від місцевого партійного керівництва [8, с. 8].

На сьогодні Конституція України передбачає виключно призначуваний спосіб формування суддівського корпусу. Відповідно до Конституції України, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом (ч. 1 ст. 128); призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом (ч. 2 ст. 128); Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 148); відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку (ч. 3 ст. 148) [15].

В Україні, попри загальний підхід щодо призначення суддів на посади, усе помітніше починає застосовуватися також і виборний спосіб заміщення суддів на адміністративні посади в рамках внутрішньої організаційної діяльності судів та здійснення суддівського самоврядування. Конституція України передбачає два випадки

обрання суддів на адміністративні посади в судах: 1) обрання Пленумом Верховного Суду України Голови Верховного Суду України (ч. 3 ст. 128); 2) обрання Конституційним Судом України на спеціальному пленарному засіданні Суду зі свого складу Голову КСУ шляхом таємного голосування суддів Конституційного Суду України лише на один трирічний строк (ч. 8 ст. 148 Конституції України). Через це в ст. 131 Конституції України також передбачається обрання з'їздом суддів України 10 членів Вищої Ради правосуддя з числа суддів чи суддів у відставці [15].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає наступні форми обрання суддів у рамках внутрішньо-організаційної діяльності судів та суддівського самоврядування: 1) обрання суддів (судді), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше 3 років і можуть бути переобрані повторно (ч. 4 ст. 18); 2) обрання зборами суддів відповідного суду суддів на адміністративні посади (ст. 20); 3) обрання слідчих суддів (судді) зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше 3 років і можуть бути переобрані повторно (ч. 7 ст. 21); 4) обрання секретаря судової палати зборами суддів відповідного апеляційного суду та вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду (ч. 6, ст. 26, ч. 5 ст. 31); 5) обрання Пленумом Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України секретаря Пленуму (п. 3 ч. 2 ст. 39); 6) обрання Пленумом Верховного Суду України Заступника Голови Верховного Суду України та заступника голови касаційного суду строком на 4 роки (ст. 43); 7) обрання судді Верховного Суду до Великої Палати строком на 3 роки (крім Голови Верховного Суду), але не більше двох строків поспіль (ч. 5 ст. 45); 8) обрання секретаря Великої Палати Верховного Суду з числа суддів Великої Палати строком на три роки шляхом таємного голосування більшістю голосів (ч. 8 ст. 45); 9) обрання з'їздом суддів України 8 членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з числа суддів, які мають стаж роботи на посаді судді щонайменше 10 років, або суддів у відставці строком на 4 роки (п. 1, ч. 2, ч. 8 ст. 94); 10) обрання делегатів на з'їзд суддів України зборами суддів кожного суду (крім місцевого загального суду, вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду) по одному делегату від 20 суддів, які працюють у цьому суді (ст. 131); 11) обрання з'їздом суддів України Ради суддів України (ст. 133) [16].

У сучасному зарубіжному досвіді обрання суддів на загальних виборах властиве лише окремим зарубіжним правовим системам та наразі застосовується на регіональному та місцевому рівні в Перу, США та Швейцарії. На рівні загальнонаціональної конституції вибори деяких суддів на загальних виборах передбачено в Перу. Зокрема, відповідно до ст. 152 Конституції Перу 1993 року (зі змінами 2009 року), «мирові судді обираються на всенародних виборах. Вибори, їх вимоги, судова діяльність, навчання і тривалість перебування на посаді регулюються законом. Закон може встановлювати вибори суддів першої інстанції та визначати відповідні механізми» [17].

На рівні регіональних конституцій обрання суддів загальних виборах закріплено в США, де виборність суддів народом почала запроваджуватися в окремих штатах ще на початку XIX століття. Першим штатом, який передбачив виборність суддів

народом, став штат Джорджія, де у 1812 році до Конституції штату були внесені відповідні зміни. У 1816 році Індіана увійшла до Союзу з конституцією, яка передбачала обрання асоційованих суддів окружного суду. У 1832 році Міссісіпі став першим штатом, у якому всі судді були всенародно обрані. Штат Мічиган провів вибори суддів у 1836 році [18].

Головним лейтмотивом запровадження всенародного обрання суддів у штатах стала серйозна критика призначувальної системи суддів, яка мала залежність від великого бізнесу. Люди були обурені через те, що власники нерухомості контролювали судову владу. Народ був налаштований припинити цю привілею вищою класу та забезпечити народний суверенітет, який у США прийнято називати «Джексонською демократією» (Jacksonian Democracy) [19, с. 9-10]. Досить часто у США поряд із терміном «вибори суддів» (англ. Election of judges) також вживається більш широкий за значенням термін як «відбір суддів» (англ. Judicial Selection), під яким розуміють усі способи заповнення вакантної посади судді на конкурсній основі [20].

За даними Американського судового товариства (American Judicature Society), на сьогодні у США приблизно половина штатів має виборність суддів різними способами. Так 31 штат використовує номінаційні комісії, щоб допомогти губернатору штату вибрати суддів. Партиїні вибори проводяться для вибору більшості або всіх суддів у 13 штатах та для деяких суддів – у 8 штатах. Непартиїні вибори проводяться для вибору більшості або всіх суддів у 17 штатах та для деяких суддів у 3 штатах. Частина штатів проводить вибори для суддів Верховного суду штату, а 17 штатів з 32, які мають проміжні апеляційні суди, обирають суддів до цих судів [21].

Наприклад, відповідно до Параграфів I, II Статті VII Конституції штату Джорджія 1981 року з поправками, станом на 1 січня 2017 року всі судді вищих суддів та судді штату обираються на безпартійній основі строком на 4 роки. Усі судді Верховного Суду та судді Апеляційного суду обираються на безпартійній основі строком на 6 років. Строк повноважень усіх обраних у такий спосіб суддів починається наступного 1 січня після їх обрання. На посади суддів апеляційних, вищих судів та судів штату можуть бути обрані особи, які мають стаж юридичної практики не менше 7 років. Суддею суду у справах неповнолітніх може бути обрана особа, яка має стаж юридичної практики не менше 5 років. Усі судді повинні проживати в географічній зоні, у якій вони обрані для виконання своїх повноважень. Генеральна Асамблея штату може передбачити законом додаткову кваліфікацію, включаючи (але не обмежуючись цим) мінімальні вимоги до місця проживання. Вакансії на посади обраних суддів заповнюються за призначенням губернатора, за винятком випадків, передбачених законом у магістратурі, пробаті та судах для неповнолітніх. Призначена губернатором особа на виборну посаду судді виконує обов'язки, доки наступник не буде належним чином відібраний та кваліфікований, і до 1 січня року, наступного за наступними загальними виборами, який перевищує шість місяців після призначення такої особи [22].

У США за загальним правилом для перемоги на виборах кандидати на посади суддів проводять повноцінну виборчу кампанію, у ході якої зустрічаються з виборцями, формують через спеціальні установи свої виборчі фонди, здійснюють у різних формах передвиборчу агітацію тощо. Вибори суддів у США здійснюються за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, за якої переможцю на виборах достатньо набрати більше за інших кандидатів голосів виборців. Досить часто у США

трапляються випадки, коли на виборну посаду судді балотується лише один кандидат, який зазвичай і обіймає цю посаду. Такого роду ситуація можлива у випадках, коли переобирається чинний суддя, що користується великим авторитетом у штаті або у своєму окрузі. Тому вибори за такої ситуації перетворюються на формальність, оскільки жодного обов'язкового порогу щодо явки виборців на виборах у США не встановлено. Балотування лише одного кандидата на виборну посаду судді є своєрідною мовчазною згодою юридичного співтовариства штату чи округу на продовження перебування на посаді чинного судді, які висунув свою кандидатуру для участі у виборах.

Найбільш проблемним питанням проведення виборів суддів у США є вплив великих грошей на вибори суддів. Американські вчені А. Баннон, К. Ліск та П. Хардін вказують із цього приводу: «...гроші, що прагнуть впливу, також надзвичайно проникли в наші суди – установи, які за конституцією зобов'язані забезпечувати рівне правосуддя незалежно від багатства, статусу чи політичних зв'язків» [23, с. 1]. На підтвердження своєї думки науковці наводять наступні результати проведеного ними емпіричного дослідження:

1. Відбувається все більше виборів до Верховних судів штатів, на яких виборчі фонди кандидатів перевищують 1 мільйон доларів США. Наприклад, у виборчому циклі 2015-16 років 27 суддів були обрані з розміром виборчого фонду на суму понад 1 мільйон доларів, що значно більше порівняно з попереднім максимумом у 19 суддів виборчого циклу 2007-2008 років. Пенсильванія також встановила небувалий національний рекорд на виборах 2015 року, витративши в цілому 21,4 мільйони доларів для обрання на три відкритих місця судді. Більша кількість суддів, обраних на виборах із високими доходами, означає більше потенційних конфліктів інтересів і посилення тиску на всіх суддів, щоб вони виступили перед багатими інтересами, які можуть субсидувати все більш високу вартість майбутніх виборів.

2. У більшій частині всіх штатів США, у яких обираються Верховні суди, великі суми грошей є невід'ємною частиною виборчих кампаній суддів. До початку 2017 року в 20 штатах був як мінімум один діючий суддя, виборчий фонд якого складав понад 1 мільйон доларів США. Навпаки, у 1999 році було всього лише 7 суддів. Станом на січень 2017 роки виборчі фонди 1/3 всіх обраних суддів Верховних судів штатів складали понад 1 мільйон доларів США. Ці цифри наголошують на тому, що по всій країні вибори до Верховних судів політизованих штатів більше є правилом, ніж винятком.

3. На виборах на посади суддів Верховного суду відбувся приплив таємних грошей. Зростання зовнішніх витрат за групами інтересів спричинив за собою приголомшливу відсутність прозорості. Було виявлено, що лише 18 % зовнішніх витрат груп інтересів протягом 2015-16 років можна було легко простежити за прозорими донорами. Щодо решти витрат, то донори або не розкриваються (це вид витрат, відомий як «темні гроші» (англ. «dark money»), – 54 %), або ховаються за пожертвами від однієї групи до іншої, що ускладнює або унеможливає розпізнання кінцевого джерела фінансування (це тип витрат, відомих як «сірі гроші» (англ. «grey money»), – 28%). Така утаємниченість ризикує залишити виборців непоінформованими про те, хто прагне формувати Верховні суди штатів, і залишає учасників судових процесів (а часто навіть суддів) без інструментів для виявлення потенційних конфліктів інтересів [23, с. 2].

Отже, аналіз виборів суддів у різних штатах США дозволяє простежити тенденцію щодо здороження виборчих кампаній кандидатів на посади суддів, які наразі вимірюються мільйонами доларів США. Чим вище місце в системі судоустрою штату посідає суд, до якого проводяться вибори, тим більшу роль відіграють гроші в обранні на посаду судді цього суду. Зрозуміло, що участь великих грошей у виборах суддів посилює ризик залежності обраного судді від спонсорів своєї виборчої кампанії, а звідси ставить під сумнів його незалежність та неупередженість під час здійснення правосуддя. Недарма в американській літературі виборність суддів, особливо за партійною ознакою, доволі сильно критикується, та серед американських науковців навіть лунають думки на кшталт, що під час обрання суддів на загальних виборах відбувається ніщо інше як «купівля правосуддя» та «спотворення правової системи через участь груп інтересів у партійних виборах суддів» [24].

Таким чином, обрання суддів на загальних виборах у США – це справжній феномен та родзинка американської демократії, яка отримала свій розвиток на рівні штатів. Запозичення американського досвіду щодо обрання суддів на загальних виборах має бути вкрай обережним, особливо країнами, де демократичні інституції ще перебувають на стадії свого утвердження. Навіть у самих Сполучених Штатах виборність суддів передбачена законодавством лише половини штатів, а всі федеральні судді в США є призначуваними. Головним лейтмотивом запровадження виборності суддів в окремих штатах США стало прагнення громадськості підвищити відповідальність суддів перед народом штату та гарантувати у такий спосіб незалежність судових органів від впливу корпорацій. Одночасно вибори суддів у штатах США, як і інший вид виборів, не позбавлений ризику впливу великих грошей на хід виборів суддів та їх остаточний результат.

У Швейцарії, так само як і в США, обрання суддів на загальних виборах застосовується деяких суб'єктах федерації. На рівні кантонів судді призначаються парламентом або верховним судом або обираються всенародним голосуванням із правом переобрання. Вибори проходять кожні 4-6 років. Максимальний термін перебування судді на посаді – 10 років у кантоні Тічіно, мінімальний – 1 рік у кантоні Аппенцель-Іннерроден. Кількість термінів судді необмежена, і суддя, у разі переобрання, може перебувати на посаді до досягнення пенсійного віку (64 роки для жінок, 65 років для чоловіків) [10, с. 2].

Особливістю виборів суддів у Швейцарії є те, що такого роду вибори здійснюються за партійною належністю, тому безпартійному кандидату практично не можливо бути обраним суддею в Швейцарії. Швейцарська вчена Сібіла Бондольфі з цього приводу зазначає, що в Швейцарії «кожен суддя практично зобов'язаний бути членом тієї чи іншої партії. Спочатку за таким правилом крилася благородна ідея – зробити так, щоб система судочинства і виконання покарань відображала всю існуючу в суспільстві різноманітність політичних поглядів. Принципи демократичного устрою суспільства в даному разі ставляться вище необхідності забезпечити справедливість у кожному окремому випадку» [25].

Цікаво, що у Швейцарії ситуація з участю у виборах суддів кандидатів від політичних партій вигідна як самим суддям, так і політичним партіям. З одного боку, партійна належність кандидата на посаду судді суттєво економить кошти, пов'язані з ви-

борчою кампанією, оскільки основна частина витрат здійснюється саме з фонду політичної партії. З іншого боку, після обрання судді політична партія отримує додаткове джерело фінансування, оскільки потім, після свого успішного «обрання», цей суддя виплачує політичній партії так званий «податок на мандат» (нім. «Mandatssteuer»). Це феномен, який навряд чи існує ще десь у світі, крім Швейцарії, та ґрунтується виключно на національній політико-правовій традиції. Наприклад, відповідно до фінансового звіту Швейцарської народної партії, для федеральних суддів «податок на мандат» становить 2 % їхнього річного доходу [25].

Зрозуміло, що такого роду партійний податок для суддів, як і саму належність суддів до політичних партій досить важко уявити не лише в Україні, а й у більшості демократичних держав світу, де цілком виправдано реалізовано принцип політичної нейтральності суддів шляхом встановлення для них категоричної заборони перебувати в членстві політичної партії чи займатися будь-якою політичною діяльністю. Суддя при розгляді тієї чи іншої справи має бути вільним від власних політичних уподобань і переконань та керуватися при ухваленні рішень виключно законом та принципом верховенства права. Відтак цілком зрозумілою є реакція деяких авторитетних міжнародних антикорупційних інституцій, які критикують швейцарську систему партійної належності суддів та сплати ними «податку на мандат».

Зокрема, у Звіті органу Ради Європи з антикорупційного моніторингу «GRECO» про оцінку Швейцарії «Запобігання корупції щодо членів парламенту, суддів та прокурорів» зазначено, що у Швейцарії «політична приналежність кандидатів на посаду судді є вирішальним фактором при їх наборі, який іноді може мати перевагу над їх компетенцією. Ця система також ускладнює, а то й унеможливує обрання суддів, політична приналежність яких невідома, якими б кваліфікованими вони не були» [25, с. 9]. Також «GRECO» рекомендував «скасувати практику суддів федеральних судів виплачувати фіксовану або пропорційну частину своєї зарплати політичним партіям», для того щоб у такий спосіб не ставити суддів у залежність від політичних партій». Уряд Швейцарії розглянув зауваження «GRECO» щодо партійної належності суддів та у своїй відповіді пояснив, що в Швейцарії ця система давно і злагоджено працює та в самій Швейцарії загалом не ставиться під сумнів. У відповідь на пропозицію скасувати для суддів «податок на мандат», Уряд Швейцарії зазначив, що «наразі будь-яка спроба скасувати ці виплати зустрінеться із сильною політичною опозицією і, відповідно, вирішив не пропонувати таку заборону» [25, с. 9].

Наукова дискусія щодо доцільності запровадження обрання суддів на загальних виборах усе помітніше посилюється й в Україні. У вітчизняній юридичній науці питання обрання суддів на загальних виборах має як своїх прихильників, так і противників. Українська вчена Н. Нестор на користь виборності суддів на загальних виборах наводить наступні аргументи: «виборність суддів сприятиме формуванню, розвитку громадянської свідомості, аналітичного мислення, зацікавленості до державотворчих процесів у країні. Зменшуватиметься ризик безкарності, уседозволеності суддів через можливість повторного необрання не посаду в разі невідповідної статусу судді поведінки. Наближення суду до народу сприятиме ширшому сприйняттю соціумом його проблем та специфіки діяльності, що сприятиме зростанню загального рівня довіри до судової влади» [9, с. 432].

Частково підтримує ідею обрання суддів на загальних виборах й інша українська вчена Н. Слободяник, яка вказує, що «заходи щодо формування суддівського корпусу на виборних засадах не можуть мати загальнодержавного характеру, проте їх можна впровадити як варіант вирішення проблематики забезпечення нормального функціонування місцевих загальних судів» [12, с. 14]. Українська вчена Н. Сердюк убачає в запровадженні обрання суддів на загальних виборах підвищення їхньої незалежності від держави та зазначає, що «сучасні судові процеси показали всьому суспільству, що сьогодні влада практично повністю поставила під свій контроль судову систему» [11, с. 86].

Отже, на користь обрання суддів на загальних виборах слід віднести наступні аргументи «за»: 1) безпосередня участь народу у формуванні суддівського корпусу; 2) підвищення рівня відповідальності виборних суддів перед народом; 3) підтримання ідеї обрання суддів на загальних виборах значною частиною громадян; 4) менший рівень корумпованості виборних суддів порівняно з призначуваними суддями; 5) зменшення залежності виборних суддів від органів державної влади, особливо від тих, які беруть участь у формуванні суддівського корпусу; 6) можливість виборців висловити на наступних виборах недовіру недоброчесному або некомпетентному судді шляхом голосування за іншого кандидата на посаду судді.

Водночас, наведені аргументи на користь виборності суддів носять умовний характер та за обставин низької політичної і правової культури суспільства та слабкості демократичних інституцій, досить швидко можуть перетворитися на контраргументи, які повністю знівелюють увесь прогресивний зміст наведених вище аргументів. Відтак запровадження обрання суддів на загальних виборах має: по-перше, бути вкрай виваженим та ретельно прорахованим кроком; по-друге, здійснюватися в комплексі з іншими відповідними заходами судової реформи; по-третє, стосуватися лише місцевих судів, як найбільш наближеної до громадян ланки судової системи; по-четверте, враховувати національну політико-правову специфіку держави; по-п'яте, містити цілу низку дієвих запобіжних заходів, які унеможливають вплив негативних факторів, які пов'язані з обранням суддів на загальних виборах.

Аргументи проти обрання суддів на загальних виборах неодноразово звучали в українській юридичній науці. Зокрема, вітчизняний учений В. Долежан вказує, що «професіоналів не обирають» і «є дуже серйозні сумніви в тому, що наші виборці (і не лише наші!) зможуть адекватно визначити відповідність кандидатів у судді» [8, с. 8]. Свою позицію В. Долежан доводить двома аргументами: по-перше, «формування представницьких органів шляхом виборів аж ніяк не свідчить про те, що цей порядок такою ж мірою може застосовуватись і до суддів»; по-друге, «досить сумнівними виглядають сподівання на те, що, будучи обраними всенародно, судді одразу потраплять під жорсткий громадський контроль, а отже, сумлінно виконуватимуть свої державні обов'язки» [8, с. 8]. Підтримують позицію щодо недоцільності обрання суддів на загальних виборах українські вчені В. Кушніренко та К. Пенькова, які зазначають, що «обрання не гарантує жорсткої підзвітності судді перед виборцями. Єдиним способом тиску громадськості на суддів після виборів може бути лише загроза дострокових виборів» [10, с. 2].

Отже, до аргументів «проти» щодо обрання суддів на загальних виборах слід віднести таке.

По-перше, виборці доволі часто при голосуванні за того чи іншого кандидата на посаду судді враховують не стільки професійний бекграунд кандидата (якість його юридичної освіти, стаж роботи у правничій сфері, у тому числі й на посаді судді, професійні досягнення, наприклад, успішне ведення якихось гучних справ тощо), скільки піддаються особистим симпатіям до кандидата на посаду судді, що засновані у першу чергу на моральних та інших його якостях, наприклад, «гарна людина», «нове обличчя», «чесний кандидат», «кандидат, якого я особисто знаю», «часто виступає по телебаченню» тощо. Унаслідок такого підходу цілком імовірно, що до суду виборцями може бути обрано гарних, чесних і відомих людей, які є «новими обличчями», але при цьому вони мають низький рівень правничої компетенції для роботи на посаді судді.

По-друге, висока вірогідність застосування різного роду виборчих маніпуляцій та вчинення протиправних діянь на цьому виді виборів, які, наприклад, особливо активно себе проявили на президентських, парламентських та місцевих виборах в Україні. Тому можна спрогнозувати, що й у випадку запровадження виборності суддів в Україні ми з високою ймовірністю побачимо на виборах суддів використання виборчих клонів, реєстрування технічних кандидатів, застосування адміністративного ресурсу, використання різних схем із підкупу виборців: «каруселі», «виборчі сітки», «засівання виборчого округу гречкою», «виборчий туризм» тощо.

По-третє, політизацію посад виборних суддів унаслідок чого посади суддів де facto перетворюються на політичні посади. Це, своєю чергою, змусить виборних суддів постійно думати та піклуватися про необхідність свого переобрання на наступних виборах шляхом пошуку та залучення підтримки від політичних партій, фінансово-промислових груп, місцевих еліт тощо. Звичайно, що у такому випадку суддя буде керуватися не стільки принципом верховенства права при вирішенні судових спорів, скільки інтересами тих осіб, які йому надали або нададуть різного роду підтримку для обрання на посаду судді.

По-четверте, вплив великих грошей на виборність суддів. Сучасні вибори – це досить витратна справа, яка потребує залучення значних коштів для ефективного та результативного проведення виборчої кампанії. Зрозуміло, що обрання суддів не є виключенням з цього правила, про що наочно свідчить досвід США, де намітилася стійка тенденція до постійного збільшення розмірів виборчих фондів кандидатів на посади суддів. Тому здорожчання виборчих кампаній суддів, з одного боку, відсіче від участі у виборах суддів багатьох добросовісних кандидатів, які не знайдуть достатньо коштів для проведення своєї виборчої кампанії, з іншого боку, чим більше треба коштів на проведення виборів, тим більша ймовірність залежності виборного судді від осіб, які ці кошти йому надати, навіть якщо вони були внесені легально до його виборчого фонду.

По-п'яте, масове обрання суддями осіб, які ніколи не працювали на посаді професійного судді, може завдати суттєвої шкоди інституційній пам'яті судової влади, коли «молодим» суддям просто ні до кого буде звернутися за професійною порадою під час здійснення правосуддя через відсутність у судах досвідчених суддів, які завдяки багаторічному суддівському досвіду знають усі тонкощі здійснення судочинства в тій чи іншій категорії судових справ.

По-шосте, у сучасному зарубіжному досвіді обрання суддів на загальних виборах є, скоріше, винятком, ніж загальним правилом, яке варто наслідувати. На сьогоднішні обрання суддів на загальних виборах застосовується лише на регіональному та місцевому рівні в таких країнах, як: Перу, США та Швейцарія. У кожній із названих країн виборність суддів ґрунтується на національній правовій специфіці, яку важко буде ефективно адаптувати іншим країнам до своїх правових систем, особливо тим країнам, де демократичні інституції ще знаходяться на стадії свого утвердження та є вразливими до різного роду внутрішніх та зовнішніх загроз.

Висновок. Наведені аргументи «за» та «проти» щодо обрання суддів на загальних виборах говорить, наскільки складним та неоднозначним є це питання. Запровадження в найближчому майбутньому обрання суддів на загальних виборах в Україні є передчасним та деструктивним кроком, який може призвести до непередбачуваних наслідків для національної правової системи. Основною причиною цього є недостатньо розвинене громадянське суспільство в Україні, низький рівень політичної та правової культури, незавершеність повноцінного утвердження демократичних інституцій у державі, а також помітні проблеми у функціонуванні судової системи, що, у першу чергу, виражається в корумпованості, кон'юнктурності, політизованості та залежності вітчизняних судів. Натомість запровадження в Україні виборності суддів у рамках внутрішньо-організаційної діяльності судів та суддівського самоврядування є більш ніж виправданим кроком, оскільки це помітно демократизувало процедуру заміщення судьями адміністративних посад та підвищило відповідальність перебування суддів на адміністративних посадах. Позитивним моментом у виборності суддів на адміністративні посади є також встановлення обмеження щодо кількості строків перебування на посаді голови суду, що має унеможливити довічне перебування однієї і тієї самої особи на цій посаді та забезпечити періодичну ротацию різних осіб на посаді голови суду.

Використані джерела:

1. Передвиборна програма блоку "Наша Україна" «Україна у нас одна!». *Центральна виборча комісія*. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblob4049.doc?pf7171=20&kodvib=600>.
2. Передвиборча програма блоку Наталії Вігренок «Народна опозиція» Прогресивної соціалістичної партії України та Партії «Русько-Український Союз» (РУСЬ). *Центральна виборча комісія*. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblobe2ff.doc?pf7171=11&kodvib=600>.
3. Передвиборна програма Виборчого блоку політичних партій «Опозиційний блок «НЕ ТАК!»». *Центральна виборча комісія*. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblob4c53.doc?pf7171=28&kodvib=600>.
4. Передвиборча Програма кандидата у Президенти України Ю. Тимошенко «Україна переможе. Україна – це ти!». *Центральна виборча комісія*. URL:www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009206f.html?PT021F01=21&PT001F01=700.
5. Програма кандидата на пост Президента України Руслана Кошулинського. *Центральна виборча комісія*. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp009pt021f01=228pt001f01=720.doc>.
6. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. *Центральна виборча комісія*. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp009pt021f01=233p001f01=720.doc>.

7. «Ставлення громадян України до судової системи»: дослідження соціологічної служби Центру Разумкова на замовлення Офісу Ради Європи в Україні (проведене з 7 по 14 лютого 2019 року). Разумков Центр. URL:<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>.

8. Долежан В. За чисті мантії. Виборність суддів: панацея від зла чи елемент передвиборних технологій? *Закон і Бізнес*. 2007. № 37. С. 8.

9. Нестор Н. В. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні: дисертація ... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / СумДУ. Суми, 2019. 539 с.

10. Кушніренко В., Пенькова К. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України (Policy Study). 12 с. URL:<http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28801.pdf>.

11. Сердюк Н. Виборність суддів як основа демократичного принципу народовладдя в Україні (історико-правове дослідження). *Публічне право*. 2015. № 2. С. 81-89.

12. Слободяник Н. С. Розвиток демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні: автореф. дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.10. Одеса. 2019. 24 с.

13. Нестерович В. Ф. Органи судової влади як об'єкти лобіювання в Україні – виклик національній правовій системі. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 38-42.

14. Нестерович В. Ф. Лобіювання в органах судової влади США як феномен американського конституціоналізму. *Судова практика*. 2010. № 9-10. С. 26-35.

15. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

16. Про суддоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

17. Constitution of Peru 1993 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL:www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009.pdf?lang=en. [in English].

18. History of Reform Efforts. *American Judicature Society*. URL:<https://bit.ly/3kihvc1>.

19. Streb M. J. (2009) Running for Judge: The Rising Political, Financial, and Legal Stakes of Judicial Elections. New York: NY University Press. 253 p.

20. Resnik, J. (2004). Judicial Selection and Democratic Theory: Demand, Supply, and Life Tenure. *Cardozo Law Review*, 26, 579.

21. Methods of Judicial Selection. *American Judicature Society*. URL:<https://bit.ly/2HADPPC>.

22. Constitution of the State of Georgia (As Amended Through January 1, 2017). *Georgia State Senate*. URL:<http://www.senate.ga.gov/Documents/gaconstitution.pdf>.

23. Bannon, A., Lisk, C., & Hardin, P. (2017). Who Pays for Judicial Races? The Politics of Judicial Elections, 2015-16. *Brennan Center for Justice*, 15-17.

24. Lyles, J. (2003). The Buying of Justice: Perversion of the Legal System Through Interest Groups' Involvement with the Partisan Election of Judges. *Law and Psychology Review*, 27, 121.

25. Bondolfi S. (2017) Are Swiss Judges on a tight political leash? *SWI*. URL: www.swissinfo.ch/eng/fair-trial-are-swiss-judges-on-a-tight-political-leash-/43643296.

26. Poirier, P. (2017). Corruption prevention in respect of Members of Parliament, Judges and Prosecutors-Evaluation Report Switzerland (No. GrecoEval4Rep (2016) 5). Council of Europe.

Reference:

1. Peredvyborna prohrama Bloku "Nasha Ukrayina" «Ukrayina u nas odna». *Tsentral'na vyborchia komisiya – Central Election Commission*. N. d. URL:<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblob4049.doc?pf7171=20&kodvib=600>. [in Ukrainian].

2. Peredvyborcha prohrama Bloku Nataliyi Vitrenko «Narodna opozytsiya» Prohresyvnoyi sotsialistychnoyi partiyi Ukrayiny ta Partiyi «Rus'ko-Ukrayin's'kyi Soyuz» (RUS). *Tsentral'na vyborchia*

komisiya – Central Election Commission. N. d. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblobe2ff.doc?pf7171=11&kodvib=600>. [in Ukrainian].

3. Peredvyborna prohrama Vyborchoho bloku politychnykh partiy «Opozytsiynyy blok NE TAK!». *Tsentral'na vyborcha komisiya – Central Election Commission*. N. d. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/printblob4c53.doc?pf7171=28&kodvib=600>. [in Ukrainian].

4. Peredvyborcha Prohrama kandydata u Prezydenty Ukrainy YU. Tymoshenko «Ukrayina peremozhe. Ukrainyina – tse ty!». *Tsentral'na vyborcha komisiya – Central Election Commission*. N. d. URL: www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009206f.html?PT021F01=21&PT001F01=700. [in Ukrainian].

5. Prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Ruslana Koshulyns'koho. *Tsentral'na vyborcha komisiya – Central Election Commission*. N. d. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp009pt021f01=228pt001f01=720.doc>. [in Ukrainian].

6. Peredvyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelens'koho. *Tsentral'na vyborcha komisiya – Central Election Commission*. N. d. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp009pt021f01=233pt001f01=720.doc>. [in Ukrainian].

7. «Stavlennya hromadyan Ukrainy do sudovoyi systemy»: doslidzhennya sotsiolohichnoyi sluzhby Tsentru Razumkova na zamovlennya Ofisu Rady Yevropy v Ukraini (provedene z 7 po 14 lyutoho 2019 roku). *Razumkov Tsentr – Razumkov Center*. (2019) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>. [in Ukrainian].

8. Dolezhan, V. (2007) Za chysti mantiyi. Vybornist' suddiv: panatseya vid zla chy element peredvybornykh tekhnolohiy? *Zakon i Biznes – Law and Business*, 37, 8. [in Ukrainian].

9. Nestor, N. V. (2019) Administratyvno-pravovi zasady zdziysnennya kontrolyu za diyal'nistyuu sudiv (suddiv) v Ukraini. *Doctor's thesis*. SumDU. Sumy. [in Ukrainian].

10. Kushnirenko, V., Pen'kova, K. Vybornist' suddiv ta uchast' narodnykh zasidateliv u sudovomu protsesi: mizhnarodna praktyka ta vysnovky dlya Ukrainy (Policy Study). N. d. N. p. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28801.pdf>. [in Ukrainian].

11. Serdyuk, N. (2015) Vybornist' suddiv yak osnova demokratychnoho pryntsypu narodovladdya v Ukraini (istoryko-pravove doslidzhennya). *Publichne pravo – Public law*, 2, 81-89. [in Ukrainian].

12. Slobodyanyk, N. S. (2019) Rozvytok demokratychnykh zasad u formuvanni suddivs'koho korpusu v Ukraini. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

13. Nesterovych, V. F. (2010) Orhany sudovoyi vlady yak obyekty lobiyuvannya v Ukraini – vylyk natsional'niy pravoviy systemi. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 3, 38-42. [in Ukrainian].

14. Nesterovych, V. F. (2010) Lobiyuvannya v orhanakh sudovoyi vlady SHA yak fenomen amerykans'koho konstytutsionalizmu. *Sudova praktyka – Judicial practice*, 9-10, 26-35. [in Ukrainian].

15. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30. Art. 141. [in Ukrainian].

16. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnya 2016 roku № 1402-VIII (2016). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31. Art. 545. [in Ukrainian].

17. Constitution of Peru 1993 (rev. 2009). *Constitute Project*. (2009) N. p. URL: www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009.pdf?lang=en. [in English].

18. History of Reform Efforts. American Judicature Society. N. d. N. p. URL: <https://bit.ly/3kihvc1>. [in English].

19. Streb, M. J. (2009) Running for Judge: The Rising Political, Financial, and Legal Stakes of Judicial Elections. New York: NY University Press. [in English].

20. Resnik, J. (2004). Judicial Selection and Democratic Theory: Demand, Supply, and Life Tenure. *Cardozo Law Review*, 26, 579. [in English].

21. Methods of Judicial Selection. *American Judicature Society*. N. d. N. p. URL:<https://bit.ly/2HAdPPC>. [in English].

22. Constitution of the State of Georgia (As Amended Through January 1, 2017). *Georgia State Senate*. (2017) URL:<http://www.senate.ga.gov/Documents/gaconstitution.pdf>. [in English].

23. Bannon, A., Lisk, C., & Hardin, P. (2017). Who Pays for Judicial Races? The Politics of Judicial Elections, 2015-16. *Brennan Center for Justice*, 15-17. [in English].

24. Lyles, J. (2003). The Buying of Justice: Perversion of the Legal System Through Interest Groups' Involvement with the Partisan Election of Judges. *Law and Psychology Review*, 27, 121. [in English].

25. Bondolfi S. (2017) Are Swiss judges on a tight political leash? *SWI*. N. p. URL:www.swissinfo.ch/eng/fair-trial_are-swiss-judges-on-a-tight-political-leash-/43643296. [in English].

26. Poirier, P. (2017). Corruption prevention in respect of Members of Parliament, Judges and Prosecutors-Evaluation Report Switzerland (No. GrecoEval4Rep (2016) 5). Council of Europe. [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2020

Нестерович В. Ф.,

доктор юридических наук, доцент, завідуючий кафедрою
державно-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх дел
імені Э. А. Дідоренко
(г. Северодонецьк, Україна)

ИЗБРАНИЕ СУДЕЙ НА ВСЕОБЩИХ ВЫБОРАХ: АРГУМЕНТЫ «ЗА» И «ПРОТИВ»

В статье поданы аргументы «за» и «против» относительно избрания судей на всеобщих выборах. Указано, что введение в ближайшем будущем избрания судей на всеобщих выборах в Украине является преждевременным и деструктивным шагом, который может привести к непредсказуемым последствиям для национальной правовой системы. Основной причиной этому является недостаточно развитое гражданское общество в Украине, низкий уровень политической и правовой культуры, незавершенность полноценного утверждения демократических институтов в государстве, а также заметные проблемы в функционировании судебной системы, что в первую очередь выражается в коррумпированности, конъюнктурности, политизированности и зависимости судов Украины.

В пользу избрания судей на всеобщих выборах предложено отнести следующие аргументы «за»: 1) непосредственное участие народа в формировании судебного корпуса; 2) повышение уровня ответственности выборных судей перед народом; 3) поддержание идеи избрания судей на всеобщих выборах значительной частью граждан; 4) меньший уровень коррумпированности выборных судей по сравнению с назначаемыми судьями; 5) уменьшение зависимости выборных судей от органов государственной власти, особенно от тех, которые принимают участие в формировании судебного корпуса; 6) возможность избирателей выразить на следующих выборах недоверие недобросовестному или некомпетентному судье путем голосования за другого кандидата на должность судьи.

Автором предложено отнести к аргументам «против» относительно избрания судей на всеобщих выборах следующее: 1) избиратели довольно часто при голосовании за того или иного кандидата на должность судьи учитывают не столько профессиональный бэкграунд кандидата (качество его юридического образования, стаж работы в юридической сфере, в том числе и в должности судьи, профессиональные достижения, например, успешное ведение каких-то громких дел и т.п.), сколько подвергаются личным симпатиям к кандидату на должность судьи, основанные в первую очередь на моральных и других его качествах; 2) высокая вероятность применения разного рода избирательных манипуляций и совершение противоправных деяний на этом виде выборов, которые, например, особенно активно себя проявили на президентских, парламентских и местных выборах в Украине; 3) политизация должностей выборных судей, вследствие чего должности судей *de facto* превратятся в политические должности; 4) влияние больших денег на выборность судей; 5) массовое избрания судьями лиц, которые никогда не работали в должности профессионального судьи, может нанести существенный вред институциональной памяти судебной власти; 6) в современном зарубежном опыте избрания судей на всеобщих выборах является, скорее, исключением, чем общим правилом, которому следует подражать. На сегодня избрания судей на всеобщих выборах применяется только на региональном и местном уровне в таких странах, как Перу, США и Швейцария.

Ключевые слова: выборы судей, всеобщие выборы, политические партии, избиратели, органы судебной власти.

Nesterovych V.,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department
of State-Legal Disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

THE ELECTION OF JUDGES IN THE GENERAL ELECTION: THE ARGUMENTS "FOR" AND "AGAINST"

The article explores the arguments "for" and "against" regarding the election of judges in general elections. It is indicated that the introduction in the near future of the election of judges in general elections in Ukraine is a premature and destructive step, which can lead to unpredictable consequences for the national legal system. The main reason for this is the underdeveloped civil society in Ukraine, the low level of political and legal culture, the incompleteness of the full establishment of democratic institutions in the state, as well as noticeable problems in the functioning of the judicial system, which is primarily expressed in corruption, opportunism, politicization and dependence of the courts of Ukraine. In favor of electing judges in general elections, it was proposed to include the following arguments "for": 1) direct participation of the people in the formation of the judiciary; 2) increasing the level of responsibility of elected judges to the people; 3) support of the idea of electing judges in general elections by a significant part of citizens; 4) a lower level of corruption of elected judges in comparison with appointed judges; 5) reducing the dependence of elected judges on public authorities, especially on those that take part in the formation of the judiciary; 6) the possibility of voters to express no confidence in an unfair or incompetent judge at the next elections by voting for another candidate for the office of judge.

The author proposes to refer to the arguments "against" regarding the election of judges in general elections: 1) voters quite often, when voting for a particular candidate for the position of judge, take into account not so much the candidate's professional background (the quality of his legal education, work experience in the legal field, including in the office of a judge, professional achievements, for example, the successful conduct of some high-profile cases, etc.), how many are subject to personal sympathy for a candidate for the office of a judge, based primarily on his moral and other qualities; 2) a high probability of using various kinds of electoral manipulations and committing illegal acts in this type of elections, which, for example, were especially active in the presidential, parliamentary and local elections in Ukraine; 3) the politicization of the posts of elected judges, as a result of which the posts of judges will de facto turn into political posts; 4) the impact of big money on the election of judges; 5) mass election by judges of persons who have never worked as a professional judge may cause significant damage to the institutional memory of the judiciary; 6) in the modern foreign experience, the election of judges in general elections is more an exception than a general rule that should be imitated. Today, the election of judges in general elections is applied only at the regional and local level in countries such as Peru, the United States and Switzerland.

Keywords: elections of judges, general elections, political parties, voters, judicial authorities.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.186-195

УДК 342:951[7:614.253.8]

Г. В. Муляр,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики Академії праці,
соціальних відносин і туризму
(м. Київ, Україна)

e-mail: box0007@meta.ua

 [https:// orcid.org/0000-0003-2636-0509](https://orcid.org/0000-0003-2636-0509)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

У статті здійснено аналіз сучасного розуміння змісту права на охорону здоров'я та адміністративно-правових засобів його забезпечення. Звернуто увагу на повноту та ефективність забезпечення права на охорону здоров'я адміністративно-правовими засобами. Визначено зміст права на охорону здоров'я та його універсальний (право кожного, а не виключно громадян) та комплексний (фізична, психічна та соціальна складові) характер. Розглянуто адміністративно-правові засоби забезпечення права на охорону здоров'я в Україні. Підтримано позицію про умовний поділ адміністративно-правових засобів на регулятивні, превентивні та примусові. Наголошено на пріоритеті превентивних засобів. Здійснено аналіз адміністративно-правових засобів забезпечення права на охорону здоров'я на предмет повноти та ефективності. Зроблено висновок на необхідності зосередження медичної реформи, насамперед на гарантуванні рівного доступу до медичної допомоги на всіх рівнях (медичних гарантіях) та прогалинах за окремими складовими, що утворюють право на охорону здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, право на охорону здоров'я, медична реформа, правові засоби, медична допомога, законодавство.

Постановка проблеми. Упродовж століть здоров'я є індивідуальною та суспільною цінністю, що поряд із життям утворює основу невід'ємних прав людини. Сучасний розвиток медичної науки дозволяє істотно покращувати показники здоров'я людини, робити його більш стійким і стабільним щодо захворювань і впливу несприятливих екологічних, природних та інших факторів. Утім, як індивідуальне, так і громадське здоров'я потребує наявності засобів, спрямованих на його збереження, відновлення, поліпшення та підтримку. Різноманітні статистичні індекси та показники (безпека здоров'я, фізичний розвиток, розвиток людського потенціалу, якість життя тощо) стосуються різноманітних аспектів здоров'я та способів його забезпечення.

Зауважимо, що фактичний рівень задоволеності громадян України медичною допомогою за 2019 рік (Індекс здоров'я-2019) становить 63,6 %, що порівняно з минулорічними показниками свідчить про поступове покращення статистичних даних [1]. Водночас у Глобальному індексі здоров'я Bloomberg, що визначає рейтинг найздоровіших країн, керуючись тривалістю життя, доступом населення до чистої води і повітря, кількості курців, наркозалежних осіб, людей, які страждають на ожиріння, а також можливостей місцевої медицини, Україна посіла 93 місце. Показники Bloomberg Global Health Index були засновані на даних Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), відділу народонаселення ООН та Світового банку. Перші три місця в рейтингу посіли Іспанія, Італія та Ісландія відповідно [2]. Очевидно, Україні є що покращити в охороноздоровчій сфері, зокрема щодо належного забезпечення права кожного на охорону здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням питань у сфері правового регулювання охорони здоров'я в Україні займалися чимало фахівців, серед яких О. Ф. Адамчук, З. С. Гладун, Р. Ю. Гревцова, С. В. Книш, Ю. А. Козаченко, В. М. Пашков, І. Я. Сенюта, О. П. Світличний, С. Г. Стеценко, О. Г. Стрельченко, В. І. Теремецький, Я. М. Шатковський та інші. Так Б. О. Логвиненко розглядав публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні (2018) [3]. Г. М. Сарibaєва досліджувала теоретико-правові засади систематизації нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я (2019) [4]. Л. М. Руснак займалася проблемами адміністративно-правового забезпечення права на охорону здоров'я в Україні (2016) [5]. В. І. Теремецький у співавторстві з іншими науковцями здійснив порівняльно-правове дослідження відповідальності у сфері охорони здоров'я в країнах ЄС та Україні [6]. Незважаючи на вагомий науковий доробок, динамічний розвиток медико-правової науки обумовлює потребу в проведенні наукових досліджень, спрямованих на удосконалення забезпечення права на охорону здоров'я правовими засобами.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у визначенні повноти та ефективності забезпечення права на охорону здоров'я адміністративно-правовими засобами. Досягненню мети сприятиме: а) визначення змісту права на охорону здоров'я; б) розгляд адміністративно-правових засобів забезпечення права на охорону здоров'я; в) аналіз адміністративно-правових засобів забезпечення права на охорону здоров'я на предмет повноти та ефективності.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду змісту права на охорону здоров'я, зауважимо, що охорона здоров'я, відповідно до Основ законодавства про охорону здоров'я, визначена як система заходів, що здійснюються органами дер-

жавної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами-підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя [7]. Як впливає з викладеного, охороноздоровчі заходи включають збереження та відновлення фізіологічної, психічної та соціальної складових, що утворюють здоров'я людини, як комплексну категорію.

Водночас право на охорону здоров'я є гарантованим Конституцією України, яка в ст. 49 проголошує, що «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [8]. Відповідно до конституційних положень, ст. 49 розмежує право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу та право на медичне страхування, зазначаючи їх послідовно. Але, зазвичай, норма ст. 49 Конституції сприймається виключно як «право на охорону здоров'я».

Б. О. Логвиненко звертає увагу, що до міжнародно-правових актів щодо захисту права на здоров'я відносяться: Європейська соціальна хартія (переглянута); Європейський кодекс соціального забезпечення; Європейська конвенція про соціальне забезпечення; Конвенція про розробку Європейської фармакології; Європейська угода про обмін лікувальними субстанціями людського походження; Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини тощо [9, с. 13].

Як впливає зі Статуту ВООЗ, здоров'я є станом повного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутністю хвороби та фізичних дефектів.

Володіння найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним із основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального становища [10]. Отже, можна зробити висновок про універсальний (право кожного, а не виключно громадян) та комплексний (фізична, психічна та соціальна складові) характер досліджуваного права.

Переходячи до розгляду адміністративно-правових засобів забезпечення права на охорону здоров'я, слід розпочати із визначення таких засобів. Так І. Р. Березовська відносить до адміністративно-правових засобів три види: дозвольні, реєстраційні та адміністративно-правового примусу [11, с. 15].

Досліджуючи адміністративно-правове забезпечення права на освіту, Н. С. Ракша зазначає, що адміністративно-правові засоби забезпечення являють собою сукупність встановлених нормами адміністративного права прийомів і способів, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини в зазначеній сфері з метою забезпечення права на освіту, попередження та припинення порушень права, притягнення винних до відповідальності та інших засобів втілення в життя державної освітньої політики [12, с. 6].

Аналогічну позицію займає М. В. Кутерга, який визначає адміністративно-правові засоби забезпечення безпеки дорожнього руху, як передбачену нормами адміністративного права сукупність правових інструментів (приймів, способів), за допомогою яких державою забезпечується належний адміністративно-правовий режим дорожньої без-

пеки з метою захисту прав учасників дорожнього руху, запобігання та припинення порушень транспортної дисципліни, притягнення винних до адміністративної відповідальності й зниження загалом рівня дорожньо-транспортного травматизму [13, с. 66]. Екстраполюючи наведене в площину нашого дослідження, адміністративно-правові засоби можна умовно поділити на регулятивні, превентивні та примусові.

О. А. Куций відносить до адміністративно-правових засобів забезпечення прав фізичних осіб у податкових правовідносинах надання права самостійного нарахування сум податкових зобов'язань; право подачі скарги у випадках незгоди з сумами податкових зобов'язань, визначених податковим органом; право участі в процедурі розгляду скарги; право участі в компромісному вирішенні суми боргу в апеляційному розгляді скарги; право визначення черговості погашення зобов'язань на користь кредиторів; обмежувальне право користування активами, що перебувають у податковій заставі й інші [14, с. 14]. Відносно запропонованого вище переліку, ми не поділяємо думки науковця про можливість і доцільність визначення поняття адміністративно-правових засобів забезпечення прав через відповідні права в певній сфері. На нашу думку, права людини можуть бути реалізовані (забезпечені) за допомогою правових засобів, але останні притому не є правом, а є інструментами його реалізації (забезпечення).

З іншого боку, варто погодитись із думкою О. О. Небрат і В. П. Яценко, що вчені звичай відносять до адміністративно-правових засобів норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, іноді акти тлумачення норм адміністративного права [15, с. 96]. Отже, слід урахувувати характер урегульованості відносин у сфері охорони здоров'я, повноту і якість нормативно-правового забезпечення та правового інструментарію щодо забезпечення права на охорону здоров'я в Україні.

Проводячи аналіз адміністративно-правових засобів забезпечення права на охорону здоров'я на предмет повноти та ефективності, слід зауважити на тому, що правові норми національного законодавства дещо однобічно забезпечують право на охорону здоров'я, зводячи останнє, насамперед, до фізичного здоров'я людини. В обґрунтування цієї позиції розглянемо детальніше такі складові права на охорону здоров'я, як медичне страхування та забезпечення психічного здоров'я.

Щодо загальнообов'язкового медичного страхування, яке планувалося запровадити в Україні на початку медичної реформи, наведемо думку голови Комітету Верховної Ради України з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування М. Б. Радущького, який зазначає, що «... певною мірою страхова модель вже працює. У ролі страховика виступає Національна служба здоров'я України (далі – НСЗУ), яку фінансує держава з наших з вами податків. НСЗУ зі свого боку сплачує медичним закладам кошти за надані громадянам послуги з гарантованого пакету. Але, звісно, це не повноцінна страхова модель» [16]. Звичайно, назвати таку модель страховою не можна, адже податки громадян не мають цільового призначення – «на медичне обслуговування». Якщо брати за основу таку позицію, то в нас діє, наприклад, і «страхова освіта», оскільки заклади вищої освіти також отримують бюджетне фінансування. Насправді, єдиний державний фонд, приміром, «Державного медичного страхування» в Україні не створено, відшкодування лікувально-профілактичним закладам вартості наданих пацієнтам послуг викликає багато запитань, а єдино можливим і дієвим у ситуації, що склалася, є добровільне медичне страхування, урегульоване цивільно-правовими нормами.

Що стосується психічного здоров'я, то, за даними ВООЗ, кожен шостий дорослий і кожна п'ята дитина щодня відчувають проблеми, пов'язані з ментальним здоров'ям, а кожен дев'ятий житель районів, де мають місце збройні конфлікти, страждає помірними або важкими психічними розладами. Водночас, за даними Міністерства соціальної політики України, близько 30 % людей в Україні принаймні один раз упродовж життя страждають на психічний розлад. Алкогольна залежність є найбільш поширеним розладом серед чоловіків, тоді як депресія та тривожність – серед жінок. Щороку майже 2 млн українців стають пацієнтами психіатричних лікарень [17]. Зауважимо, що в Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я про психічне (ментальне) здоров'я мова взагалі не йде, тоді як у положеннях Закону України від 19.10.2017 № 2168-VIII «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [18] згадується про судово-психіатричну експертизу та невідкладну медичну допомогу в разі розладу психічного здоров'я пацієнта. Звичайно, наявність правової норми потребує наявності певного механізму її дії, що також відсутнє в названих вище документах. Утім, у ст. 5 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III («Державні гарантії щодо забезпечення психіатричною допомогою та соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади») наведений перелік гарантованих державою заходів [19].

Отже, кількісний та якісний аналіз адміністративно-правових актів, прийнятих на підтримку медичної реформи в Україні, дозволяє підсумувати, що забезпечення права на охорону здоров'я зорієнтоване переважно на фізичну складову здоров'я особи, яка потребує медичної допомоги. Водночас здоров'я є комплексно категорією, тобто забезпечення права на його охорону має включати поряд із фізичною, психічну (ментальну) та соціальну складові.

Щодо стану забезпечення права на охорону здоров'я для окремих категорій населення (соціально незахищені верстви, тимчасово переміщені особи, особи з інвалідністю тощо) або при виникненні надзвичайних природних явищ (епідемія, стихійне лихо, техногенна катастрофа тощо), то ситуація є неприємною. Так Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» від 14.11.2017 № 2206-VIII містить правові, економічні та організаційні засади і напрями регулювання розвитку охорони здоров'я в сільській місцевості для забезпечення гарантій рівного доступу громадян до якісного та ефективного медичного обслуговування [20]. Водночас наразі відсутні спеціальні нормативно-правові акти, які б містили гарантії реалізації права на охорону здоров'я учасниками адміністративного і кримінального провадження, внутрішньо переміщеними особами, іншими соціально вразливими категоріями. У цьому аспекті заслуговують на увагу дослідження вітчизняних учених, зокрема щодо забезпечення права на медичну допомогу затриманих (які тримаються під вартою) осіб у кримінальному процесуальному законодавстві [21]. Однак вагомих наукових доробок і досі не знайшов підтримки на рівні законодавчих ініціатив Верховної Ради України, а отже, право на охорону здоров'я в Україні не можна вважати загальнодоступним.

Стосовно діяльності НСЗУ, то її адміністративно-правовий статус викликає чимало суперечок. Будучи організованим, як служба [22], цей центральний орган виконавчої влади виконує функції посередника між державою, яка надає кошти з державного бюджету, передбачені на охорону здоров'я та медичними закладами, що

надають відповідні послуги пацієнтам. Таким чином, акцент у діяльності цієї служби та характер її завдань мають бути переглянуті в бік захисту прав пацієнтів на організацію належної охорони здоров'я. Приміром, це може стосуватися підтримання високої соціальної активності пацієнтів усіх вікових категорій в Україні.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати про наявність певного дисонансу між змістом права на охорону здоров'я, гарантованого Конституцією України, та засобами реалізації цього права, представлених адміністративно-правовими нормами. Адміністративно-правові засоби забезпечення права на охорону здоров'я в Україні зосереджені переважно на гарантуванні рівного доступу до медичної допомоги на всіх рівнях (медичних гарантіях). Водночас система швидкої допомоги, електронна медицина та трансплантація досі не забезпечені відповідним правовим підґрунтям, яке мало б створити основу для їх перезавантаження у повному обсязі. Таким чином, не можна вести мову про ефективність і належну можливість реалізації права на охорону здоров'я окремими пацієнтами, що належать до соціально вразливих категорій. Сучасне розуміння права на охорону здоров'я визначає його як комплексну категорію (фізична, психічна та соціальна складові), але головний акцент у медичній реформі зроблено саме на охороні фізичного здоров'я людини, тоді як інші складові досліджуваного права недостатньо забезпечені адміністративно-правовими засобами. Особливостями таких засобів можна також вважати їх превентивний характер, адже пріоритет полягає в запобіганні та своєчасному виявленні захворювань, а не в довготривалому чи навіть примусовому лікуванні. Так і за рівнями медичної допомоги, найбільш пріоритетною залишається первинна ланка медичної допомоги.

Перспективним напрямом для подальших наукових досліджень є питання нормативно-правового забезпечення ментального здоров'я людини та підтримки її соціальної активності публічно-правовими засобами.

Використані джерела:

1. Індекс здоров'я. Україна URL:<http://health-index.com.ua/>.
2. Козаченко О. Україна посіла 93 місце в Глобальному індексі здоров'я Bloomberg. Ми «вирости» на шість позицій. URL:<https://thebabel.com.ua/news/26338-bloomberg-orublikuvav-globalniy-indeks-zdorov-ya-ukrajina-na-93-misci>.
3. Логвиненко Б. О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика. Монографія. Київ: «МП Леся», 2017. 344 с.
4. Сарибасєва Г. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я: теоретико-правові засади систематизації нормативно-правових актів. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя. 2019. 477 с.
5. Руснак Л. М. Адміністративно-правове забезпечення права на охорону здоров'я в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2016. 22 с.
6. V. Teremetskyi, E. Dmytrenko, O. Pletnov, S. Grynenko, Ye. Kovalenko Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News* No 5 (302) 2020. p. 160-167 с.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України від 26.01.1993. № 4, Ст. 19.*
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30, Ст. 141.*

9. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я: навч. посіб. Б. О. Логвиненко, Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. 106 с.

10. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я ВООЗ: Міжнародний документ від 22.07.1946. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599/print.

11. Березовська І. Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 18 с.

12. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів. 2007. 19 с.

13. Кутерга М. В. Поняття й сутність адміністративно-правових засобів забезпечення дорожнього руху. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. № 29. Ч. 2. Т. 2. С. 63-66.

14. Куций А. О. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у податкових правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса. 2004. 19 с.

15. Небрат О. О., Яценко В. П. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності Національної поліції. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 5. С. 93-99.

16. Коли і яким чином в Україні запроцес обов'язкове медичне страхування? URL:<https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/21/241715/>.

17. Діденко В., Любченко Л., Коргун Ю. Де юре. Як отримати психіатричну допомогу без порушення прав пацієнтів. URL: <https://arcua.org/psixeya/vipuski/de-yure-yak-otrimati-psixiatrichnu-dopomogu-bez-porushennya-prav-pacientiv.html>.

18. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 31.

19. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України від 12.05.2000*. № 19. Ст. 143.

20. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. *Відомості Верховної Ради України від 02.02.2018*. № 5. Ст. 32.

21. Теремецький В. И., Чмелюк В. В., Мацюк В. Я., Галаган В. И., Удовенко Ж. В. Проблема обеспечения права на медицинскую помощь задержанного (содержащегося под стражей) лица в уголовном процессуальном законодательстве: опыт Украины и зарубежных стран. *Georgian Medical News*. № 11 (296). 2019. С. 154-159.

22. Про утворення Національної служби здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1101. *Офіційний вісник України*. 2018. № 15. Ст. 507.

References:

1. Indeks zdravotia. Ukraina. N. d. N. p. URL:<http://health-index.com.ua/>. [in Ukrainian].
2. Kozachenko, O. Ukraina posila 93 mistse v Hlobalnomu indeksu zdravotia Bloomberg. My «vyrosly» na shist pozytsii. N. d. N. p. URL:<https://thebabel.com.ua/news/26338-bloomberg-opublikuvav-globalniy-indeks-zdorov-ya-ukrajina-na-93-misci>. [in Ukrainian].
3. Lohvynenko, B. O. (2017) Publichne administruvannya sferoiu okhorony zdravotia v Ukraini: teoriia i praktyka. Monohrafiia. Kyiv: «MP Lesia». [in Ukrainian].
4. Sarybaieva, H. M. (2019) Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi okhorony zdravotia: teoretyko-pravovi zasady systematyzatsii normatyvno-pravovykh aktiv. dys. *Candidat's thesis*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
5. Rusnak, L. M. (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennia prava na okhoronu zdravotia v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Teremetskyi, V., Dmytrenko, E., Pletnov O., Grynenko, S., Kovalenko, Ye. (2020) Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News*, 5 (302), 160-167. [in English].

7. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verhovna Rada Ukraine*, art. 19. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy-Bulletin of the Verhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

9. Provadhzhennia v spravakh pro administratyvni pravoporushennia u sferi okhorony zdorovia: navch. posib. B. O. Lohvynenko. (2020) Dnipro: Vydavets Bila K.O. [in Ukrainian].

10. Statut (Konstytutsiia) Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia VOOZ: Mizhnarodnyi dokument vid 22.07.1946. (1946) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599/print [in Russian].

11. Berezovska, I. R. (2012) Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Raksha, N. S. (2007) Administratyvno-pravove zabezpechennia prava hromadian na osvitu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

13. Kuterha, M. V. (2014) Poniattia i sutnist administratyvno-pravovykh zasobiv zabezpechennia dorozhnogo rukhu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo - Bulletin Ushhorod National University. Law series*, 29, part 2, vol. 2, 63-66. [in Ukrainian].

14. Kutsyi, A. O. (2004) Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia prav fizychnykh osib u podatkovykh pravovidnosynakh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

15. Nebrat, O. O., Yatsenko, V. P. (2017) Administratyvno-pravovy mekhanizm zabezpechennia prav i svobod liudyny v diialnosti Natsionalnoi politsii. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Verkhovenstvo prava» - Rule of Law International Scientific Journal*, 5, 93-99. [in Ukrainian].

16. Koly i yakym chynom v Ukraini zapratsuiue обов'язкове медичне страхування? N. d. N. p. URL: <https://lifepravda.com.ua/columns/2020/07/21/241715/>. [in Ukrainian].

17. Didenko, V., Liubchenko, L., Korhun, Yu. De yure. Yak otrymaty psykhiatrychnu dopomogu bez porushennia prav patsientiv. N. d. N. p. URL:<https://arcua.org/psixeya/vipuski/de-yure-yak-otrimati-psykiatrichnu-dopomogu-bez-porushennya-prav-pacientiv.html>. [in Ukrainian].

18. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19.10.2017 № 2168-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verhovna Rada of Ukraine*, 5, art. 31. [in Ukrainian].

19. Pro psykhiatrychnu dopomogu: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 № 1489-III. (2000) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verhovna Rada of Ukraine*, 19, art. 143. [in Ukrainian].

20. Pro pidvyshchennia dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannia u silskii mistsevosti: Zakon Ukrainy vid 14.11.2017 № 2206-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verhovna Rada of Ukraine*, 5, art. 32. [in Ukrainian].

21. Teremetskyi, V. Y., Chmeliuk, V. V., Matsiuk, V. Ya., Halahan, V. Y., Udovenko, Zh. V. (2019) Problema obespechennia prava na medytsynskuiu pomoshch zaderzhannoho (soderzhashchehosia pod strazhet) lytsa v uholovnom protsessualnom zakonodatelstve: opyt Ukrainy i zarubezhnykh stran. *Georgian Medical News*, 11 (296), 154-159. [in Russian].

22. Pro utvorennia Natsionalnoi sluzhby zdorovia Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 № 1101. (2018) *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 15, art. 507. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020

Муляр Г. В.,
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
Академии труда, социальных отношений и туризма
(г. Киев, Украина)

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА ЗДРАВООХРАНЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫМИ СРЕДСТВАМИ

В статье проведен анализ современного понимания содержания права на здравоохранение и административно-правовых средств его обеспечения. Обращено внимание на полноту и эффективность обеспечения права на здравоохранение административно-правовыми средствами. Определено содержание права на здравоохранение и его универсальный (право каждого, а не только граждан) и комплексный (физическое, психическое и социальная составляющие) характер. Рассмотрены административно-правовые средства обеспечения права на здравоохранение в Украине. Поддержана позиция о условном разделении административно-правовых средств на регулятивные, превентивные и принудительные. Отмечен приоритет превентивных средств. Осуществлен анализ административно-правовых средств обеспечения права на здравоохранение на предмет полноты и эффективности. Сделан вывод о сосредоточении медицинской реформы, преимущественным образом, на обеспечении равного доступа к медицинской помощи на всех уровнях (медицинских гарантиях) и просчетах по отдельным составляющим, образующим право на здравоохранение.

Ключевые слова: здравоохранение, право на здравоохранение, медицинская реформа, правовые средства, медицинская помощь, законодательство.

Muliar H.,
Candidate of History, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Criminal Law, Process and Criminology,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism
(Kyiv, Ukraine)

SEPARATE ASPECTS OF ENSURING THE RIGHT TO HEALTHCARE BY ADMINISTRATIVE-LEGAL MEANS

The article analyzes the modern understanding of the content of the right to healthcare and administrative and legal means to ensure it. Attention is paid to the completeness and effectiveness of ensuring the right to health care by administrative means. The content of the right to health care and its universal (right of everyone, not only for citizens) and complex (physical, mental and social components) character are defined. An analysis of the administrative and legal means of ensuring the right to health care for completeness and efficiency shows that the legal norms of national legislation provide for the right to healthcare one-sidedly, reducing the latter, first of all, to human physical health. The administrative and legal means of ensuring the right to health care in Ukraine are considered. The position on conditional division of administrative and legal means into regulatory, preventive and coercive was supported. Emphasis is placed on the priority of preventive measures. An analysis of the administrative and legal means of ensuring the right to health care for completeness and efficiency. It is concluded that the focus of health care reform is mainly on ensuring equal access to health care at all levels (health guarantees) and gaps in certain components

that form the right to health care. In addition, the ambulance system, e-medicine and transplantation are still not provided with a proper legal basis, which should create a basis for their full reset. Thus, there is no question of the effectiveness and proper possibility of exercising the right to health care by individual patients belonging to socially vulnerable categories. A promising area for further research is the issue of regulatory and legal support of human mental health and support of its social activity by public law.

Keywords: healthcare, right to health care, medical reform, legal means, medical care, legislation.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.195-205
УДК342.951[615: 614.2]

О. С. Ховпун,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики Академії
праці, соціальних відносин і туризму
(м. Київ, Україна)
e-mail: khovpun3322@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-5753-966X>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ МЕДИЧНОЇ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено правовим засадам здійснення медичної і фармацевтичної діяльності в Україні. Визначені поняття медичної і фармацевтичної діяльності. Наведені законодавчі і підзаконні акти, які регулюють ліцензування цієї діяльності, правовий статус медичних і фармацевтичних працівників, закладів охорони здоров'я, фармацевтичних організацій, специфіку державного нагляду й державного управління у вказаних сферах суспільного життя.

З'ясовано, що спеціальними нормативно-правовими актами, які встановлюють особливості ліцензування медичної і фармацевтичної діяльності є відповідні Ліцензійні умови провадження кожного з видів такої діяльності. Вони закріплюють організаційні, технологічні та кадрові вимоги до закладів охорони здоров'я і фармацевтичних організацій. Визначено нормативні засади правового статусу медичних і фармацевтичних працівників. Акцентовано увагу на нормативній основі для притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

Ключові слова: правове регулювання, медична діяльність, фармацевтична діяльність, ліцензування, правовий статус.

Постановка проблеми. Належне правове регулювання будь-якого виду господарської діяльності є запорукою забезпечення дотримання прав і законних інтересів громадян під час надання певних послуг або виконання робіт. Ефективне правове регулювання медичної і фармацевтичної діяльності є засобом забезпечення прав пацієнта в закладах охорони здоров'я та прав споживача в аптеці.

Вважаємо, що визначення правових засад здійснення медичної і фармацевтичної діяльності дозволить встановити напрями подальшого вдосконалення законо-

давства, яке регулює цю сферу правовідносин. Саме тому вивчення специфіки правового регулювання медичної і фармацевтичної діяльності є актуальною темою наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємтя роботи слугувало широке використання правових джерел. Так нормативну основу дослідження склали чинне законодавство України у сфері медичної і фармацевтичної діяльності. Стосовно ж наукових доробок, то варто означити, що проблеми правового регулювання медичної та фармацевтичної діяльності періодично стають предметом наукових досліджень окремих учених. Зокрема, З. В. Загинеї та Л. І. Шмаль вивчали сутність медичної практики як дозволеного виду діяльності в антикорупційному законодавстві України [1, с. 51–66]. А. М. Коваль досліджувала правове регулювання отримання медичної допомоги та медичних послуг [2, с. 94–99]. С. В. Васильєв присвятив своє дослідження визначенню поняття «фармацевтична діяльність» [3, с. 14–20]. В. І. Теремецький (у співавторстві з іншими вченими) здійснив порівняльно-правове дослідження відповідальності у сфері охорони здоров'я в країнах ЄС та України, а також визначив шляхи вдосконалення національного законодавства [4]. Указані науковці характеризували правове регулювання у сфері охорони здоров'я та пропонували власні визначення поняття медичної діяльності та/або фармацевтичної діяльності. Водночас правове регулювання цих видів діяльності в умовах проведення нового етапу медичної реформи лише частково було предметом їхніх наукових досліджень. Саме тому дослідження особливостей адміністративно-правових засади здійснення медичної і фармацевтичної діяльності в Україні є важливим напрямом наукових досліджень і слугує вдосконаленню вітчизняних підходів до означеної діяльності.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у визначенні правових засад здійснення медичної і фармацевтичної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи правову основу медичної і фармацевтичної діяльності в Україні, необхідно навести визначення такої діяльності, які містяться в законодавчих актах та працях науковців.

Як передбачено в абз. 3 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична допомога – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку із хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також у зв'язку із вагітністю та пологами [5]. Отже, указаний законодавчий акт використовує поняття «медичне обслуговування» та «медична допомога», а не «медична діяльність».

Згідно з абз. 2 п. 4 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України (далі – Кабмін) від 02 березня 2016 року (далі – Ліцензійні умови медичної діяльності), господарська діяльність з медичної практики – вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами-підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії [6]. Зауважимо, що в цьому підзаконному акті використовується термін «медична практика», а не «медична діяльність». З. В. Загинеї стверджує, що медична практика характеризується такими істотними ознаками: а) наявність ліцензії на здійснення медичної практики; б) здійснення діяльності у сфері

охорони здоров'я, пов'язаної з наданням медичної допомоги та здійсненням медичного обслуговування; в) здійснення діяльності медичними працівниками як професіоналами або фахівцями [1, с. 63].

А. М. Коваль пропонує визначати медичну діяльність як проведення сукупності певних дій та застосування відповідних заходів уповноваженими суспільно-владними суб'єктами в організаційно-правовому порядку з метою забезпечення охорони здоров'я населення, підтримання його нормального життєдіяльного рівня, відновлення здоров'я особи, задоволення потреб людини в психологічній, психічній рівновазі, а також в естетично привабливому стані [2, с. 98]. Ураховуючи наведені вище визначення, для цілей нашого дослідження пропонуємо розуміти медичну діяльність як вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, яка провадиться закладами охорони здоров'я і фізичними особами-підприємцями та спрямована на профілактику, діагностику, лікування й реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологам.

Термін «фармацевтична діяльність» використовується в Основах законодавства України про охорону здоров'я, хоча його визначення не відсутнє в цьому законодавчому акті. Однак окремі науковці, досліджуючи правове регулювання обігу лікарських засобів, запропонували власне визначення. Так С. В. Васильєв визначає фармацевтичну діяльність як промислове виробництво лікарських засобів, виготовлення лікарських засобів в умовах аптеки, оптову та роздрібну торгівлю лікарськими засобами, їх зберігання, перевезення, вивезення за кордон України, ввезення до України, зберігання, перевезення, виготовлення лікарських препаратів [3, с. 19]. Окремі визначення промислового виробництва лікарських засобів, виготовлення лікарських засобів в умовах аптеки, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами закріплені в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів, затверджених постановою Кабміну від 30 листопада 2016 року. Вважаємо, що запропоноване С. В. Васильєвим визначення фармацевтичної діяльності цілком відповідає меті нашого дослідження.

Правову основу здійснення медичної і фармацевтичної діяльності складають законодавчі і підзаконні акти, які регулюють як загальні засади здійснення такої діяльності, так і специфіку її ліцензування, правовий статус закладів охорони здоров'я та фармацевтичних організацій, правовий статус медичних і фармацевтичних працівників, особливості здійснення державного нагляду у сфері медичної і фармацевтичної діяльності, специфіку державного управління у сфері охорони здоров'я.

Загальні засади здійснення медичної і фармацевтичної діяльності встановлені в Законі України «Про лікарські засоби», Основах законодавства України про охорону здоров'я, Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення». Зокрема, Закон України «Про лікарські засоби» встановлює специфіку створення, проведення клінічних і доклінічних випробувань, державної реєстрації, виробництва, реалізації, контролю якості, ввезення в Україну або вивезення з України лікарських засобів [7]. В Основах законодавства України про охорону здоров'я закріплені права та обов'язки громадян у сфері охорони здоров'я, правові основи надання медичної допомоги, організації системи охорони здоров'я, медичної і фармацевтичної діяльності [5]. У Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» передбачена програма медичних

гарантій та засоби забезпечення її реалізації, права та обов'язки пацієнта у сфері державних фінансових гарантій, контроль та відповідальність за дотримання законодавства у даній сфері [8]. Отже, указані законодавчі акти встановлюють основні принципи роботи медичної і фармацевтичної галузей.

Основу правового регулювання ліцензування медичної і фармацевтичної діяльності складають Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів, затверджені постановою Кабміну від 30 листопада 2016 року (далі – Ліцензійні умови фармацевтичної діяльності), та Ліцензійні умови медичної діяльності.

У Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» встановлено перелік видів діяльності, яка підлягає ліцензуванню, порядок оформлення і подання документів до органу ліцензування, порядок розгляду поданих документів і прийняття рішення про видачу ліцензії [9]. У Ліцензійні умовах фармацевтичної діяльності встановлено спеціальні організаційні, кадрові, технічні вимоги для отримання ліцензії на виробництво, виготовлення, оптової або роздрібною торгівлю лікарськими засобами [10]. Ліцензійні умови медичної діяльності передбачають спеціальні організаційні, кадрові і технологічні вимоги до закладів охорони здоров'я [6]. Отже, вказані законодавчі і підзаконні акти регулюють як загальні засади ліцензування господарської діяльності, так і специфіку ліцензування медичної і фармацевтичної діяльності. Особливості ліцензування полягають у наявності певних організаційних, технічних та кадрових вимог до кожного із видів діяльності.

Правовий статус закладів охорони здоров'я та фармацевтичних організацій визначено законодавчими та підзаконними актами. В абз. 2 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплено поняття закладу охорони здоров'я. У ст. 16 Основ встановлено форми власності, організаційно-правові форми та вимоги до керівника закладу охорони здоров'я [5]. Перелік закладів охорони здоров'я передбачено наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я в закладах охорони здоров'я» від 12 листопада 2002 року. У цьому наказі перелічені такі заклади охорони здоров'я, як госпіталі, лікарні, лікувально-діагностичні центри, медичні центри, перинатальні центри, пологові будинки, диспансери, центри реабілітації та профілактичні центри [11]. Правовий статус аптек, аптечних пунктів, аптечних кіосків, аптечних складів, виробників та імпортерів лікарських засобів встановлений у Ліцензійних умовах фармацевтичної діяльності. Цей підзаконний акт передбачає вимоги до обладнання, площі приміщень та персоналу названих фармацевтичних організацій [9]. Отже, особливості правового статусу як закладів охорони здоров'я, так і фармацевтичних організацій закріплені у відповідних підзаконних актах. Ці особливості полягають у спеціальних вимогах до їх обладнання, приміщень та персоналу.

Правовий статус медичних і фармацевтичних працівників встановлено в розділі X Основ законодавства України про охорону здоров'я. Цей розділ визначає по-

рядок підготовки і перепідготовки медичних і фармацевтичних працівників, їх професійні права та обов'язки, правові обмеження, встановлені під час здійснення ними професійної діяльності [5]. Перелік лікарських посад у закладі охорони здоров'я та Перелік провізорських посад у закладі охорони здоров'я затверджені наказом МОЗ України від 28 жовтня 2002 року. Цей наказ визначає ті посади, які існують в закладі охорони здоров'я і на яких можуть працювати особи з медичною або фармацевтичною освітою [12].

Медичні та фармацевтичні працівники можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх професійних обов'язків, внаслідок чого було завдано шкоду пацієнту. Серед статей КК України, що передбачають відповідальність медичних або фармацевтичних працівників, варто назвати такі:

- ст. 131 КК України – «Неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несутлінного ставлення до них, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невеличкової інфекційної хвороби»;
- ст. 139 КК України – «Ненадання допомоги хворому медичним працівником»;
- ст. 140 КК України – «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»;
- ст. 141 КК України – «Порушення прав пацієнта» [13].

Таким чином, правовий статус медичного і фармацевтичного працівника характеризується як особливими професійними правами й обов'язками, так і специфічними підставами для притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

Правову основу здійснення державного нагляду у сфері медичної і фармацевтичної діяльності складають Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який регулює загальні підстави та порядок здійснення державного нагляду в будь-якій галузі економіки щодо будь-якої організації. Особливості правового регулювання державного нагляду у сфері медичної діяльності встановлюються такими підзаконними актами, як:

- 1) Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) МОЗ України, затверджені постановою Кабміну від 18 грудня 2018 року № 1163 [14];
- 2) Порядок контролю якості медичної допомоги, затверджений наказом МОЗ України від 28 вересня 2012 року № 752 [15];
- 3) Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження певних видів господарської діяльності в галузі охорони здоров'я, що ліцензуються, затверджений наказом МОЗ України від 10 лютого 2011 року [16].

Специфіка правового регулювання державного нагляду у сфері фармацевтичної діяльності закріплена в таких підзаконних актах, як:

- 1) Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами, затверджений наказом МОЗ України від 31 жовтня 2011 р. [17];
- 2) Порядок контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібною торгівлі, затверджений наказом МОЗ України від 26 листопада 2014 р. [18];

3) Порядок відбору зразків лікарських засобів для лабораторного аналізу під час здійснення державного контролю якості таких засобів, затверджений постановою Кабміну від 3 лютого 2010 р. [19].

Отже, існує низка підзаконних актів Кабміну та МОЗ України, які регулюють специфіку здійснення державного нагляду у сфері медичної та фармацевтичної діяльності. Вони встановлюють особливості здійснення працівниками контролюючих органів заходів державного нагляду у сфері медичної та фармацевтичної діяльності.

Низка законодавчих і підзаконних актів складають правову основу державного управління у сфері охорони здоров'я. Зокрема, у ст. 15 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначено органи державної влади, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я [5]. Правовий статус, компетенцію і повноваження МОЗ України визначено у відповідному Положенні, затвердженому постановою Кабміну від 25 березня 2015 року. Повноваження місцевих адміністрацій у галузі охорони здоров'я встановлені у ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Передбачено, що місцева державна адміністрація вживає заходів до збереження мережі закладів охорони здоров'я, запобігання інфекційним захворюванням, епідеміям, епізоотіям та їх ліквідації; організовує роботу медичних закладів по наданню допомоги населенню [20]. Згідно зі ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування», до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить управління закладами охорони здоров'я, забезпечення в межах наданих повноважень доступності й безоплатності медичного обслуговування на відповідній території, забезпечення розвитку всіх видів медичного обслуговування [21].

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що медичну діяльність варто визначати як вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, яка провадиться закладами охорони здоров'я і фізичними особами-підприємцями, та спрямована на профілактику, діагностику, лікування й реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. Сутність фармацевтичної діяльності варто розуміти як промислове виробництво лікарських засобів, виготовлення лікарських засобів в умовах аптеки, оптову та роздрібну торгівлю лікарськими засобами, їх зберігання, перевезення, вивезення за кордон України, ввезення до України, зберігання, перевезення, виготовлення лікарських препаратів.

Правову основу медичної і фармацевтичної діяльності складають законодавчі акти та підзаконні акти Кабміну і МОЗ України. За предметом правового регулювання ці законодавчі та підзаконні акти можна поділити на такі групи: 1) встановлюють загальні засади здійснення медичної і фармацевтичної діяльності; 2) закріплюють порядок ліцензування медичної і фармацевтичної діяльності; 3) передбачають правовий статус закладів охорони здоров'я та фармацевтичних організацій; 4) визначають правовий статус медичних і фармацевтичних працівників; 5) закріплюють особливості здійснення державного нагляду у сфері медичної і фармацевтичної діяльності; 6) встановлюють специфіку державного управління у сфері охорони здоров'я.

Вбачається, що перспективним напрямком подальших наукових досліджень є вивчення і запозичення позитивного зарубіжного досвіду адміністративно-правових засад здійснення медичної і фармацевтичної діяльності з метою його подальшої

інтеграції в законодавство України. Це сприятиме покращенню системи законодавства, що регулює вітчизняну медичну і фармацевтичну діяльність.

Використані джерела:

1. Загинеї З. В., Шмаль Л. І. Медична практика як дозволений вид діяльності в антикорупційному законодавстві України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 51–66.
2. Коваль А. М. Щодо питання про правове регулювання отримання медичної допомоги та медичних послуг. *Вісник прокуратури*. 2010. № 1(103). С. 94–99.
3. Васильєв С. В. Законодавче закріплення поняття «фармацевтична діяльність» як передумова підвищення ефективності державного управління у сфері обігу лікарських засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 14–20.
4. Teremetskiy V. I., Dmytrenko E. S., Burya L. V., Grynenko S. O., Kovalenko E. V. Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News* № 5 (302) 2020. P. 160–167.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
6. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
7. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>. (дата звернення: 15.08.2020).
9. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів): постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-п#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
11. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичного освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я з у закладах охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.11.2002 № 385. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
12. Про затвердження переліку провізорських посад з у закладах охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.11.2002 № 385. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).
14. Про затвердження Критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з медичної практики і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1163. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-п#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

15. Про затвердження Порядку контролю якості медичної допомоги: наказ МОЗ України від 28.09.2012 № 752. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

16. Про затвердження Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження певних видів господарської діяльності в галузі охорони здоров'я, що ліцензуються: наказ МОЗ України від 10.02.2011 № 80. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0634-11#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

17. Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.10.2011 № 724 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-11#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

18. Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібною торгівлі: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.09.2014 № 677. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1515-14#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

19. Деякі питання державного контролю якості лікарських засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 № 260. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2010-p#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

20. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

21. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text>. (дата звернення: 25.08.2020).

References:

1. Zahynei, Z. V., Shmal, L. I. (2017). Medychna praktyka yak dozvolenyi vyd diialnosti v antykoruptsiynomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy-Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 2, 51–66. [in Ukrainian].

2. Koval, A. M. (2010). Shchodo pytannia pro pravove rehuliuвання otrymannia medychnoi dopomohy ta medychnykh posluh. *Visnyk prokuratury- Bulletin of the prosecutor's office*, 1(103), 94–99. [in Ukrainian].

3. Vasyliiev, S. V. (2011). Zakonodavche zakriplennia poniattia «farmatsevychna diialnist» yak peredumova pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia u sferi obihlu likarskykh zasobiv. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4, 14–20. [in Ukrainian].

4. Teremetskyi, V. I., Dmytrenko, E. S., Burya, L. V., Grynenko, S. O., Kovalenko, E. V. (2020). Health Care Sector's Financial, Civil, Criminal and Administrative Liability in EU Member States and Ukraine: Results of Comparative Research. *Georgian Medical News*, 5 (302), 160–167. [in English].

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. (1992) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 № 285. (2016) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p#Text>. [in Ukrainian].

7. Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 04.04. Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 1996 № 123/96-ВР. (1996) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-vr#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19.10.2017 № 2168-VIII. 92017) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 № 222-VIII. (2015) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>. [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva likarskykh zasobiv, optovoi ta rozdrubnoi torhivli likarskymy zasobamy, importu likarskykh zasobiv (krim aktyvnykh farmatsevtichnykh inhrediiientiv): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.11.2016 № 929. (2016) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia perelikiv zakladiv okhorony zdorovia, likarskykh, provizorskykh posad, posad molodshykh spetsialistiv z farmatsevtichnoiu osvitoiu, posad profesionaliv u haluzi okhorony zdorovia ta posad fakhivtsiv u haluzi okhorony zdorovia z u zakladakh okhorony zdorovia: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 12.11.2002 № 385. (2002) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia pereliku provizorskykh posad z u zakladakh okhorony zdorovia: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 12.11.2002 № 385. (2002) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02#Text>. [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Kryteriiv, za yakymy otsiniuietsia stupin ryzyku vid provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky i vyznachaetsia periodychnist provedennia planovykh zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) Ministerstvom okhorony zdorovia Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2018 № 1163. (2018) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2018-#Text>. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku kontroliu yakosti medychnoi dopomohy: nakaz MOZ Ukrainy vid 28.09.2012 № 752. (2012) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text>. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku kontroliu za doderzhanniam litsenziinykh umov provadzhennia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti v haluzi okhorony zdorovia, shcho litsenzuietsia: nakaz MOZ Ukrainy vid 10.02.2011 № 80. (2011) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0634-11#Text>. in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Poriadku kontroliu za doderzhanniam Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva likarskykh zasobiv, optovoi, rozdrubnoi torhivli likarskymy zasobamy: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 31.10.2011 № 724. (2011) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-11#Text>. [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku kontroliu yakosti likarskykh zasobiv pid chas optovoi ta rozdrubnoi torhivli: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 29.09.2014 № 677. (2014) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1515-14#Text>. [in Ukrainian].

19. Deiaki pytannia derzhavnoho kontroliu yakosti likarskykh zasobiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.02.2010 № 260. (2010) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2010-#Text>. [in Ukrainian].

20. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 № 586-XIV. (1999) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. [in Ukrainian].

21. Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-BP. (1997) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.08.2020

Ховпун А. С.,

кандидат юридических наук, доцент, заведующий
кафедрой уголовного права, процесса и криминалистики
Академии труда, социальных отношений и туризма
(г. Киев, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена правовым основам осуществления медицинской и фармацевтической деятельности в Украине. Определены понятия медицинской и фармацевтической деятельности. Приведенные законодательные и подзаконные акты, регулирующие лицензирование этой деятельности, правовой статус медицинских и фармацевтических работников, учреждений здравоохранения, фармацевтических организаций, специфика государственного надзора и государственного управления в указанных сферах общественной жизни. Выяснено, что специальными нормативно-правовыми актами, которые устанавливают особенности лицензирования медицинской и фармацевтической деятельности, есть соответствующие Лицензионные условия осуществления каждого из видов такой деятельности. Они закрепляют организационные, технологические и кадровые требования к учреждениям здравоохранения и фармацевтических организаций. Определены нормативные основы правового статуса медицинских и фармацевтических работников. Акцентируется внимание на нормативной основе для привлечения к уголовной ответственности за ненадлежащее исполнение своих профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: правовое регулирование, медицинская деятельность, фармацевтическая деятельность, лицензирование, правовой статус.

Khovpun O.,

Ph.D in Law, Chair of the Department of Criminal Law, Process and
Criminology, Academy of Labour, Social Relations and Tourism
(Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF CARRYING OUT MEDICAL AND PHARMACEUTICAL ACTIVITY IN UKRAINE

The author of the article has proved that clear and high-quality normative regulation of any type of economic activity is the guarantee of ensuring the rights and legitimate interests of citizens while providing any services or performing works. Medical and pharmaceutical activities are no exception. Thus, the article is focused on establishing the legal principles of carrying out medical and pharmaceutical activities. The author of the article, based on the study of legislation and doctrinal developments of certain scholars, has clarified the concepts of medical and pharmaceutical activities; have determined the essential features that characterize medical practice.

The author of the article has studied the system of legislative and regulatory normative and legal acts regulating both the general principles of such activities and the specifics of its licensing, the legal status of health care institutions and pharmaceutical organizations, the legal status of medical and pharmaceutical employees, the peculiarities of carrying out state supervision in the field of medical and pharmaceutical activities, the specifics of public administration in the health care sector.

It has been clarified that the special regulatory acts that establish the specifics of licensing of medical and pharmaceutical activities are the relevant licensing conditions for each of these activities. They set organizational, technological and personnel requirements for healthcare institutions and pharmaceutical organizations.

The regulatory principles of the legal status of medical and pharmaceutical employees have been determined. The emphasis has been placed on the regulatory basis for criminal prosecution for improper performance of the professional duties.

It has been noted that legislative acts and bylaws of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine constitute the legal basis for medical and pharmaceutical activities. The author has offered to divide regulatory acts, which constitute the legal basis of medical and pharmaceutical activities, into groups according to the subject matter of legal regulation.

Keywords: legal regulation, medical activity, pharmaceutical activity, licensing, legal status.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.205-217

УДК 351

В. Л. Федоренко,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

директор Науково-дослідного центру

судової експертизи з питань інтелектуальної власності

Міністерства юстиції України

(м. Київ, Україна)

e-mail: fedorenko900@gmail.com.

 <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

М. В. Федоренко,

магістр Національної академії державного управління

при Президентові України,

слухач магістратури (відділення «Право»)

Академії Леона Козьмінського

(м. Варшава, Республіка Польща)

e-mail: lermont98@gmail.com.

 <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються та порівнюються системи управління державною службою в Україні та Республіці Польща, їх внутрішня побудова та суб'єктний склад, а також досліджуються особливості функціонування цих двох систем. Обґрунтовується, що під системою органів управління державною службою в Україні слід розуміти систему законодавчо визначених та ієрархічно упорядкованих суб'єктів державного управління із загальною (Кабінет Міністрів України) та спеціальною (центральної орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері державної служби; Комісія з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом) компетенцією, а також профільні х навчальних закладів (Національна академія державного управління при Президентові України й ін.) і наукових установ, та систему їх унормованих і взаємозумовлених функцій

і повноважень, які забезпечують формування, оновлення та функціонування корпусу державних службовців в Україні.

Аналізується місія центрів (шкіл, академій) для професійної підготовки, перегідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців в Україні та Польщі на прикладі Національної академії державного управління при Президентів України (НАДУ) та Державної школи адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (KSAP).

Ключові слова: публічна служба, державна служба, цивільна служба, управління державною службою, система управління державною службою.

Постановка проблеми. Державна служба має давні витоки й пов'язана з утвердженням та розвитком самої держави. Свого часу І. Гьєн писав, що «... держава існує не від природи, а організовується людьми; що вона не є ані фізичною річчю (напр., територія), ані простою спільнотою людей, але є множиною людей, пов'язаних єдиним правом, єдиною владою і єдиною територією в союз; держава є множиною у вигляді єдності. ... держава, як єдина корпорація, що включає своїх членів, має не приватно-правовий, а публічно-правовий характер. Це визначається, що основні повноваження держави є *повноваження на владу*» [6, с. 281].

Історія держав і державної влади є тривалою та різноманітною: від деспотії Стародавнього Сходу до приблизно 200 різноманітних за своєю політичною та управлінською природою сучасних держав світу. До Середньовіччя політична влада та державне управління були прерогативою одних і тих же суб'єктів – правителів, жерців і воєначальників. Останні правили й управляли одночасно; здійснювали добір і відбір своїх управлінців, з огляду на свій сакральньо-міфічний та релігійний світогляд і життєвий досвід.

За часів античності маємо приклади і утвердження меритократичних режимів. Зокрема, В. Старосільський у своїй праці «Теорія нації» (Відень, 1922 р.) писав, що Платон вважав за доцільне «*«мудрецьам» віддавати правління*. Заборона їм мати власне майно має забезпечити суспільство перед владою, яка могла б мати на оці матеріальні інтереси та підчиняти їх добро загалу. ... їх філософічно оснований світогляд – має дати запоруку, що вони не стануть цінити влади, панування для його самого» [23, с. 304]. Але окремі позитивні практики публічної служби за часів античності, навіть закріплені в т.зв. «Афінській конституції» та застосовані за часів правління легендарного стратега Перікла (462-429/8 рр.), який управляв при «*постійному схваленні найвищого органу, яким була в той час еклесія, що скликалася кілька разів на місяць, щоб розв'язувати найважливіші державні справи*» [5, с. 138], вирішували швидше питання демократичного управління, ніж забезпечення режиму державної служби у її сучасному розумінні.

Очевидно, що державна служба зароджується лише після появи сучасних держав у Середньовічній Європі та обґрунтування Т. Гобсом, Дж. Локом, Ж. Боденом й ін. мислителями засад державного суверенітету. Буржуазно-демократичні революції сприяли трансформації абсолютних монархій у конституційні держави [24, с. 13-29], у яких служба державі почала здійснюватися на професійній основі. Щодо цього А. Маллога зазначає: «Важливим етапом у генезисі державної служби як в Україні, так і за кордоном, стала трансформація доступу громадян до державної служби з привілеї аристократії та інших наближених до короля соціальних груп – у конституційне право, що забезпечує всім громадянам рівний доступ до професійної державної служби. Ця тра-

нформація відбулася під впливом доктрини конституціоналізму та практики втілення її основоположних цінностей (верховенство права, утвердження й захист прав людини, демократія, підконтрольність громадянам державної влади й ін.) у французьку Декларацію прав людини і громадянина (1879 р.), а в подальші роки й століття – у конституції та конституційні акти всіх держав світу» [10, с. 249].

Водночас трансформація державної служби із привілеями в право та її професіоналізація зумовили потребу у формуванні та реалізації державної кадрової політики та управлінні системою державної служби. У ХХ ст. усталілися основні централізовані системи управління державною службою в Європі та інших регіонах світу, які враховували поділ публічної служби на державну цивільну та державну військову, у тому числі парамілітарну службу.

Уже в другій половині минулого століття, із започаткуванням децентралізації місцевого самоврядування в Європі, утвердився ще один вид публічної служби – служба в органах місцевого самоврядування. Урешті, у ХХІ ст. зазнали диверсифікації й традиційні системи управління державною службою, чому сприяли: залучення до конкурсів на вакантні посади державної служби представників громадськості; прагнення держав забезпечити інституційну пам'ять державної служби і забезпечити належний правовий і соціальний захист державних службовців; поєднання кар'єрної державної служби із контрактною; універсалізація компетенцій державних службовців з аналогічними кадровими позиціями в місцевому самоврядуванні, бізнесі та NGO тощо.

Усі зазначені тренди трансформації системи управління державною службою знайшли своє відображення й в Україні. Нині вони примножились пошуком прийнятної моделі управління державною службою в умовах протидії коронавірусу COVID-19, а також масштабною політико-правовою кризою. Розв'язання відповідних проблем убачається можливим, і з-поміж іншого, і шляхом дослідження системи управління державною службою в Польщі, експерти якої брали активну роботу в розробці законодавства про державну службу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державної служби зберігає свою актуальність насамперед у конституційному та адміністративному праві, у державному управлінні та інших соціогуманітарних науках (історія держави і права, соціологія та ін.). На сьогодні дослідники проблем теорії та практики державної служби вивчають теорію та методологію дослідження публічної служби (М. Білинська [2], О. Васильєва [17], С. Хаджирадієва [18]); планування та прогнозування кадрової політики (Р. Войтович [3], А. Рачинський [20]); реформування публічної служби (О. Пухал [19], Є. Романенко [22]); механізмів утвердження та захисту конституційного права на доступ до державної служби та проходження державної служби в Україні (В. Карлова [3], А. Малюга [9, 10, 11]); участі громадськості у формуванні органів державної влади України (В. Нестерович [12]); лідерства, навчання та самоосвіти (Ю. Ковбасюк [7], Л. Пашко [7]); етики державної служби (Т. Василюк [16]); організаційно-правового забезпечення проходження державної служби в Україні та відповідальності державних службовців (С. Дубенко [4], Д. Неліпа [14]); інститут присяги державного службовця (В. Андрєєв [1]) та ін. Інститут державної служби порівнюється з аналогічними інститутами за кордоном, насамперед, у державах-учасниках ЄС, включаючи Польщу (Л. Мосора [13]).

Водночас, проблематика оптимізації діяльності системи органів управління державною службою в Україні, з урахуванням позитивного досвіду сусідніх держав, які входять до складу Європейського Союзу, зберігає на сьогодні свою актуальність і вимагає відповідних досліджень.

Формулювання цілей. *Загальна мета* статті полягає в аналізі, зіставленні та порівнянні сучасних систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща з метою виявлення шляхів і методів удосконалення вітчизняних механізмів реалізації державної кадрової політики.

Виклад основного матеріалу. Усталені в XXI ст. погляди на державну службу як спеціальний режим здійснення громадянами, наділеними відповідними компетенцією, функцій держави, або ж як про корпус державних службовців, що забезпечують правосуб'єктність держави, реалізацію її внутрішніх і зовнішніх функцій, дають найбільш загальні уявлення про цей важливий для суспільства інститут. Заразом, державна служба, як і будь-який ресурсомісткий інститут державного управління, вимагає свого раціонального та ефективного використання в інтересах народу та держави.

Як відомо, ст. 4 Закону України «Про державну службу» закріплює принцип ефективності, зміст якого тлумачиться як «раціональні і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики» [16]. Реалізація цього принципу передбачає забезпечення державою, у тісній взаємодії з громадянським суспільством і його інститутами, цілеспрямованого та системного управління у сфері формування, оновлення та функціонування корпусу державних службовців, тобто забезпечення державного управління у сфері державної служби.

З метою забезпечення більш тісної взаємодії з громадянським суспільством навколо переважної більшості органів державної влади створено консультативно-дорадчі органи, під якими в українській юридичній науці прийнято розуміти «колегіальні установи або органи, створені при органі публічної влади на постійній чи тимчасовій основі з метою забезпечення участі громадян в управлінні державними та суспільними справами шляхом проведення консультацій із громадськістю, попереднього обговорення питань, що належать до компетенції органу публічної влади, і здійснення громадського контролю за його діяльністю» [21, с. 143].

Державне управління у сфері державної служби здійснюється насамперед системною спеціально уповноважених суб'єктів державної влади і передбачає реалізацію ними комплексного владно-управлінського впливу на органи державної влади, їх посадових та службових осіб, з метою забезпечення кадрових селекційних, управлінських, контрольних та освітніх функцій для забезпечення формування, оновлення та функціонування високопрофесійного, патріотичного, етично-чутливого та нетерпимого до будь-яких проявів корупції корпусу державних службовців. Притім, слід зробити поправку на те, що патріотизм, як один із досить однозначних принципів державної служби в Україні, матиме різні інтерпретації в державах-учасниках ЄС, громадяни яких можуть претендувати на посади публічної служби в інших країнах Євросоюзу (Голландія, Німеччина та ін.).

Очевидно, що у XXI ст. держави, де в різних законодавчих і правозастосовних інтерпретаціях діє інститут державної служби, вимагають спеціалізованого управління корпусом державних службовців. Залишаючи поза межами цього дослідження парламенти, які здійснюють законодавче забезпечення режиму державної служби, подібно тому, як це уповноважена втілювати в життя, згідно з п. 12 ст. 92

Конституції України, Верховна Рада України, зауважимо, що безпосереднє управління державної служби забезпечують зазвичай органи виконавчої влади.

Зазначене, водночас, не виключає унормування державою особливих режимів регулювання державної служби. До прикладу, у Польщі діє Закон «Про закордонну службу» від 21 липня 2001 р., який визначає засади управління т.зв. «цивільною» (державною) службою в профільному міністерстві та в дипломатичному корпусі Республіки Польща за кордоном [26]. Подібні особливі режими для проходження державної служби встановлюються в Україні, згідно з ч. 4 ст. 5 Закону України «Про державну службу», для регулювання проходження державної служби в системі правосуддя [16]. Водночас, спеціальні режими проходження державної служби в органах законодавчої влади (для прикладу, парламентська служба в Австралії [11, с. 146-148]) або судової влади, не спростовує важливість функціонування системи органів управління державною службою. Ідеться про органи виконавчої влади зі спеціальною та загальною компетенцією, які формують та реалізують державну політику у сфері державної служби.

Системний аналіз Розділу III «Управління державною службою» Закону України «Про державну службу» [16] та застосування структурно-функціонального методу дослідження дозволяють виокремити два аспекти категорії «система управління державною службою»: а) структуру, тобто внутрішню побудову та б) функції управління державною службою.

З урахуванням нормативного змісту ст. 12 згаданого Закону про державну службу, під системою органів управління державною службою в Україні слід розуміти систему законодавчо визначених та ієрархічно упорядкованих суб'єктів державного управління із загальною (Кабінет Міністрів України) та спеціальною (центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби; Комісію з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом) компетенцією, а також профільних навчальних закладів (Національна академія державного управління при Президенті України і ін.) і наукових установ, та систему їх унормованих і взаємозумовлених функцій і повноважень, які забезпечують формування, оновлення та функціонування корпусу державних службовців в Україні.

У Польщі питання щодо системи управління державною службою регулюється Розділом 2 «Про організацію служби цивільної» Закону Республіки Польща «Про цивільну службу» від 21 листопада 2008 р., зі змінами від 2020 року [26]. Як засвідчує нормативний зміст польського законодавства, система основних суб'єктів управління цивільною (державною) службою в Польщі подібна до української та репрезентована:

- Головою Служби Цивільної (*Szef Służby Cywilnej*), який підпорядкований безпосередньо Голові Ради Міністрів Польщі, що «є керівником працівників урядової адміністрації» (п. 7 ст. 148 Конституції Польщі [8, с. 54]) і призначається і звільняється урядом, формує та реалізує державну кадрову політику та здійснює управління цивільною службою в Польщі;
- Радою Служби Цивільної (*Rada Służby Publicznej*) при Голові Ради Міністрів у складі 15 членів, як консультативно-дорадчий орган в справах, пов'язаних із підготовкою стратегії управління людськими ресурсами на цивільній службі, підготовки законопроектів і проектів інших нормативно-правових актів і програм у сфері цивільної

служби, бюджетних запитів для фінансування проходження цивільної служби, кваліфікаційних вимог для кандидатів на посади цивільної служби, а також питаннями етичної та дисциплінарної відповідальності державних службовців тощо. Забезпечення діяльності цієї Ради здійснює Канцелярія Голови Ради Міністрів Польщі;

- генеральним директором урядовим (*Dyrektor generalny urzędu*), посада якого утворюється в Канцелярії Ради Міністрів, міністерствах і урядових комітетах, центральних органах виконавчої влади і в урядах воєводств, а також в Управлінні з реєстрації лікарських засобів, медичних приладів і біологічних продуктів та Бюро лісового насінництва. Генеральний директор підпорядковується керівникові відповідного органу виконавчої влади. Посади генерального директора не створюються в Головній Комендатурі Поліції, Головній Комендатурі Державної пожежної служби і Комендатурі Прикордонної охорони;

- керівником департаменту чи відділу (*kierowniczym departamentem lub komórka*) в Канцелярії Ради Міністрів, міністерствах і урядових комітетах, центральних органах виконавчої влади і в урядах воєводств [26].

Іще однією проблемою функціонування системи управління державною службою в Україні є питання професійної підготовки, перепідготовки, спеціалізації і підвищення кваліфікації державних службовців. Причому, зауважимо, що в контексті нашого дослідження йдеться не про вищі навчальні заклади, які готують дипломованих фахівців у галузі публічного управління, а про спеціальні та значною мірою унікальні загальнонаціональні навчальні центри для державних службовців, зокрема вищій корпус державної служби (*Senior Civil Service*). Подібні центри успішно функціонують у низці держав Європейського Союзу. Це, до прикладу, одні з найдавніших у Європі – Національна школа адміністрації (*ENA*) у Франції (м. Страсбург, заснована в 1945 р. Ш. де Голлем); Федеральна академія державного управління при Міністерстві внутрішніх справ Німеччини; Державна школа адміністрації в Латвії та ін. Спеціальна підготовка в галузі публічного управління, набута в цих центрах (школах, академіях), як правило, гарантує не лише пріоритет при зайнятті вакантних посад державної служби, а й сприяє селекції вже згаданого *Senior Civil Service*.

Досліджуючи відповідну проблематику, Л. Мосора зазначає: «Не менш важливим моментом у формуванні корпусу державних службовців у Польщі є залучення випускників Національної школи публічного адміністрування до виконання посадових обов'язків на різних посадах в органах державної влади. Випускники школи автоматично приймаються на державну службу. Вони можуть вільно обирати посаду з числа тих, що передбачаються Прем'єр-міністром для випускників. Програма підготовки є міждисциплінарною» [13]. Цю позицію авторки підтверджує й нормативний зміст ч. 2 ст. 26 Закону Республіки Польща «Про цивільну службу» [26].

Аналогом Державної школи адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (*Krajowej Szkoły Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, KSAP*) в Польщі є Національна академія державного управління при Президентіві України (НАДУ), заснована в 1995 році. Водночас, слід уточнити, що НАДУ була таким спеціалізованим центром підготовки державних службовців в Україні. Як відомо, Указом Президента України від 05 листопада 2020 р. № 487 «Про впорядкування використання об'єктів державної власності, що перебувають в управлінні Державного управління справами», НАДУ передано до сфери управління Міністерства освіти і науки України [15]. Серед багатьох

причин такого рішення глави держави, на наш погляд, може бути й те, що Україна є парламентсько-президентською республікою й Президент України де-юре не є суб'єктом управління державною службою.

Таким чином, на сьогодні в Україні постала парадигма трансформації НАДУ, як національного центру професійної підготовки, перегідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців, яку при першому наближенні можна окреслити наступною формулою: «спеціальний загальнонаціональний навчальний центр для державних службовців при Уряді України *vs* вищий навчальний заклад, підпорядкований МОН України». Утім, в організаційно-правовому сенсі, реалізація обох із виокремлених моделей вимагає значної роботи та вибору, у першу чергу, уряду щодо утвердження в Україні централізованої *vs* децентралізованої, з широким залученням NGO, системи професійного навчання державних службовців.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, зауважимо, що українська та польська системи органів управління державною (цивільною) службою схожі, але не тотожні. Вони мають ієрархічну побудову та, по суті, утворюють управлінську вертикаль «кадрової влади».

Проаналізовані системи суб'єктів формування та реалізації державної кадрової політики і здійснення управління в системі державної (цивільної) служби в Україні та Польщі, у широкому значенні, репрезентовані а) парламентами, які на законодавчому рівні регулюють інститут державної служби, а також б) органами виконавчої влади загальної (уряд, голова уряду) та спеціальної компетенції (комісії з питань державної служби, спеціально уповноважені органи або посадові особи із питань регулювання державної служби; керівники державної служби (державні секретарі, генеральні директори; кадрові служби (департаменти) і відділи).

Заразом, на відміну від України, система управління державною службою в Польщі концентрована насамперед у Голови Ради Міністрів Республіки Польщі, при якому формується та працює Рада Служби Цивільної, та у Голови Служби Цивільної, який підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністрові. Натомість, в Україні центральним суб'єктом управління державної служби є Національне агентство України з питань державної служби, яке підпорядковане безпосередньо Кабінету Міністрів України і забезпечує діяльність Комісії з питань вищого корпусу державної служби. На наш погляд, польська модель, за якої центральним суб'єктом управління державної служби є Голова Служби Цивільної, може бути перспективною й для України, з огляду на усталеність правового управлінського статусу одноособового керівника державної служби, який призначається та звільняється урядом.

Також у Польщі маємо завершену та уніфіковану вертикаль «кадрової влади», коли генеральні директори урядові є очільниками цивільної служби в усій системі органів виконавчої влади – від Канцелярії Ради Міністрів Республіки Польща до центральних органів виконавчої влади і воєводств. Натомість в Україні державні секретарі діють у Секретаріаті Кабінету Міністрів України та міністерствах, тоді як керівниками державної служби в інших центральних органах виконавчої влади (державних службах, державних інспекціях, державних агентствах і ЦОВВ зв спеціальним статусом) є самі керівники цих ЦОВВ. Таким чином, зміна керівника ЦОВВ, як правило, несе докорінні зміни в кадровій політиці й управлінні державною службою у відомствах.

Важливим компонентом системи реалізації та формування державної кадрової політики та управління державною службою в Польщі є Державної школи адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (KSAP), випускники якої, завдяки набутій спеціальній професійній підготовці, мають переваги щодо обіймання вакантних посад цивільної служби. Натомість в Україні, після передачі до МОН України в листопаді 2020 року Національної академії державного управління при Президенті України (НАДУ), питання про суб'єкта (суб'єктів) забезпечення підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців вимагає свого конструктивного розв'язання.

Використані джерела:

1. Андреев В. О. Присяга державного службовця в Україні: процедурно-управлінський аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 5. С. 52-58.
2. Білинська М. М. Кадрова політика і державна служба [Текст]: конспект лекцій / М. М. Білинська, О. Л. Євменшкіна, І. Г. Сурай; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж. Каф. держ. упр. і менедж. Київ: НАДУ, 2012. 72 с.
3. Державна служба і кадрова політика: наук. розробка / [авт. кол.: Р. В. Войтович, В. В. Карлова, А. П. Рачинський та ін.]; за заг. ред. Р. В. Войтович. К.: НАДУ, 2015. 56 с.
4. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб.; за заг. ред. Н. Р. Нияжик. Київ: Ін Юре, 1999. 244 с.
5. Зейдлер Г.-Л. Політична думка стародавнього світу. Правові доктрини імперіалізму. Львів: Вид-во Львівського університету, 1959. 343 с.
6. Ильин И. А. Теория права и государства. Изд. 2-е, дополн. Под ред. и с биографическим очерком В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2008. 550 с.
7. Ковбасюк Ю. В., Гошовська В. А., Пашко Л. А. Керівництво та лідерство в системі державної служби: навчально-методичний посібник / Ю. В. Ковбасюк, В. А. Гошовська, Л. А. Пашко. Київ: НАДУ, 2011. 147 с.
8. Конституція Польської Республіки (з передмовою В. Шаповала). Київ: Москаленко О. М., 2018. 84 с.
9. Малюга А. Право громадян на державну службу в Україні: поняття, законодавче забезпечення, вимоги та обмеження до кандидатів // *Вісник НАДУ при Президенті України. (Серія «Державне управління»)*. 2018. № 1. С. 38-44.
10. Малюга А. В. Доступ до державної служби в Україні та Європі: від привілеї – до основоположного конституційного права // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1(7). С. 239-253.
11. Малюга А. В. Щодо особливостей парламентської служби в системі державної служби України: законотворчі аспекти // *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18 травня 2019 р.)* / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. Дніпро: «ЛПА ЛПД», 2019. С. 146-148.
12. Нестерович В. Ф. Законодавче регулювання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 11-18.
13. Мосора Л. С. Досвід організації державної служби в Польщі: орієнтири для України // *Державне управління: удосконалення та розвиток*. електронне наук. видання. 2018. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1201>.
14. Неліпа Д. В. Організаційно-правові засади державної служби в Україні [текст] Навч. посібн. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 368 с.

15. Про впорядкування використання об'єктів державної власності, що перебувають в управлінні Державного управління справами: Указ Президента України від 05 листопада 2020 р. № 487 / Офіційний веб-сайт Президента України. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/4872020-35517>.

16. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

17. Проблеми реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні: монограф / авт. кол.: Т. Е. Василевська, І. Г. Сурай, О. І. Васильєва та ін.; за заг. ред. Т. Е. Василевської. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.

18. Професіоналізація у сфері публічного управління: стан, проблеми, перспективи вирішення: Сучасний контент професійного розвитку менеджерів освіти в умовах реформування освітньої галузі: монографія / [Хаджирадєва С. К., Воронова С. В., Кравцова Н. Є. та ін.]; за заг. ред. С. К. Хаджирадєвої. Ч. II. Миколаїв: Ємельянова Т. В., 2017. 165 с.

19. Пухал О. Г., Тютюнник І. В. Теоретико-методологічні підходи визначення сутності поняття публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 93-97.

20. Рачинський А. П. Стратегічне управління персоналом в органах державної влади (теоретико-методологічний аналіз): монограф. Київ: НАДУ, 2009. 316 с.

21. Нестерович В. Ф. Поняття «консультативно-дорадчий орган» як категорія конституційного права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 138-145.

22. Романенко Є. О. Зміни в питаннях проходження державної служби // *Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні*: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 12 квітня 2018 р. Полтава: ПолтНТУ, 2018. С. 70-73.

23. Старосольський Володимир (1878-1942). Редактор. У. Старосольська. Переднє слово Я. Падоха / *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Том 210. Історично-філософська секція. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. 411 с.

24. Федоренко В. Л. Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3(9). С. 13-29.

25. O służbie zagranicznej: Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz. U. 2020 poz. 211) / *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. URL:<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000211/U/D20200211Lj.pdf>.

26. O służbie cywilnej: Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.) / *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. URL:<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000265/T/D20200265L.pd>.

References:

1. Andryeyev, V. O. (2018) Prisyaha derzhavnogo sluzhbovtstva v Ukraini: protsedurno-upravlins'kyi aspekt. *Aspekty publichnogo upravlinnya - Aspects of public administration*, 6 (5), 52-58. [in Ukrainian].

2. Bilyn'ska, M.M. (2012) Kadrova polityka i derzhavna sluzhba: konspekt lektsiyno M. M. Bilyn'ska, O. L. Yevmeshkina, I. H. Suray (Eds.) Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Upr. orh. fundam. ta pryklad. doslidzh., Kaf. derzh. upr. i menedzh. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

3. Derzhavna sluzhba i kadrova polityka: nauk. rozrobka (2015) R. V. Voytovych, V. V. Karlova, A. P. Rachyn'skyi (Eds.) et al.; R. V. Voytovych (Ed.) Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

4. Dubenko, S. D. (1999) Derzhavna sluzhba i derzhavni sluzhbovtvi v Ukraini: navch.-metod. posib. N. R. Nyzhnyk (Ed.). Kyiv: In Yure. [in Ukrainian].

5. Zeydler, H.-L. (1959) Politychna dumka starodavn'oho svitu. Pravovi doktryny imperializmu. L'viv: Vyd-vo L'viv'skoho universytetu. [in Ukrainian].

6. Yl'yn, Y.A. (2008) Teoryya prava y hosudarstva. Yzd. 2-e, dopoln. V.A. Tomsynov (Ed.). Moskva: Zertsalo. [in Russian].
7. Kovbasyuk, YU. V., Hoshovs'ka, V. A., Pashko, L. A. (2011) Kerivnytstvo ta liderstvo v systemi derzhavnoyi sluzhby: navchal'no-metodychnyy posibnyk. YU. V. Kovbasyuk, V. A. Hoshovs'ka, L. A. Pashko (Eds.) Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiya Pol's'koyi Respubliki (z peredmovoyu V. Shapovala) (2018). Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
9. Malyuha, A. (2018) Pravo hromadyan na derzhavnu sluzhbu v Ukrayini: ponyattya, zakonodavche zabezpechennya, vymohy ta обмеzhennya do kandydativ. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrayiny. (Seriya «Derzhavne upravlinnya»)* - NAPA Bulletin under the President of Ukraine. (Public Administration Series, 1, 38-44. [in Ukrainian].
10. Malyuha, A. V. (2020) Dostup do derzhavnoyi sluzhby v Ukrayini ta Yevropi: vid pryvileyi – do osnovopolozhnogo konstytutsiynogo prava. *Ekspert: paradylnyy yurydychnyykh nauk i derzhavnogo upravlinnya - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(7), 239-253. [in Ukrainian].
11. Malyuha, A. V. (2019) Shchodo osoblyvostey parlament's'koyi sluzhby v systemi derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny: zakonotvorchi aspekty. *Aktual'ni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrayiny v konteksti integratsiynyykh protsesiv: materialy IV-oyi Miznarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (Zaporizhzhya, 18 travnia 2019 r.) - Current issues of state and legal development of Ukraine in the context of integration processes: materials of the IV International Scientific and Practical Conference (Zaporozhye, May 18, 2019)*. S. K. Bostan, R. M. Maksakova, T. YE. Leonenko (Eds.). Dnipro: «LIRA LTD». [in Ukrainian].
12. Nesterovych, V. F. (2017) Zakonodavche rehulyuvannya uchasti hromads'kosti u formuvanni orhaniv derzhavnoyi vlady v Ukrayini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3, 11-18. [in Ukrainian].
13. Mosora, L. S. (2018) Dosvid orhanizatsiyi derzhavnoyi sluzhby v Pol'shchi: oriyentyry dlya Ukrayiny. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok: elektronne nauk. Vydannya - Public administration: improvement and development: electronic science. edition*, 3. URL:<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1201>. [in Ukrainian].
14. Nelipa, D. V. (2012) Orhanizatsiyno-pravovi zasady derzhavnoyi sluzhby v Ukrayini [tekst]. Navch. posibn. Kyiv: «Sentr uchbovoyi literatury». [in Ukrainian].
15. Pro vporyadkuvannya vykorystannya ob'yektiv derzhavnoyi vlasnosti, shcho перебувають в управлінні Derzhavnogo upravlinnya spravamy: Ukaz Prezidenta Ukrayiny vid 05 lystopada 2020 r. № 487. (2020) *Ofitsiyyny veb-sajt Prezidenta Ukrayiny*. N. p. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/4872020-35517>. [in Ukrainian].
16. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 10 hrudnya 2015 r. (2016) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 43. [in Ukrainian].
17. Problemy reformuvannya derzhavnoyi sluzhby ta sluzhby v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: monohraf (2018) T. E. Vasylevs'ka, I. H. Suray, O. I. Vasylyeva (Eds.) et al.; T. E. Vasylevs'ka (Ed.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
18. Profesionalizatsiya u sferi publichnogo upravlinnya: stan, problemy, perspektyvy vyrishennya: Suchasnyy kontent profesiynoho rozvytku menedzheriv osvity v umovakh reformuvannya osvith'oi haluzi: monohrafiya (2017) Khadzhyradyeva, S. K., Voronova, S. V., Kravtsova, N. YE. (Eds.) et al.; S. K. Khadzhyradyeva (Ed.). Part. II. Mykolayiv: Yemel'yanova T. V. [in Ukrainian].
19. Pukhkal, O. H., Tyutyunnyk, I. V. (2015) Teoretyko-metodolohichni pidkhody vyznachennya sutnosti ponyattya publichnogo upravlinnya. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 18, 93-97. [in Ukrainian].
20. Rachyns'kyi, A. P. (2009) Stratehichne upravlinnya personalom v orhanakh derzhavnoyi vlady (teoretyko-metodolohichnyy analiz): monohraf. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

21. Nesterovych, V. F. (2017) Ponyattya «konsul'tatyvno-doradchyy orhan» yak katehoriya konstytutsiynoho prava. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1, 138-145. [in Ukrainian].

22. Romanenko, YE. O. (2018) Zminy v pytanniyakh prokhozheniya derzhavnoyi sluzhby. *Orhanizatsiyno-pravovi aspekty publichnoho upravlinnya v Ukraini: Materialy V Vseukrajynskoyi naukovopraktychnoyi Internet-konferentsiyi, 12 koitnya 2018 r. - Organizational and legal aspects of public administration in Ukraine: Proceedings of the V All-Ukrainian scientific-practical Internet conference, April 12, 2018*. PoltNTU. [in Ukrainian].

23. Starosol's'kyi Volodymyr (1878-1942). U. Starosol's'ka (Ed.). Perednye slovo YA. Padokha (1991) *Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka - Notes of the Scientific Society, Shevchenko* Vol 210. Istorychno-filosofichna sektsiya. N'yu-York-Paryzh-Sidney-Toronto. [in Ukrainian].

24. Fedorenko, V. L. (2020) Konstytutsiya ta konstytutsiyna derzhava: pytannya teorii ta praktyky. *Ekspert: paradylmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3(9), 13-29. [in Ukrainian].

25. O sluzhbie zagranicznej: Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz. U. 2020 poz. 211) *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej - Sejm of the Polish Commonwealth*. N. p. URL:<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000211/U>. [in Polish].

26. O sluzhbie cywilnej: Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.) *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej - Sejm of the Polish Commonwealth*. N. p. URL:<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000265/T/D20200265L.pdf>. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2020

Федоренко В. Л.,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, директор
Научно-исследовательского центра судебной экспертизы
по вопросам интеллектуальной собственности
Министерства юстиции Украины
(г. Киев, Украина)

Федоренко М. В.,

магистр Национальной академии
государственного управления при Президенте Украины,
слушатель магистратуры (отделение «Право»)
Академии Леона Козьминского
(г. Варшава, Польша)

СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ В УКРАИНЕ И ПОЛЬШЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье анализируются и сравниваются системы управления государственной службой в Украине и Республике Польша, их внутреннее устройство и субъектный состав, а также исследуются особенности функционирования этих двух систем. Обосновывается, что под системой органов управления государственной службой в Украине следует понимать систему законодательно определенных и иерархически упорядоченных субъектов государственного управления по общей (Кабинет Министров Украины) и специальной (центральный орган

исполнительной власти, обеспечивающий формирование и реализует государственную политику в сфере государственной службы; комиссию по вопросам высшего корпуса государственной службы и соответствующие конкурсные комиссии; руководителей государственной службы; службы управления персоналом) компетенцией, а также профильных учебных заведений (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины и др.) и научных учреждений, и систему их нормированных и взаимообусловлены функций и полномочий, которые обеспечивают формирование, обновление и функционирование корпуса государственных служащих в Украине.

Анализируется миссия центров (школ, академий) для профессиональной подготовки, переподготовки, специализации и повышения квалификации государственных служащих в Украине и Польше на примере Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (НАГУ) и Государственной школы администрации публичной им. Президента Республики Польской Леха Качиньского (KSAP).

Ключевые слова: публичная служба, государственная служба, гражданская служба, управление государственной службой, система управления государственной службой.

Fedorenko V.,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Director of the Research Center for Forensic Examination
on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Fedorenko M.,

Master of the National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine
Master's Listener (Law Department)
Leon Kozminski Academy
(Warsaw, the Republic of Poland)

CIVIL SERVICE MANAGEMENT SYSTEMS IN UKRAINE AND POLAND: COMPARATIVE LEGAL ASPECT

The article analyzes and compares the civil service management systems in Ukraine and the Republic of Poland, their internal structure and subject composition, as well as examines the features of the functioning of these two systems.

It is substantiated that the system of civil service management bodies in Ukraine should be understood as a system of legally defined and hierarchically organized subjects of public administration with general (Cabinet of Ministers of Ukraine) and special (central executive body that ensures the formation and implementation of public policy in the civil service; Commission on Senior Civil Service and relevant competition commissions; heads of civil service; personnel management services) competence, as well as specialized educational institutions (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, etc.) and scientific institutions, and the system of their standardized and interdependent functions and powers that ensure the formation, renewal and functioning of the corps of civil servants in Ukraine.

The mission of centers (schools, academies) for professional training, retraining, specialization and advanced training of civil servants in Ukraine and Poland is analyzed on the example of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (NAPA) and

the State School of Public Administration. President of the Republic of Poland Lech Kaczynski (KSAP).

Summarizing the results of the study, we note that the Ukrainian and Polish systems of government (civil) service are similar, but not identical. They have a hierarchical structure and, in fact, form the management vertical of "personnel power".

Keywords: public service, civil service, civil service, civil service management, civil service management system.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.91.218-225
УДК 347.121.2

З. І. Книш,
юрисконсульт ТзОВ «Західелектромаонтаж»
(м. Луцьк, Україна)
e-mail: knyszoryana@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-6548-3301>

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК КАТЕГОРІАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена визначенню права власності внутрішньо переміщених осіб як правової категорії. Наголошено, що право власності внутрішньо переміщених осіб потребує не лише юридичного визнання, а й повернення фактичного володіння. Окреслено зв'язок міграції та внутрішнього переміщення. Зазначено, що міграційні процеси, зокрема внутрішні переміщення, завжди пов'язані або із залишенням об'єкта власності, зокрема нерухомого майна, або з укладанням невіддільних за ціною правочинів щодо рухомого майна з метою облаштування на новому місці. З'ясовано, що перед внутрішньо переміщеними особами постають такі проблеми щодо власності: знищення, пошкодження об'єктів власності; зайняття власності іншими особами; знищення документації на об'єкти власності; вселення в житло третіх осіб; грабїж або розкрадання власності. Указано, що, незважаючи на законну можливість внутрішньо переміщених осіб вимагати відшкодування вартості пошкодженої власності, це питання й досі залишається законодавчо неврегульованим. Наголошено, що юрисдикція України не поширюється на окремі окуповані території України, тому скласти акт обстеження пошкодженого об'єкта, як правило, неможливо. Визначено особливості права власності внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, право власності, володіння, об'єкт власності, міграція, тероризм, переміщення.

Постановка проблеми. З 2014 року в українському праві з'явився новий напрям наукових досліджень та правового регулювання – визнання, здійснення, захист прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Це стало наслідком внутрішнього переміщення громадян України, які намагалися знайти безпечний притулок від збройної агресії. У результаті переїзду на нове місце життя ці особи опинились у стані вимушеного позбавлення власності на житло, землю, рухоме майно, роботи, місця навчання. Згодом залишене майно стало отримувати природне пошкодження, або було зруйновано внаслідок бойових дій, або неправомірно привласнено учасниками збройного конфлікту чи іншими особами. Наразі ВПО фактично не можуть вплинути чи припинити будь-які неправомірні дії щодо їх власності, навіть незважаючи на те, що їх юридичний титул власності не припинився. Тобто виникає ситуація щодо розмежування юридичного та фактичного володіння річчю. Наведене положення не враховується чинним законодавством у сфері речового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення прав ВПО присвячені роботи О. М. Балакіревої [1], О. В. Балуєвої [2], О. А. Малиновської [3],

В. І. Михайловського [4], О. М. Соколова [5], В. І. Теремецького [6], О. О. Чуприна [2] та інших науковців. Незважаючи на проведені дослідження прав ВПО, окремого визначення права власності цих осіб так і не було сформовано, тому тематика права власності внутрішньо переміщених осіб є актуальною й потребує свого наукового опрацювання.

Формулювання цілей. Мета статті – визначити право власності внутрішньо переміщених осіб як самостійну категорію цивільного права. Для її опанування необхідно розв'язати такі завдання: сформулювати поняття права власності ВПО, охарактеризувати та виявити його особливості.

Виклад основного матеріалу. У багатьох країнах світу щодо ВПО виникають проблеми з визнанням і захистом права власності. Зокрема, з цим зіткнулися Грузія й Азербайджан [3, с. 154]. Проблематика права власності ВПО постала й перед Іраком. Так, згідно з даними Міграційного агентства ООН, у 2016 році до 90 % відповідачів у провінціях Ніневія, включаючи Мосул та Синджар, та 78 % відповідачів у провінціях Салах-ад-Дін повідомили про повне руйнування власності [7]. Проблеми стосовно права власності ВПО виникають як при внутрішньому переміщенні, так і при поверненні до постійного місця проживання в разі подолання збройного конфлікту, припинення військових дій [8, с. 255]. Повернення до власності може вимагати дії з визнання права власності або припинення протиправного користування об'єктом власності. Тому повернення не завжди може вважатися відновленням права власності. Право власності ВПО потребує не лише юридичного визнання, а й повернення фактичного володіння.

За своєю природою внутрішнє переміщення пов'язане з процесом міграції, з урахуванням того, що міграція є більш широкою категорією [4, с. 220]. Притому зростання чисельності ВПО є однією з характерних тенденцій розвитку сучасних міграційних процесів у світі, що обумовлено різними факторами економічного та політичного характеру [2, с. 22]. Зв'язок міграції та переміщення обумовлений тим, що міграцію слід розглядати як будь-яке переміщення в просторі, сукупність механічних, професійних і міжгалузевих переміщень, змін просторового положення мігрантів відносно територіально закріплених структур населення [9, с. 376]. Міграційні процеси, зокрема внутрішні переміщення, завжди пов'язані або із залишенням об'єкта власності, зокрема нерухомого майна, або з укладанням невилітних за ціною правовичинів щодо рухомого майна з метою облаштування на новому місці. Як у першому випадку, так і в другому може знадобитися відновлення власності.

Зауважимо, що проблемність позбавлення права власності ВПО полягає не лише у втраті майнових прав, майнового статусу особи, а і в тому, що це право має безпосередній зв'язок із правом на життя, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, адже без доступу до власності щодо житла, землі люди позбавляються джерел фізичної, соціальної безпеки, включаючи доступ до їжі, одягу, роботи, безпечного місця перебування. Крім того, відсутність власності може обмежувати цих осіб у доступі до кредитів, працевлаштуванні тощо, унаслідок чого ВПО часто опиняються в стані бідності, маргіналізації, залежності від інших осіб, а отже, у положенні дискримінації прав. Через те право власності ВПО є не лише категорією речового права, а більш широкою категорією прав людини, зокрема права на фізичне існування. Отже, право власності ВПО має особливості правового режиму, відповідно до цього, право власності ВПО може визнаватися самостійним різновидом власності.

Відмінність статусу ВПО від інших осіб полягає в тому, що ці особи зазнали примусового виселення, а з часом – переселення. Примусове переселення/виселення визначено в п. 5 Загального коментаря № 7 «Право на достатнє житло» (ч. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права) Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав [10]. Причому, практика примусового виселення є винятком, хоча й обумовлена об'єктивними фактами [5, с. 296]. Примус у виселенні чи позбавленні власності може бути допустимий лише при виправданій меті, яка визначена в законі; спрямовується на захист суспільних інтересів; здійснюється за законною процедурою попередження; справедливою компенсацією.

Узагальнюючи наведене, зауважимо, що переселення ВПО завжди пов'язане з примусом. Так ВПО не з власної волі опинились у стані примусового виселення та залишення власності. Переміщення призводить до припинення зв'язку між власником та об'єктом власності, який передбачає утримання майна, фактичне володіння та отримання від нього прибутку.

Слід зазначити, що внутрішнє переміщення є примусовим переселенням, яке відбувається поза волею особи задля врятування власного життя та життя рідних, і пов'язане із залишенням об'єктів власності. При примусовому переселенні перед державою постає проблема щодо влаштування захищеного простору ВПО, яке стосується: 1) їхніх прав; 2) відповідальності держави; 3) партнерства; 4) оцінки потреб; 5) урахування вікових, гендерних та інших соціально-демографічних відмінностей ВПО; 6) справедливості; 7) орієнтації на місцеву громаду; 8) взаємодії з ВПО; 9) умов для їхнього самозабезпечення [1, с. 8]. Україна спрямувала зусилля щодо забезпечення таких прав, як право на пенсійне забезпечення, освіту, працевлаштування, надання доступних кредитів. Водночас проблематика права власності ВПО все ще залишається невизначеною.

Базисом для регулювання відносин власності ВПО є міжнародне законодавство, адже в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не визначено засад забезпечення права власності ВПО [11]. Зокрема, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод визначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [12]. ЄСПЛ зазначає, що наведені норми не є непов'язаними за своєю суттю [13]. Притому обмеження права власності, на думку Європейського суду, повинні розглядатися виключно на підставі загального принципу, що кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном, а не крізь призму обмежень права власності [14, с. 163]. Аналізуючи наведене, доцільно визначити, що право на мирне користування власністю включає право на володіння, придбання, управління майном та користування ним без дискримінації. Саме це право ВПО перебуває в стані обмеження. Фактичні обставини життя позбавляють їх вільно володіти своєю власністю. Це є однією з особливостей правового режиму власності ВПО.

За загальним правилом, перед ВПО постають такі проблеми стосовно власності: знищення, пошкодження об'єктів власності; зайняття власності іншими особами; знищення документації на об'єкти власності; вселення в житло третіх осіб; грабування власності. Зокрема, у 2017 р. Апеляційним судом Харківської області було

здійснено Узагальнення судової практики в справах щодо захисту майнових та немайнових прав, порушених у зв'язку з конфліктом на Донбасі, у якому визначено, що: здатність осіб здійснювати більшість своїх прав переважно залежить від їхньої можливості надати документи; часто трапляється, що в процесі переміщення такі документи може бути втрачено, знищено або навіть конфісковано у ВПО [15]. Наведене зазначає, що ВПО іноді не можуть довести факт належності власності, унаслідок відсутності документів, що підтверджують право власності. Причому архівні документи або документи, що підтверджують власність, були знищені або залишилися на окупованій території. У такому разі виникає потреба визнання права власності на об'єкт власності. Посилюється ця проблематика тим, що фактичної документації щодо спірного об'єкта на території України взагалі може й не бути.

Суди України також розглядають справи щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди у зв'язку з незаконними діями, бездіяльністю органів державної влади, що спричинили втрату життя. Можливість отримати відшкодування шкоди виникає на підставі ч. 1 ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», згідно з якою «відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, у порядку, встановленому законом» [16]. Існуюча ситуація на Донбасі була визнана терористичним актом на підставі Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 13.04.2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»» [17], а отже, може бути застосовано норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо відшкодування шкоди. Предметом доказування в такій справі буде: набуття позивачем права власності на майно; факт та причини пошкодження майна або його знищення (непридатність майна для подальшої експлуатації); визначення розміру матеріальної шкоди; пошкодження майна саме на території та під час проведення антитерористичної операції [15]. Незважаючи на законну можливість ВПО вимагати відшкодування вартості пошкодженої власності, це питання в правовому полі залишається все ще не визначеним. Таке положення обумовлено тим, що юрисдикція України не поширюється на окремі окуповані території України, тому скласти акт обстеження пошкодженого об'єкта зазвичай неможливо. Отже, у такому разі складно довести факт належності власності суб'єкту, а також фактичний стан об'єкта власності, оскільки потребує окремої судової процедури щодо визнання окремих фактів. У цьому також полягає особливість режиму права власності ВПО.

Узагальнюючи наведене, варто запропонувати такі характеристики права власності ВПО: 1) розщеплення юридичного та фактичного володіння об'єктом власності; 2) наявність безпосереднього зв'язку з немайновими правами особи (на фізичне та соціальне буття особи); 3) фактична обмеженість у можливості мирного володіння майном; 4) обмеження в можливості застосування всіх цивільно-правових засобів захисту права власності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що право власності ВПО має такі особливості:

1) право власності ВПО має особливості правового режиму і, відповідно, може визнаватися самостійним різновидом власності;

2) право власності ВПО – це власність, при якій відбувається розщеплення юридичного та фактичного володіння річчю;

3) для права власності ВПО характерно: розщеплення юридичного та фактичного володіння об'єктом власності; безпосередній зв'язок із немайними правами особи (на її фізичне та соціальне буття); фактичне обмеження мирного володіння майном; обмеження щодо всіх цивільно-правових засобів захисту права власності.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються в розкритті юридичного змісту розщеплення юридичного та фактичного володіння об'єктом власності.

Використані джерела:

1. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь/за ред. О. М. Балакіревої; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2016. 140 с.

2. Балуєва О. В., Чуприна О. О. Формування підходів до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4. С. 16–23.

3. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Стратегія і тактика державного управління: зб. наук. праць*. Рівне: НУВіП, 2014. № 1. С. 154–163.

4. Михайловський В. І. Історичні аспекти виникнення суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб на території України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 220–223.

5. Соколов О. М. Житлові права внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 4. С. 294–301.

6. Теремецький В. І., Соколов О. М. Способи захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. Зб. наук. пр. Маріуполь: МДУ*, 2018. Вип. 16. С. 30–39.

7. Sonmez S., Murray S., Clutterbuck M. Protecting property: the Iraqi experience. URL:<https://www.fmreview.org/GuidingPrinciples20/sonmez-murray-clutterbuck>.

8. Land and Property. URL:<https://www.unhcr.org/en-ie/4794b5042.pdf>.

9. Побулавець Н. Л. Концептуальні підходи о дефініції поняття «міграція». *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 373–376.

10. General comment № 7 The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant): Forced eviction. URL:[fbinternet.ohchr.org/.../1.../INT_CESCR_GEC_6430_E.doc](https://www.unhcr.org/refugees/article/11-1-INT_CESCR_GEC_6430_E.doc).

11. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (21.12.2017) URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18?find=1&text=%E6%E8%F2%EВ#w11>.

12. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, URL:https://zakonrada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

13. Справа «Віра Довженко проти України» (Заява № 26646/07) 15 січня 2019 р. URL:https://zakonrada.gov.ua/laws/show/974_d52?find=1&text=%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD#Text.

14. Новіков Д. В. Обмеження права власності в практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. *Наше право*. 2016. № 2. С. 162–167.

15. Узагальнення судової практики у справах щодо захисту майнових та немайнових прав, порушених у зв'язку з конфліктом на Донбасі. URL:https://hrcourt.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag17c10.

16. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL:<https://zakonrada.gov.ua/laws/show/638-15#top>.

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>.

References:

1. Vymusheni pereselentsi ta pryimaiuchi hromady: uroky dlia efektyvnoi suspilnoi adaptatsii y intehratsii: naukova dopovid. (2016) O. M. Balakirieva (Ed.). NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Kyiv. [in Ukrainian].
2. Baluieva, O. V., Chupryna, O. O. (2015) Formuvannia pidkhodiv do vyrishennia problem vnutrishno peremishchenykh osib. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia - Problems and prospects of economics and management*, 4, 16–23. [in Ukrainian].
3. Malynovska, O. A. (2014) Shliakhy vyrishennia problemy vnutrishnykh peremishchenykh osib: deaki uroky iz zarubizhnogo dosvidu. *Stratehiia i taktika derzhavnogo upravlinnia: zb. nauk. prats - Strategy and tactics of public administration: coll. Science. wash.* Rivne: NUVHP, 1, 154–163. [in Ukrainian].
4. Mykhailovskyi, V. I. (2015) Istorychni aspekty vynykennia subiektyvnykh prav vnutrishno peremishchenykh osib na terytorii Ukrainy. *Pivdenmoukrainskyi pravnychnyi chasopys - South Ukrainian Law Journal*, 2, 220–223. [in Ukrainian].
5. Sokolov, O. M. (2017) Zhytlovi prava vnutrishno peremishchenykh osib. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, issue 4, 294–301. [in Ukrainian].
6. Teremetskyi, V. I., Sokolov, O. M. (2018) Sposoby zakhystu mainovykh prav vnutrishno peremishchenykh osib. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Pravo. Zb. nauk. pr. - Bulletin of Mariupol State University. Series: Right. Coll. Science. work.* Mariupol: MDU, issue 16, 30–39. [in Ukrainian].
7. Sonmez, S., Murray, S., Clutterbuck, M. Protecting property: the Iraqi experience. N. d. N.p. URL:<https://www.fmreview.org/GuidingPrinciples20/sonmez-murray-clutterbuck>. [in English].
8. Land and Property. N. d. N. p. URL:<https://www.unhcr.org/en-ie/4794b5042.pdf>. [in English].
9. Pobulavets, N. L. 2014 Kontseptualni pidkhody o definitsii poniattia «mihratsiia». *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka - Social and labor relations: theory and practice*, 1, 373–376. [in Ukrainian].
10. General comment №7 The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant): Forced eviction. N. d. N. p. URL:http://internet.ohchr.org/_/_/INT_CESCR_GEC_6430_E.doc. [in English].
11. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII. (2017) N. p. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18?find=1&text=%E6%E8%F2%EB#w11>. [in Ukrainian].
12. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. N. d. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukrainian].
13. Sprava «Vira Dovzhenko proty Ukrainy» (Zaiava # 26646/07) 15 sichnia 2019 r. (2019) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d52?find=1&text=%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD#Text. [in Ukrainian].
14. Novikov, D. V. (2016) Obmezhennia prava vlasnosti v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta u zakonodavstvi Ukrainy. *Nashe pravo – Our right*, 2, 162–167. [in Ukrainian].
15. Uzahalnennia sudovoi praktyky u spravakh shchodo zakhystu mainovykh ta nemainovykh prav, porushenykh u zviazku z konfliktom na Donbasi. N. d. N. p. URL:https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag17c10. [in Ukrainian].
16. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 № 638-IV. (2003) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#top>. [in Ukrainian].
17. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhenntia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy»: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14.04.2014 № 405/2014. N. p. (2014) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.08.2020

Кныш З. И.,
юрисконсульт ООО «Західелектромонтаж»
(г. Луцк, Україна)

ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ КАК КАТЕГОРИАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Статья посвящена определению права собственности внутренне перемещенных лиц как правовой категории. Отмечено, что право собственности внутренне перемещенных лиц требует не только юридического признания, а и возвращения фактического владения. Определены связь миграции и внутреннего перемещения. Отмечено, что миграционные процессы, в частности внутренние перемещения, всегда связаны либо с оставлением объекта собственности, в том числе недвижимого имущества, либо с заключением невыгодных по цене сделок относительно движимого имущества с целью обустройства на новом месте. Выяснено, что перед внутренне перемещенными лицами возникают такие проблемы, связанные с собственностью: уничтожение, повреждение объектов собственности; занятия собственности другими лицами; уничтожение документации на объекты собственности; вселение в жилище третьих лиц; грабеж или хищения собственности. Указано, что, несмотря на законную возможность, внутренне перемещенных лиц требовать возмещения стоимости поврежденной собственности, этот вопрос до сих пор остается законодательно неурегулированным. Отмечено, что юрисдикция Украины не распространяется на отдельные оккупированные территории Украины, поэтому составить акт обследования поврежденного объекта, как правило, невозможно. Определены особенности права собственности внутренне перемещенных лиц.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, право собственности, владение, объект собственности, миграция, терроризм, перемещение.

Knysh Z.,
Legal adviser LTD "Zahidelektromontazh"
(Lutsk, Ukraine)

PROPERTY RIGHT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS CATEGORICAL DEFINITION

The article is focused on the definition of property right of internally displaced persons as a legal category. It has been emphasized that the property right of internally displaced persons requires both legal recognition and the return of de facto possession. The relationship between migration and internal displacement has been outlined. It has been noted that migration processes, in particular internal movements, are always associated either with the abandonment of property objects, including real estate, or with the conclusion of unprofitable transactions for movable property for the purpose of settling in a new place. It has been clarified that internally displaced persons face the following property problems: destruction, damage to property objects; occupation of property by other persons; destruction of documentation on property objects; moving of third parties into the home; robbery or theft of property. It has been stated that despite the legal possibility of internally displaced persons to claim compensation for the value of damaged property, this issue still remains unresolved by law. It has been emphasized that the jurisdiction of Ukraine does not extend to certain occupied territories of Ukraine, so it is usually impossible to draw up an inspection act of the damaged objects. It has been concluded that the property right of internally displaced persons has the

following features: a special legal regime, according to which the property right of internally displaced persons can be recognized as an independent type of property; it is the property, when there is a split of legal and actual possession of an item; the presence of the following characteristics of the property right of internally displaced persons: the split of legal and actual ownership of property objects, the presence of a direct relationship with non-property rights of a person (on physical and social being of a person), the actual limitation of peaceful possession of property, restrictions on the use of all civil and legal means for protecting the property right.

Keywords: internally displaced persons, property right, possession, object of ownership, migration, terrorism, displace.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.225-238

УДК 349.6

В. М. Комарницький,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та розслідування
злочинів територіальними органами
Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-1510-2395>

М. І. Єрофеев,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів
територіальними органами Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: erofeevnikolay50@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7679-7341>

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

У статті розглянуто проблеми щодо прав громадян, громадських об'єднань у сфері охорони довкілля; основні форми реалізації цих прав у процесі взаємодії з правоохоронними органами. Акцентовано увагу на недоліках (прогалинах) законодавства в регулюванні відносин, що виникають між громадськістю та правоохоронними органами при здійсненні екологічного контролю, притягненні до юридичної відповідальності порушників екологічного законодавства, судовому захисті екологічних інтересів суспільства. Також обґрунтовано рекомендації та пропозиції щодо усунення цих законодавчих недоліків (прогалин).

Ключові слова: громадськість, правоохоронні органи, взаємодія, охорона довкілля, екологічне законодавство.

Постановка проблеми. Успіх у боротьбі з екологічними правопорушеннями в значній мірі залежить від належної організації взаємодії (координації дій) громадськості та правоохоронних органів, які до неї залучені. Це дозволяє своєчасно реагувати на вчинення правопорушень у сфері природокористування, охорони довкілля, оперативного виявляти осіб, які скоїли такі правопорушення, та притягувати їх до юридичної відповідальності. Така взаємодія здійснюється не стихійно, а згідно з вимогами законодавства, що визначають права та обов'язки відповідних суб'єктів, форми їхньої взаємодії, заходи протидії екологічним правопорушенням, які вони можуть здійснювати. Це законодавство, як і в цілому питання взаємодії правоохоронних органів та громадськості в даній сфері, стало в останні роки предметом спеціальних досліджень, спрямованих на висвітлення правових та організаційних проблем зазначеної взаємодії. Дана стаття продовжує ці дослідження, акцентуючи увагу на недоліках відповідного законодавства, які в ньому лишилися й потребують усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії правоохоронних органів та громадськості у сфері охорони довкілля в тій чи іншій мірі досліджувалося в роботах Б. Гамалока, В. Борейка, В. Бредіхіної, І. Казанчука, В. Колпакова, М. Краснової, В. Ксендзюка, Т. Кухара, А. Ланкевича, Ю. Назара, О. Овчаренка, М. Слівки, С. Стороженка, В. Тюна, О. Хімча, К. Ялового та ін. Утім, незважаючи на дослідження науковців, питання взаємодії правоохоронних органів та громадськості у сфері охорони довкілля потребує подальшого вивчення з метою опрацювання оптимальної моделі зазначеної взаємодії та її законодавчого забезпечення.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз правового забезпечення взаємодії правоохоронних органів і громадськості у сфері охорони довкілля та обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Природоохоронна діяльність органів держави є важливим елементом забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України). Але громадяни не є лише спостерігачами розв'язання державою екологічних проблем і стороною, котра пасивно очікує позитивних екологічних наслідків реалізації державних та місцевих програм із охорони довкілля й здійснення інших природоохоронних заходів; їм (громадянам) надані права, які дозволяють долучитися до вирішення нагальних проблем охорони довкілля, що мають місце в країні та в її окремих регіонах.

Зокрема, згідно зі ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», кожний громадянин України має право на: участь в обговоренні та внесенні пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень із цих питань; участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у

громадських обговореннях із питань впливу планованої діяльності на довкілля; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом тощо.

Відповідні повноваження в даній сфері надані й громадським природоохоронним організаціям, які, згідно зі ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», мають право: брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних із охороною навколишнього природного середовища, розробляти й пропагувати свої екологічні програми; брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів; виступати з ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів із питань, пов'язаних із охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки; вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду; подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій; оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвочасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення тощо.

Реалізація громадянами та громадськими природоохоронними організаціями наданих їм екологічних прав передбачає тісний контакт, взаємодію з органами держави. Це дозволяє останнім почути громадську думку з того чи іншого питання охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та врахувати її при прийнятті екологічно значущих рішень, отримати зацікавлених (екологічно мотивованих) помічників при організації здійснення заходів екологічної спрямованості, а громадянам та громадським природоохоронним організаціям – виходити з природоохоронними ініціативами до уповноважених державних органів і в разі потреби захищати суспільні екологічні інтереси в суді.

Серед органів держави, з якими мають взаємодіяти окремі громадяни та їх громадські об'єднання, особливе місце посідають правоохоронні органи (суд, органи внутрішніх справ, державна екологічна інспекція тощо), діяльність яких спрямована на забезпечення законності й правопорядку у сфері охорони природи, забезпечення екологічної безпеки, природокористування (включаючи захист екологічних прав та інтересів громадян і суспільства, попередження та припинення екологічних правопорушень, застосування державного примусу до осіб, які порушили правові екологічні вимоги та правила). Важливим напрямком такої взаємодії є здійснення контролю за додержанням суб'єктами екологічних відносин вимог законодавства з охорони на-

вколишнього природного середовища, адже такий контроль закладає основу для всебічного врахування інтересів суспільства та держави при формуванні й реалізації екологічної політики на державному та місцевому рівнях. Він (контроль у даній сфері), зокрема, створює умови для запобігання реалізації проектів господарської діяльності, що є екологічно небезпечною; зупинення такої діяльності, у разі коли вона здійснюється з порушеннями екологічних нормативів та завдає шкоди довкіллю; підтримання режиму законності у сфері природокористування. Важливо, що екологічний контроль, у якому бере участь громадськість, дозволяє не тільки виявити відхилення від екологічних приписів законодавства при прийнятті управлінських рішень із питань економічного та соціального розвитку, а й оперативно оскаржити їх, поставити питання про притягнення до відповідальності належних осіб.

Базовою з питань громадського контролю в галузі охорони довкілля є ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка встановила, що *«громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля згідно з Положенням, яке затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища»*.

У цій статті чітко прослідковується ідея взаємодії такого інституту громадського суспільства як громадська інспектура з відповідними державними органами. Зокрема, встановлено, що громадські інспектори з охорони довкілля спільно з працівниками органів державного контролю беруть участь у проведенні рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів; проводять перевірки і складають протоколи про правопорушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності; подають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням.

Чинна редакція ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» ставить формування інституту громадських інспекторів із охорони довкілля в залежність від державних природоохоронних органів. Проте так було не завжди. До 1999 р. громадську інспектуру мали право створювати не лише підрозділи Держекоінспекції, а й громадські природоохоронні формування (див. пункт 1 Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища: наказ Мінприроди №81 від 04.08.1994 р. (наказ утратив чинність на підставі наказу Мінекобезпеки №150 від 05.07.1999 р.) [1], які, відповідно, мали й більше самостійності в організації перевірок дотримання вимог екологічного законодавства та можливостей впливати на бездіяльність державних органів у даній сфері [2]. Є сенс повернутися до колишньої практики та надати громадським природоохоронним формуванням право створювати громадську екологічну інспектуру. Причому слід відмовитися від відомчої нормотворчості із зазначеного питання, яка ставить громадську екологічну інспектуру в залежність від державних контролюю-

чих органів, і покласти на Кабінет Міністрів України прийняття положення про громадську екологічну інспектуру. Відповідні зміни мають бути внесені до ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

У контексті вищезазначеного питання не можна не звернути увагу на те, що в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» не згадується взаємодія громадських природоохоронних формувань, громадської екологічної інспектури з іншими громадськими формуваннями в здійсненні заходів щодо охорони довкілля, контролю з додержанням еколого-правових вимог та правил. Утім, така взаємодія має важливе значення для об'єднання сил та можливостей різноманітних громадських формувань з метою розв'язання екологічних проблем. Цей момент враховано в Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», який встановив, що для виконання завдань, визначених у ньому (зокрема, надання допомоги органам Національної поліції в забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам тощо, – ст. 9), громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону та їх члени мають право взаємодіяти з іншими органами громадської самодіяльності, що беруть участь у заходах, спрямованих на охорону природи і пам'яток історії та культури, надання допомоги в боротьбі із порушеннями правил у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів тощо (пункт 4 ст. 10). Кореспондуючи цим приписам положення, що фіксують право громадських природоохоронних організацій на організацію взаємодії з іншими громадськими формуваннями при здійсненні заходів боротьби з екологічними правопорушеннями, слід включити й до статті 21 «Повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Характер контрольної діяльності громадськості у сфері охорони довкілля потребує від них також налагодження взаємодії з поліцією. Таке, зокрема, може мати місце в випадках, коли громадські природоохоронні формування організують проведення заходів боротьби з незаконною вирубкою лісу, незаконним продажем ранньоквітучих рослин, новорічних ялинок, із рибним і мисливським браконьєрством, іншими екологічними правопорушеннями. Підтримка поліції в таких випадках посилює ефективність відповідних заходів, гарантує безпеку учасників операцій боротьби з незаконним природокористуванням, дозволяє оперативно встановити особистість порушника на місці, здійснити у відповідних випадках адміністративне затримання порушника законодавства про охорону і використання тваринного світу, забезпечити швидке перевезення учасників природоохоронних груп у визначені місця тощо [3].

Співпраця поліції з відповідними громадськими формуваннями здійснюється в руслі приписів Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, що визначають завдання поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку та правові засади її «взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства» (статті 2, 11), які поширюються й на природоохоронну сферу суспільного життя. У юридичній літературі доводиться потреба в уточненні в Законі України «Про Національну поліцію» екологічних аспектів діяльності поліції [4; 5; 6]. З ними варто погодитися, зокрема, у частині, що стосується включення до ч. 1 статті 11

цього Закону припису, який безпосередньо буде визначати спрямованість взаємодії поліції з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на задоволення їх конкретних потреб, зокрема, у сфері охорони довкілля. Водночас, слід й у ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачати положення, за яким громадські природоохоронні організації спільно з поліцейськими мають право вживати заходи щодо запобігання та припинення адміністративних правопорушень і злочинів у галузі охорони довкілля. Це дозволить відбити в законі реальну природоохоронну практику поліції, засновану на взаємодії з відповідними інститутами громадського суспільства.

Нового імпульсу взаємодії поліції з громадськими природоохоронними має надати позитивне вирішення питання про реформування системи державного екологічного контролю в Україні, що є неефективним, шляхом створення Екологічної поліції. Одразу слід зазначити, що з цього приводу існують різні міркування. Висловлюється, зокрема, думка, що, замість утворення Екологічної поліції, має реформуватися екологічна інспекція за моделлю реформи поліції [7]. Утім, суспільна думка все більше схиляється до підтримки створення в Україні саме Екологічної поліції. Зокрема, в електронній петиції про створення такої поліції, що була розміщена на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України [8], зазначалося, що «Країні потрібен контрольний механізм, що зможе не лише фіксувати правопорушення, але й вчасно їм запобігати, об'єднуючи в роботі єдиного органу функції здійснення оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної, контрольної, виконавчої, охоронної функції. Саме такі функції може виконувати екологічна поліція, маючи конкретні завдання щодо дотримання відповідними суб'єктами своїх обов'язків у сфері охорони природи та користування її багатствами». Слід підтримати таку пропозицію й приєднатися в перспективі до країн, де така поліція утворена та успішно працює. Ідеться про Бразилію, де екополіція перебуває в структурі МВС, Ізраїль, у якому така поліція підпорядкована Міністерству екології, США, де екополіція функціонує як на рівні штатів, так і на рівні міст. Також екополіція утворена в Італії, де має назву Командування підрозділів карабінерів по лісовому господарству, захисту навколишнього середовища та агропродовольчому захисту [9].

Важливий аспект взаємодії громадськості та правоохоронних органів складає боротьба із корупцією. Форми такої взаємодії, у тому числі і в екологічній сфері, визначені в Законі України «Про запобігання корупції», згідно з яким (ст. 21), зокрема, громадські об'єднання, окремі громадяни мають право: «повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, у яких були вчинені ці правопорушення, або в працівників, у яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості» тощо. В екологічній сфері корупція може мати різні прояви. Приміром, екологічні інспектори під час перевірки могли «не помітити», що на об'єкті перевищені показники викидів забруднюючих речовин у довкілля, порушені інші природоохоронні правила, або ж брати кошти за пропуск через державний кордон речовин, що не відповідають нормам екологічного контролю, тощо [10].

З метою посилення ефективності боротьби з корупційними проявами у даній сфері в останні роки тут почали запроваджуватися різноманітні антикорупційні заходи правового та організаційного характеру [11]. Серед них слід виділити ті, що спрямовані на удосконалення юридичної відповідальності за відповідні правопорушення у сфері охорони довкілля. Ідеться про встановлення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (частина перша ст. 172-9-2 КУпАП, які включені до складу адміністративний правопорушень, пов'язаних із корупцією (Гл. 13-А КУпАП). До цієї групи правопорушень включені: порушення встановленої законодавством процедури та строків здійснення оцінки впливу на довкілля, втручання в підготовку та надання висновку з оцінки впливу на довкілля чи рішення про врахування результатів оцінки транскордонного впливу на довкілля, відмова уповноваженим законом територіальним органом, уповноваженим законом центральним органом виконавчої влади у видачі висновку з оцінки впливу на довкілля з підстав, не встановлених законом.

Для громадськості встановлення складу правопорушень у сфері оцінки впливу на довкілля з чіткими кваліфікуючими ознаками має те значення, що вона отримує конкретні орієнтири для визначення (перевірки) відповідності дій суб'єктів, що залучені до оцінки впливу на довкілля, вимогам законодавства, що регулює її здійснення, а відтак полегшується доведення наявності конкретного складу правопорушення в цих діях, створюються умови для більш оперативного реагування на відповідні правопорушення, повідомлення про них уповноваженим органам.

Слід зауважити, що увага до корупційних аспектів оцінки впливу на довкілля є не випадковою. Остання сьогодні відіграє ключову роль у запобіганні появі в Україні нових екологічно небезпечних джерел, адже є обов'язковою для планованої господарської діяльності (проектів виробничих об'єктів тощо), яка може чинити небезпечний вплив на довкілля. Без позитивного висновку зазначеної оцінки здійснення планованої господарської діяльності заборонено. Обов'язковими є врахування висновків оцінки впливу на довкілля при прийнятті рішення про провадження планованої господарської діяльності та дотримання екологічних умов, визначених у зазначених висновках, під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» надає громадськості можливість контролювати процес оцінки впливу на довкілля на всіх його стадіях та відповідним чином реагувати на порушення порядку її (оцінки) здійснення.

Якщо адміністративно-правова база боротьби з корупційними та іншими порушеннями законодавства про оцінку впливу на довкілля в цілому відповідає потребам природоохоронної практики органів державного контролю та громадськості, то кримінально-правовий аспект цієї боротьби потребує удосконалення.

Зокрема, правопорушення у сфері оцінки впливу на довкілля, які зараз включені до ст. 236 КК України, слід виокремити в окрему статтю [12]. Вона має отримати назву «Порушення вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля» і містити склади правопорушень, які у відповідних випадках (спричинили загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки) можуть кваліфікуватися, як злочини. Правопорушення з такими складами передбачені в ст. 15 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» і включають наступні: 1) неврахування у встановле-

ному порядку результатів оцінки впливу на довкілля при прийнятті рішення про провадження планованої діяльності; 2) підготовка завідомо неправдивого висновку з оцінки впливу на довкілля; 3) провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та отримання рішення про провадження планованої діяльності; 4) недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, інших втручань у природне середовище й ландшафти, у тому числі з видобуванням корисних копалин, використанням техногенних родовищ корисних копалин, екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля, рішення про провадження планованої діяльності.

Ці склади правопорушень дозволяють сфокусувати увагу правоохоронних органів та громадськості на найбільш небезпечних злочинах у сфері оцінки впливу на довкілля. Причому перші два правопорушення (неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля при прийнятті рішення про провадження планованої діяльності; підготовка завідомо неправдивого висновку з оцінки впливу на довкілля), що можуть бути скоєні лише шляхом зловживання службовим становищем, варто включити до переліку корупційних злочинів, які перераховані в примітці до ст. 45 КК України, адже вони є не менш суспільно небезпечні, ніж ті, що передбачені в чинній редакції примітки до ст. 45 КК України (корупційні злочини у сфері обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, військового майна, наркотичних засобів, психотропних речовин, документів, штампів, печаток - статті 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України).

Для захисту екологічних інтересів суспільства важливою є взаємодія громадських природоохоронних об'єднань із судами з питань відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та припинення діяльності, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля. Тут звертає на себе увагу наступне. Якщо право громадських природоохоронних об'єднань подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства, чітко зафіксовано в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (пункт «ж» частини першої ст. 21), що дозволяє без перепон їм користуватися, то право громадських об'єднань на звернення до суду про припинення екологічно небезпечної діяльності в ньому не зафіксовано. Прямо таке право не передбачено й іншими законодавчими актами. Приміром, Цивільний кодекс України містить припис, який зумовлює звужене розуміння кола осіб, котрі мають право на відповідне звернення до суду. Він установив, що «Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду». Згідно з рішенням Конституційного Суду України, під «кожним» слід розуміти громадянина України, іноземця, особи без громадянства [13]. У цьому переліку не названі громадські природоохоронні об'єднання, що заважала останнім брати активну участь у судовому захисті екологічних інтересів суспільства. На це звернула увагу Велика Палата Верховного Суду України при розгляді справи за позовом МБО «Екологія-Право-Людина» до ТОВ «Аквадельф» про заборону діяльності дельфінарію (справа № 910/8122/17, провадження № 12-186гс18). У Постанові від 11 грудня 2018 року [14] Велика Палата зазначила, що,

відмовляючи в позові щодо цієї справи, суди застосували обмежене тлумачення чинного законодавства, частиною якого є Орхуська конвенція [15], проігнорувавши, що право на захист порушеного конституційного права на безпечне довкілля належить кожному та може реалізовуватися як особисто, так і шляхом участі представника громадськості, яким у цьому випадку є МБО «Екологія-Право-Людина». З огляду на зазначене, слід уточнити редакцію пункту «ж» частини першої ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», доповнивши його положенням, за яким громадські природоохоронні об'єднання матимуть право подавати позов до суду «про припинення діяльності, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу». Також зазначене положення слід включити й до ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Це дозволить усунути прогалину у визначенні в ній екологічних прав громадян.

Висновки. Ефективність взаємодії громадян, їх об'єднань із правоохоронними органами з питань охорони довкілля безпосередньо залежить від чіткості та повноти законодавчого забезпечення природоохоронних повноважень цих суб'єктів. Оцінюючи з цієї точки зору законодавство, можна констатувати наявність у ньому прогалин та окремих недоліків, які слід усунути.

1. Відповідних коригувань, зокрема, потребує Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»:

1) у ст. 36 слід: а) передбачити право громадських природоохоронних об'єднань створювати громадську екологічну інспектуру, що надасть їм більшої самостійності в організації перевірок дотримання вимог екологічного законодавства та більших можливостей впливати на діяльність (бездіяльність) державних органів у даній сфері; б) покласти на Кабінет Міністрів України прийняття положення про громадську екологічну інспектуру, яка дозволить позбавитися відомчої нормотворчості із зазначеного питання, що ставить громадську екологічну інспектуру в залежність від державних контролюючих органів;

2) статтю 9 та пункт «ж» частини першої ст. 21 слід доповнити положеннями, котрі надають, відповідно, громадянам та громадським природоохоронним об'єднанням право подавати позов до суду про припинення діяльності, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу. Це дозволить усунути прогалину у визначенні в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічних прав громадян та громадських природоохоронних об'єднань, поліпшить законодавчу базу взаємодії громадськості із судовими органами у вирішенні відповідних питань.

3) у ст. 21 слід також передбачити: а) положення, за яким громадські природоохоронні об'єднання мають право вживати спільно з поліцейськими заходів до запобігання та припинення адміністративних правопорушень та злочинів у галузі охорони довкілля. Це дозволить відбити в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» реальну природоохоронну практику поліції, засновану на взаємодії з відповідними інститутами громадського суспільства; б) право громадських природоохоронних об'єднань на організацію взаємодії з іншими громадськими формуваннями при здійсненні заходів боротьби із екологічними правопорушеннями.

Це підкреслить важливість об'єднання сил та можливостей різноманітних громадських формувань, у тому числі тих, що діють під егідою правоохоронних органів (громадські формування з охорони громадського порядку й державного кордону).

2. У частині першій ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» доцільно конкретизувати потреби (включивши до них, зокрема, охорону довкілля) населення, територіальних громад та громадських об'єднань, на задоволення яких спрямована діяльність поліції. Це посилить інформаційно-регламентуюче навантаження зазначеної статті.

3. Правопорушення у сфері оцінки впливу на довкілля, які зараз включені до ст. 236 КК України, слід виділити в окрему статтю, яка має отримати назву «Порушення вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля» і включати склади правопорушень, які у відповідних випадках можуть кваліфікуватися, як злочини. Правопорушення з такими складами передбачені в ст. 15 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Серед них є такі, що можуть бути скоєні лише шляхом зловживання службовим становищем (невраховання у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля при прийнятті рішення про провадження планованої діяльності; підготовка завідомо неправдивого висновку з оцінки впливу на довкілля). Їх варто буде включити до переліку корупційних злочинів, які перераховані в примітці до ст. 45 КК України. Для громадськості встановлення складу злочинів у сфері оцінки впливу на довкілля з чіткими кваліфікуючими ознаками має те значення, що вона отримує конкретні орієнтири для визначення (перевірки) відповідності дій суб'єктів, які залучені до оцінки впливу на довкілля, вимогам законодавства, що регулює її здійснення.

4. Позитивне вирішення питання про утворення в Україні Екологічної поліції з урахуванням досвіду країни, де така поліція функціонує, дозволить громадськості отримати потужного партнера в боротьбі з екологічними правопорушеннями.

Використані джерела:

1. Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища: наказ Мінприроди №81 від 04.08.1994 р. (наказ втратив чинність на підставі наказу Мінекобезпеки №150 від 05.07.1999 р.). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0229-94>.

2. Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. С. 147-149.

3. Берзіна С. В. Громадський екологічний контроль: посіб. для громадських інспекторів з охорони довкілля / С. В. Берзіна, В. Є. Борейко, Г. С. Бузан; за заг. ред. І. О. Яковлева. К.: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 150 с.

4. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Поліцейське забезпечення екологічної безпеки: правові питання // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 150-157.

5. Казанчук І. Д. Компетенція органів Національної поліції України щодо охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки в інтеграційних умовах // *Наше право*, № 1. 2017. С. 54-61. URL:<http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/?s=%E2%84%961+2017>.

6. Гамалюк Б. М. Діяльність Національної поліції України з дотримання державних екологічних гарантій: теоретико-методологічний аспект // *Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Випуск 3. 2016. С. 150-161. URL:<http://www.lvduvs.edu.ua/seriya-ur?limitstart=0>.

7. Овчаренко О. «Реформа екологічної інспекції повинна відбутись за моделлю реформи поліції, – Остап Семерак» // *О. Овчаренко, Т. Кухар // Львівський портал: Інтернет-видання*.

2016/. URL:<http://portal.lviv.ua/news/2016/05/28/reforma-ekologichnoyi-inspektsiyi-povinnavidbutis-za-modellyu-reformi-politsiyi-ostap-semerak>.

8. Створення екологічної поліції (екополіції) для попередження та припинення правопорушень у сфері охорони довкілля. Автор (ініціатор): Яловий Костянтин Володимирович. Дата оприлюднення: 28 квітня 2020 р. № 22/094470-ен// *Електронні петиції. Офіційне Інтернет-представництво Президента України*. URL:<https://petition.president.gov.ua/petition/94470>).

9. Яловий К. Україні потрібна екологічна поліція/ *Українська правда*. 27.04.2020 р. URL:<https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/27/7249509>.

10. Карнаух Л. Екологічна реформа: як усунути корупційні ризики при зміні системи?/ *LexInform*. Юридичні новини України. URL:<https://lexinform.com.ua/v-ukraini/ekologichna-reforma-yak-usunuty-koruptsiyni-ryzyky-pri-zmyni-systemy/>.

11. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Правові та організаційні аспекти антикорупційної політики в галузі охорони довкілля// *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 20-22 вересня 2019 р.)* Івано-Франківськ – м. Яремче: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 70-74.

12. Єрофєєв М. І. Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері оцінки впливу на довкілля: питання удосконалення законодавчого регулювання// *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип.1 (89). С. 71-79.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 р. у справі №910/8122/17. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>.

15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Ратифікована Законом України №832-XIV (832-14) від 06.07.1999 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

References:

1. Polozhennia pro hromadskyi kontrol u haluzi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyschcha: nakaz Minpryrody № 81 від 04.08.1994 р. (nakaz vtratyv chynnist na pidstavi nakazu Minekobepeky № 150 від 05.07.1999 р.). (1999) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0229-94>. [in Ukrainian].

2. Malysheva, N. R., Yerofeiev, M. I. (2017) Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyschcha». Kharkiv: Pravo, 147-149. [in Ukrainian].

3. Berzina, S. V. (2017) Hromadskyi ekolohichni kontrol: posib. dlia hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia / S. V. Berzina, V. Ye. Boreiko, H. S. Buzan (Eds.); I. O. Yakovliev. (Ed.) Kyiv: Instytut ekolohichnoho upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia. [in Ukrainian].

4. Komarnytskyi, V. M., Yerofeiev, M. I. (2017) Politseiske zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: pravovi pytannia// *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 1, 150-157*. [in Ukrainian].

5. Kazanchuk, I. D. (2017) Kompetentsiia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyschcha ta ekolohichnoi bezpeky v intehratsiinykh umovakh// *Nashe pravo - Our right, 1, 54-61*. URL:<http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/?s=%E2%84%961+2017>. [in Ukrainian].

6. Hamaliuk, B. M. (2016) Diialnist Natsionalnoi polit sii Ukrainy z dotrymanna derzhavnykh ekolohichnykh harantii: teoretyko-metodolohichniy aspekt// *Zbirnyk naukovykh prats Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna – Collection of scientific works of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal, issue 3, 150-161.* URL:<http://www.lvduvs.edu.ua/seriya-ur?limitstart=0>. [in Ukrainian].

7. Ovcharenko, O. (2016) "Reforma ekolohichnoi inspektsii povynna vidbutys za modelliu reformy polit sii, – Ostap Semerak"/O. Ovcharenko, T. Kukhar (Eds.) *Lvivskiy portal: Internet-vydannia.* URL:<http://portal.lviv.ua/news/2016/05/28/reforma-ekologichnoyi-inspektsiyi-povinna-vidbutis-za-modellyu-reformi-politsiyi-ostap-semerak>). [in Ukrainian].

8. Stvorennia ekolohichnoi polit sii (ekopolit sii) dlia poperedzhennia ta prypynennia pravoporushen u sferi okhorony dovkillia. Avtor (initsiator): Yalovy Kostiantyn Volodymyrovych. Data opryliudnennia: 28 kvitnia 2020 r. № 22/094470-ep. (2020) *Elektronni petysii. Ofitsiine Internet-predstavnnytstvo Prezidenta Ukrainy.* URL:<https://petition.president.gov.ua/petition/94470>). [in Ukrainian].

9. Yalovy, K. (2020) Ukraini potribna ekolohichna polit sia. *Ukrainska pravda.* 27.04.2020 - *Ukrainian Pravda.* 27.04.2020 r. URL:<https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/27/7249509>. [in Ukrainian].

10. Karnaukh, L. Ekolohichna reforma: yak usunuty koruptsiini ryzky pry zmini systemy? *LexInform. Yurydychni novyny Ukrainy- LexInform. Legal news of Ukraine.* N. d. URL:<https://lexinform.com.ua/v-ukraini/ekologichna-reforma-yak-usunuty-koruptsiini-ryzky-pry-zmini-systemy/>. [in Ukrainian].

11. Komarnytskiy, V. M., Yerofeiev, M. I. (2019) Pravovi ta orhanizatsiini aspekty antykoruptsiinoi polityky v haluzi okhorony dovkillia. *Osoblycosti pravovoho rehuliuвання ekolohichnykh, zemelnykh, aharnnykh, pryrodoresursnykh vidnosyn v umovakh hlobalizatsii. Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 20-22 veresnia 2019 r.- Features of legal regulation of ecological, land, agrarian, natural resource relations in the conditions of globalization. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Ivano-Frankivsk, September 20-22, 2019) Ivano-Frankivsk – m. Yaremche: Prykarpat. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka, 70-74.* [in Ukrainian].

12. Yerofeiev, M. I. (2020) Kryminalna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi otsinky vplyvu na dovkillia: pytannia udoskonalennia zakonodavchoho rehuliuвання// *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka- Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 1 (89), 71-79.* [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym zvernenniam hromadianky Dziuby Halyny Pavlivny shchodo ofitsiinoho tлумachennia chastyny druhoi statti 55 Konstytutsii Ukrainy ta statti 248-2 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava hromadianky Dziuby H. P. shchodo prava na oskarzhennia v sudi nepravomimnykh dii posadovoї osoby) vid 25.11.1997 r. (1997) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>. [in Ukrainian].

14. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 hrudnia 2018 r. u spravi № 910/8122/17. (2018) N. p. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>. [in Ukrainian].

15. Konventsia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiva za pytan, shcho stosuutsia dovkillia (Orkhuska konventsia): Ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 832-XIV(832-14) vid 06.07.1999 r. (1999) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2020

Комарницький В. М.,

доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам предупреждения, прекращения и расследования преступлений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Ерофеев Н. И.,

кандидат юридических наук, научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам предупреждения, прекращения и расследования преступлений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В статье рассмотрены проблемы прав граждан, общественных объединений в сфере охраны окружающей среды; основные формы реализации этих прав в процессе взаимодействия с правоохранительными органами. Акцентируется внимание на недочетах законодательства в регулировании отношений, возникающих между общественностью и правоохранительными органами при осуществлении экологического контроля, привлечении к юридической ответственности нарушителей экологического законодательства, судебной защиты экологических интересов общества. Также обоснованы рекомендации и даны предложения по устранению этих недочетов.

Ключевые слова: общественность, правоохранительные органы, взаимодействие, охрана окружающей среды, экологическое законодательство.

Komarnytskyi V.,

Doctor of Law, Professor, Leading Researcher at the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko Research Laboratory on Crime Prevention, Termination and Investigation by Territorial Authorities of the National Police of Ukraine (Sievierodonetsk, Ukraine)

Yerofeiev M.,

Candidate of Law Sciences, Researcher at the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko Research Laboratory on Crime Prevention, Termination and Investigation by Territorial Authorities of the National Police of Ukraine (Sievierodonetsk, Ukraine)

LEGAL ISSUES OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES WITH THE PUBLIC TO ENSURE ENVIRONMENTAL PROTECTION

The article considers the rights of citizens, public associations in the field of environmental protection, the main forms of realization of these rights in the process of interaction with law

enforcement agencies. Emphasis is placed on the shortcomings of the legislation in regulating relations between the public and law enforcement agencies in the implementation of environmental control, prosecution of violators of environmental legislation, judicial protection of environmental interests of society, as well as sound recommendations and proposals to address these legislative gaps and shortcomings.

In particular, the expediency of granting the right to establish public environmental inspections by public environmental associations has been proved. This would give the latter more independence in the organization of inspections of compliance with environmental legislation and greater opportunities to influence the activities (inaction) of government agencies in this area. Such a right of public environmental associations should be provided in Art. 36 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection". Also, according to the authors, this Law (Article 9 and paragraph "zh" of the first part of Article 21) should be supplemented with provisions that give citizens and public environmental associations the right to file a lawsuit to terminate their activities which harms the environment. This will eliminate the gap in the definition of environmental rights of citizens and public environmental associations in the Law of Ukraine "On Environmental Protection", will improve the legal framework for public interaction with the judiciary in addressing relevant issues.

The authors believe that the Law of Ukraine "On Environmental Protection" should reflect the real environmental practice of the police based on interaction with relevant institutions of civil society. To this end, it (Article 21) should provide for a provision according to which public environmental associations will have the right to take measures together with the police to prevent and stop administrative offenses and environmental crimes. The article also emphasizes the importance of combining the forces and capabilities of various public formations, including those operating under the auspices of law enforcement agencies (public formations for the protection of public order and the state border) to enhance the effectiveness of environmental activities in Ukraine. This point should also be taken into account in the Law of Ukraine "On Environmental Protection" (Article 21), which should fix the right of public environmental associations to organize interaction with other public groups in the implementation of measures to combat environmental offenses.

Focusing on legal liability, the authors argue the need to separate in the Criminal Code of Ukraine a separate article on crimes in the field of environmental impact assessment, and the inclusion in the list of corruption crimes in the field of environmental impact assessment under Article 15 of the Law of Ukraine "On environmental impact assessment", which can be committed only by abuse of office (failure to take into account in the prescribed manner the results of environmental impact assessment when deciding on the planned activities; preparation of a knowingly false conclusion on environmental impact assessment). The article emphasizes that for the public to establish in the Criminal Code of Ukraine the composition of crimes in the field of environmental impact assessment with clear qualifying features, it is important that it receives specific guidelines for determining (verifying) compliance with the actions of entities involved in environmental impact assessment, the requirements of the legislation governing implementation.

The authors support the proposals on the establishment of the Environmental Police in Ukraine, believing that in this case the public will get a powerful partner in the fight against environmental offenses.

Keywords: public, law enforcement bodies, interaction, environmental protection, ecological legislation.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.239-249
УДК347.440.62:615.038

І. Б. Утехін,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних
юридичних дисциплін

ПВНЗ «Буковинський університет»
(м. Чернівці, Україна)

e-mail: utehin.igor2017@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3937-4523>

ДОГОВІР НА ПРОВЕДЕННЯ КЛІНІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: ПИТАННЯ НАЛЕЖНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

У статті визначено відмінні ознаки договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів від суміжних договорів. Він належить до поименованих договорів. Головна особливість – наявність «етичного» елементу. Це зумовлює його спрямування й зміст. На відміну від мінових договорів, де суть зводиться до товарно-грошового обміну, має місце не комерційний інтерес, а суспільний. Останнє визначає наявність кваліфікаційних ознак такого правочину. Держава зацікавлена в розвитку цих відносин, оскільки йде мова про забезпечення країни необхідними ліками.

Ключові слова: клінічні випробування, договір, предмет договору, зміст договору, етичний елемент, не комерційний інтерес.

Постановка проблеми. Необхідність проведення клінічних випробувань лікарських засобів на сучасному етапі є беззаперечною. Як відомо, в Україні більшість лікарських засобів є імпортованими. Вітчизняна фармацевтична галузь зацікавлена в збільшенні випуску препаратів. Юридична регламентація процесу проведення клінічних випробувань в Україні здійснена державою. Водночас виникають питання належної правової кваліфікації договору, який є підставою для проведення цих випробувань. Відсутність єдиної судової практики та достатньої кількості наукових досліджень, присвячених договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів, викликають потребу ліквідувати цю прогалину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У країнах континентального права існує три підходи до розуміння суті договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів. Так російська цивілістка Н. Г. Балібардіна не відносить його до підрядних договорів, але вважає зобов'язанням з науково-дослідної діяльності, а за спрямованістю результату – до зобов'язань з надання послуг [1, с. 9]. Такий підхід є суперечним.

За наступним підходом, дослідниця І. С. Вороніна дала правову характеристику зазначеному договору і віднесла його до змішаних договорів [2, с. 54]. Це є спірним. Третій підхід, за В. М. Пашковим, полягає в тому, що в господарському законодавстві не міститься спеціальних норм для регулювання відносин у сфері охорони здоров'я і тому всі договори в ній є або комплексними, або змішаними [3, с. 172]. Позиція частково схожа з попередньою.

За кордоном, зокрема у Великобританії, договір на проведення клінічних випробувань відмежовують від комерційних домовленостей і зазначають про наявність некомерційного ризику та інтересу. Сара Лайтман вказала про п'ять «юридичних пасток», які мають місце в таких відносинах [12]. Погоджуємося, але слід повністю визначити всі конститутивні ознаки договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Формулювання цілей. Відсутність єдиного підходу до розуміння договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів спонукає проаналізувати договір для правильної його кваліфікації і визначення місця серед інших суміжних договірних конструкцій. Зазначене й складає мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Реалізація принципу «свободи договору» (ст. 627 ЦК України) в сучасних умовах має наслідком виникнення нових договірних конструкцій. Цього вимагають потреби суспільства й учасників цивільно-правових відносин. Договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів відмежовується від традиційних - комутативних контрактів (купівля-продаж, найм, підряд тощо). Він не визначений у Кн. 5 ЦК України, але вказаний у Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань (п. 9.1.) [7]. Через те його можна вважати поименованим. Однак дефініція вказаного договору відсутня. Отож потрібно усунути цю прогалину.

Як відомо, в Україні діє Державна стратегія реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами до 2025 року [4]. Цей акт передбачає спосіб введення генериків (похідних препаратів) вітчизняними компаніями після закінчення дії патенту на оригінальний препарат, тому питання клінічних випробувань цих похідних є актуальним.

Російська цивілістка Н. Г. Балібардіна дає авторське визначення вказаного договору, яке містить його основні ознаки: «За договором на проведення клінічних випробувань лікарського засобу виконавець (медична організація), згідно з протоколом клінічного дослідження, зобов'язується провести дослідження (випробування) лікарського засобу з метою отримання науковими методами доказів ефективності та безпеки лікарських засобів, даних про негативні ефекти від застосування лікарських засобів, ефектах взаємодії з іншими лікарськими засобами, а замовник (розробник лікарського засобу чи інша особа, що діє в його інтересах) зобов'язується прийняти результати клінічних досліджень лікарського засобу (науково-обґрунтований звіт) та оплатити їх» [1, с. 9]. У цілому воно є належним і містить основні ознаки цього договору, хоча одночасно є зavelиким за обсягом.

Не можна прийняти позицію авторки, яка викладає далі і заперечує те, що вище зазначено. Вона вважає, що зобов'язання з проведення клінічних досліджень лікарських засобів не є ні підрядними, ні «підрядподібними», ні тими, які до них належать. Таке зобов'язання належить до різновиду науково-дослідницької діяльності, за спрямуванням результату його слід віднести до зобов'язань із надання послуг, серед яких воно посідає самостійне місце» [1, с. 9].

Виникає запитання: якщо це зобов'язання відноситься до різновиду науково-дослідницької діяльності (з цим погоджуємось), то як за спрямуванням результату його це зобов'язання з надання послуг? Відомо, що спрямування зобов'язання з надання

послуг – надання послуги (ст. 901 ЦК України, ст. 779 ГК РФ). Однак науково-дослідницька діяльність - це не послуга, а інтелектуальна праця (ст. 892 ЦК України, ч. 1 ст. 769 ГК РФ). Можна лише частково погодитися з Н. Г. Балібардіною, що послуга буде, коли надається медична допомога пацієнту чи добровольцю під час проведення клінічного дослідження [1, с. 17]. Тому слід виходити із суті цього договору (з його спрямування) і з його предмету. Далі ми зупинимося на цьому аспекті окремо.

Вітчизняна дослідниця І. С. Вороніна провела правову характеристику договору на проведення клінічних випробувань лікарського засобу. У цілому підхід є правильний. Однак не можна приєднатися до позиції, що цей договір є змішаним, бо поєднує елементи договору на проведення науково-дослідних робіт та договору про надання послуг [2, с. 54]. На наше переконання, узагалі не можна так вважати, оскільки при проведенні клінічних випробувань відбувається виконання завдань, які передбачені протоколом клінічних випробувань. І якщо вказано про клінічні випробування на здорових добровольцях, то не відомі остаточно наслідки цього. Чи потрібна їм буде медична допомога? Отож договір на проведення клінічних випробувань може бути т. зв. «чистим» - і це загальне правило. Розуміємо ситуацію: випробування проводять на здорових добровольцях. У Порядку на проведення клінічних випробувань лікарських засобів вказано, що пацієнт-доброволець - це здорова людина [7]. У другому, змішаному виді, має місце два договори - на проведення науково-дослідної діяльності та надання послуг (ч. 2 ст. 627 ЦК). Однак за Порядком передбачено лише здорову людину. Тому змішаний характер - виняток.

Слушними є зауваження Ю. Павлюченко та О. Антонюк стосовно змісту - умов договору з проведення клінічного випробування, правильності визначення предмету договору [5, с. 54]. Підтримуємо, що тут необхідно виходити із правової природи та сутності договору. Однак, слід більш детально зупинитися на цьому аспекті.

Вважаємо, умова «предмет договору» є системним поняттям, таким, що містить елементи зобов'язання та правочину. Причому вони є взаємопов'язані між собою. Наприклад, якщо уклали договір купівлі-продажу товару, то саме комутативний характер зобов'язань - обмін товару на гроші викликає і вимоги до правочину. Іншими словами, зміст правовідносин зумовлює і форму їх укладання. У випадку з договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів виникають зобов'язання іншого характеру - не комутативного (мінового). Хоча може скластися думка, що це не так.

Слід погодитися з позицією доцента М. М. Гудими: «Умова про предмет договору - єдина, яка віднесена законодавцем до істотних стосовно будь-якого договору визначає характер самого договору і відрізняє в цілому всю систему договірних відносин» [6, с. 94].

Як відомо, суть договору міститься в його істотних умовах. Тому згідно з ч.1 ст. 638 ЦК, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Абз. 2 цієї ж частини вказує: «Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди». Зазначені положення можна вважати алгоритмом існування будь-якого цивільно-правового договору.

Вважаємо, що цей договір є різновидом договору на проведення науково-дослідних робіт. Відповідно до положень Гл. 62 ЦК, істотними умовами договору на проведення науково-дослідних робіт є: 1) предмет – визначення тої роботи; яку слід виконати; 2) строк виконання; 3) ціна за роботу; 4) права на використання результату науково-дослідної роботи.

Водночас, договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів має свої особливості, які відмежовують його від звичайних видів договорів на проведення науково-дослідних робіт. Якщо звернути увагу на його назву, то стає зрозумілим, про що йде мова: про законне втручання особисту сферу людини, її життя і здоров'я. Як передбачено в ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека вважаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тому й має місце особливий вид договірних відносин, відмінний від звичайних (комутативних) договорів.

Як передбачено в Державній стратегії, одним із шляхів розв'язання проблем у сфері розробки та дослідження лікарських засобів є розроблення пропозицій про внесення змін до нормативно-правових актів, настанов та методичних рекомендацій щодо різних видів клінічних випробувань [4].

Відповідно до вказаного, доцільно розробити окрему методику з укладання договору на клінічні випробування лікарських засобів на рівні Міністерства охорони здоров'я України.

Для розуміння природи договору на проведення клінічних досліджень лікарських засобів необхідно дати відповідь на питання, чи є він комутативним (міним). Як відомо, останній передбачає обмін товару на гроші. До них належать цивільно-правові договори різних типів, що забезпечують товарно-грошовий обіг у суспільстві: купівля-продаж, найм (оренда), підряд, послуги. Усі вони мають спільну рису: такі договори задовольняють потреби фізичних, юридичних осіб, держави. Ці потреби є матеріальними чи нематеріальними. Вважаємо, що договір на проведення клінічного випробування лікарського засобу відмежовується від звичайних, мінимих договорів. Справа в тому, що, на відміну від договору купівлі-продажу, де покупець, придбавши річ, яку необхідно, і ставши її власником, задовольняє свій інтерес (приватний). За договором про клінічні випробування лікарського засобу потреба не приватна (часткова), а в основному суспільна (потреба в лікуванні). Слід зазначити, що у Великобританії також відмежовують проведення клінічних випробувань від комерційної угоди, оскільки має місце некомерційний ризик та інтерес [12].

Завданням держави є збереження здоров'я населення країни. І тут вона має інтерес у тому, щоби цього досягати найкращим і більш раціональним способом.

Усе вказане вище спрямовує нас до питання «предмет договору». Вважаємо, предмет договору на клінічні випробування лікарських засобів необхідно розглядати з позиції «людноцентричної». Цей підхід було запропоновано С. О. Почтарьовим при аналізі договору дарування [8, с. 12].

Стосовно нашого випадку, перевагу має складати не грошова винагорода, а саме користь для суспільства певного лікарського засобу. Особливо яскраво це виявляється в наш час, коли існує пандемія коронавірусу. Учені всього світу працюють над створенням вакцини від хвороби. На сьогодні у світі працює тридцять п'ять ла-

бораторій. Вони дбають не про те, щоб заробити, а про безпеку всіх людей. Матеріальне не мусить переважати над моральними нормами! Саме етичний характер цього правочину і відрізняє його від традиційних мінових контрактів. Слід вважати це «*етичним елементом*» договору на проведення клінічних випробувань лікарського засобу (курсив від автора – І. Б.). Без нього не можливе все інше. Маємо справу із здоров'ям і життям людини. Водночас, у світі вже підрахували прибуток від вакцини – тридцять п'ять мільярдів доларів. Однак мета інша – зберегти життя та здоров'я людей.

Сучасна англійська дослідниця Сара Ліман назвала «відповідальність й етичний бік» четвертим «підводним камінцем» у клінічних випробуваннях [12]. Вона слушно вказала, що етичний бік має місце й при використанні персональних даних добровольців-пацієнтів [12]. Іншими словами, з п'яти «правових пасток», які виникають при клінічних випробуваннях, дві з них пов'язані саме з етичним елементом. І їх слід вважати головними.

Передумовою проведення клінічного випробування є згода пацієнта, яка має бути добровільною. Це викликано тим, що фізична особа дає дозвіл на втручання в її організм. Примусити до цього не можна. Лише добровільна згода (ч. 3 ст. 281 ЦК). Через те показовим є приклад співробітників державної наукової установи «Вектор» (РФ), які виявили бажання бути пацієнтами при клінічних випробуваннях препарату проти коронавірусу, який вони самі й розробили. Метою цього також є зменшення часу на пошук добровольців для проведення досліджень. Головне – мова йде про власне бажання людини-пацієнта, яка буде брати участь у клінічному випробуванні.

18 червня 2020 року в РФ приступили до клінічних випробувань ліків від коронавірусу. 14 липня заявили про успішне проведення клінічного випробування необхідної вакцини від COVID-19. 20 липня в РФ були виписані добровольці, які успішно пройшли клінічні випробування вакцини від COVID-19. На сьогодні у світі тривають клінічні випробування інших препаратів проти нового вірусу. Таким чином, процес цих випробувань є соціально зумовленим та стратегічно необхідним для кожної країни світу.

Отже, договір, який ми аналізуємо, посідає окреме місце в системі договірних прав. Він спрямований на проведення науково-дослідних робіт і є його різновидом (Гл. 62 ЦК). Однак, це особливий договір і відмінний від інших видів науково-дослідних робіт. Перш за все, це викликано його суттю – втручанням в організм людини. Саме тому він окремо регламентується в законодавстві про охорону здоров'я України [9, 10, 7].

За законодавством Великої Британії, цей договір урегульований типовою угодою, затвердженою Урядом, а також законодавством ЄС (Директива 2001/20/ЄС (Clinical Trials Directive) та Загальною постановою про захист персональних даних [12].

В Україні більш детально передбачено не все, а лише п'ять пунктів у Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи клінічних матеріалів. Такий стан не є належним, тому слід внести відповідні зміни й доповнення. Зокрема, у Порядку можна було б передбачити окремий розділ, присвячений договору на проведення клінічних випробувань, де вказати його дефініцію, істотні умови, права та обов'язки сторін, форму. Також доцільно передбачити в окремому

додатку типовий договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів, як це має місце у Великобританії та інших країнах ЄС.

На наш погляд, це б дозволило впорядкувати ситуацію з укладанням і виконанням таких важливих договорів. Дія принципу «свободи договору» (ст. 627 ЦК) в цьому випадку має бути обмежена на користь безпеки для життя і здоров'я людини, хоча в судовій практиці її не обмежують. Показовим прикладом є рішення по адміністративній справі № 1840/3701/18, котру розглянув Сумський окружний адміністративний суд. Він не заперечив укладання шістьох договорів на проведення клінічних випробувань, де стороною-дослідником була фізична особа-підприємець, а замовником – не резидент. Було правильно вказано, що виконання цих договорів не привело до нового наукового результату, клінічне випробування (дослідження) лікарського засобу – науково-дослідницька робота. Фактично це були договори на передачу майнових прав інтелектуальної власності [11]. Будь-який учасник цивільних відносин не може укласти договір як дослідник на проведення клінічних випробувань. Це випливає з Порядку на проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи клінічних матеріалів [7]. Отже, судова інстанція виходила зі змісту вказаних договорів, а не з їх назви.

З огляду на вказане, предметом договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів слід вважати проведення клінічних випробувань певного лікарського засобу, що є науково-дослідною роботою. Його зміст, як випливає із протоколу клінічного випробування, містить комплекс із 7 елементів: завдання, методологія, процедура, статистичні аспекти та організація клінічного випробування, раніше отримані дані щодо досліджуваного лікарського засобу та обґрунтування клінічного випробування (п. 2.1) [7]. Це означає, що умова «предмет» визначена імперативно. Зміна її чи відхилення від неї вважається порушенням договору на клінічні випробування (п. 2.1) [7]. Слід наголосити, що такий стан, коли саме протокол клінічних досліджень усе містить, має місце й у ЄС [12]. І все перелічене дає підставу стверджувати, що предмет договору на проведення клінічних випробувань лікарського засобу є складним.

Це вказує на особливості, відмінності нашого договору від комутативних договорів, де діє в повній мірі принцип «свободи договору» ст. 627 ЦК. Маємо приклад винятку, коли переймаються не матеріальною стороною, а нематеріальним – збереженням життя та здоров'я людей. Отож, на відміну від комутативного контракту, де сторони мають право змінювати на свій розсуд його зміст, відповідно до ст. 6 ЦК, за договором на проведення клінічних випробувань лікарського засобу це є не можливим, оскільки суперечить його суті – втручання в особисту сферу людини. Відповідальний дослідник, дослідник може відхилитися від протоколу клінічного випробування лише в разі необхідності усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує досліджуваним, без попереднього затвердження Центром (п. 9.5) [7].

Перейдемо до розгляду ознак зазначеного договору. Традиційно ознаки виводять із дефініції того чи іншого договору. Вище ми зазначили про наявність авторського визначення вказаного договору. Однак, воно є великим за обсягом, громіздким. Тож пропонуємо власну дефініцію: «За договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів одна сторона – виконавець – зобов'язується провести

клінічні випробування певного лікарського засобу на замовлення замовника відповідно до вимог чинного законодавства України. Замовник має прийняти результат досліджень і сплатити визначену ціну».

Визначення містить основні ознаки таких договірних відносин. Це:

а) особливі відносини з етичним елементом; б) різновид договору з проведення науково-дослідних робіт; в) предмет - виконання клінічних випробувань лікарського засобу; г) є не міновий договір у прямому розумінні; д) врегулювання як цивільним законодавством, так й окремими актами у сфері охорони здоров'я (змішане врегулювання). Через те слід пригадати позицію про змішаний характер договору, що розглядається. Вважаємо, має місце саме змішане правове регулювання (різні нормативні акти), а не характер цього договору. Як відомо, змішаний договір – це той, що містить елементи різних договорів.

Окрім того, наведена дефініція договору дозволяє дати і його характеристику як правочинну та зобов'язання. Це є консенсуальний договір – вважається укладеним з моменту досягнення згоди з його істотних умов. Через те що вони окремо не визначені в законодавстві, встановимо їх: а) предметом договору є клінічні випробування лікарського засобу; б) порядок проведення клінічних випробувань (за протоколом); в) строк досліджень; г) ціна; д) страхування життя і здоров'я пацієнта.

Як було вказано вище, укладанню договору передують ряд дій, які вчиняються перед ним. Має місце складний юридичний факт – юридичний склад. Передбачено три етапи: 1) прийняття рішення ЦОБВ; 2) отримання протоколу (ів) комісії(ій) із питань етики при ЛПЗ; 3) укладення договору про страхування життя і здоров'я пацієнта (добровольця). Без проведення всіх формальностей розпочинати клінічні випробування не можливо (п. 3.5.) [7]. Це ще раз підтверджує особливість вказаного правочину і відмінність від звичайних правочинів. Усе міститься в предметі такого договору й далі визначає його наступну ознаку – фідуціарність.

Мова йде про довіру пацієнта до тих, хто буде проводити випробування. Немає довіри – немає договору на клінічні випробування. Як відомо, питання довіри пацієнта існує як *до*, так і *під час* випробувань (*курсів від автора* – І. Б.). Діє комісія з питань етики при закладі охорони здоров'я чи лікувально-профілактичному закладі. Вона здійснює нагляд за дотриманням прав, безпекою, благополуччям досліджуваних пацієнтів, етичних та морально-правових принципів проведення клінічного дослідження (п. 2.1.) [7].

Договір є двох- чи багатостороннім, бо зобов'язання на боці дослідника(ків), замовника. У пацієнта зобов'язань немає – лише права. Єдине – він має виконувати вказівки дослідника(лікаря). Тому основні обов'язки покладаються на виконавця(ців) клінічних випробувань.

Договір є алеаторним (ризиковим), оскільки заздалегідь невідомо, як закінчиться клінічне випробування лікарського засобу. У Порядку на проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань наголошено, що клінічне випробування може проводитися тільки в тому випадку, якщо очікувана користь виправдовує ризик (п. 3.1.) [7]. У комерційних договорах існує ризик, який пов'язаний із підприємництвом. У договорі на проведення клінічних випробувань лікарського засобу ризик зовсім відмінний. Користь від випробування має бути більшою за ризик, який існує при цьому.

При проведенні клінічних випробувань гарантувати стовідсотковий позитивний результат не можуть. До речі, це і є прояв суті науково-дослідних робіт (ст. 899 ЦК). Хоча, навпроти, у клінічних випробуваннях усе відбувається згідно з протоколом. Можна вважати, існує певний алгоритм проведення клінічного випробування, на відміну від науково-дослідних робіт, де дослідник має власні методи проведення дослідження (ст. 897 ЦК). На наше переконання, це доводить, що більше творчості в останньому, у клінічному – навпаки. Причиною є те, що мова йде про життя і здоров'я пацієнта. Зайві ризики тут не припустимі. Через це пацієнт підлягає страхуванню.

І ще один доказ алеаторності. У п. 1.8. Порядку проведення клінічних випробувань зазначено: «Якщо в період проведення клінічного випробування відбувається подія, пов'язана з проведенням клінічного випробування або розробкою досліджуваного лікарського засобу, яка здатна вплинути на безпеку досліджуваних, спонсор та/або дослідник здійснюють негайні заходи для забезпечення безпеки досліджуваних» [7].

Договір є строковим – випробування мають свій час. Договір є оплатний – за виконання клінічного випробування передбачається оплата. Також самі добровольці можуть отримати винагороду після проведення випробувань. Зокрема, у Росії добровольцям, які пройшли випробування вакцини від Ковіду виплатять по 100 000 рублів. Отож, на відміну від звичайних (мінових) контрактів, у клінічних випробуваннях передбачається виплата особам, які ризикували життям і здоров'ям. Це компенсація за їхню сміливість. Як указувалося вище, договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів може бути двох видів: а) суто на проведення клінічних випробувань; б) змішаним – коли мають місце елементи договору на проведення науково-дослідних робіт та надання послуг.

Усі ці ознаки й характеристика договору відмежує його від інших відомих договірних конструкцій, визначає власне місце серед видів договору на проведення науково-дослідних робіт (ст. 892 ЦК).

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що «етичний» елемент договору на проведення клінічних досліджень є логічним віддзеркаленням суті таких відносин, оскільки клінічне дослідження – то дослідження на організмі людини. Саме це і відмежує його від інших договорів на проведення науково-дослідних робіт і комерційних контрактів. Зазначене враховане вітчизняним законодавцем у нормативних актах про охорону здоров'я. Договір на проведення клінічних випробувань посідає самостійне місце серед суміжних договорів. Має відмінності та особливості змісту. Предметом договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів слід вважати проведення клінічних випробувань певного лікарського засобу, що є науково-дослідною роботою.

Предмет договору на проведення клінічних випробувань лікарського засобу є складним. Послуга не може бути окремим предметом, а лише спільно з науково-дослідною роботою. На відміну від комутативного контракту, де сторони мають право змінювати на свій розсуд його зміст, відповідно до ст. 6 ЦК, за договором на проведення клінічних випробувань лікарського засобу це є не можливим, оскільки суперечить його суті – втручання в особистий простір людини. Дію принципу «свободи договору» обмежено інтересом добровольця-пацієнта. Істотні умови цього договору

формується під впливом імперативних положень чинних нормативних актів. Судова практика правильно кваліфікує ці договірні відносини. Водночас, необхідно вдосконалити механізм правового регулювання вказаних відносин в Україні для захисту інтересів усього суспільства й держави. Зокрема, пропонуємо доповнити нормативну базу легальним визначенням договору на проведення клінічних випробувань лікарського засобу. Отже, надалі логічним буде висвітлення питання виконання за договором, який ми розглянули.

Використані джерела:

1. Балибардина Н. Г. Договор на проведение клинических исследований лекарственных средств: автореф.: дис... к.ю.н. 12.00.03. Волгоград, 2006. 22 с.
2. Вороніна І. С. Характеристика договору на проведення клінічного випробування лікарського засобу для застосування людиною. *Право і суспільство*. № 6-2, частина 3. 2015. С. 50-55.
3. Пашков В. М. Проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (господарсько-правовий контекст). Київ: Моріон, 2009. 448 с.
4. Державна стратегія реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами до 2025 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1022. URL://<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-p#Text>. (дата звернення 23.07.2020)
5. Павлюченко Ю. О. Антонюк Умови договорів щодо проведення клінічних випробувань. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2019. С. 52-56.
6. Гудима М. М. Визначення предмету договору про надання туристичних послуг. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 22. С. 94-100.
7. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи клінічних матеріалів. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#n16>.
8. Почтарьов С. О. Договір дарування в цивільному праві та в нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.
9. Основи законодавства України «Про охорону здоров'я». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
10. Закон України «Про лікарські засоби». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр#n13>. (дата звернення 23.07.2020)
11. Рішення адміністративного суду Сумської області № 1840/3701/18 від 01.02.2019 URL:<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/800552201>. (дата звернення 23.07.2020)
12. Sarah Lyman The five legal pitfalls of clinical trial agreements. URL: <https://pharmafeld.co.uk/opinion/the-five-legal-pitfalls-of-clinical-trial-agreements>. (дата звернення 23.07.2020)

References:

1. Balibardina, N. G. (2006) Dogovor na provedenie klinicheskikh issledovaniy lekarstvennykh sredstv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volgograd. [in Russian].
2. Voronina, I. S. (2015) Kharakterystyka dohovoru na provedennia klinichnoho vyprovuvannia likarskoho zasobu dlia zastosuvannia liudynoiu. *Pravo i suspilstvo-Law and society*, 6-2, part. 3, 50-55. [in Ukrainian].

3. Pashkov, V. M. (2009) Problemy pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi okhorony zdorov'ia (hospodarsko-pravovyi kontekst). Kyiv: Morion. [in Ukrainian].

4. Derzhavna stratehiia realizatsii derzhavnoi polityky zabezpechennia naselennia likarskymy zasobamy do 2025 roku. Zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 hrudnia 2018 r. № 1022. (2018) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-p#Text>. [in Ukrainian].

5. Pavliuchenko, Yu. O. (2019) Antoniuk Umovy dohovoriv shchodo provedennia klinichnykh vyprobuvan. *Pidprijemnyctvo, hospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law*, 3, 52-56. [in Ukrainian].

6. Hudyma, M. M. (2010) Vyznachennia predmetu dohovoru pro nadannia turystychnykh posluh. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnogo zakonodavstva Ukrainy- Current problems of improving the current legislation of Ukraine, issue 22*, 94-100. [in Ukrainian].

7. Poriadok provedennia klinichnykh vyprobuvan likarskykh zasobiv ta ekspertyzy klinichnykh materialiv. N. p. N. d. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#n16>. [in Ukrainian].

8. Pochtarov, S. O. (2015) Dohovir daruvannia v tsyvilnomu pravi ta v notarialnii diialnosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Osnovy zakonodavstva Ukrainy «Pro okhoronu zdorov'ia». N. p. N. d. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro likarski zasoby». N. p. N. d. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-vr#n13>. [in Ukrainian].

11. Rishennia administratyvnoho sudu Sums'koi oblasti №1840/3701/18 vid 01.02.2019. (2019) N. p. URL:<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/800552201>. [in Ukrainian].

12. Sarah Lyman The five legal pitfalls of clinical trial agreements. N. p. N. d. URL:<https://pharmafield.co.uk/opinion/the-five-legal-pitfalls-of-clinical-trial-agreements>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.08.2020

Утеhin И. Б.,

кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой фундаментальных
юридических дисциплин
ЧВУЗ «Буковинский университет»
(г. Черновцы, Украина)

ДОГОВОР НА ПРОВЕДЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ ИСПЫТАНИЙ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ: ВОПРОС НАДЛЕЖАЩЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ

В статье установлены отличия договора на проведение клинических испытаний лекарственных средств. Несмотря на то что он относится к поименованным договорам и упомянут в подзаконном нормативном акте, легальная дефиниция в украинском законодательстве отсутствует. Этот договор является видом договора на проведение научно-исследовательских работ, однако имеет собственные особенности. Прежде всего, это его направленность на проведение клинических испытаний. Наличие «этического» элемента определяет его дальнейшее регулирование и кардинальное отличие от меновых договоров.

Ключевые слова: клинические испытания, договор на проведение научно-исследовательских работ, «этический» элемент, не коммерческий характер, предмет договора, содержание договора.

Utekhin I.

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Fundamental Legal Disciplines
PHEI Bukovynian University
(Chernivtsi, Ukraine)

CONTRACT FOR CONDUCTING CLINICAL TRIALS OF MEDICINES: ISSUES OF APPROPRIATE QUALIFICATION

The contract for clinical trials of drugs occupies an independent place among the known contract designs. It is concluded for a clinical trial. This means the study of certain drugs in the human body. This is what determines its legal purpose. Signs that distinguish this agreement are as follows. This is a named contract, a kind of contract for research. However, this is a special agreement. It contains an "ethical" element. The tests involve the intervention of a volunteer patient. That's why protecting his life and health is paramount. Unlike commercial contracts where they care about profits. Therefore, the regulation of these relations is separate. This is provided for in bylaws. The principle of "freedom of contract" in this case is limited. The parties must comply with the law. Which is an exception to the general rule. The state is interested in the development of these contractual relations.

We consider the "ethical" element as the first qualifying feature of the contract for clinical trials of drugs. He first indicates the essence of the transaction. Secondly, it is a prerequisite for any clinical trials of drugs. Third, it remains valid both during and after the tests. If the volunteer patient does not want to participate in the trials, it is his right.

This agreement has a clear procedure for concluding. Until then, a preparatory stage is required. The content of the contract is determined by law. Everything is due to the protection of the interests of the patient-volunteer.

We offer the author's definition of the contract for clinical trials of drugs. It contains all the main features that distinguish it. Next, we characterize this agreement: consensual, bilateral (multilateral), paid, fiduciary, aleatory, with ethical content. Based on this, this agreement is an independent named agreement. It belongs to the contracts for research work. It has features of subject composition, subject, content.

The contract for clinical trials of medicinal products occupies an important place in the contract law system. It differs significantly from other contractual designs. Acts in the field of ethical relations, which determines its essence. This is an example of how the ethical nature of a relationship affects legal regulation.

The value of human life and health is confirmed. In the future, it is necessary to consider the performance under the contract for the conduct of clinical trials of drugs.

Keywords: clinical trials, contract, ethical element, subject of the contract, content of the contract, research work.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.91.250-266

УДК 343.984

В. С. Бондар,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: bondarlivd@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСТАНОВКИ ТА ВИРІШЕННЯ СЛІДЧИМ (ДІЗНАВАЧЕМ) ЗАВДАНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджено сутність ситуаційного аналізу. Узагальнено наукові підходи до розглядуваної проблеми. Визначено об'єкти, елементи та вплив ситуаційного аналізу на постановку та вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. Сформульовано схему застосування ситуаційного аналізу під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, яка передбачає: а) виявлення елементного складу слідчої ситуації та аналіз комплексу факторів, які детермінують її подальший розвиток у позитивному або негативному руслі; б) прогнозування розвитку ситуації та подальшої діяльності слідчого (дознавача), прокурора й інших суб'єктів криміналістичної діяльності; в) визначення комплексу задач того чи іншого етапу досудового розслідування, які потребують свого вирішення, послідовності їх вирішення; г) висунення та перевірку версій (слідчих, оперативно-розшукових, експертних, судових та ін.), отримання нової криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні в результаті такої перевірки; ґ) аналіз й оцінка елементного складу нової ситуації досудового розслідування, яка склалася за підсумками вирішення попередньої.

Ключові слова: дознавач, досудове розслідування, завдання досудового розслідування, кримінальне провадження, криміналістично значуща інформація, ситуаційний аналіз, слідча ситуація, слідчий.

Постановка проблеми. З позиції криміналістики змістом діяльності слідчого (дознавача), який здійснює досудове розслідування в кримінальному провадженні, є формування системи доказів та отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та розслідуванню. Основними функціями цієї діяльності на різних її етапах є пошук, виявлення та пізнання інформації про кримінальне правопорушення з урахуванням слідчих ситуацій, які складаються в кримінальному провадженні.

Сьогодні можна стверджувати про сформованість учення про слідчу ситуацію як окрему криміналістичну теорію. Заразом, результати аналізу останніх досліджень

і публікацій дозволяють виокремити комплекс проблемних моментів, супутніх розвиткові цього вчення.

З першого погляду поняття слідчої ситуації уявляється достатньо простим та інтуїтивно зрозумілим. Водночас саме навколо нього вже протягом тривалого часу розгорнулася достатньо гостра наукова дискусія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так розробці поняття, структури, видів слідчих ситуацій та їх значення в розслідуванні злочинів у різні часі присвячували свої роботи О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, С. В. Великанов, В. К. Весельський [7], А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, О. Ю. Головін [9], Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Д. В. Кім, І. О. Копилов, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко [15], О. В. Лускатов, В. О. Образцов, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко [24], В. М. Шевчук [25; 26], В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов [27], М. П. Яблоков та ін. [14; 21] Водночас у теорії криміналістики і практиці досудового розслідування кримінальних правопорушень питання ситуаційного аналізу як інтегративної криміналістичної технології та інструменту постановки і вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування потребують подальшого дослідження, особливо з огляду на останні зміни в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

Формулювання цілей. Метою статті є визначення впливу ситуаційного аналізу на постановку та вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування, узагальнення наукових підходів до розглядуваної проблеми, їх критичний аналіз та формулювання пропозицій щодо порядку застосування ситуаційного аналізу до слідчої ситуації, що склалася в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Почати можна з того, що на різних етапах розвитку розглядуваного учення з'являлися критичні погляди окремих учених-криміналістів про використання терміна «слідча ситуація».

Наприклад, В. О. Образцов, зазначав, що «під криміналістичною ситуацією розуміється сукупність обставин, які склалися на певний момент практичного слідознавства, котрі повинні враховуватися при розробці та реалізації програми подальшого пошуку та пізнання» [17, с. 114].

Варто зазначити, що само по собі використання терміна «криміналістична ситуація» в сучасній криміналістиці є можливим, водночас потрібно чітко розмежування цього поняття з поняттям слідчої ситуації. Причому термінологічна зміна або відмова від використання терміна «слідча ситуація» не є доцільним, оскільки поняття криміналістичної ситуації носить по відношенню до поняття слідчої ситуації більш широкий характер та охоплює також експертно-криміналістичні ситуації, котрі можуть складатися під час виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, у науковій літературі достатньо обґрунтована необхідність вивчення в рамках криміналістичної науки кримінальних ситуацій, які визначаються як фактичні положення, що виникають у процесі вчинення кримінальних правопорушень та їх відображення зовні у вигляді слідів наслідків.

Також слід зауважити на не завжди однозначній позиції вчених-криміналістів про місце вчення про слідчі ситуації в системі криміналістики. Так, на думку низки авторів, слідча ситуація повинна вивчатись у рамках методики розслідування окремих видів злочинів. Слушно зазначив з цього приводу Р. Л. Степанюк: «... саме звуження поняття слідчої ситуації насправді зумовило формування окремого підходу

до типових слідчих ситуацій як підстав для побудови конкретних рекомендацій у криміналістичній методиці» [23, с. 111]. На думку науковця, типова слідча ситуація – це сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної в слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування [23, с. 112]. Іншу точку зору висловив Р. С. Белкін, зазначивши, що «... уявлення про компоненти слідчої ситуації, про фактори, які впливають на її формування, у загальному вигляді не пов'язані з видами або родами злочинів, мають загальне значення для них, що є притаманним саме для тактичних категорій» [4, с. 3].

У криміналістичній літературі також відбився погляд на вчення про слідчу ситуацію як про елемент більш великої наукової теорії – вчення про криміналістичні ситуації або криміналістичну ситуалогію. Дійсно, теоретичні знання про слідчу ситуацію тривалий час розвивалися лише у двох розділах криміналістики (криміналістичній тактиці та методиці розслідування окремих видів злочинів). Однак розроблений на тепер комплекс наукових положень про ситуаційний аналіз (підхід) до розслідування набув загальнонаукового криміналістичного значення й навряд чи може бути структурно віднесений до одного з цих двох розділів. Очевидно, на сьогодні рівень теоретичної проробки та значущість сформованих у рамках вчення про слідчі ситуації криміналістичних знань, їх роль для розвитку криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідувань окремих категорій кримінальних правопорушень дозволяють відносити вказане вчення до ряду окремих криміналістичних теорій, визначаючи його місце в структурі першого розділу криміналістики – її загальної теорії.

Те ж саме стосується й застосування ситуаційного аналізу (підходу) у вирішенні криміналістичних задач. Як слушно зазначив М. П. Яблоков, уже склалася тенденція використання ситуаційного підходу для розв'язання найрізноманітніших задач криміналістичної техніки (особливо роботи зі слідами), тактики (у процесі прийняття тактичного рішення, вибору комплексу тактичних прийомів проведення слідчої дії) та методики розслідування (для вибору найбільш ефективних методів) [28, с. 22].

У сучасному розумінні ситуаційний аналіз (підхід) нерідко асоціюється дослідниками з методом практичного пізнання, який застосовується під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях. Указаний метод використовується для практичного засвоєння дійсності шляхом реалізації певної сукупності прийомів та операцій. Об'єктом ситуаційного аналізу, як інтегративної криміналістичної технології під час досудового розслідування кримінального правопорушення, виступає, насамперед, кримінальна противоправна діяльність та криміналістично значуща інформація про неї, яка надходить у розпорядження слідчого (дівзнавача). Водночас ситуаційному аналізу піддається й діяльність з виявлення та розслідування кримінального правопорушення, причому як у ретроспективному, так і в перспективному (прогнозному) аспектах. Виражаючи унікальність кожної ситуації, що складається, одночасно з урахуванням повторюваності, подібності загальних рис та елементів, котрі утворюють ситуації, ситуаційний аналіз слугує для типізації ситуацій, а в кінцевому рахунку вирішує своє надзавдання – навчитися керувати ситуаціями. З криміналістичної точки зору – це керування слідчими ситуаціями, а якщо бути

більш точним – оптимальне вирішення детермінованих ситуацією, що склалася різних слідчих завдань стратегічного й тактичного рівня, як окремо, так і в їх системі.

Звичайно ж, ситуаційний аналіз (підхід) не є єдиним пізнавальним методом, котрий може використовуватися під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Усі криміналістичні методи нерозривно пов'язані один з іншим та застосовуються в науковому й практичному криміналістичному пізнанні в єдності, взаємозв'язку та в тій чи іншій послідовності або сукупності. Тим не менш, у низці випадків саме результати ситуаційного аналізу відіграють ключову роль у визначенні оптимальних стратегій й тактиці досудового розслідування кримінальних правопорушень. Поданий висновок підтверджується, зокрема, практичною можливістю реалізації під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень окремих криміналістичних методик, розроблених криміналістичною наукою.

Численні дослідження, що проводяться в криміналістиці, переконливо обґрунтовують можливість активного застосування ситуаційного аналізу і в наукових цілях, зокрема для розробки методичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень окремого виду залежно від типу слідчих ситуацій, які складаються на початковому етапі розслідування. Причому розробка таких окремих методик базується на узагальненнях суттєвого емпіричного матеріалу (облік кримінальних проваджень, у яких прокурорами скасовано постанову слідчого про закриття кримінального провадження; слідчим суддею постановлено ухвалу, якою скасовується рішення слідчого або якою зобов'язано його припинити дію чи вчинити певну дію; судом під час судового провадження постановлено ухвалу про закриття кримінального провадження за відсутності в діянні складу кримінального правопорушення; судом ухвалено виправдувальний вирок; архівних кримінальних проваджень тощо) [11; 17; 18], за результатами яких здійснюється систематика вихідних слідчих ситуацій. Результати такої систематики, що наводяться, як правило, супроводжуються поданням накопиченої дослідником аналітичної, статистичної та іншої науково значущої інформації, прикладами зі слідчої практики, а також рекомендаціями з вирішення або використання наявних слідчих ситуацій, алгоритмами (програмами) роботи органів досудового розслідування (слідчих підрозділів та підрозділів дізнання).

Залежно від спрямованості наукового дослідження розрізняються й критерії застосування ситуаційного підходу в криміналістичному науковому пізнанні. Стосовно області криміналістичної техніки ситуаційний підхід у наукових дослідженнях застосовується:

- для вивчення ситуаційних факторів, які впливають на механізм утворення різних категорій слідів та їх комплексів та, як наслідок, розробки пошукових алгоритмів, техніко-криміналістичних засобів і технологій їх виявлення, фіксування, вилучення та дослідження;
- для виявлення та типізації ситуацій розслідування, що визначають зміст застосування науково-технічних засобів і спеціальних знань (техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення кримінального провадження) [12; 22, с. 92-95].

Останні визначаються деякими авторами як техніко-криміналістичні ситуації, котрі являють собою певний «зріз» слідчих ситуацій або їх окремих різновидів [10].

У криміналістичній тактиці ситуаційному аналізу приділяється значно більшої уваги, що, утім, не дивно. Саме на його основі будується вся система типових та специфічних стратегічних і тактичних задач досудового розслідування, здійснюється вибір найбільш раціональних способів їх розв'язання та досягнення під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

У криміналістичній методикі науковий ситуаційний аналіз застосовується здебільшого в цілях типізації слідчих ситуацій, на основі яких розроблюються рекомендації зі здійснення досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на різних етапах. Заслугове на увагу позначення окремими авторами (І. О. Возгрінім, С. Ю. Косаревим, В. А. Лілік, О. В. Лускатовим) типової слідчої ситуації як матриці, шаблону, на який накладається конкретна ситуація для її зіставлення з типовою [14, с. 182-186; 16, с. 38]. Критерії такої типізації в цілому є стандартними. Результати вивчення дисертаційних досліджень останніх двох десятиліть, присвячених розробці окремих методик розслідування злочинів (кримінальних правопорушень), дозволяє зробити висновок про те, що домінуючим критерієм такої типізації виступає інформаційний фактор (наявність в органів досудового розслідування інформації про осіб, які скоїли злочин, а саме: а) злочинець затриманий на гарячому; б) особа злочинця невідома; в) є дані щодо особи злочинця, але його місцезнаходження невідома; г) особа злочинця невідома, але він знаходиться серед обмеженого кола осіб [1, с. 92-96]; повнота інформації про предмет посягання тощо). На підставі вказаного критерію типізація та систематика слідчих ситуацій була здійснена на абсолютній більшості вивчених результатів дисертаційних досліджень. Іноді інформаційний критерій доповнювався вказівками на затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, факти припинення кримінально протиправних діянь (кримінально протиправної діяльності в цілому) на різних стадіях, форма початку кримінального провадження (а) кримінальне провадження розпочато в результаті ознайомлення з матеріалами оперативного підрозділу щодо перебірки оперативної інформації; б) кримінальне провадження розпочато в рамках реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи [21, с. 122]. Причому в усіх вивчених дисертаційних дослідженнях типізація слідчих ситуацій здійснювалася переважно до початкового етапу розслідування. Спроби типізації слідчих ситуацій розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) певних категорій на більш пізніх етапах розслідування були вжиті лише окремими дослідниками. Критеріями типізації при тім виступали фактори визнання обвинуваченим (підозрованим) своєї вини (підозри), доведеність вини встановлених осіб у вчиненні інкримінованого ним злочину.

Варто наголосити, що стосовно розробки окремих криміналістичних методик досудового розслідування кримінальних правопорушень переважно ведеться типізація слідчих ситуацій загального характеру, які визначають обстановку розслідування в цілому.

Уявляється, що саме в рамках методико-криміналістичного застосування положень ситуаційного аналізу відбувається найбільш детальне вивчення, систематизація та типізація слідчих ситуацій певної групи або виду кримінальних правопорушень. Затим, враховуючи, що ситуації досудового розслідування кримінальних про-

ваджень тієї чи іншої групи або виду є складними та різноманітними, саме при формуванні окремої криміналістичної методики відбувається комплексне вивчення таких ситуацій із різних сторін та на різних рівнях – стратегічному (стосовно розслідування в цілому) і тактичному (відносно окремих тактичних операцій, слідчих та інших процесуальних дій та навіть окремих тактичних прийомів).

З позиції таких дослідницьких завдань можливо оцінити й наукові підходи до розуміння ситуацій досудового розслідування кримінальних правопорушень (слідчих ситуацій), ба більше, що в криміналістиці й дотепер так і не сформовано єдиної позиції щодо їх розуміння та визначення. Вивчення позицій учених-криміналістів з цього питання дозволяє зробити висновок, що основна дискусія ведеться навколо декількох принципово відмінних підходів до розуміння слідчої ситуації.

Згідно з першою точкою зору, слідча ситуація – це система криміналістично значущої інформації про подію, що розслідується стосовно того чи іншого її етапу. До ряду прибічників зазначеного підходу можна віднести таких відомих учених-криміналістів, як: В. К. Гавло, В. Є. Корноухов, О. Н. Колесниченко, Л. Я. Драпкін, М. О. Селіванов, О. С. Шаталов та ін. Понад те, зазначений підхід отримує свій розвиток і в новітніх криміналістичних дослідженнях. Зокрема, пропонується визначати слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, котра виникає в діяльності з розслідування злочинів та при їх судовому розгляді є її результатом та одночасно новоутворенням діяльності, що визначає потім подальшу організацію. Убачається, що вказана система дозволяє пізнавати різноманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими та ще невідомими обставинами, які мають значення для кримінального провадження, тактико-психологічні відносини сторін кримінального провадження, а також організаційно-керівну структуру та рівень внутрішньої упорядкованості [8, с. 67-97].

Поданий підхід до розуміння слідчих ситуацій уявляється певним ступенем вузьким, таким, що не відображає всіх сторін та особливостей розглядуваного явища. Водночас саме вивчення слідчих ситуацій з інформаційної позиції дозволяє виявити інші фактори та обставини, котрі характеризують як стан досудового розслідування, так і криміналістичні завдання, що визначаються ним, котрі має вирішувати слідчий (дознавач). Через те вбачається, що інформаційний підхід до розуміння слідчої ситуації характеризує не стільки саму ситуацію, скільки фактори, які впливають на неї та зумовлюють її, пов'язані як з об'єктивними, так і зі суб'єктивними обставинами виникнення, зміни та використання криміналістично значущої інформації. Недаремно в числі таких факторів ученими-криміналістами виділяються [9, с. 4; 10, с. 57]:

- наявність та характер наявної в розпорядженні слідчого (дознавача) інформації (ступінь його обізнаності про розслідувану подію), що залежить від механізму розслідуваної події та умов виникнення його слідів в оточуючому середовищі;
- наявність та стійкість існування ще не використаних джерел доказової інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації;
- інтенсивність процесів зникнення доказів та сила факторів, які впливають на ці процеси тощо.

Необхідно додати, що інформаційний компонент будь-якої слідчої ситуації не обмежується тільки відомостями про розслідувану подію. Це також різного роду

дані про незаконні прояви стосовно учасників досудового розслідування та судового розгляду, їх наслідки, інші перешкоди досягненню процесуальних та поставлених слідчим задач, наявна в слідчого (дознавача) інформація про організаційні і технічні можливості досудового розслідування, строках та прогнозованому результаті виконання доручень слідчого (дознавача) тощо. Проти цього не заперечували й прибічники інформаційного підходу до розуміння слідчої ситуації. Наприклад, В. К. Гавло, виділяючи подібні дані в структурі слідчої ситуації, звертав увагу на те, що характеризують вони, насамперед, ту обстановку, у якій виявлено, порушено кримінальну справу, почато розслідування та проводяться слідчі й інші дії [8, с. 68]. В. Ю. Шепітько також вважає «практично значущим поняття слідчої ситуації як характеристики інформаційних даних, які має слідство на різних стадіях досудового розслідування», акцентуючи увагу на кількісному вимірі інформації, наявної в кожному конкретному кримінальному провадженні, необхідної для успішного розслідування [13, с. 19]. У цьому зв'язку таким, що найбільш повно й системно відображає сутність слідчої ситуації як криміналістичного поняття, уявляється її визначення як обстановки (положення) в досудовому розслідуванні, у якій на його певний момент здійснюється діяльність слідчого (дознавача).

Указаний більш широкий підхід до розуміння слідчої ситуації в цілому підлягає багатьма вченими-криміналістами (Р. С. Белкін, О. Ю. Головін, В. П. Лавров, М. П. Яблоков та ін.) [9; 10; 28].

З'ясування сутності слідчої ситуації передбачає визначення сукупності факторів, які впливають на її формування та розвиток. Коло таких факторів є достатньо широким та різноманітним, що підтверджують результати наукових досліджень. Традиційно у якості складових слідчої ситуації умов вказуються фактори-детермінанти інформаційного, процесуального, тактичного, психологічного та організаційно-тактичного характеру.

У криміналістичній літературі пропонується інша позиція, згідно з якою такого роду фактори-детермінанти носять об'єктивний та суб'єктивний характер, котрі можливо систематизувати наступним чином [9, с. 8]:

- наявність та характер наявної в розпорядженні слідчого (дознавача) інформації, що залежить від механізму розслідуваної події та умов виникнення її слідів в оточуючому середовищі, можливостей їх дослідження судовим експертом (спеціалістом);

- наявність та стійкість існування ще не використаних джерел доказової інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації;

- інтенсивність процесів зникнення доказів та сила факторів, котрі впливають на ці процеси;

- наявність на тепер у розпорядженні слідчого (дознавача), прокурора необхідних сил, засобів, часу та можливість їх оптимального використання.

Серед суб'єктивних факторів виділяють:

- психологічний стан потерпілих, свідків учиненого кримінального правопорушення, осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та інших учасників кримінального провадження;

- психологічний стан слідчого (дознавача), рівень його знань та умінь, практичний досвід, готовність до розв'язання задач в екстремальних умовах (наприклад, в

умовах режиму воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції), а також слідчих задач міжнародного характеру;

- незаконні способи впливу на слідчого (дознавача), прокурора, свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправне перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином;

- наявність чи відсутність конфлікту між учасниками кримінального провадження;

- наслідки помилкових (у тактичному сенсі) дій слідчого (дознавача), оперативного працівника, експерта, спеціаліста, прокурора;

- наслідки розголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосуються інтимного життя особи.

Своєю чергою, уявляється можливим диференціювати фактори, які впливають на формування та розвиток слідчої ситуації, на інформаційні та неінформаційні.

Інформаційні фактори зумовлені обсягом та якістю криміналістично значущої інформації про подію, яка містить ознаки кримінального правопорушення, про осіб, причетних до цієї події (наприклад: а) наявність персоналізованих відомостей (розгорнуті анкетні дані особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; б) наявність неперсоналізованих відомостей (ІР-адреси, MAC-адреси¹, сторінка в соціальній мережі тощо); в) відсутність персоналізованих та неперсоналізованих відомостей, через використання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення технологій анонімізації доступу до ресурсів мережі Інтернет, індивідуальної географічної мобільності), а також об'єктивні умови, які характеризують процес отримання цієї інформації та її перевірки (місце, час, погодно-кліматичні умови, наявність режиму воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції).

До ряду неінформаційних факторів, які впливають на ситуацію досудового розслідування кримінальних правопорушень будь-якої категорії, можуть бути віднесені:

- вплив процесуальних строків, у тому числі проведення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень;

- допущені процесуальні порушення, які спричинили наслідки для досягнення завдань кримінального провадження або несуть загрозу настання таких наслідків;

- не проведення на початковому та подальших етапах досудового розслідування кримінальних правопорушень усіх необхідних (невідкладних) першочергових заходів, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

¹ У протоколах взаємодії електронно-обчислювальної техніки кожен пристрій «має знати», де саме знаходиться інший пристрій, хто з них головний, чи відбулася вдало передача даних і чи потрібно провести таку передачу повторно, або сповістити інший пристрій про нештатну ситуацію або помилку. Для цього кожний пристрій, залежно від наявності та кількості мережних інтерфейсів для взаємодії, має свої ідентифікатори. Найвідомішими з них є: ІР-адреса; MAC-адреса; IMEI-номер; мережеве ім'я хоста (hostname/netname). Саме за цими ідентифікаторами головний пристрій електронно-обчислювальної техніки «логую» веде облік, час та місце роботи периферійного пристрою, запам'ятовує передані дані, а також помилки в роботі.

- помилки в кримінально-правовій кваліфікації діяння;
- відсутність у необхідний момент у розпорядженні слідчого (дознавача) необхідних сил, засобів, часу або можливості їх оптимального використання;
- відмова від формування чи несвоєчасне формування слідчо-оперативних груп;
- недостатня забезпеченість слідчого (дознавача) та інших суб'єктів застосування криміналістичної техніки (слідчого-криміналіста, інспектора-криміналіста та ін.) науково-технічними засобами, відсутність навичок їх використання;
- формальне чи несвоєчасне виконання доручень слідчого (дознавача), вказівок та доручень прокурора;
- соціально-напружена або загострена криміногенна обстановка на території, де вчинене кримінальне правопорушення;
- незабезпеченість слідчих (дознавачів) сучасними науково-методичними рекомендаціями з досудового розслідування кримінальних правопорушень певної класифікаційної категорії;
- конфлікти між членами слідчо-оперативних груп, психологічна несумісність між ними;
- конфлікти слідчого (дознавача) з потерпілими, їх представниками та законними представниками, свідками та їх адвокатами, іншими учасниками кримінального провадження;
- суспільний резонанс розслідуваного кримінального провадження, підвищена увага до нього засобів масової інформації (ЗМІ);
- позиція підозрюваного, потерпілого, заявника, свідків, адвоката, факти та наслідки їх протидії та протидії інших осіб нормальному ходу досудового розслідування кримінального правопорушення;
- спроби впливу на слідчого (дознавача), прокурора, свідків та інших учасників досудового розслідування з боку підозрюваного та пов'язаних із ним осіб, інших осіб, незацікавлених у досягненні цілей досудового розслідування, або протиправне перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином, результати нейтралізації такої протидії;
- призначення іншого слідчого (дознавача) для проведення досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України;
- професійні якості слідчого (дознавача), прокурора (досвід роботи, рівень професійних компетенцій, навичок та вмінь тощо);
- інші фактори, які сприяють або перешкоджають успішному розв'язанню завдань кримінального провадження (наприклад, втрата речових доказів).

У криміналістичній літературі поданий й ще один погляд на сутність слідчої ситуації. Зокрема, О. Я. Баєв одним із перших запропонував дефініцію слідчої ситуації як свого роду моделі, котра відображає найбільш значущі й типові характеристики обстановки розслідування, що визначає характер необхідних дій слідчого на тому чи іншому етапі розслідування конкретного злочину [2, с. 232]. Подібний підхід до розуміння слідчої ситуації можна охарактеризувати не як саму обстановку досудового розслідування, а як наслідок аналітичної діяльності, який відбиває результат пізнання слідчих ситуацій на науковому та практичному рівнях. Вислідом такої наукової діяльності стане побудова системи типових слідчих ситуацій досудового

розслідування, котра може супроводжуватися формуванням моделі кожної з них та її характеристики, у тому числі стосовно особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень певних груп та видів.

У діяльності зі здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень таке моделювання виступає методом практичного пізнання, оцінки слідчим (дознавачем) положення в розслідуванні на його певний момент. Позитивну роль моделювання слідчих ситуацій відіграє й при прогнозуванні розвитку таких ситуацій під час досудового розслідування, у тому числі за результатами проведення різних слідчих (розшукових) дій, реалізації тактичних операцій та навіть окремих тактичних і техніко-криміналістичних прийомів. Через те моделювання слідчих ситуацій можна розглядати як важливий елемент ситуаційного аналізу, але не як саму слідчу ситуацію.

Уявляється за необхідне спиратися на виокремлені фактори в процесі подальшого дослідження та систематики слідчих ситуацій досудового розслідування кримінальних правопорушень. Варто також зазначити й те, що феномен слідчої ситуації, її методологічне значення для теорії й правозастосовної діяльності в цілому та, насамперед, з метою запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування отримують свій вираз у відповідних класифікаціях, кожна з яких зачіпає той або інший аспект ситуаційного аналізу.

Бачиться можливим звернути увагу на існуючий науковий підхід [10, с. 60] до процесу визначення та оцінки конкретної слідчої ситуації. У ньому виділяються такі значущі етапи:

- *перший* – попередній аналіз обстановки досудового розслідування, що склалася, визначення рівня ситуації, яка потребує оцінки та часу її виникнення;

- *другий* – визначення кола та характеру факторів (інформаційних, процесуальних, тактичних, організаційних, психологічних), які впливають на формування слідчої ситуації, а також особливостей такого впливу (позитивного чи негативного);

- *третій* – формування висновку про характер конкретної загальної чи окремої ситуації досудового розслідування, а також визначення основних напрямів та заходів зі зміни умов, що негативно впливають на обстановку розслідування, та максимально ефективного використанню позитивних факторів.

Дані попередньо визначені напрями та заходи слугують основою для постановки слідчим (дознавачем) тактичних завдань та прийняття тактичних рішень у кримінальному провадженні.

Подані теоретичні положення дозволяють на основі уявлень про слідчу ситуацію уточнити дефініцію ситуації досудового розслідування та її структуру.

Слід зазначити, що рівні оцінки та аналізу ситуації досудового розслідування можуть бути різними та залежать від конкретного моменту, на якому склалася обстановка, характеру процесуальних, організаційних, тактичних й технічних засобів та можливостей досудового розслідування, застосування яких є необхідним для максимально ефективного використання слідчої ситуації, що склалася, або зміни негативного положення в розслідуванні в сприятливий для досягнення його цілей бік. Притому важливу роль відіграє оцінка ситуації досудового розслідування з позицій їх диференціації на типові та евристичні (творчі). Зазначена класифікація, подана в криміналістичній літературі, має важливе значення для розуміння оптимізації

розв'язання криміналістичних задач під час досудового розслідування кримінального правопорушення, вибору конкретних критеріїв, засобів та способів такого рішення.

У типових ситуаціях досудового розслідування слідчий (дознавач) досягає поставленої мети, послідовно вирішуючи проміжні завдання на основі наявних професійних знань, компетенцій, навичок, умінь, досвіду, криміналістичних наукових рекомендацій, у тому числі напрацьованих алгоритмів і типових програм дій. Науково апробовані методи дозволяють слідчому (дознавачеві) адаптувати наявні типові програми та криміналістичні алгоритми до індивідуальних умов досудового розслідування, комбінувати їх у різних поєднаннях та отримувати від застосування позитивний ефект, перетворювати існуючі та створювати нові системи дій стосовно конкретно існуючій обстановці досудового розслідування. Викладене дозволяє сформулювати висновок про наукову та практичну значущість складової механізму та оптимізації вирішення задач, які визначаються типовою слідчою ситуацією, що пов'язано з частою повторюваністю таких ситуацій та задач у практиці досудового розслідування й можливістю розробки криміналістичних наукових рекомендацій з їх вирішення.

Що ж стосується евристичних (творчих) ситуацій досудового розслідування, то такі ситуації носять переважно нетиповий характер. У такій обстановці слідчий (дознавач) змушений формулювати та вирішувати комплекс нових специфічних задач, що навряд чи можливо без творчого підходу до вибору способу та засобів їх розв'язання. Як наслідок, оптимізація вирішення таких задач носить переважно практичний характер, а її ефективність багато в чому пов'язана з професійними особливостями слідчого (дознавача).

У розв'язанні як типових, так і евристичних задач особливу роль відіграє розвинене слідче (криміналістичне) мислення. Ученими зазначається, що основним способом існування психічного, у тому числі й мислення, є його існування як процесу або діяльності [3, с. 21]. Отже, будь-яка людська діяльність, у тому числі професійна, опосередкована процесом мислення та підпорядкована його закономірностям. «Багатство форм мислення не зводиться ані до категорій діалектики, ані до схем формалізації результатів мисленнєвої діяльності, тому слід розрізняти соціальні типи мислення, зокрема, професійний» [20, с. 32].

Юридичне (правове) мислення в цілому та слідче мислення, специфіка якого неодноразово зазначалася вченими-криміналістами, зокрема, без сумніву, виступають специфічним видом професійного мислення, під яким розуміється особливий вид інтелектуально-пізнавальної та практично-перетворюючої діяльності індивідів та їхніх груп, найвища аналітична здатність особи як суб'єкта правовідносин, що функціонує та розвивається в ході духовно-практичного вирішення різноманітних соціально-правових протиріч [5, с. 112-117; 6, с. 116-120].

Слідче (криміналістичне) мислення, як слушно зазначається вченими-криміналістами, формується саме в процесі вивчення та узагальнення багаторічної практики криміналістичної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, у якій слідчим (дознавачем) найчастіше приходить шукати, виявляти необхідну для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень інформацію буквально

по крихтах та часто мікроскопічного рівня. На відміну від інших розумових пошуково-пізнавальних процесів, це мислення достатньо добре пристосоване до розв'язання задач в умовах різних ситуацій досудового розслідування. Воно базується на широкому творчому використанні комплексу даних різних наук (логіки, психології, інформатики, теорії ігор, теорії рефлексивних ігор тощо), які роблять це мислення добре оснащеним із методологічної точки зору та можливим для його різнобічного застосування, у тому числі в цілях оптимізації вирішення комплексу ситуаційних задач початкового та подальшого етапів досудового розслідування, які стоять перед слідчим (дознавачем).

Висновки. Викладене зауважує на важливій ролі криміналістичної науки в забезпеченні оптимізації та ефективності механізму вирішення задач досудового розслідування на різних його етапах.

Вибір способів вирішення типових та евристичних ситуацій досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачає необхідність їх ефективної оцінки. У криміналістичній літературі розроблена загальна схема застосування ситуаційного підходу до слідчої ситуації, що склалася. Вони цілком прийнятні й до аналізу ситуацій розслідування кримінальних правопорушень будь-якого виду, у тому числі багатоепізодної кримінальної протиправної діяльності. Такий аналіз, як інтегративна криміналістична технологія, передбачає:

- виявлення елементного складу слідчої ситуації та аналіз комплексу факторів, які детермінують її подальший розвиток у позитивному або негативному руслі;

- прогнозування розвитку ситуації та подальшої діяльності слідчого (дознавача), прокурора та інших суб'єктів криміналістичної діяльності;

- визначення комплексу задач того чи іншого етапу досудового розслідування, які потребують свого вирішення, послідовності їх вирішення;

- висування та перевірку версій (слідчих, оперативно-розшукових, експертних, судових та ін.), отримання нової криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні за результатом такої перевірки;

- аналіз та оцінка елементного складу нової ситуації досудового розслідування, яка склалася за підсумками вирішення попередньої.

З викладеного переконливо виходить, що в процесі ситуаційного аналізу обстановки досудового розслідування закладається основа для визначення всієї сукупності задач розслідування, визначення та оптимізації механізму їх вирішення на початковому й подальшому етапах досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Андреев Д. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного обігу зброї. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 92-96.
2. Баев О. Я. Основы криминалистики: курс лекций. Москва: Экзамен, 2001. 288 с.
3. Баталов А. А. Понятие профессионального мышления: (Методол. и идеол. аспекты) / Под ред. Г. В. Мокроносова. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1985. 228 с.
4. Белкин Р. С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации. *Следственная ситуация*. М., 1985. С. 3-6.
5. Бондар В. С. Криміналістична діяльність: визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Том 3. С. 112-117.

6. Бондар В. С. Формування сучасних концепцій предмета криміналістики як еретична перспектива створення інтегративної моделі використання спеціальних криміналістичних знань у судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Вип. 2. С. 116-120.

7. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193-199.

8. Гавло В. К., Ключко В. Е., Ким Д. В. Понятие и классификация судебно-следственных ситуаций. *Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты* / под ред. проф. В. К. Гавло. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. С. 67-97.

9. Головин А. Ю., Баранов М. В., Головина Е. В. Решения ситуационных задач предварительного расследования (теория, механизм, ошибки): монография / под общ. ред. докт. юрид. наук А. Ю. Головина. Москва: Юрлитинформ, 2017. 200 с.

10. Давыдов В. О. Методика расследования транснациональной преступной деятельности экстремистского характера: монография / под ред. докт. юрид. наук А. Ю. Головина. Москва: Юрлитинформ, 2018. 440 с.

11. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затверджене наказом МВС України 07 липня 2017 року № 575. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937>. (дата звернення: 11.10.2020).

12. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.

13. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Ковалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.

14. Лилик В. А. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 182-186.

15. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 36. Киев, 1988. С. 5.

16. Лускатов О. В., Лускатова Т. О. Формування систем типових слідчих ситуацій в окремих криміналістичних методиках. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 38-46.

17. Образцов В. А. Криминалистика. Курс лекций. М.: Право и Закон, 1996. 447 с.

18. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: затверджене наказом МВС України 20 травня 2020 року № 405. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491>. (дата звернення: 05.10.2020).

19. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України: затверджене наказом МВС України 06 липня 2020 року № 570. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918>. (дата звернення: 05.10.2020).

20. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Научно-практическое руководство. М: Юрлитинформ, 2001. 352 с.

21. Самойленко О. А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2019. С. 121-128.

22. Сегай М. Я., Бондар В. С. Інтегративна модель використання спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. *Вісник академії адвокатури України*. 2008. Вип. 13. С. 92-95.

23. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія. Х.: НікаНова, 2010. 382 с.

24. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961-965.

25. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик. *Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays»* (July 16-18, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. P. 119-127.

26. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 147-150.

27. Шехавцов Р. М. Щодо структури методик розслідування окремих різновидів злочинів в контексті змін у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: збірн. матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет конференції* (м. Севе́родонецьк, 23 грудня 2016 р.). Севе́родонецьк: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2017. С. 373-377.

28. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах: учеб. пособие. Москва: Юристъ, 2000. 224 с.

References:

1. Andriev, D. V. (2018) Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannya nezakonnoho obihu zbroi. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini- Judicial and investigative practice in Ukraine, issue 6*, 92-96. [in Ukrainian].

2. Baev, O. Ya. (2001) *Osnovy kriminalistiki: kurs lektsii*. Moskva: Ekzamen. [in Russian].

3. Batalov, A. A. (1985) Ponyatie professionalnogo myshleniya: metodol. i ideol. Aspekty. G. V. Mokronosov.(Ed.) Tomsk: Izd-vo Tom. un -ta. [in Russian].

4. Belkin R. S. (1985) Perspektivy issledovaniya problemy sledstvennoj situacii. *Sledstvennaya situaciya - Investigative situation*. Moskva, 3-6. [in Russian].

5. Bondar, V. S. (2016) Kryminalistychna diialnist: vyznachennia poniattia. *Naukovyi visnykh Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific spring of Kherson State University, issue 6, vol. 3*, S. 112-117. [in Ukrainian].

6. Bondar, V. S. (2009) Formuvannya suchasnykh kontseptsii predmeta kryminalistyky yak teoretychna perspektyva stvorennia intehratyvnoi modeli vykorystannia spetsialnykh kryminalistychnykh znan u sudochynstvi. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, issue 2, 116-120. [in Ukrainian].

7. Veselskyi, V. K. (2011) Slidcha sytuatsiia yak katehoriia kryminalistychnoi taktyky. *Borotba z orhanizovanoi zlochnynnstiui i koruptsiiei (teoriia i praktyka) - Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 25, 193-199. [in Ukrainian].

8. Gavlo, V. K., Klochko, V. E., Kim, D. V. Ponyatie i klassifikaciya sudebno-sledstvennykh situacij. *Sudebno-sledstvennye situacii: psihologo-kriminalisticheskie aspekty*. V. K. Gavlo (Ed.). Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 67-97. [in Russian].

9. Golovin, A. Yu., Baranov, M. V., Golovina, E. V. (2017) Resheniya situacionnykh zadach predvaritelnogo rassledovaniya (teoriya, mehanizm, oshibki): monografiya. A. Yu. Golovin (Ed.). Moskva: Yurlitinform. [in Russian].

10. Davydov, V. O. (2008) Metodika rassledovaniya transnacionalnoj prestupnoj deyatelnosti ekstremistskogo haraktera: monografiya. A. Yu. Golovin (Ed.). Moskva: Yurlitinform. [in Russian].

11. Instruktisiia z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni: zatverdzhene nakazom MVS Ukrainy 07 lyupnia 2017 roku № 575. (2017) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937>. [in Ukrainian].

12. Kryvonos, M. V., Bondar, V. S. (2017) Teoriia ta praktyka vykorystannia spetsialnykh znan v rozsliduvanni zlochyniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv: monohrafiia; MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. Didorenka. Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E. Didorenka. [in Ukrainian].

13. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Konovalova, V. O. et al. (2019) Kryminalistyka: pidruchnyk (Vol. 1-2; Vol. 2) V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

14. Lylyk, V. A. (2017) Slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia netsilovoho vykorystannia biudzhetnykh koshtiv, vydilenykh na robotu z vidkhodamy. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6, part. 2, 182-186. [in Ukrainian].

15. Lisichenko, V. K., Batiuk, O. V. (1988) Sledstvennaya situatsiia i ee znachenie v kriminalistike i sledstvennoi praktike. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza - Forensics and forensics*, issue 36. Kyiv, 5. [in Russian].

16. Luskatov, O. V., Luskatova, T. O. (2016) Formuvannia system typovykh slidchykh sytuatsii v okremykh kryminalistychnykh metodykakh. *Kryminalistychnyi visnyk - Forensic Bulletin*, 2 (26), 38-46. [in Ukrainian].

17. Obraztsov, V. A. (1966) Kryminalistyka. Kurs lektsyi. Moskva: Pravo y Zakon. [in Russian].

18. Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy: zatverdzhene nakazom MVS Ukrainy 20 travnia 2020 roku № 405. (2020) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491>. [in Ukrainian].

19. Polozhennia pro slidchi pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy: zatverdzhene nakazom MVS Ukrainy 06 lystopada 2020 roku № 570. (2020) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918>. [in Ukrainian].

20. Ratynov, A. R. (2001) Sudebnaia psikhohohiia dlia sledovatelei. Nauchno-praktycheskoe rukovodstvo. Moskva: Yurlytyinform. [in Russian].

21. Samoilenko, O. A. (2019) Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u kiberprostorii. *Naukovi pratsi NU OluA - Scientific works of NU OYUA*, 121-128. [in Ukrainian].

22. Sehai, M. Ya., Bondar, V. S. (2008) Intehratyvna model vykorystannia spetsialnykh kryminalistychnykh znan u kryminalnomu sudochynstvi. *Visnyk akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, issue 13, 92-95. [in Ukrainian].

23. Stepaniuk, R. L. (2010) Kryminalistychno zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy: monohrafiia. Kharkiv: NikaNova. [in Ukrainian].

24. Tishchenko, V. V. (2004) Slidchi sytuatsii v metodytsii rozsliduvannia zlochyniv: poniattia, klasyfikatsiia, znachennia. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Current issues of state and law*, issue 22, 961-965. [in Ukrainian].

25. Shevchuk, V. M. (2020) Problemy formuvannia ta udoskonalennia okremykh kryminalistychnykh metodyk. *Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Novadays» (July 16-18, 2020)*. Washington, USA: EnDeavours Publisher, 119-127. [in Ukrainian].

26. Shevchuk, V. M. (2014) Slidcha sytuatsiia: poniattia, struktura, vydy ta yikh znachennia dlia optymizatsii rozsliduvannia zlochyniv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 1,147-150. [in Ukrainian].

27. Shekhavtsov, R. M. (2017) Shchodo struktury metodyk rozsliduvannia okremykh riznovydiv zlochyniv v konteksti zmin u vitchyznianomu kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi. *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti: zbirn. mater. Vseukr. nauk.-prakt. Internet konferentsii (m. Sievierodonetsk, 23 hrudnia 2016 r.) - Actual problems of law enforcement activity: collection. mater. All-Ukrainian scientific-practical Internet conference (Severodonetsk, December 23, 2016)*. Sievierodonetsk: Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka, 373-377. [in Ukrainian].

28. Yablokov, N. P. (2000) Krymynalystyka v voprosakh y otvetakh: ucheb. posobyе. Moskva: Yuryst'. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020

Бондарь В. С.,
кандидат юридических наук, доцент,
декан факультета подготовки специалистов для подразделений
Национальной полиции Украины Луганского государственного
университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

СИТУАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОСТАНОВКИ И РЕШЕНИЯ СЛЕДОВАТЕЛЕМ (ДОЗНАВАТЕЛЕМ) ЗАДАЧ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

В статье исследована сущность ситуационного анализа. Обобщены научные подходы к рассматриваемой проблеме. Определены объекты, элементы и влияние ситуационного анализа на постановку и решение следователем (дознавателем) задач досудебного расследования уголовных правонарушений. Сформулирована схема применения ситуационного анализа во время досудебного расследования уголовных правонарушений, которая предусматривает: а) выявление элементного состава следственной ситуации и анализ комплекса факторов, детерминирующих её дальнейшее развитие в позитивном и негативном русле; б) прогнозирование развития ситуации и дальнейшей деятельности следователя (дознавателя), прокурора и других субъектов криминалистической деятельности; в) определение комплекса задач того или иного этапа досудебного расследования, требующих своего решения, последовательности их решения; г) выдвижение и проверку версий (следственных, оперативно-розыскных, экспертных, судебных и др.), получение новой криминалистически значимой информации в уголовном производстве в результате такой проверки; д) анализ и оценку элементного состава новой ситуации досудебного расследования, которая сложилась по итогам решения предыдущей.

Ключевые слова: дознаватель, досудебное расследование, задачи досудебного расследования, уголовное производство, криминалистически значимая информация, ситуационный анализ, следственная ситуация, следователь.

Bondar V.,
Doctor in Law, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Training for units of the
National Police of Ukraine Luhansk State University of
Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

SITUATIONAL ANALYSIS AS A TOOL FOR THE STATEMENT AND DECISION OF THE INVESTIGATOR AND INQUIRY OF THE PROBLEM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article explores the essence of situational analysis. Scientific approaches to the problem under consideration are generalized. The objects, elements and influence of the situational analysis on the formulation and solution by the investigator (interrogator) of the tasks of pre-trial investigation of criminal offenses have been determined. A scheme for applying situational analysis

during pre-trial investigation of criminal offenses has been formulated, which provides for: a) identifying the elemental composition of an investigative situation and analyzing a complex of factors that determine its further development in a positive and negative direction; b) forecasting the development of the situation and further activities of the investigator (interrogator), prosecutor and other subjects of criminalistic activity; c) determination of the complex of tasks of one or another stage of the pre-trial investigation, requiring a solution, the sequence of their solution; d) putting forward and checking versions (investigative, operational-search, expert, judicial, etc.), obtaining new criminally significant information in criminal proceedings as a result of such a check; e) analysis and assessment of the elemental composition of the new situation of pre-trial investigation, which has developed following the decision of the previous one.

It is indicated that in the solution of both typical and heuristic tasks, developed investigative (forensic thinking) plays a special role, which is based on the creative use of a complex of data from various sciences (logic, psychology, computer science, game theory, and the theory of reflexive games). Data from these sciences make forensic thinking well equipped from a methodological point of view and possible for its versatile application, including in order to optimize the solution of a set of situational tasks of the initial and further stages of pre-trial investigation facing the investigator (interrogator).

Key words: interrogator, pre-trial investigation, tasks of pre-trial investigation, criminal proceedings, forensically significant information, situational analysis, investigative situation, investigator.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.267-278

УДК 343.985:343.132:343.575

О. В. Лашук,
головний інспектор управління
протидії правопорушенням
у сфері легального обігу наркотиків
Департаменту протидії наркозлочинності
Національної поліції України
(м. Київ, Україна)
e-mail:leoss@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-9722-4443>

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

У статті здійснюється аналіз подання в наукових працях типових слідчих ситуацій, які виникають у разі виявлення слідчим факту збуту наркотичних засобів та психотропних речовин, що здійснюється з використанням інтернет-мережі.

У залежності від обставин виявлення факту незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин кожна типова слідча ситуація поєднує в собі різноманітні компоненти, до яких належать процесуальний, організаційно-тактичний, інформаційний, тактичний та психологічний.

В основу класифікації типових слідчих ситуацій покладено наявність або відсутність інформації, що має значення для роз'ясування основних завдань розслідування, обсяг такої інформації та способи її отримання, що в подальшому впливає на подальше розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: типова слідча ситуація, незаконний збут наркотичних засобів та психотропних речовин, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, інтернет-мережа.

Постановка проблеми. Розглянувши статистичні дані щодо протидії наркозлочинності в Україні, ми переконливо можемо стверджувати про те, що наркозлочинність у нашій державі впевнено набирає сили, зростає та поширюється серед молодих людей та підлітків.

Так, за статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, органами та підрозділами Національної поліції України лише в 2019 році зареєстровано 28,0 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (ст. 305-320 КК України). Із незаконного обігу вилучено 4,7 тонн наркотичних засобів і психотропних речовин (серед яких 127 кг героїну, 9,8 кг кокаїну та 20,3 кг амфетамфінів), ліквідовано 103 підпільні нарколабораторії та 506 наркопритонів. Високий рівень споживання наркотичних засобів та психотропних речовин призводить до того, що ділки від наркобізнесу поширюють мережу збуту наркотичних засобів і психотропних речовин, залучаючи до споживання нових жертв. У 2019 році викрито та направлено до суду 6,1 тис. кримінальних проваджень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 307 КК України) [1]. За вказаний період підрозділи про-

тидії наркозлочинності по всій державі викрили понад 300 кримінальних правопорушень щодо збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі [2].

В останні роки значно зросли масштаби незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, які постали серйозною загрозою здоров'ю і благополуччю людей та набули транснаціонального характеру. Особлива небезпека полягає в тому, що організовані групи в процесі функціонування контролюють осіб, які самостійно вчиняли злочини, пов'язані з наркотичними засобами і психотропними речовинами, та встановлюють міцні організаційні зв'язки між собою, а також монополізують обіг указаних засобів та речовин на значних територіях.

Наркоділками відразу були позитивно оцінені технічні характеристики інтернет-мережі під час незаконного збуту наркотичних засобів і психотропних речовин:

- можливість знаходитись організаторам та координаторам таких кримінальних правопорушень у будь-якому місці та за будь-який час виходити на зв'язок зі співучасником, притому перебуваючи в цей час поза межами України, що значно ускладнює їх викриття та притягнення до кримінальної відповідальності;

- наявність так званих інтернет-пейджерів (наприклад, Telegram, Skype, ICQ, Miranda, QIP) та з анонімними акаунтами, дають можливість підтримувати зв'язок збувальника наркотичних засобів та психотропних речовин із їх продавцем без встановлення їхніх особистостей;

- використання Інтернет-мережі ускладнює пеленгацію та своєчасне встановлення місцезнаходження збувальника наркотичних засобів та психотропних речовин працівниками правоохоронних органів;

- особа, яка збуває наркотичні засоби чи психотропні речовини, має можливість підтримувати зв'язок з великою кількістю потенційних покупців, що значно збільшує кримінальні прибутки, порівняно з традиційними способами збуту;

- відсутність реального, зокрема візуального, контакту між збувальником наркотичних засобів та психотропних речовин та їх покупцем виключає можливість упізнання першого, що значно знижується небезпеку його викриття й ускладнює проведення в подальшому слідчих (розшукових) дій, спрямованих на впізнання злочинця;

- розміщення збувальником в інтернет-мережі каталогу наркотичних засобів та психотропних речовин дає змогу легше та швидше реалізовувати заборонені засоби та речовини;

- виключається можливість нападу на збувальника з боку покупця з метою безоплатного заволодіння наркотичними засобами та психотропними речовинами [3, с. 3; 4].

Указані вище та інші обставини негативно впливають на планування й організацію розслідування розглядуваного виду кримінального правопорушення та висування відповідних слідчих версій на початковому етапі його розслідування. Версії визначають не тільки напрямок розслідування, але й роблять його цілеспрямованим, забезпечують швидке і повне розкриття злочину. Системи типових версій визначають головні напрями діяльності слідчого, специфіку завдань, що підлягають розв'язанню. Тому версії мають бути фактично обґрунтованими і обов'язково реально перевіреними й чітко сформульованими.

Швидке та оперативне здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) за фактами вчинення незаконних дій з наркотичними засобами та психотропними речовинами з використанням інтернет-мережі є запорукою відновлення порушених злочином суспільних відносин, притягнення винних осіб до суворой відповідальності. Причому недостатня обізнаність слідчих про різновиди типових слідчих ситуацій та відповідних їм слідчих версій призводить до погіршення ефективності початкового етапу розслідування, через неправильне визначення напрямів розслідування, вибору комплексу слідчих дій, що обумовлює актуальність даной статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність вдосконалення механізму протидії наркозлочинності об'єднує науковців і практиків. Дослідженню типових слідчих ситуацій при розслідуванні незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин присвятили свої праці Л. В. Борисова, К. Л. Бугайчук, А. В. Волобуєв, В. А. Коршенко, І. В. Кузьмічова-Кисленко, Т. П. Мапошкова, С. В. Мокляк, Н. О. Прібиткова, О. В. Одерій, О. О. Савченко, А. П. Сакаль, О. А. Самойленко, Р. Л. Степанюк, О. М. Стрільців, О. Ю. Татаров, В. Б. Школьніий, О. О. Юхно тощо.

Формулювання цілей. Метою даной статті є визначення типових слідчих ситуацій при збуті наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі.

Виклад основного матеріалу. У теорії криміналістики панує різноманіття поглядів на зміст поняття та видів «слідча ситуація», що нерозривно пов'язане з проблемою підвищення ефективності розслідування злочинів. Одним із перших визначення даному поняттю дав О. Н. Колесніченко ще в 1967 році, окресливши цю категорію як певний стан у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю доказів, інформаційного матеріалу та пов'язаними з ним конкретними завданнями щодо його збирання й перевірки. У своїх роботах автор не лише сформулював поняття слідчої ситуації, але й правильно намітив подальший шлях розвитку даного компонента структури методики розслідування [5, с. 11].

Своєю чергою, М. В. Салтєвський зазначає, що слідча ситуація – це сукупність обставин конкретной події злочину, актуалізованих слідчим, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування й попередження, або це сукупність актуалізованої суб'єктом кримінального процесу потенційной інформації про злочин, що відображена та зберігається в матеріальному середовищі [6, с. 214].

В. В. Логінова визначає слідчу ситуацію як сукупність обставин, що сформувалась на певному етапі розслідування на підставі фактичних даних про подію злочину, яка зумовлює можливість органів досудового слідства реалізувати свої можливості щодо розкриття, розслідування та попередження злочину [7, с. 282].

У своїй дисертації С. В. Великанов робить висновки, що вивчення змісту і структури слідчої ситуації дає підстави для висновку про її криміналістичну сутність, що виявляється в специфічності обстановки й стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також розслідування загалом, залежно від цього вимагає прийняття рішень тактико-криміналістичного чи методико-криміналістичного характеру. Учений визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану й обстановки розслідування, що сприяє, оцінює та використовує слідчий

для виконання тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [8, с. 9].

Аналізуючи роботи з методик розслідування злочинів окремих видів, Л. В. Борисова, прийшла до обґрунтованого висновку про те, що типові слідчі ситуації, як правило, використовуються на початковому й наступному етапі розслідування та дозволяють:

- правильно визначити фактичне положення тих чи інших обставин у процесі розслідування, маючи на меті отримання даних для прийняття стратегічних і тактичних рішень у справі;

- висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії та визначити подальший хід розслідування в найбільш перспективному напрямку;

- намітити повний перелік слідчих дій та їхній найбільш доцільний порядок з метою об'єктивного розслідування злочину;

- звести до мінімуму число рішень слідчого, що ґрунтуються на пробах та помилках [9, с. 98].

Що стосується визначення часових рамок початкового етапу розслідування, то в даному випадку ми погоджуємося з висновками О. А. Самоїленка, який їх визначає з моменту внесення інформації про злочин у ЄРДР до моменту висунення принаймні одній особі законної й обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення (одного або декількох) [10, с. 207-208].

Незважаючи на неоднаковість поглядів учених-криміналістів на визначення поняття слідчої ситуації, ця категорія криміналістичної тактики вже цупко увійшла до слідчої практики. Так у методичних рекомендаціях «Кваліфікація та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів за допомогою мережі Інтернет» (НАВС, 2012) О. М. Стрільців, з огляду на специфіку вчинення вказаного виду злочину, визначає лише одну слідчу ситуацію – безпосереднє виявлення органом дізнання ознак збуту наркотичних засобів та психотропних речовин, що здійснюється за допомогою інтернет-мережі [3, с. 9].

А. П. Сакаль, здійснюючи дослідження проблем розслідування транснаціональних організованих злочинних угруповань, визначає три слідчі ситуації на початковому етапі розслідування вказаної категорії злочинів, зокрема:

- перша характеризується наявністю в слідчого оперативної інформації про здійснення організованим злочинним угрупованням обігу наркотичних засобів та психотропних речовин на території кількох держав (наявності інших ознак транснаціонального характеру). Причому конкретні особи, які вчинюють злочинні дії, не встановлені, але дослідження різних джерел інформації дозволяють зробити щодо них обґрунтовані припущення;

- друга слідча ситуація характеризується більшим обсягом інформації щодо організованого злочинного угруповання, що здійснює транснаціональний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин. Незважаючи на те, що всіх осіб – членів злочинного угруповання ще не встановлено, слідчий має конкретні дані щодо їх окремих членів, про злочинну діяльність свідчить наявна в кримінальному провадженні доказова та орієнтуюча інформація, отримана із різних джерел;

– третя ситуація має ще більшу інформаційну визначеність щодо осіб, які реалізують злочинну діяльність із транснаціонального обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Це може виявлятися в затриманні всіх або окремих членів злочинного угруповання під час підготовки, вчинення чи приховування злочинів. Подібна ситуація є сприятливою для досудового розслідування, адже характеризується найбільшою інформаційною визначеністю, можливістю проводити слідчі (розшукові) дії, які безпосередньо доводять причетність винних осіб до вчинення злочинів [11, с. 171-172].

У науково-методичних рекомендаціях «Особливості досудового розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (в умовах нового кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства)» (ХНУВС, 2015) запропоновано наступні дві слідчі ситуації:

1). Підозрюваного затримано під час або відразу після вчинення ним протиправних дій з наркотичними засобами та психотропними речовинами: а) виявлені наркотичні засоби та психотропні речовини придбано підозрюваним у невідомого йому іншого продавця; б) підозрюваний – постійний клієнт у знайомого йому збувальника; в) підозрюваний виготовляє наркотичні засоби та психотропні речовини з метою збуту із придбаної, добутої або самостійно виробленої ним наркосировини; г) затримана особа є членом злочинного угруповання, що займається наркобізнесом; д) виявлені в підозрюваного наркотичні засоби викрадено з лікувального закладу, аптеки, іншої медичної установи ним самим або іншою особою.

2). Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про викрадення партії наркотиковмісних препаратів із приміщення аптеки (хімфармпідприємства, медичної установи) [12, с. 27-28].

О. В. Одерій у підручнику «Криміналістика» (ХНУВС, 2018) [13, с. 234-237] та спільно з колективом авторів у методичних рекомендаціях «Особливості розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» (ХНУВС, 2017) [14, с. 14-17], окреслює наступні типові ситуації, що виникають під час відкриття кримінального провадження злочинів зазначеної категорії:

1). Орган досудового розслідування (прокурор) отримує повідомлення від оперативного підрозділу про виявлені ним ознаки злочину (ст. 305–322 КК України), але оперативно-розшукові заходи ще тривають, і їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження (ст. 7 п. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

2). Орган досудового розслідування отримує відомості про ознаки злочину (заяву, повідомлення), але не було затримання й, відповідно, відсутній предмет злочину.

3). Орган досудового розслідування (прокурор) або безпосередньо працівник правоохоронного органу самостійно виявили відомості про ознаки злочину, зловмисника затримали з предметом злочину.

У подальшому в науково-методичних рекомендаціях «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин із використанням сучасних телекомунікаційних та інших технологій»

(2019), підготовлених авторським колективом Харківського національного університету внутрішніх справ, зокрема О. О. Южно, Т. П. Мацюшковою, В. А. Коршенко та іншими, пропонуються вже наступні слідчі ситуації:

1). Незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі відбувся, відомі певні відомості про особу збувальника.

2). Має місце систематичний збут наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі, інформація про збувальника незначна або відсутня [15, с. 19-20].

О. М. Стрільців у посібнику «Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин» (НАВС, 2019), на мій погляд, більш конструктивно визначає наступні типові слідчі ситуації:

1). Підозрюваного затримано з наркотичними засобами та/або психотропними речовинами у великій кількості, у т.ч. під час їх виготовлення, перевезення або пересилання. Інформація про обставини вчинення цього кримінального правопорушення відсутня.

2). У територіальному органі Національної поліції зареєстровано повідомлення (заяву) про факти незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту та/або збут наркотичних засобів та/чи психотропних речовин або про самостійне виявлення кримінального правопорушення оперативним підрозділом, пов'язаного з незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням з метою збуту та/або збуту наркотичних засобів та/чи психотропних речовин. Інформація про осіб, які можуть бути причетні до вказаних злочинів, відома або відома частково.

3). Під час кримінального провадження, відкритого за фактом вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отримана інформація про осіб, причетних до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту та/або збут наркотичних засобів та/чи психотропних речовин [16, с. 29-34].

Разом на основі власного досвіду роботи в підрозділах протидії наркозлочинності Національної поліції України, а також за результатами вивчення слідчої практики, можна виділити слідчі ситуації, які, на погляд автора статті, складаються на початковому етапі розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, що здійснюють свою протиправну діяльність у сфері збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі. Їх можна умовно поділити на декілька видів, залежно від характеру первинної інформації про подію і його учасників.

1). Працівниками поліції затримано за незаконне зберігання наркотичних засобів та психотропних речовин особу, від якої в подальшому під час проведення щодо неї слідчих (розшукових) дій надходить інформація про:

– існування злочинного угруповання, яке здійснює збут наркотичних засобів та психотропних речовин шляхом так званих закладок;

– зв'язок під час придбання/збуту наркотичних засобів та психотропних речовин здійснюється через так звані інтернет-пейджери (наприклад, Telegram, Skype, ICQ, Miranda, QIP);

– у наявності є попередня інформація лише про акаунт сторінки користувача соціальної мережі або програмного забезпечення (Telegram, Twitter, Viber, WhatsApp) або інших закритих для спілкування (DarkNet, Tor, I2P), а також про способи спілкування з ним;

– установчі дані осіб, які причетні до збуту наркотичних засобів та психотропних речовин затриманому не відома, як і їхні телефонні номери;

– затриманий – «постійний» клієнт, придбав таким чином декілька місяців поспіль;

– затриманому може бути відомо ще декілька осіб, які придбають наркотичних засобів та психотропних речовин у членів вказаного угруповання таким же способом;

– на співпрацю з правоохоронними органами з метою викриття злочинного угруповання затримана особа не погоджується.

2). Працівниками поліції випадково затримано особу, яка здійснювала постановку так званих закладок наркотичних засобів та психотропних речовин і у якої виявлено та вилучено декілька готових до збуту упаковок зі вказаними речовинами або засобами, при тому:

– затриманий відмовляється від співпраці із правоохоронними органами з метою викриття членів злочинного наркоугруповання;

– інформація про місце придбання наркотичних засобів та психотропних речовин відсутня, як і установчі дані про співльників затриманої особи.

3). До керівника слідчого підрозділу регіонального органу Національної поліції від підрозділу ДНДЕКЦ при МВС України надійшла інформація, що за результатами вивчення направлених до Каталогу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів зразків, вилучених із незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, у регіоні існує організоване злочинне наркоугруповання, про що засвідчують наступні факти:

– у регіоні здійснюється збут однотипних за хімічним складом та фізичною будовою наркотичних засобів та психотропних речовин;

– розповсюдження має поширений характер, про що засвідчує значна кількість направлених до Каталогу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів ДНДЕКЦ при МВС України зразків, вилучених із незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин протягом останнього періоду.

4). За результатами проведених оперативно-розшукових заходів оперативним підрозділом Національної поліції України реєструється повідомлення за фактом існування в регіоні злочинного угруповання, члени якого причетні до незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин. Причому, оперативний підрозділ припиняє проведення оперативно-розшукових заходів, і в подальшому може здійснювати лише НСРД лише на підставі письмового доручення слідчого чи прокурора. Заразом оперативний підрозділ – ініціатор розробки – може надати слідчому інформацію про:

– способи збуту наркотичних засобів та психотропних речовин шляхом так званих закладок;

– про акаунт сторінки користувача соціальної мережі, через який підтримується зв'язок з особами, які здійснюють придбання/збут наркотичних засобів та психотропних речовин;

– установчі дані інших осіб, які причетні до придбання/збуту наркотичних засобів та психотропних речовин затриманому;

– місця незаконного виготовлення та зберігання призначених для збуту наркотичних засобів та психотропних речовин.

5. За результатами реалізації оперативно-розшукових заходів слідчий відкриває кримінальне провадження, у ході якого вже затримується особа під час придбання або зберігання наркотичних засобів та психотропних речовин. Таке затримання здійснюється з метою проведення вже в межах кримінального провадження подальших необхідних процесуальних дій слідчим, направлених на викриття інших членів організованого злочинного наркоугруповання. При тім оперативний підрозділ може надати слідчому інформацію про:

– участь затриманої особи в структурі діяльності злочинного наркоугруповання;

– способи збуту наркотичних засобів та психотропних речовин шляхом так званих закладок;

– про акаунти та сторінки соціальної мережі, через який підтримується зв'язок з особами, які здійснюють придбання/збут наркотичних засобів та психотропних речовин;

– установчі дані інших осіб, які причетні до придбання та збуту наркотичних засобів та психотропних речовин;

– місця незаконного виготовлення та зберігання призначених для збуту наркотичних засобів та психотропних речовин.

Висновки. Дослідження проблематики типових слідчих ситуацій стосовно розслідування розповсюдження наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі має велике значення для розроблення криміналістичної методики розслідування вказаних видів злочинів. На нашу думку, типові слідчі ситуації, які були запропоновані, сприятимуть оптимізації слідчої діяльності, зниженню латентності аналізованого злочину, а також активізації наукового пошуку з даного, безумовно, актуального напрямку дослідження.

Використані джерела:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація за 2019 рік. Офіс Генерального прокурора. Офіційний вебсайт. URL:<https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.

2. Про результати протидії наркозлочинності на території України за 2019 рік. Аналітичний огляд. Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції. 2020. 7 с.

3. Татаров О. Ю., Стрільців О. М., Школьний В. Б. та ін. Кваліфікація та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів за допомогою мережі інтернет: метод. реком. Київ: ГСУ МВС України, Нац. акад. внутр. справ. 2012. 30 с.

4. Лапта С. П. Використання Інтернету, як інструменту незаконного продажу наркотичних засобів та сильнодіючих речовин. Тези доповідей міжнародної науково-практи-

чної конференції «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу», до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського. (м. Харків, 8 листопада 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 114-116.

5. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харків, 1967. 38 с.

6. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.

7. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278-283.

8. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці: автореф. дес. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза». Харків, 2002. 22 с.

9. Борисова Л. В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні розкрадань наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 97-102.

10. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. 372 с.

11. Сакаль А. П. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 168-177.

12. Бугайчук К. Л., Савченко О. О., Прибиткова Н. О. Особливості досудового розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (в умовах нового кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства): наук.-метод. реком. Харків, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2015. 99 с.

13. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т., Т. 2; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

14. Особливості розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: Методичні рекомендації для практичних підрозділів Національної поліції України. Харків, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2017. 76 с.

15. Юхно О. О., Матюшкова Т. П., Коршенко В. А. та ін. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин із використанням сучасних телекомунікаційних та інших технологій: наук.-метод. рек.; за заг. ред. д. ю. наук. професора О. О. Юхна. [Серія «Бібліотека слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]. На замовлення Головного слідчого управління Національної поліції України. Харків, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 48 с.

16. Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. та ін. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин: посібник. Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2019. 135 с.

References:

1. Pro zaryestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya. Statystychna informatsiya za 2019 rik. Ofis Heneral'noho prokurora. Ofitsiynyy veb-sayt. (2019) N. p. URL:<https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. [in Ukrainian].

4. Pro rezul'taty protydyi narkozlochynnosti na terytoriyi Ukrainy za 2019 rik. Analytychny ohlyad. (2020) N. p. Departament protydyi narkozlochynnosti Natsional'noyi politysi. [in Ukrainian].

3. Tatarov, O. YU., Stril'tsiv, O. M., Shkol'nyy, V. B. et al. (2012) Kvalifikatsiya ta rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh iz nezakonnym zbutom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analogiv ta prekursoriv za dopomohoyu merezhi Internet : metod. rekom. Kyiv: HSU MVS Ukrainy, Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

4. Lapta, S. P. (2017) Vykorystannya Internetu, yak instrumentu nezakonnogo prodazhu narkotychnykh zasobiv ta syl'nodiyuchykh rechovyn. *Tezy dopovidey mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Suchasni tendentsiyi rozvytku kryminalistyky ta kryminal'noho protsesu», do 100-richchya vid dnya narodzhennya profesora M. V. Saltevs'koho. (m. Kharkiv, 8 lystopada 2017 r.) - Abstracts of the international scientific-practical conference "Modern trends in the development of criminology and criminal procedure", to the 100th anniversary of the birth of Professor MV Saltevs'ky. (Kharkov, November 8, 2017)/MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 114-116. [in Ukrainian].*

5. Kolesnychenko, A. N. (1967) Nauchnye y pravovye osnovy rassledovannya otdel'nykh vydov prestupleny. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Saltevs'kyy, M. V. (2001) Kryminalistyka: pidruchnyk (Part.1-2; part. 2) Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].

7. Lohinova, V. V. (2010) Ponyattya ta znachennya slidchykh sytuatsiy u metodytsi rozsliduvannya zlochyniv. *Forum prava- Law Forum, 3, 278-283. [in Ukrainian].*

8. Velikanov, C. V. (2002) Klasyfikatsiya slidchykh sytuatsiy u kryminalistychniy metodytsi. Kharkiv. [in Ukrainian].

9. Borysova, L. V. (2011) Typovi slidchi sytuatsiy pry rozsliduvanni rozkradan' narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analogiv abo prekursoriv. *Forum prava - Law Forum, 2, 97-102. [in Ukrainian].*

10. Samoylenko, O. A. (2020) Osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u kiberprostorii: monohrafiya; A. F. Volobuyev (Ed.). Odesa: TES. [in Ukrainian].

11. Sakal', A. P. (2014) Typovi slidchi sytuatsiyi pochatkovoho etapu rozsliduvannya zlochyniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, vchynenykh transnatsional'nymy orhanizovanyymi zlochynnymy uhrupuvannyamy. *Kryminalistyka y sudebnaia ekspertyza - Forensics and forensics, 59, 168-177. [in Ukrainian].*

12. Buhaychuk, K. L., Savchenko, O. O., Pribytkova, N. O. (2015) Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannya nezakonnogo vyrobnytstva, vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, perevezennya, peresylannya chy zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn abo yikh analogiv (v umovakh novoho kryminal'noho protsesual'noho ta operatyvno-rozshukovoho zakonodavstva): nauk.-metod. rekom. Kharkiv, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

13. Volobuyev, A. F., Oderiy, O. V., Stepanyuk, R. L. et al. (2018) Kryminalistyka: pidruchnyk. (Vol.1-2; Vol. 2) A. F. Volobuyev, R. L. Stepanyuk, V. O. Malyarova (Eds.) MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Osoblyvosti rozsliduvannya nezakonnogo vyrobnytstva, vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, perevezennya, peresylannya chy zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn abo yikh analogiv. (2017) Metodychni rekomendatsiyi dlya praktychnykh pidrozdliv Natsional'noyi politysiy Ukrainy. Kharkiv, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

15. Yukhno, O. O., Matyushkova, T. P., Korshenko, V. A. et al. (2019) Osoblyvosti rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh iz nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv chy psykhotropnykh rechovyn iz vykorystannyam suchasnykh telekomunikatsiynykh ta inshykh tekhnolohiy: nauk.-metod. rek. O. O. Yukhno (Ed.). «Bibliotechka slidchoho i detektyva: problemy kryminal'noho protsesu»; na zamovlennya Holovnoho slidchoho upravlinnya

Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny. Kharkiv, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

16. Stril'tsiv, O. M., Kuz'michova-Kyslenko, I. V., Lashchuk, O. V. et al. (2019) Rozsliduvannya nezakonnogo zbutu narkotychnykh zasobiv ta psykhotropanykh rechovyn: posibnyk. Kyiv, Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020

Лащук Е. В.,

главный инспектор управления противодействия в сфере
легального оборота наркотиков Департамента противодействия
наркопреступности Национальной полиции Украины
(г. Киев, Украина)

ТИПИЧНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ ВО ВРЕМЯ СБЫТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРНЕТ-СЕТИ

В статье проводится анализ представления в научных трудах типичных следственных ситуаций, возникающих в случае обнаружения следователем факта сбыта наркотических средств и психотропных веществ с использованием интернет-сети.

В зависимости от обстоятельств выявления факта незаконного сбыта наркотических средств и психотропных веществ каждая типичная следственная ситуация сочетает в себе различные компоненты, к которым относятся процессуальный, организационно-тактический, информационный, тактический и психологический.

В основу классификации типичных следственных ситуаций положено наличие или отсутствие информации, имеющей значение для решения основных задач расследования, объем такой информации и способы ее получения, что в дальнейшем влияет на дальнейшее расследование уголовных правонарушений.

Ключевые слова: типичная следственная ситуация, незаконный сбыт наркотических средств и психотропных веществ, уголовное производство, следователи (розыскные) действия, интернет-сеть.

Lashchuk O.,

Chief Inspector of the Department for Combating Crime
in the Sphere of Legal Drug Trafficking of the Department
for Counteraction drug crime National Police of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS DURING SALE OF DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES USING THE INTERNET

Considering the statistics on combating drug crime in Ukraine, we can convincingly say that drug crime in our country is confidently gaining strength, growing and spreading among young people and adolescents.

The article analyzes the presentation in scientific works of typical investigative situations that arise when an investigator discovers the fact of sale of narcotic drugs and psychotropic substances, which is carried out using the Internet.

Depending on the circumstances of detection of the fact of illegal sale of narcotic drugs and psychotropic substances, each typical investigative situation combines various components, which include procedural, organizational-tactical, informational, tactical and psychological.

The classifications of typical investigative situations are based on the presence or absence of information relevant to the main tasks of the investigation, the amount of such information and methods of obtaining it, which further affects the further investigation of criminal offenses.

The study of the problems of typical investigative situations related to the investigation of the distribution of narcotic drugs and psychotropic substances using the Internet is of great importance for the development of forensic methods of investigating these types of crimes. In our opinion, the typical investigative situations that have been proposed will help to optimize investigative activities, reduce the latency of the analyzed crime, as well as intensify scientific research in this, of course, relevant area of research.

Keywords: typical investigative situation, illegal sale of narcotic drugs and psychotropic substances, criminal proceedings, investigative (search) actions, Internet network.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.278-285

УДК 343.98

В. М. Плетенець,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: viktor_plet@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів забезпечення безпеки осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню. У роботі наголошується, що однією з причин сформованої криміногенної обстановки є тиск на учасників кримінального провадження. Звертається увага, що, наприклад, так звані добросовісні учасники (свідки, потерпілі, співучасники), відчуючи загрозу безпеці власній або близьким, можуть відмовлятися від раніше даних свідчень, змінювати їх, уникати явки до правоохоронних органів, залишати місце постійного мешкання тощо. Наголошується, що між кількістю отримуваної в ході розслідування інформації та відчуттям захищеності відповідним учасником провадження може бути простежена пряма залежність.

Ключові слова: учасники провадження, заходи забезпечення безпеки, тиск, протидія розслідуванню.

Постановка проблеми. Протиправний вплив із боку зацікавлених осіб на учасників провадження визнається найбільш розповсюдженим засобом підриву системи кримінального правосуддя. Ще Г. Грос звертав увагу на наявність протидії розслідуванню, зокрема, шляхом давання неправдивих показань, удаваності з боку обвинува-

ченого чи свідка під час допиту [1, с. 125, 365]. З того часу вдосконалювалося криміналістичне забезпечення процесу розслідування відповідно до можливостей технічного та наукового прогресу. Проте й прояви протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб трансформувалися й розвивалися не менш інтенсивно. Сукупність указаних обставин призвели до формування криміногенної обстановки в Україні.

Так, згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури, за 10 місяців 2020 року було зареєстровано 312 507 кримінальних правопорушень, за якими лише в 129 398 фактів, тобто в 41 %, вручено повідомлення про підозру [2]. Наведені відомості свідчать про проблемну ситуацію, на формування якої можуть впливати прояви протидії розслідуванню взагалі та тиск на його учасників зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали роботи таких науковців, як: А. В. Абабкова, А. В. Агутіна, В. А. Азарова, Е. У. Бабасової, А. Ю. Епіхіна, А. М. Жукова, О. А. Зайцева, З. З. Зинатуліна, В. С. Зеленецького, В. Н. Ісипкіна, А. М. Ларііна, Л. В. Лівшица, С. Л. Марченко, В. Я. Шапакідзе, С. П. Щербі та ін. Питання забезпечення безпеки учасників привертало увагу також і практиків, що трансформувалося в прийнятий ще в 1993 році закон України «Про забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві» [3], яким регламентовано права й обов'язки осіб, які потребують захисту, права й обов'язки органів, які забезпечують безпеку, а також визначено заходи забезпечення безпеки та механізм їх реалізації.

Варто наголосити, що в залежності від ступеня тиску на учасників провадження можуть спостерігатися їх реакції. Так, наприклад, так звані добросовісні учасники (свідки, потерпілі, співучасники), відчуваючи загрозу безпеці власній або близьким, можуть відмовлятися від раніше даних свідчень, змінювати їх, уникати явки до правоохоронних органів, залишати місце постійного мешкання тощо. Зазначене дозволяє наголосити на тому, що між кількістю отримуваної в ході розслідування інформації та відсутністю захищеності відповідним учасником провадження може бути простежена пряма залежність. Відповідно, умовою отримання відомостей по кримінальному провадженню виступає безпека його учасників. Таким чином, наведене обумовлює необхідність приділення питанню забезпечення безпеки учасників належної уваги.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення деяких аспектів забезпечення безпеки осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник трактує поняття «захист» як недопущення вчинення чогось, заборону, охорону (кого/чого-небудь від нападу, замаху, ворожих дій) [4].

Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу визначає, що основними завданнями кримінального провадження захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, з тим щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був приязнаний до відповідальності за ступенем своєї провини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5].

Стаття 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає, що завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних

про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [6].

Таким чином, забезпечення безпеки громадян, суспільства розглядається як один з пріоритетних напрямків кримінального процесуального законодавства. Потребує уваги й Закон України Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Так у ст. 7 надаються заходи забезпечення безпеки, якими є:

- особиста охорона, охорона житла та майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю й прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання;
- поміщення до шкільної виховної установи або установ органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд [7].

Результативність кожного окремого виду з наведеного переліку заходів забезпечення безпеки обумовлена потребою визначення правоохоронцями найбільш раціонального способу дій.

Як зазначає В. С. Зеленецький, визначення оптимальної лінії поведінки з боку посадових осіб правоохоронного органу при застосуванні заходів забезпечення безпеки передбачає необхідність урахування конкретної ситуації. Крім того, на практиці в процесі боротьби зі злочинністю реалізуються різні варіанти застосування одного й того ж засобу безпеки в різних сформованих ситуаціях, що дозволяє говорити про функціональну поліваріантність засобів безпеки [8, с. 116]. Тобто, рішення про застосування відповідного заходу забезпечення безпеки мають прийматися правоохоронцями з урахуванням їх потреби та усвідомленням обмежень для особи, до якої він ужитий.

Під тактикою забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві Б. В. Щур розуміє таке: найбільш оптимальну систему заходів; сукупність (систему) тактичних прийомів забезпечення безпеки; оптимальні криміналістичні рекомендації щодо забезпечення безпеки; структурну залежність заходів безпеки [9, с. 11].

Правильність рішень у прийнятті заходів безпеки демонструватимуть відношення слідчого, як представника держави, до відповідних учасників, що надаватиме їм моральної підтримки в необхідності застосування до них розглядуваних заходів як вимушеного кроку, більш свідомого ставлення до цього, стимулюватиме до висвітлення всіх обставини вчиненого кримінального правопорушення тощо. Таким чином, вивіреність рішень слідчого взагалі та застосування заходів забезпечення безпеки учасників розслідування мають підпорядковуватися тактиці діяльності.

За результатами проведених групою дослідників опитувань і вибіркового інтерв'ювання серед лікарів спеціалізованих лікувальних закладів (системи МВС і Служби безпеки України), а також працівників спеціальних підрозділів із питань виконання законодавства, що регулює забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, працівників суду, прокуратури й інших правоохоронних органів, переважна більшість респондентів висловилися про доцільність зміни зовнішності осіб, які потребують державного захисту, поряд із застосуванням заходів щодо зміни біографічних даних, зміни місця проживання, навчання або роботи тощо [10, с. 28].

Набув також поширення макіяж, для чого використовуються косметичні засоби, зміна кольору та стилю зачіски, перманентний татуаж – татуювання різними фарбами різних ділянок обличчя для придання їм більшої виразності та зміни візуального сприйняття зовнішності особи.

Розглядувані зміни в зовнішності є недовготривалими та не викликатимуть труднощів як із отриманням згоди особи, до якої застосовується захід, так і з його реалізацією (наприклад, у якомусь салоні краси).

Потребує уваги питання можливості здійснення, наприклад, хірургічного втручання шляхом вживання штучних імплантатів у різні частини тіла для зміни форми та розмірів (пропорцій).

Можуть здійснюватися й такі зміни зовнішності людини, як:

- блефаропластика – зміна форми й розмірів очей;
 - ліпосакція – зміна форми й розмірів окремих частин тіла шляхом видалення, як правило, способом вакуумного відкачування, жирових тканин;
 - ліфтинг (ріпідектомія) – зміна зовнішнього вигляду особи шляхом підтягування шкіри;
 - отогластика – зміна форми й розмірів вух;
 - риноластика – зміна форми й розмірів носа та інші.
- Однак, із реалізацією подібних втручань виникає висока ймовірність труднощів, зокрема:

- зі згодою відповідних учасників, щодо яких здійснюється захист;
- необхідністю використання послуг фахівців відповідного профілю в умовах спеціалізованих клінік;
- матеріальними витратами держави, що буде оплачувати подібні витрати.

На подібну операцію особа може наважитися як на останній шанс врятуватися від небезпеки, з усвідомленням того, що «життя» їй вже не належить і повернутися до нього вона, скоріше за все, не зможе.

Наше твердження засноване на результатах інтерв'ювання, згідно з яким близько 97 % осіб дали негативну відповідь на можливість здійснення хірургічного втручання для здійснення заходів забезпечення безпеки.

Процесуальну безпеку свідків В. Я. Шапакідзе виділяє як загальне поняття, складовими якої є фізична, психологічна та матеріальна безпека. Фізична безпека – це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного посягання на її життя, здоров'я, тілесну недоторканність, свободу пересування та вибір місця перебування або проживання. Психологічна безпека – це стан захищеності особи від будь-якого вторгнення в її психічну діяльність у зв'язку з участю в кримінальному процесі, що штучно створює критичну життєву ситуацію у вигляді стресів, конфліктів, кризи і (або) спричинює суттєву шкоду її здоров'ю. Матеріальна безпека – це стан захищеності особи від будь-

якого неправомірного посягання на її майно, наявні або потенційні доходи та матеріальні гарантії повноцінного учасника кримінального судочинства [11, с. 8].

Розглядуване поняття захисту потерпілих і свідків має включати забезпечення всіх трьох компонентів, наведених В. Я. Шапакідзе. Проте зазначене варто розглядати з позиції двох сторін, котрі вступають у відносини, – держава та учасник провадження, щодо якого застосовуються заходи забезпечення безпеки, та наслідків для кожної з них.

Так для держави це, у першу чергу, матеріальна (витрати на оплату відповідних заходів захисту) та організаційна (реалізація відповідних заходів) складові, котрі ґрунтуватимуться на принципі доцільності їх реалізації.

Для учасника, до якого застосовуються заходи забезпечення безпеки, варто назвати такі складові, як:

- фізична (больові відчуття в результаті, наприклад, здійсненого хірургічного втручання);

- моральна (страждання в результаті усвідомлення неможливості повернутися до свого звичного способу життя);

- матеріальна (можливість втратити приналежне особі майно тощо).

Фактори, що сприяють фізичному, психологічному та матеріальному тиску на свідків, поділяються на *прямі* (наприклад, суперечливість та недосконалість окремих кримінальних та кримінально-процесуальних норм; низький професійний та освітній рівень осіб, здійснюючих розкриття та розслідування злочинів; відсутність обліку осіб, які здійснюють вплив на свідків; можливість отримання відомостей про біографічні дані різних осіб та ін.) та *непрямі* (наприклад, слабка насиченість духовної сфери суспільства; різний рівень життя громадян; діяльність засобів масової інформації в розповсюдженні тих або інших відомостей та ін.) [12]. Водночас механізм забезпечення зазначених складових безпеки особи потребує додаткової уваги з боку держави.

Заслужують на увагу й результати інтерв'ювання слідчих, які наголосили, що їм відома можливість зміни ознак зовнішності для забезпечення захисту відповідних учасників провадження, однак подібних заходів не застосовувалося.

Наведені нами результати не виключають зазначеної можливості, однак рівень кримінальних проваджень, що розслідували проінтерв'ювані слідчі, не обумовлював такої потреби. Лише зважений підхід забезпечить правильне усвідомлення безпеки й наслідків, визначення необхідного й достатнього заходу забезпечення безпеки та його повноцінної реалізації з боку правоохоронців і дотримання відповідних обов'язків особою, до якої він застосовується.

Отже, необхідність забезпечення безпеки особи, що сприяють правосуддю, обумовлена, насамперед, реаліями сучасного кримінального судочинства. Тиск на потерпілих і свідків, примус їх до дачі свідчень в угоду зацікавленим особам ускладнює встановлення всіх обставин кримінального провадження. Латентний характер проявів тиску на учасників унеможливило його подолання та надання юридичної оцінки діям осіб, що його здійснювали. Зміна ситуації нам убагацькує в аргументованому застосуванні заходів забезпечення безпеки (фізичної, психологічної та матеріальної) учасників у відповідності до ступеня існуючого ризику.

Висновки. Отже, тільки виважені рішення слідчого в обранні відповідного заходу забезпечення безпеки, по-перше, мінімізуватимуть можливості тиску на учасника провадження; по-друге, унеможливлять негативні наслідки (у вигляді обмежень та позбавлень); по-третє, демонструватимуть зацікавленість держави в допомозі, що в цілому сприятиме результативності діяльності слідчого як із розслідування, так й упередження проявів протидії зазначеній діяльності з боку зацікавлених осіб. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню більш високого рівня якості розслідування кримінального правопорушення з витратою меншої кількості часу, сил та засобів, що не зможе не позначитися на покращенні криміногенної обстановки в нашій державі.

У подальшому ж наші дослідження зосереджуватимуться на висвітленні такого прояву протидії досудовому розслідуванню, як зміна ознак зовнішності особами з метою уникнення ними кримінальної відповідальності.

Використані джерела:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. М.: ЛексЭст, 2002. 1088 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення України. URL:https://old.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo.
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 11. Ст. 51.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Буслєв]. К.; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків: Одіссей, 2012. 360 с.
6. Закон України Про оперативно-розшукову діяльність : наук. - практ. коментар./Я. Ю. Кондратьєв, І. П. Козаченко, І. Ф. Обушевський. К.: РВВ МВС України, 1993. 120 с.
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 11. Ст. 51.
8. Зеленецкий В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. Харків: КримАрт, 2000. 404 с.
9. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: автореф. дис канд. юрид. наук: спец. 12.00.09/Б. В. Щур. Харків: Національна юридична академія юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2005. 20 с.
10. Бацько І. М. Правові аспекти зміни зовнішності суб'єктів Кримінального судочинства / І. М. Бацько, Д. І. Бацько, Л. Ф. Піскова // *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.)*. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 196 с.
11. Шапакидзе В. Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / Вахтанг Ясонович Шапакидзе. Волгоград, 2003. 28 с.
12. Бабкина Е. В. Обеспечение безопасности свидетелей при производстве предварительного расследования по УПК РФ. дис канд. юрид. наук 12.00.09 Владимир. 2009 [Ел. ресурс]. Режим доступу:<https://www.dissercat.com/content/obespechenie-bezopasnosti-svidetelei-pri-proizvodstve-predvaritel'nogo-rassledovaniya-po-upk->

References:

1. Gross G. (2002) Rukovodstvo dlya sudebnykh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. M: LeksEst. [in Russian].
2. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia Ukrainy. N. p. N. d. URL:<https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dirid=114140&libid=100820&c=edit&c=fo>. [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yakiberut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 11, art. 51. [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2003) V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012) Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zv'iazku z pryiniattiam Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy». Kharkiv: Odissei. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Pro operatyvno-rozshukovu diialnist nauk. -prakt. komentar. (1993) Ia. Yu. Kondratiev, I. P. Kozachenko, I. F. Obushevskiy (Eds.) Kyiv: RVV MVS Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku/ (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 11, art. 51. [in Ukrainian].
8. Zeleneckij V. S. (2000) Obespechenie bezopasnosti sub'ektov ugovolnogo processa. V. S. Zeleneckij, N. V. Kurkin (Eds.). Kharkiv: KrimArt. [in Russian].
9. Shchur, B. V. (2005) Takyka usunennia protydivi rozsliduvanniu zlochyniv, shcho vchyniautsia orhanizovanyymi zlochynnym hrupamy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia yurydychna akademiia imeni Yaroslava Mudroho». [in Ukrainian].
10. Batsko, I. M. (2016) Pravovi aspekty zminy zovnishnosti sub'iektiv Kryminalnoho sudochynstva / I. M. Batsko, D. I. Batsko, L. F. Piskova (Eds.) *Vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu rozsliduvanni: materialy nauk.-prakt. seminaru (Dnipropetrovsk, 13 travnia 2016 r.)*. - *The use of special knowledge in the pre-trial investigation: materials of scientific practice. seminar (Dnepropetrovsk, May 13, 2016)*. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
11. Shapakhidze, V. Ya. (2003) Obespechenie processual'noj bezopasnosti chastnykh lic v dosudebnom ugovolnom proizvodstve. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volgograd. [in Russian].
12. Babkina, E. V. (2009) Obespechenie bezopasnosti svidetelej pri proizvodstve predvaritelnogo rassledovaniya po UPK RF. *Candidate's thesis*. Vladimir. URL:<https://www.dissertat.com/content/obespechenie-bezopasnosti-svidetelei-pri-proizvodstve-predvaritelnogo-rassledovaniya-po-upk->. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2020

Плетенец В. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии
Днепропетровского государственного университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЦ В УСЛОВИЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ДОСУДЕБНОМУ РАССЛЕДОВАНИЮ

Статья посвящена рассмотрению отдельных аспектов обеспечения безопасности лиц в условиях противодействия досудебному расследованию. В работе отмечается, что одной

из причин сложившейся криминогенной обстановки является давление на участников уголовного производства. Обращается внимание на то, что, например, так называемые добросовестные участники (свидетели, потерпевшие, соучастники), чувствуя угрозу безопасности себе или близким, могут отказываться от ранее данных показаний, изменить их, избегать явки в правоохранительные органы, оставлять место постоянного проживания и тому подобное. Отмечается, что между количеством получаемой в ходе расследования информации и ощущением защищенности соответствующим участником производства может быть прослежена прямая зависимость.

Ключевые слова: участники производства, меры обеспечения безопасности, давление, противодействие расследованию.

Pletenets V.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate professor of the Department of Criminalistics,
Forensic medicine and Psychiatry
of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

SOME ASPECTS OF ENSURING THE SECURITY OF PERSONS IN THE CONTEXT OF OPPOSING A PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article deals with individual aspects of ensuring the security of persons in the context of countering pre-trial investigation.

It is noted that one of the reasons for the criminogenic situation is the pressure exerted on participants in criminal proceedings. Attention is drawn to the fact that, for example, witnesses, victims and accomplices who have acted in good faith, feeling threatened by the safety of their own or those close to them, may retract, modify or avoid appearing before law enforcement agencies, leave the place of permanent residence and so on.

It is noted that there may be a direct correlation between the amount of information received during the investigation and the sense of security felt by the person concerned.

Accordingly, the security of participants in criminal proceedings is a condition for obtaining information.

Pressure on victims and witnesses, forcing them to testify for the benefit of interested persons, it is difficult to establish all the circumstances of criminal proceedings.

It is alleged that the change in the situation is seen in the reasoned application of security measures (physical, psychological and material) of the participants in accordance with the level of risk involved.

In the conclusions, it is noted that the investigator's considered decisions in choosing the appropriate security measure to minimize the possibility of exerting pressure on the party to the proceedings, first, negative consequences in the form of restrictions and deprivations second, to demonstrate the interest of the State in helping third, which, taken together, will contribute to the efficiency of the investigator's work, both in the investigation and in the prejudices of the reactions of the persons concerned.

Key words: production agents, security measures, pressure, resisting investigation.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.286-294

УДК 343.983:343.53

Т. В. Романенко,

ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: post@naiaiu.kiev.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-9840-5230>

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ, УЧИНЕНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

У статті висвітлено стан наукових досліджень проблем розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки. Установлено, що розвиток сучасних інформаційних технологій, удосконалення виробництва й розширення сфери застосування новітньої кібернетичної техніки дали можливість зародження специфічного, складного виду злочинних діянь, де комп'ютерне оснащення та електронна інформація є об'єктом протиправного посягання. Визначено, що поряд із позитивними здобутками, інформатизація супроводжується побічним негативним явищем криміногенного характеру, до якого належать злочини у сфері електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж або ж «комп'ютерна злочинність» (скорочена назва цього виду злочинів). Констатовано відсутність єдиної думки щодо того, які саме елементи слід залучати до криміналістичної характеристики злочинів у сфері використання електронно-обчислювальної техніки (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.

Ключові слова: електронна обчислювальна техніка, кібербезпека, комп'ютерні технології, розслідування шахрайства, шахрайство.

Постановка проблеми. В епоху стрімкого інформаційно-технологічного розвитку для всіх галузей суспільного функціонування стає характерним поступовий перехід на новий рівень прогресу, узвичаєним є використання технічного забезпечення – комп'ютерного обладнання та інтернет-ресурсів. Порівняння показника інформаційно-технологічного розвитку ще десятиліття тому й того, що є на сьогодні, дає змогу підсумувати: комп'ютерні технології розвиваються; інформаційний напрям упевнено займає активну позицію в усіх суспільних галузях (використання кредитної картки для збереження фінансів, оплачування послуг комунального обслуговування через мережу «Інтернет», передавання важливих даних за допомогою соціальних мереж, застосування електронних цифрових підписів тощо).

Завдяки стрімкому розвитку науково-технічного прогресу, інформатизації та комп'ютеризації всіх сфер життєдіяльності суспільства, отримання, обробка, зберігання та передача інформації є життєво необхідним для економіки держави, військово-промислового комплексу, стратегічних питань геополітики, екології, торгівлі, культури тощо. Саме тому протиправне використання електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ), інформації, що циркулює в ній, і мереж передачі такої інформації й становить неабияку суспільну небезпеку [1].

Розвиток сучасних інформаційних технологій, удосконалення виробництва й розширення сфери застосування новітньої кібернетичної техніки дали можливість зародження специфічного, складного виду злочинних діянь, де комп'ютерне оснащення та електронна інформація є об'єктом протиправного посягання [2, с. 12]. Водночас із позитивними здобутками інформатизація супроводжується побічним негативним явищем криміногенного характеру, до якого належать злочини у сфері електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж або ж «комп'ютерна злочинність» (скорочена назва цього виду злочинів). На сучасному етапі технологізації суспільства відбувається перехід від простої поодинокій комп'ютерній злочинності до організованої – складної. Прослідковується динаміка її злиття з міжнародним криміналітетом, що несе відповідну загрозу суспільству загалом [3]. Зазначимо, що така транскордонність утруднює для працівників правоохоронних органів різних держав можливість розкриття та розслідування цієї категорії злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У більшості документів, прийнятих на міжнародному рівні, зазначено, що для ефективної боротьби з такою злочинністю потрібне значно ширше, оперативне й налагоджене міжнародне співробітництво. Зокрема, у червні 2001 р. Європейський комітет спільно з Комітетом експертів у дослідженні проблем злочинності розробили проєкт Конвенції про кіберзлочинність. У листопаді того ж року Конвенція була затверджена Комітетом міністрів Ради Європи й підписана 35 державами, які взяли на себе зобов'язання боротьби зі злочинністю у цій сфері [4]. Тому проблема розслідування шахрайств, учинених з використанням ЕОТ, постійно перебувала в полі зору сучасних науковців, зокрема, Т. Аверьянова, Д. Азарова, Б. Андреева, Ю. Батурина, О. Баранова, М. Вергузаєва, Т. Варфоломеева, О. Волєводз, В. Гончаренка, В. Голубева, М. Гуцалока, В. Гавловського, В. Губанова, М. Карчевського, В. Колесник, О. Котлярєвського, В. Крилова, Р. Каложного, М. Камлика, В. Міщенко, В. Оборського, Б. Романюка, О. Стрільцяца, О. Усова, В. Хорста, В. Цимбалюка та інших.

Розробка проблем криміналістичної методики на цьому етапі стосувалася передусім окремих питань розслідування злочинів відповідно до побудови норм законодавства про кримінальну відповідальність [5; 6]. Зокрема, на думку Л. Кривоченка, конструкція «шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки», свідчить про специфічний спосіб учинення цього злочину, до того ж його небезпечність полягає в тому, що ця техніка значно полегшує вчинення шахрайства, дає змогу заволодівати значними коштами, завдаючи непоправної шкоди власникам [7, с. 160], а науковець М. Хавронюк вважає, що електронно-обчислювальна техніка в ч. 3 ст. 190 Кримінального кодексу України є засобом учинення шахрайства [8, с. 196].

Згодом, з огляду на накопичення емпіричного матеріалу та розвиток загальної теорії криміналістики, розпочалося вивчення методологічних засад цієї діяльності, її загальних положень, які нині складають базу кожної окремої методики [9; 10].

Різним аспектам комп'ютерної злочинності, способам і механізму їх учинення, технології та техніці виявлення та закріплення слідів, тактиці проведення слідчих дій приділяють увагу вітчизняні й зарубіжні вчені. Скажімо, дослідженнями окре-

мих аспектів боротьби зі злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних мереж загалом, і шахрайством зокрема, займаються такі вчені, як В. Бугузюв, В. Гавловський, Д. Зиков, А. Комаров, В. Ларичев, А. Лебедєв, О. Лисодєд, О. Смаглок, К. Тітуніна, С. Чернявський, В. Шеломенцев, О. Юрченко та інші.

Формулювання цілей. З огляду на викладене, метою статті обрано з'ясування стану наукових досліджень проблем розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ).

Виклад основного матеріалу. Поняття «комп'ютерне шахрайство» з'явилося ще в 70-ті рр. минулого століття, коли в розвинених країнах зріс рівень економічних злочинів [3], що зумовило потребу реформування законодавства. Але позиція законодавчих органів була спочатку дещо розмитого, адже, на перший погляд, могло б здатися, що треба тільки об'єднати низку кваліфікуючих ознак та чинних норм законодавства, проте під час ретельнішого вивчення конструкції таких злочинів стало очевидно, що тут можна твердити про появу нового способу й нового предмету посягань, що спричинило потребу введення нових складів у Кримінальний кодекс України, котрі містять відповідальність за такі види злочинів.

Це своєю чергою викликало плуралізм наукових позицій щодо трактування дефініції поняття «електронно-обчислювальна техніка», «комп'ютер», «кіберзлочинність» та ін. Для напрацювання дефініцій означених понять насамперед треба визначитися з терміном «кіберзлочинність». Як підсумовує А. Білоусов [11, с. 7], «кіберзлочинність» незрідка ототожнюють із терміном «комп'ютерна злочинність» [11, с. 12].

Криміналістична характеристика злочинів є предметом вивчення багатьох учених, серед яких: І. Возгрин, Л. Васильєв, Л. Самітін, В. Танасевич та інші. Проте на сьогодні серед науковців немає усталеної думки, які саме елементи треба включати до криміналістичної характеристики злочинів у сфері використання ЕОТ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Нині шахрайство з використанням можливостей мережі «Інтернет» зберігає сталу тенденцію до еволюціонування, з'являються нові його види чи вдосконалюються вже відомі, зокрема: у сфері дистанційного банківського обслуговування, з електронними платіжними системами й системами експрес-оплати товарів і послуг (жебрацтво, фейкові банки, біржі праці, електронні віртуальні гаманці, фейкові листи від чужого імені, інтернет-аукціони, інтернет-лотереї, віртуальні казино й тоталізатори), кредитне шахрайство, кіберсквоттинг, рерайтинг, серфінг, креммінг, банкоматне шахрайство (фішинг, скіммінг, використання «білого пластику»), застосування шпигунських програм (spyware, keyloggers), використання ноах-програмного забезпечення, sms-шахрайство тощо [12, с. 145].

З огляду на це науковці активно розробляють питання, пов'язані з методикою розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ. Під криміналістичною методикою розкриття та розслідування комп'ютерних злочинів В. Голубєв розуміє сукупність наукових положень і рекомендацій, розроблених на їх основі, тобто науково обґрунтованих і апробованих на практиці порад щодо розкриття та розслідування таких злочинів [13, с. 65].

Учений О. Мотляк і собі, досліджуючи основні питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій, детально проаналізував криміналістичну характеристику злочинів цієї категорії як інформаційну

модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих ознак, які мають суттєве значення для виявлення та розслідування протиправних дій осіб у сфері комп'ютерних технологій. Серед основних структурних елементів криміналістичної характеристики автор пропонує розглянути такі:

- способи скоєння злочинів цієї категорії (способи безпосереднього доступу до комп'ютерної інформації або операційної системи; способи видаленого (опосередкованого) доступу; способи виготовлення, розповсюдження на технічних носіях шкідливих програм для ЕОТ);

- слідова картина цих злочинів (слідова картина незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж; слідова картина викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею способом шахрайства чи зловживання службовим становищем; слідова картина порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем);

- особа злочинця, мотиви й мета скоєння злочину (за статистичними даними вітчизняної та зарубіжної практик, вік осіб, які вчиняють комп'ютерні злочини, сягає від 15 до 45 років. Матеріали експертних досліджень визначають, що на момент учинення протиправних дій вік 33 % злочинців не перевищував 20 років; 13 % - старші 40 років; 54 % мали вік від 20 до 40 років);

- деякі обставини скоєння злочину (вони залежать від багатьох факторів, зокрема на що саме була спрямована протиправна дія) [14, с. 13]. Виходячи з аналізу світової та вітчизняної практик, О. Мотлях пропонує розташувати їх у такій послідовності:

- корисливі – на долю яких припадає 66 % комп'ютерних злочинів;
- політичні – 17 % (шпигування, підрив фінансово-економічної діяльності та кредитної політики);
- цікавість, допитливість – 7 %;
- хуліганські наміри – 5 %;
- помста – 5 %.

Подані елементи криміналістичної характеристики, як зауважує автор, перебувають у взаємозв'язку, взаємодоповнюють один одного й виступають логічним продовженням попереднього структурного елемента.

Тоді як А. Білоусов, здійснюючи криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів у межах учення про криміналістичну характеристику злочинів, обґрунтував доцільність розроблення криміналістичної характеристики комп'ютерних злочинів як міжвидової, що відображує закономірності злочинів, учинених із використанням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій [11]. Водночас дослідник акцентує увагу на потребі використання спеціальних знань у розслідуванні комп'ютерних злочинів, а також проведенні комплексних досліджень комп'ютерних об'єктів. Науковець доповнив перелік основних завдань, що висувуються перед спеціалістом у разі його участі в проведенні слідчих дій у справах цієї категорії. Розмірковуючи далі, учений стверджує, що у випадку розслідування комп'ютерних злочинів доцільно вести мову про міжвидову криміналістичну характеристику, що відображує закономірності злочинів, які вчиняються з використанням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій. Основними елементами цієї криміналістичної характеристики, що, власне, і характеризують особливості злочинів, учинених із використанням комп'ютерної тех-

ніки, є комп'ютерні об'єкти та специфічна віртуальна слідова картина, що відбивається на апаратних, програмних чи інформаційних елементах комп'ютерних об'єктів. У разі вчинення злочинів із використанням інформаційних технологій їх сліди мають істотні особливості, пов'язані з тим, що вчинення злочину здебільшого має на меті вплинути на комп'ютерну інформацію. Учинення таких злочинів пов'язане з використанням великого різноманіття носіїв комп'ютерної інформації, що мають різну природу – пам'ять комп'ютера, лінії електрозв'язку, роздруківки матеріалів із принтера тощо, для роботи з якими потрібні різноманітні технічні засоби, а в багатьох випадках – ще й навички та спеціальні знання [11, с. 5].

Слушною вважаємо думку О. Моїсеева, що під час розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, зокрема й кіберзлочинів дослідження комп'ютерної техніки доцільно проводити в умовах криміналістичної лабораторії, де цю роботу виконують фахівці з необхідною професійною підготовкою, адже докази, які були вилучені з місця події та пов'язані з комп'ютерними злочинами, можуть бути легко змінені як у результаті помилок при їх вилученні, так і в процесі самого дослідження [15]. Саме тому, на думку О. Миколенка, до якої схиляємось і ми, попри дєюре, відсутність законодавчої вимоги про обов'язкове призначення експертизи в цих провадженнях, де-факто, без призначення та проведення експертизи не можна говорити про ефективне розслідування таких справ [16].

Ще одним науковим напрямом досліджень проблем розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, є визначення організаційних заходів, що являють собою ефективний спосіб захисту інформації та реальний фундамент, на якому будується вся система захисту.

Отже, апелюючи до наукової позиції С. Чернявського [17], вважаємо, що аналіз стану наукового забезпечення розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки, дає змогу говорити про дві тенденції, що визначають перспективи формування окремих методик, – деталізацію та інтеграцію. Потребу деталізації методик визначають особливості слідчих ситуацій, що складаються, та інші обставини злочинної діяльності [18; 19]. Поряд із процесом деталізації розгорнувся процес інтеграції методик, коли почали створювати міжвидові групи злочинів, що відбивають особливості розслідування споріднених видів (комплексів) злочинів.

Водночас сучасні науковці (А. Білоусов, О. Мусієнко, С. Самойлов, В. Тищенко, С. Чернявський та ін.) наголошують на потребі розробки комплексної методики розслідування шахрайств, учинених із використанням ЕОТ, оскільки практика розслідування свідчить, що в кримінальному середовищі складаються складні схеми злочинної діяльності. Це положення створює потребу розробки загальних методико-криміналістичних рекомендацій із розслідування цих злочинів на основі їх узагальнених криміналістичних характеристик [20; 21, с. 64].

Висновки. Отже, сучасний стан боротьби з шахрайствами, учиненими з використанням ЕОТ, визначив для криміналістики низку невирішених завдань. Найбільш суттєві з них – у галузі криміналістичної методики, оскільки саме тут прослідковується основне відставання рівня науково-методичних рекомендацій від потреб практики. Йдеться не лише про відсутність методик розслідування «нових» злочинів, а й про застарілість підходів до розслідування тих діянь (зокрема, шахрайства), що,

зберігаючи стару кримінально-правову форму, значно змінилися змістовно. Нині розробка окремих методик у криміналістиці ведеться за шаблоном, у якому практичний аспект незрідка загалом відсутній, тоді як їх основою мають бути саме методи, адаптовані до рівня сприйняття конкретним користувачем. Наразі є об'єктивна потреба в узагальненні та впорядкуванні наявних методичних рекомендацій розслідування виявів шахрайств, учинених із використанням ЕОГ, для формування комплексної криміналістичної методики. Об'єднані в єдиній класифікаційній групі ідеї та теоретичні положення стають цілісною теоретичною концепцією, в основі якої – характеристика різних видів злочинів, урахування якої дає змогу об'єднати окремі рекомендації в єдину методику. До допоміжних компонентів цієї концепції належать положення криміналістичної класифікації злочинів, криміналістична характеристика злочинів, теорія криміналістичного прогнозування та ін.

Використані джерела:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
2. Тищенко Є. Ф. Розслідування комп'ютерних злочинів: наук.-метод. посіб. Київ: Вид-во НА СБУ, 2010. 124 с.
3. Susan H. Nyscum. The Criminal Law Aspects of Computer Abuse: Applicability of the State Penal Laws to Computer Abuse (Menlo Park, California, Stanford Research Institute, 1976). Ulrich Sieber, *Computerkriminalität und Strafrecht* (Cologne, Karl Heymanns Verlag, 1977). URL:<http://www.worldcat.org/title/criminal-law-aspects-of-computer-abuse-applicability-of-the-state-penal-laws-to-computerabuse/oclc/654145221/editions?referer=di&editionsView=true>.
4. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 року (ратифікована Україною із застереженнями і заявами від 07 вересня 2005 року). URL:http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575.
5. Козак Н. Криміналістичні аспекти поняття «комп'ютерні злочини». *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 23–28.
6. Кузнецов В. Комп'ютерна крадіжка: що розуміти під предметом злочину. *Право України*. 1999. № 10. С. 74–76.
7. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; 4-те вид, переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.
8. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.
9. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. Київ, 2007. 512 с.
10. Стрільців О. М., Крижна В. В., Максименко О. В. та ін. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням у мережі Інтернет забороненого контенту: метод. рек.; за заг. ред. Ю. Ю. Орлова. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 80 с.
11. Білоусов А. С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.
12. Шапочка С. В. До питання запобігання окремим видам шахрайства, яке вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 145–149.
13. Голубев В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів: монографія. Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.

14. Моліях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

15. Моїсєєв О. М. Залучення спеціаліста до розслідування комп'ютерних злочинів. *Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань*: матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 22 грудня 2000 р.). Донецький інститут внутрішніх справ, 2001. С. 81–85.

16. Миколенко О. М. Деякі особливості розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електровз'язку. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 жовтня 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. с. 155–157.

17. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ, 2010. 624 с

18. Анапольська А. І., Коваленко В. В., Корякін Р. В. та ін. Особливості розслідування шахрайств, учинених у сфері функціонування електронних розрахунків: метод. рек. Луганськ, 2010. 56 с.

19. Користін О. Є., Бугузов В. М., Василювич В. В. та ін. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 728 с.

20. Самойлов С. В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мереж «Інтернет»: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 100 с.

21. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

References:

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>. [in Ukrainian].

2. Tyshchenko, Ye. F. (2010) Rozsliduvannya komp'uternykh zlochnyiv: nauk.-metod. posib. Kyiv: Vyd-vo NA SBU. [in Ukrainian].

3. Susan, N. Nycum. (1976) The Criminal Law Aspects of Computer Abuse: Applicability of the State Penal Laws to Computer Abuse (Menlo Park, California, Stanford Research Institute, 1976). Ulrich Sieber, *Computerkriminalität und Strafrecht* (Cologne, Karl Heymanns Verlag, 1977). URL:<http://www.worldcat.org/title/criminal-law-aspects-of-computer-abuse-applicability-of-the-state-penal-laws-to-computerabuse/oclc/654145221/editions?referer=di&editionsView=true>. [in English].

4. Konventsia pro kiberzlochnyiv vid 23 lystopada 2001 r. (ratyfikovana Ukrainoiu iz zasterezhenniamy i zaiavamy vid 7 veresnia 2005 r). (2005) N. p. URL:http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575. [in Ukrainian].

5. Kozak, N. (2013) Kryminalistychni aspekty poniattia «komp'uterni zlochny». *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 23–28. [in Ukrainian].

6. Kuznetsov, V. (1999) Komp'uterna kradizhka: shcho rozumity pid predmetom zlochny. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 10, 74–76. [in Ukrainian].

7. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tiutiuhin, V. I. et al. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruchnyk. V. V. Stashys, & V. Ya. Tatsii (Eds.); Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

8. Khavroniuk, M. I. (2004) Dovidnyk z Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].

9. Bilenchuk, P. D., Hel, A. P., Semakov, H. S. (2007) Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannya okremykh vydiv zlochnyiv. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Striltsiv, O. M., Kryzhna, V. V., Maksymenko, O. V. et al. (2014) Osoblyvosti rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz rozpovsiudzhenniam u merezhi

Internet zaboronenoho kontentu: metod. rek. Yu. Yu. Orlov (Ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

11. Bilousov, A. S. (2008) Kryminalistychnyi analiz ob'ektiv komp'iuternykh zlochyniv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Shapochka, S. V. (2014) Do pytannia zapobihannia okremym vydam shakhraistva, yake vchyniaetsia z vykorystanniam mozhyvosti merezhi Internet. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 1, 145-149. [in Ukrainian].

13. Holubiev, V. O. (2003) Rozsliduvannia kompiuternykh zlochyniv: monohr. Zaporizhzhia: Humanitarnyi universytet «ZIDMU». [in Ukrainian].

14. Motliakh, O. I. (2005) Pytannia metodyky rozsliduvannia zlochyniv u sferi informatsiinykh komp'iuternykh tekhnolohii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Moiseiev, O. M. (2001) Zaluchennia spetsialista do rozsliduvannia komp'iuternykh zlochyniv. *Pravovi osnovy zakhystu komp'iuvernoi informatsii vid protypravnykh posiahan: materialy mizhrouzivskoi nauk.-prakt. konf. (m. Donetsk, 22 hrudnia 2000 r.) – Pravovi osnovy zakhystu komp'iuvernoi informatsii vid protypravnykh posiahan: materialy mizhrouzivskoi nauk.-prakt. konf. (Donetsk, December 22, 2000)*. Donetskyi instytut vnutrishnikh sprav, 81–85. [in Ukrainian].

16. Mykolenko, O. M. (2016) Deiaki osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (komp'iuferiv), system ta komp'iuternykh merezh i merezh elektrosv'iazku. *Kyberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 zhovtnia 2016 r.) – Cybersecurity in Ukraine: legal and organizational issues: materials All-Ukrainian. scientific-practical conf. (Odessa, October 21, 2016)*. Odesa: ODUVS, 155-157. [in Ukrainian].

17. Cherniavskiy, S. S. (2010) Finansove shakhraistvo: metodolohichni zasady rozsliduvannia: monohr. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Anapolska, A. I., Kovalenko, V. V., Koriakin, R. V. et al. (2010) Osoblyvosti rozsliduvannia shakhraistv, uchynenykh u sferi funktsionuvannia elektronnykh rozrakhunkiv: metod. rek. Luhansk. [in Ukrainian].

19. Korystin, O. Ye., Butuzov, V. M., Vasylevych, V. V. et al. (2012) Protydiia kyberzlochynnosti v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini zasady: navch. posib. Kyiv: Vydavnychi dim «Skif». [in Ukrainian].

20. Samoilov, S. V. (2014) Rozsliduvannia shakhraistv, uchynenykh iz vykorystanniam merezhi «Internet». *Candidate's thesis*. Donetsk. [in Ukrainian].

21. Tishchenko, V. V. (2007) Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv: monohr. Odesa, Feniks. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2020

Романенко Т. В.,

ад'юнкту кафедри криміналістики і судової медицини Національної академії внутрішніх справ (г. Київ, Україна)

СОСТОЯНИЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОБЛЕМ РАССЛЕДОВАНИЯ МОШЕННИЧЕСТВ, СОВЕРШЕННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛЕКТРОННО-ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ

В статье обозначено состояние научных исследований проблем расследования мошенничеств, совершенных с использованием электронно-вычислительной техники. Выяснено, что развитие современных информационных технологий, усовершенствования

производства и расширения области применения новейшей кибернетической техники дали возможность зарождения специфического, сложного вида преступных деяний, где компьютерная оснастка и электронная информация является объектом противоправного посягательства. Установлено, что рядом с позитивными достижениями информатизация сопровождается побочным негативным явлением криминогенного характера, к которому относят преступления в сфере электронно-вычислительных машин (компьютеров), систем и компьютерных сетей или же «компьютерную преступность» (сокращенное название этого вида преступлений). Констатировано отсутствие единой мысли относительно того, какие именно элементы необходимо включать в криминалистическую характеристику преступлений в сфере использования электронно-вычислительной техники (компьютеров), систем и компьютерных сетей и сетей электросвязи.

Ключевые слова: электронная вычислительная техника, кибербезопасность, компьютерные технологии, расследования мошенничества, мошенничество.

Romanenko T.,
Adjunct of the Department of Criminalistics
and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

THE CONDITION OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF INVESTIGATION PROBLEMS OF THE FRAUD COMMITTED WITH THE USE OF ELECTRONICS AND COMPUTER TECHNOLOGIES

In this article it has been analyzed the condition of scientific researches of investigation problems of the fraud committed with the use of electronics and computer technologies. It has been revealed that the development of modern information technologies, improvement of production and expansion of the sphere of application of the up-to-date cybernetic technology have given rise to inception of a specific and complex type of criminal acts, where computer equipment and electronic information are the objects of unlawful infringements. It has been established that alongside the positive achievements, information development is accompanied by a side-effect and negative phenomenon of criminal character, which include crimes in the field of electronics and computer technologies (computers), systems and computer networks, or "computer crime" (abbreviated name of this type of crimes). It has been defined the lack of unanimity regarding the issue about which elements should be included in the criminalistics features of crimes in the field of the use of electronics and computer technologies (computers), systems and computer networks and telecommunication networks.

Keywords: electronics and computer technologies, cyber security, computer technologies, investigation of fraud, fraud.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.295-306

УДК 343.13:343.5/6

Ю. М. Слухаєнко,

аспірант Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: delfifry@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5335-7420>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті надана криміналістична характеристика домашнього насильства. До основних елементів криміналістичної характеристики домашнього насильства віднесено: способи підготовки, учинення та приховування; засоби вчинення; обстановка, місце та час; мотиви та цілі; слідова картина кримінального правопорушення; особа злочинця; особа потерпілого. Проаналізовано кожний структурний елемент такого кримінального правопорушення. Розкрито зміст та зв'язки елементів криміналістичної характеристики домашнього насильства, важливе місце в якій посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення.

Запропоновано класифікацію способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, із метою подальшого використання цих даних для побудови слідчих версій.

Установлено, що домашнє насильство супроводжуються виникненням специфічних слідів, що свідчать як про насильницький характер кримінального правопорушення, що розслідується, так і про його окремі обставини

Ключові слова: домашнє насильство, криміналістична характеристика, спосіб, обстановка, слідова картина, особа злочинця, жертва.

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань, які стоять перед державою та суспільством, є подолання будь-яких проявів насильства в сім'ї. Як одна з найбільш розповсюджених форм порушення прав і свобод особи та основний чинник, що зумовлює розлучення сімейної пари, такий вид насильства є серйозною і масштабною проблемою, яка породжує безліч інших соціальних негараздів.

За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 1 січня 2020 року на обліку в органах Національної поліції України за домашнє насильство перебувало 86 тис. осіб (з них 85 % – чоловіки, 15 % – жінки), які вчинили домашнє насильство або спонукали до такого насильства інших членів сім'ї. Так нині майже 65 тис. осіб, схильних до вчинення насильства, узято на облік, зокрема: за фізичне насильство – 29,8 тис. осіб; психологічне – 16,5 тис. осіб; економічне – 1,7 тис. осіб. Причому, працівниками поліції винесено офіційних попереджень та захисних приписів – 4,8 тис [1; 2]. Такі статистичні дані свідчать про те, що після ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3], кількість звернень громадян до поліції у зв'язку із вчиненням домашнього насильства зросла на 10 %.

Нині проблема сімейного насильства тільки набуває усвідомлення і стає об'єктом громадської і державної політики. Виділення проблеми насильства в родині як глобальної соціальної проблеми – тільки перший крок, спрямований на її розв'язання. На цьому шляху виникає чимало перешкод: недостатність вичерпної інформації про ступінь поширення і причини застосування сили в сім'ї, відсутність чітких визначень та теоретичної бази, недосконалість законодавства в частині відповідальності за протиправні діяння тощо. Водночас, через побоювання або небажання жертв привселюдно заявити про такі факти, прояви сімейного насильства мають латентний характер, що не може не позначитись негативно на стані подолання цього феномену. Насильство в родині руйнує фундамент безпеки як самої сім'ї, так і суспільства. Саме проблема насильства в сім'ї тісно пов'язана з такими явищами, як зростання кількості розлучень, бездоглядність та безпритульність дітей, формування насильницького менталітету нації, жебракування, втрати загальнолюдських цінностей любові та взаєморозуміння. Крім того, це явище є одним із чинників формування адиктивної поведінки в особи та передумовою вчинення нею кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із методикою розслідування кримінальних правопорушень внесли вчені-криміналісти України: В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, І. І. Котюк, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші. Актуальність теми домашнього насильства висвітлювалися в низці наукових праць, зокрема: Л. В. Крижної (2000 р.); Б. М. Головкина (2002 р.); О. І. Белової (2006 р.); О. В. Ковальнової (2008 р.); О. І. Зазимка (2010 р.); О. Д. Коломоїця (2010 р.); М. Ю. Самченко (2011 р.); А. Б. Благої (2015 р.); М. Г. Кузнецова (2019 р.); Р. В. Кифлока (2020 р.). Водночас, такі дослідження об'єктивно обмежувались попередніми періодами розвитку законодавства, а тому не повною мірою враховують та не завжди відповідають потребам правозастосовної практики. У значній кількості розроблень не враховано проблеми практики розслідування домашнього насильства, що виникли в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства та організаційно-структурних перетворень у системі правоохоронних органів України. Тому на сьогодні існує потреба у виокремленні та характеристиці структурних елементів криміналістичної характеристики домашнього насильства з метою ефективного досудового розслідування таких кримінальних правопорушень.

Формулювання цілей. Мета статті – розкрити значення криміналістичної характеристики, змісту та взаємозв'язків її елементів у формуванні методики розслідування домашнього насильства; виокремити структурні елементи криміналістичної характеристики такого кримінального правопорушення та надати їх характеристику.

Виклад основного матеріалу. Уперше криміналістичну характеристику злочинів та їх елементи надав у своїх роботах А. М. Колесніченко [4, с. 18]. Його теоретичну ідею підтримало багато вчених, і тому вивчення цього питання одержало свій

подальший розвиток. Учені-криміналісти, що досліджують проблеми криміналістичної характеристики, не завжди однозначно підходять до визначення її поняття й системи [5, с. 112].

Як зазначалося вище, науковці по-різному розглядають поняття криміналістичної характеристики злочину. Так Л. Я. Драпкін розглядає її як «...наукову категорію, у якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки й властивості події, обстановки, способу та механізму вчинення суспільно-небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу виникнення та локалізації доказів, типових ознак особистості та поведінки винних, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів посягань» [6, с. 17].

Р. С. Белкін зазначає, що криміналістична характеристика окремого виду злочину повинна містити в собі характеристику типової вихідної інформації, систему даних про способи вчинення і приховання цього виду злочинів і типових наслідків їх застосування, характеристику особистості типового злочинця, типових мотивів і цілей злочину, особистості потерпілих, деяких обставин вчинення злочину (часу, місця, обстановки) [7].

В. Г. Гончаренко розглядає зазначену категорію як ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації, що закономірно формуються, і дозволяє прогнозувати оптимальний шлях та найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів [8, с. 12]. Він же пропонує розглядати її на філософському рівні, інтерпретувачи як абстрактну інформаційну структуру розслідуваної події даного виду, закономірно й детерміновано відображеної в реальному світі. У якості складових елементів криміналістичної характеристики злочинів автори пропонують такі елементи: тип (вид, рід, категорія) події; засіб вчинення і приховання злочину; типові джерела матеріально-фіксованої інформації; типові джерела вербальної інформації; коло осіб, де може знаходитися особа, що вчинила злочин; типові мотиви і цілі вчинення такого роду злочинів [8, с. 15].

А. Ф. Волобуєв зі свого боку вважає, що криміналістична характеристика – це система відомостей (знань) про елементи механізму скоєння злочинів окремого виду або групи, у яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [9, с. 24].

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення має надзвичайно важливе значення для розкриття і розслідування домашнього насильства. Перед слідчим постійно виникає необхідність звернення до того чи іншого її елемента з метою уточнення своїх дій або ж прогнозування дій злочинця, для постановки правильних питань під час проведення експертизи або ж у процесі спілкування з фахівцем у певній галузі – у кожному випадку він неодноразово звертається до кількісних та якісних компонентів криміналістичної характеристики. При формуванні методики розслідування домашнього насильства, особливу увагу слід звертати на зв'язки елементів криміналістичної характеристики. До основних елементів криміналістичної характеристики домашнього насильства необхідно віднести: способи підготовки, учинення та приховування; засоби вчинення; обстановку, місце та час; мотиви та цілі; слідову картину кримінального правопорушення; особу злочинця; особу потерпілого.

Типові відомості про спосіб вчинення кримінального правопорушення визначаються більшістю вчених-криміналістів як найважливіший (а іноді і як ключовий) елемент криміналістичної характеристики. Підстав для об'єднання в групи способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, може бути декілька, однак із урахуванням існуючих класифікацій [10, с. 128]. Із метою подальшого використання цих даних для побудови слідчих версій, варто запропонувати таку їх класифікацію:

За способом підготовки:

– з попередньою підготовкою – вчиняється досить не великий відсоток кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (14 %). Як правило, це вбивство або умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю кривдника зі сторони потерпілого, який не бачить іншої можливості позбавитися кривдника. Це обумовлено тим фактором, що кривдник не погоджується на розлучення з потерпілим, оскільки це може тягнути за собою зміну матеріального стану (наприклад, розподіл квартири). У тому випадку, якщо в жінки є можливість проживати окремо від кривдника (наприклад, переїзд до батьків), то кривдник продовжує її переслідування.

– без попередньої підготовки – основна кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється спонтанно, без попереднього умислу (86 %). Відсутність умислу спостерігається як у кривдника, так і в потерпілого у випадку вчинення ним злочинних дій у відповідь. Приводом для насильства з боку кривдника можуть бути будь-які обставини, що на його погляд свідчать про неповажне ставлення до нього з боку членів сім'ї, як-от: несмачна їжа, невідповідний одяг, небажання потерпілого виконувати свої «подружні обов'язки» тощо.

З огляду на аналіз кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна виділити наступні способи вчинення психологічного насильства: знущання, тобто зла насмішка, глузування, а також образливий вчинок по відношенню до члена сім'ї; тяжка образа; протиправні або аморальні дії (бездіяльність), що не є фізичним або сексуальним насильством; систематична протиправна або аморальна поведінка, що призвела до довготривалої психотравмуючої ситуації; жорстке поводження, тобто суворе, різке, немилосердне, люте, жорстоке; систематичне приниження людської гідності; психічні страждання; використання матеріальної або іншої залежності потерпілого (потерпілої) [11, с. 55].

Аналіз кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством показав, що, як правило, у ході вчинення таких протиправних дій злочинець не використовує ніяких прийомів для його приховування.

Найбільш часто дії по приховуванню факту домашнього насильства виконуються після вчинення кримінального правопорушення. Причому, необхідно зауважити, що дані дії можуть вчинятися як злочинцем, так і потерпілим. Так після вчинення кримінального правопорушення потерпіла особа приховує сам факт насильства, нікому не повідомляє про це. Це пояснюється соромом потерпілої сторони, небажанням «вносити сміття з дому», а також погрозами з боку кривдника щодо витoku інформації і, як наслідок, погіршення ситуації (наприклад, маскує тілесні ушкодження; умовляє інших членів сім'ї, перш за все, дітей, нікому не розповідати про те, що сталося). Саме даною обставиною обумовлений високий рівень латентності щодо даої категорії проваджень.

За способом приховування:

а) *без приховування кримінального правопорушення.*

Як правило, лише у випадках, коли потерпілому від домашнього насильства необхідна термінова медична допомога, насильник не застосовує на початковому етапі дій для приховування вчиненого кримінального правопорушення. Пов'язане це з тим, що психологічно кривдник не завжди готовий до настання таких тяжких наслідків, тому частіше за все він перебуває в стані розгубленості і сам подає заяву до правоохоронних органів про те, що відбулося;

б) *з приховуванням кримінального правопорушення.*

Більшість випадків домашнього насильства вчиняється з подальшим приховуванням обставин кримінального правопорушення. Усі прийоми приховування можна поділити на три групи: дії, що вчиняються до, під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Після вчинення домашнього насильства злочинці використовують наступні прийоми приховування: погрози на адресу членів сім'ї, їх залякування із заборонами звертатися до правоохоронних органів; переховування від органів досудового розслідування. Як правило, підозрюваний використовує цей час для переконання потерпілої відмовитися від показань, які були дані раніше; знищення трупа або його розчленування; одночасно з попереднім способом вживаються заходи щодо знищення слідів, які знаходяться на місці вбивства, а саме: робиться ремонт квартири, повна або часткова заміна шпалер, перефарбовується підлога, здійснюється чистка м'яких меблів, килимів, прасування одягу тощо; імітуються активні пошуки потерпілого, розповсюджуються чутки про його від'їзд у справах; робиться звернення із заявою до правоохоронних органів про зникнення члена сім'ї чи інсценування іншого кримінального правопорушення. За відсутності на трупі тілесних ушкоджень, як правило, має місце інсценування нещасного випадку або самогубства потерпілого. Якщо тілесні ушкодження явно свідчать про насильницьку смерть, інсценується розбійний напад або скоєння вбивства в стані сильного душевного хвилювання, необхідної оборони або вбивство з необережності [12, с. 275].

Аналіз практики показує, що кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, найчастіше вчинялися із застосуванням різних знарядь. Інструментом вчинення кримінального правопорушення при насильстві зазвичай використовується зброя (вогнепальна, холодна), колочо-ріжучі побутові та інші предмети. Однак, вважається, що випадки використання зброї як знаряддя насильства в домашній обстановці все-таки є нетиповими. У будь-якому випадку зброя використовується лише при наявності її в сім'ї і спеціально не здобувається. Найбільш типовими при вчиненні даних кримінальних правопорушень є використання підручних засобів господарсько-побутового призначення. Так 43,7 % фізичного домашнього насильства вчиняються за допомогою предметів, що випадково попали під руку, як-от: ножі, ножиці – 47 %, побутові предмети – 13 % [13, с. 56].

Також 40 % кримінальних правопорушень вчинялися без застосування знарядь шляхом побиття руками та ногами. Можливі й інші способи насильницьких дій без застосування додаткових знарядь. Інші насильницькі дії, що призводять до фізичного болю, полягають у щипанні, викручуванні рук, защемленні частини тіла

потерпілого за допомогою будь-яких засобів (наприклад, дверей) або без них, впливом на особу вогнем або іншими природними біологічними факторами (шляхом використання, наприклад, тварин або комах) тощо, тобто якщо все це супроводжується нанесенням фізичного болю.

Без застосування додаткових знарядь вчиняються також погрози та психологічне насильство (20 %). Обов'язковою ознакою погрози є спосіб її вчинення, а саме погроза застосуванням фізичного насильства по відношенню до потерпілого або до інших осіб (дітей). Причому, останніми погроза має сприйматися як реальність. Погроза може бути словесною, символічною або обумовленою обстановкою скоєння кримінального правопорушення [14, с. 173].

Домашнє насильство характеризується не нормальною обстановкою в сім'ї. Вона, як правило, включає цілий комплекс життєвих негараздів і труднощів, що тривалий час накопичуються в умовах взаємного спілкування людей в сім'ї або в спільній квартирі [15, с. 12]. Найбільша кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється в містах. Дані кримінальні правопорушення вчиняються в основному в місцях реєстрації підозрюваного (13,3 %) або жертви (17,7 %), а також спільного їх помешкання (63,3 %). Це різні приміщення (домоволодіння, квартири, дачі, гуртожитки тощо), де в 45 % кримінальні правопорушення вчиняються на кухні, в коридорі, кімнаті [1; 11; 16].

Час вчинення домашнього насильства не піддається чіткій регламентації, хоча можна виділити вечір, або, якщо бути більш точним, то темна пора доби (з 18.00 до 6.00 – 56,7 %). Половина всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється напередодні вихідних, у вихідні чи святкові дні.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, супроводжуються виникненням специфічних слідів, які свідчать як про насильницький характер кримінального правопорушення, що розслідується, так і про його окремі обставини. До них відносяться: сліди боротьби на місці події (перевернуті, поламани меблі тощо); тілесні ушкодження на потерпілому – подряпини, крововиливи, синці, рани (як невеликі, поверхневі, так і пронизуючі), розтяжки, вивихи тощо; пошкодження на одязі потерпілого; сліди біологічного походження (кров, частини мозкової рідини, волосся тощо); тілесні ушкодження на тілі підозрюваного (сліди укусів, подряпини), як сліди опору потерпілого.

Наступним елементом криміналістичної характеристики є дані про особу можливого підозрюваного. Статевий розподіл кількості осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, свідчить про суттєве домінування дорослих осіб чоловічої статі. Пік кримінальної активності осіб, які вчинили злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, припадає на дві вікові категорії: 21–29 років та 30–39 років. За освітнім рівнем серед сімейних кривдників переважають особи з середньою освітою. Переважна більшість злочинців досліджуваної категорії (37 %) були мешканцями міст; на другому місці – мешканці сіл чи присілків – 31,2 %; на третьому – обласних центрів (20,5 %); і на четвертому місці – селищ (11,3 %) [13, с. 13–14]. Залежно від кримінально-правових ознак особи, які вчинили злочини, що пов'язані з домашнім насильством, діяли одноосібно (92,6 %). Як правило, це випадки, коли застосування насильства не можна було приховати від сторонніх, – настання смерті потерпілого від домашнього насильства або від захисту потерпілого, а також випадки, коли необхідне втручання лікаря при

отриманих тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Серед осіб, які вчинили злочини в групі як виконавці, виступили 69,6 % винних, як організатори – 17,4 %, як пособники – 4,3 %, як підбурювачі – 8,7 %. Жінки в півтора раза частіше, аніж чоловіки, вчиняли злочини в групі; і якщо чоловіки, в основному, були виконавцями злочину (83,3 %), а підбурювачів серед них взагалі не виявлено, то жінки як організатори злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї, виступили у 21,4 %, як виконавці – у 61 %, як пособники – у 3,6 %, як підбурювачі – у 14 %. Варто виокремити досить високий рівень інтенсивності сімейного насильства серед осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП: щороку майже кожен п'ятий продовжує свою протиправну поведінку й повторно вчиняє такі дії. Попередній кримінальний досвід мала третина сімейних кривдників. Однією з причин цього є неефективна практика реагування з боку судових органів, оскільки домінуючим видом стягнення (93,8 %) залишається накладання штрафу, який вдалося стягнути лише в половині випадків [16, с. 14].

Серед морально-психологічних особливостей сімейних кривдників встановлено знижені морально-етичні норми та наявність специфічних психологічних ознак. Зокрема, більше ніж 3/4 сімейних кривдників мають виражені риси інтроверсії з флегматичним і меланхолічним типами темпераменту, що відрізняє їх від категорії загальнокримінальних насильницьких злочинців та одночасно це супроводжується підвищеним рівнем драгівливості, запальності, грубості з проявами вербальної та деструктивно спрямованої агресивності, яка в чоловіків частіше поєднується з фізичною агресією.

Дослідження осіб, що вчинили домашнє насильство, дало змогу виділити за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування чотири їх основних типи:

- *легковажний*. До моменту вчинення протиправного діяння вони мали позитивну чи нейтральну характеристику, дотримувалися встановлених сімейних правил та установок. Якщо така особа й мала якісь негативні прояви поведінки або аморальні елементи свідомості, то вони були не помітні й проявлялися в мінімально;

- *проміжний*. Представники даного типу мають негативну характеристику, у минулому були випадки, коли допускалися порушення морально-етичних норм шляхом вчинення протиправних діянь, у тому числі насильницького характеру у родинних відносинах. Також спостерігалось неналежне виконання вимог, правил, встановлених суспільством, проте спрямованість яких на вчинення насильницьких посягань проти особи явно не виражена. Вчинення ними дій, які носять насильницький характер і належать до розряду кримінальних правопорушень нерідко стає для них способом досягнення мети, до якої вони йшли і вона має для них велике значення, способом заволодіння певним соціальним благом (наприклад, затвердження в ролі голови сімейства, самоствердження, підкорення своїй владі, заволодіння матеріальними благами тощо);

- *агресивний*. Основними характерними особливостями осіб даного типу є чітко та стійко виражена агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Їх становлення відбувалося в обстановці, де норми правильної законної поведінки не мали абсолютно ніякої цінності. Домашнє насильство в їхній родині вважалося звичайним способом життя та було обґрунтоване

стійкими поглядами антисуспільного спрямування, асоціальними установками та орієнтаціями. Вони вели аморальний, антисуспільний спосіб життя;

– *злісний*. Характерною особливістю такого типу є агресивно-насильницька спрямованість, яка мала глибоко укорінений характер, домінуючий, злісний характер, у результаті чого їх злочинні дії в значній мірі втратили ситуаційний характер. У відносинах з представниками даного типу провокація з боку потерпілих не мала місця або не сумісна з тяжкістю наслідків, що наступила. Зазвичай вони самі створюють конфліктні ситуації, провокують їх, щоб потім задовольнити своє бажання застосувати до потерпілого насильство. Часто домашнє насильство вчинялось ними в умовах відсутності будь-яких міжособистісних протиріч. У них спостерігається максимально високий рівень агресивності, яка є для них домінуючим способом самоствердження, носила характер самоцінності. Тому домашнє насильство вони вчиняли не заради задоволення будь-яких раціональних цілей, а як самоціль.

У криміналістичній літературі зазначається, що глибоке дослідження особи потерпілого, його поведінки, взаємовідносин з оточуючими, характеру, схильностей та звичок є підставою для побудови основної версії про особу, що вчинила кримінальне правопорушення [17, с. 28].

Стосунки потерпілого і підозрюваного характеризуються близькими відношеннями, вони є членами однієї сім'ї. Так кримінальні правопорушення пов'язані з домашнім насильством, вчиняються відносно: одного з подружжя (30 %), співмешканця (10 %), батьків (23,3 %), дітей (9 %); інших категорій родичів, що проживають разом (27,7 %).

Відповідно до соціального становища можна виділити наступні категорії: безробітні (47,7 %), домогосподарки (13,3 %), працюючі (37,7 %), пенсіонери (1,3 %). За біофізичними характеристиками потерпілих можна класифікувати на жінок (43,3 %) віком від 18 до 25 років – 13,3 %, від 25 до 50 років – 86,7 %; та чоловіків – від 10 до 18 років (7,7 %), від 18 до 25 років – 17,4 %, від 25 до 50 років – 61,9 %; старші за 50 років – 13 %.

Як правило, потерпілі від домашнього насильства є пасивними потерпілими, які дають повні та правдиві показання, що заслуговують довіри, але поводять вони себе під час слідства неактивно. Вирішення всіх питань, що виникають у процесі розслідування, а потім і на суді, залишають на розсуд слідчого і судді, клопотань на слідстві не заявляють, і зазвичай відмовляються знайомитися з матеріалами закінченого досудового розслідування. Нерідко доводиться переконувати таких потерпілих у необхідності їхньої участі в тій або іншій слідчій (розшуковій) дії.

Висновки. Підсумовуючи викладені в цій статті положення, слід зробити висновки, що теоретична значимість дослідження полягає в тому, що методика розслідування домашнього насильства становить нову галузь знань у криміналістиці, а саме домашнє насильство – криміналістично цілісним явищем із власними закономірностями функціонування й розвитку.

Варто наголосити, що домашнє насильство – це процес, що складається з протиправного, винного, систематичного фізичного або психічного впливу на членів сім'ї проти їх волі, з метою змусити їх вчинити небажані дії шляхом заподіяння їм болю, образи, фізичного знуцання як погрози або покарання. Криміналістичну характеристику домашнього насильства необхідно розглядати як сукупність взаємозалеж-

них, динамічних загальних та індивідуальних ознак вчиненого кримінального правопорушення, що відображають об'єктивну інформацію про спосіб, обстановку вчинення правопорушення, механізм утворення його слідів, особу потерпілого та особу злочинця, на підставі якої визначаються напрямки розслідування кримінального правопорушення. Відомості про умови вчинення є системоутворюючим елементом, позаяк сфера вчинення таких кримінальних правопорушень обмежена поняттям «будинок», «домашній». Домашнє насильство характеризується ненормальною обстановкою в сім'ї, яка, як правило, містить цілий комплекс життєвих негараздів і труднощів, образ, що тривалий час накопичуються в умовах спільного спілкування та проживання.

Використані джерела:

1. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2015–2019 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.
2. Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. . . канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2019. 20 с.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
4. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
5. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.
6. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 16–17.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва: Юристъ, 1997. 408 с.
8. Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпальый В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 12–16.
9. Волобуев А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
10. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
11. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. . . канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2020. 233 с.
12. Бондаренко О. Г. Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2 (35). С. 273–278.
13. Ревин В. П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики: метод. реком. Москва, 1993. 56 с.
14. Кримінальна відовідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевієї пристрасті неприродним способом: монографія / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Д. П. Москаль та ін. Ужгород, 2012. 272 с.
15. Пашенко А. С. Особенности расследования преступлений, связанных с домашним насилием: автореф. дис. . . канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-разыскная деятельность». Волгоград, 2005. 25 с.

16. Блага А. Б. Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання: автореф. дис. . докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2014. 39 с.

17. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис. . канд. юрид. наук: 02.00.09. Харків, 2015. 239 с.

References:

1. Dovidka pro zlochyny, uchyneni v Ukraini za 2015–2019 rr.: sluzhbovyi dokument. (2019) Departament analitychnoi roboty ta orhanizatsii upravlinnia MVS Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Kuznetsov, M. H. Domashnie nasylstvo: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Pro zapobihannya ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon vid 07.12.2017 r. № 2229-VIII. (2017) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>. [in Ukrainian].

4. Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985) *Kriminalisticheskaya kharakteristika prestuplenij: ucheb. posob.* Harkiv: Yurid. in-t. [in Russian].

5. Veselskyi, V. K. (2001) *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv. Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 112–114. [in Ukrainian].

6. Drapkin L. Ya. (1978) *Predmet dokazyvaniya i kriminalisticheskie kharakteristiki prestuplenij. Kriminalisticheskie kharakteristiki v metodike rassledovaniya prestuplenij: mezhvuz. sb. nauch. tr. - Forensic characteristics in the methodology of crime investigation. Sverdlovsk, issue 69, 16–17.* [in Russian].

7. Belkin, R. S. *Kurs kriminalistiki.* (1997) (Vol 1-3; Vol. 1): *Obshaya teoriya kriminalistiki.* Moskva: Yurist. [in Russian].

8. Goncharenko, V. I., Kushnir, G. A., Podpalyi, V. L. (1986) *Ponyatie kriminalisticheskoy kharakteristiki prestuplenij. Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza - Forensics and forensics, issue 33, 12–16.* [in Russian].

9. Volobuev, A. F. (1996) *Zahalni polozhennia kryminalistychnoi metodyky: leksiia.* Kharkiv: Un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

10. Saltevsykyi, M. V. (2005) *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi): pidruchnyk.* Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].

11. Kyfliuk, R. V. (2020) *Osoblyvosti rozsliduvannya ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhzen, pov'iazanykh z nasylstvom v sim'i. Candidate's thesis.* Irpin. [in Ukrainian].

12. Bondarenko, O. H. (2015) *Kryminalistychna kharakterystyka zapodiannia tiazhkykh tilesnykh ushkodzhzen, shcho sprychynyli smert poterpiloho. Borotba z orhanizovanoi zlochymnistiu i koruptsiiei (teoriia i praktyka. - Fight against organized crime and corruption (theory and practice), 2(35), 273–278.* [in Ukrainian].

13. Revin, V. P. (1993) *Nasilstvennye prestupleniya v sfere semejno-bytovykh otnoshenij i problemy ih profilaktiki: metod. rekom.* Moskva. [in Russian].

14. *Kryminalna vidpovidalnist za zvaltuvannya ta nasylnytske zadovolennia statevoi prystrasti nepryrodnyim sposobom: monohrafiia.* (2012) A. V. Savchenko, V. V. Kuznetsov, D. P. Moskal (Eds.) et al. Uzhhorod. [in Ukrainian].

15. Pashenko, A. S. (2005) *Osobennosti rassledovaniya prestuplenij, svyazannyh s domashnim nasiliem. Extended abstract of candidate's thesis.* Volgograd. [in Russian].

16. Blaha, A. B. (2014) *Nasylstvo v sim'i: kryminolohichnyi vymir, determinatsiia, zapobihannya. Extended abstract of Doctor's thesis.* Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Reznikova O. I. *Viktymolohichne piznannya osoby u kryminalistytsi: Candidate's thesis.* Kharkiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2020

Слухаенко Ю. Н.,
аспирант Луганского государственного
университета внутренних дел
имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

В статье предоставлена криминалистическая характеристика домашнего насилия. К основным элементам криминалистической характеристики домашнего насилия отнесены: способы подготовки, совершения и сокрытия; средства совершения; обстановка, место и время; мотивы и цели; следовая картина уголовного правонарушения; личность преступника; личность потерпевшего.

Проанализированы каждый структурный элемент такого уголовного преступления. Раскрыто содержание и связи элементов криминалистической характеристики домашнего насилия, важное место в которой занимают взаимосвязи следовой картины и способа совершения.

Предложена классификация способов совершения уголовных преступлений, связанных с домашним насилием, с целью дальнейшего использования этих данных для построения следственных версий.

Установлено, что домашнее насилие сопровождается возникновением специфических следов, свидетельствующих как о насильственном характере уголовного правонарушения, расследуется, так и о его отдельные обстоятельства.

Ключевые слова: домашнее насилие, криминалистическая характеристика, способ, обстановка, следовая картина, личность преступника, жертва.

Slukhaenko Yu.,
Graduate Student of Luhansk State University
University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE

The article provides a forensic description of domestic violence. The main elements of the forensic characteristics of domestic violence include: methods of preparation, commission and concealment; means of commission; situation, place and time; motives and goals; trace picture of a criminal offense; the identity of the offender; the person of the victim. Each structural element of such a criminal offense is analyzed and the author's classification of ways of its commission is offered. The content and connections of elements of criminological characteristics of domestic violence (method of preparation, commission and concealment of criminal offenses; circumstances of commission; information about the person who committed domestic violence; trace picture) are revealed. , because the nature and location of traces are directly determined by the actions of the perpetrators, who in a certain situation choose the victim of criminal encroachment, leaving forensically significant reflections on it and the study of which is most important to establish signs of a criminal offense.

The classification of ways of committing criminal offenses related to domestic violence is proposed, in order to further use this data to build investigative versions: by method of preparation: with prior training; without prior training; by way of concealment: without concealment of a criminal offense; with concealment of a criminal offense.

It was established that domestic violence is accompanied by the appearance of specific traces that indicate both the violent nature of the criminal offense under investigation and its individual circumstances (traces of fighting at the scene; injuries to the victim, stretch marks, dislocations, etc.; damage to the victim's clothing; traces of biological origin). The most common cases of domestic violence are criminal acts of physical violence, which are characterized by the predominance of young criminals of a fairly young age, who at the time of its commission did not work or study, abused alcohol, had mental or behavioral disorders. Classification is provided.

Female and male victims of physical violence in the family are equally common. The situation of committing such criminal offenses shows that they are the result of a long conflict; more than half of the cases occurred in urban areas and were recorded in all types of families, regardless of their level of wealth. The mechanism of committing crimes that belong to the category of physical violence in the family is largely determined by the willful rational purposeful type of motivation for criminal activity. Among the motives for committing crimes play a significant role revenge, irritation of the victim's behavior, jealousy, selfish motive.

Keywords: domestic violence, forensic characteristics, method, situation, trace picture, identity of the offender, victim.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.307-319
УДК 343.983.7

Р. Л. Степанюк,

доктор юридичних наук, професор,
провідний фахівець із наукової роботи
відділу забезпечення діяльності центру
Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
(м. Харків, Україна)

e-mail: stepanuk2@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

В. В. Іонова,

завідувач відділу біологічних досліджень та обліку
Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
(м. Харків, Україна)

e-mail: biologin75@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7253-0690>

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена аналізу типових проблем, які мають місце в практиці призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування. Автори виділили найбільш поширені помилки і недоліки, які зустрічаються в роботі спеціалістів-криміналістів і слідчих із предметами-носіями слідів біологічного походження й безпосередньо при призначенні експертизи ДНК. Сформульовано рекомендації щодо запобігання таких помилок. Відзначено неприпустимість переоцінки доказового значення висновків молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні. З метою поліпшення якісного рівня практичної діяльності, пов'язаної з призначенням судової молекулярно-генетичної експертизи, рекомендовано вжити заходів щодо системної організації навчання працівників органів правопорядку навичкам поводження зі слідами біологічного походження, знань методичних основ молекулярно-генетичного дослідження, а також щодо поліпшення взаємодії слідчих органів та експертних установ.

Ключові слова: призначення судової експертизи, досудове розслідування, криміналістичне дослідження ДНК, судова молекулярно-генетична експертиза, генетична ідентифікація, дослідження слідів злочину, сліди біологічного походження, слідчі помилки.

Постановка проблеми. Можливості криміналістичного дослідження ДНК у зв'язку із розслідуванням різних видів кримінальних правопорушень щороку зростають. Збільшується кількість судових молекулярно-генетичних експертиз, що проводять підрозділи Експертної служби МВС України та Бюро судово-медичної експертизи системи МОЗ України. Але, як свідчить аналіз слідчої, експертної та судової практики, у цій сфері існує чимало проблем, пов'язаних із недостатньою обізнаністю слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів зі специфікою технологій криміналістичного ДНК-аналізу, дефіцитом спеціалізованої наукової та навчально-методичної літератури.

Вони відбиваються в помилках на етапах виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження (слідів і зразків) під час проведення процесуальних дій, їх зберігання, надання для експертного дослідження, оцінки результатів молекулярно-генетичної експертизи як доказу. Наслідками таких помилок є збільшення строків розслідування, необґрунтовані витрати часу й коштів на проведення експертиз, а також труднощі у вирішенні завдань кримінального провадження щодо забезпечення повного та неупередженого досудового розслідування й судового розгляду. Зазначені обставини зумовлюють потребу здійснення наукового аналізу окремих теоретичних проблем криміналістичної науки, пов'язаних із дослідженням ДНК, сучасного стану практичної діяльності щодо залучення експерта в галузі молекулярної генетики до вирішення завдань кримінального провадження і формування на цій підставі дієвих рекомендацій з удосконалення теорії та практики в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку судової молекулярно-генетичної експертизи в Україні, удосконалення її методології досліджували у своїх працях Н. М. Дяченко, Г. Ф. Кривда, Р. Г. Кривда, Ю. М. Сиволап та інші автори, що дозволило розробити вітчизняні методики проведення зазначеного виду експертних досліджень [1-2]. Українськими науковцями також розглядалися загальні питання щодо використання молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні (Р. Л. Степанюк, М. Г. Щербаковський, В. В. Кікінчук та ін. [3-4]), можливостей криміналістичного обліку генетичних ознак людини на стадії досудового розслідування (О. В. Матарикіна, С. М. Лозова [5]). Окремо вказували на помилки під час виявлення та вилучення слідів біологічного походження на місці події та відібрання біологічних зразків в осіб (С. І. Перлін [6]), наслідки контамінації слідів (А. С. Повх, С. М. Романчук [7]), типові недоліки в діяльності з призначення молекулярно-генетичних досліджень (С. М. Лозова та А. О. Лозовий [8], О. Ю. Канава [9]).

У зарубіжній науковій літературі обговорюються питання щодо використання результатів ДНК-аналізу в кримінальному судочинстві. Основними причинами слідчих, експертних і судових помилок у цій сфері визначають контамінацію (випадкове забруднення слідів біологічного походження сторонніми особами, учасниками огляду місця події, а також в умовах лабораторії); виявлення фонові ДНК, яка з'явилася на місці події до злочину та не пов'язана з ним; перенесення слідів біологічного походження людини, яка контактувала з певним предметом, на інший предмет через третю особу чи осіб (опосередковане перенесення ДНК) [10, с. 121-129; 11, с. 155-162; 12, с. 18]. Водночас у вітчизняних дослідженнях ці аспекти висвітлюються недостатньо, що призводить до дефіциту науково-обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на уникнення відповідних проблем. Своєю чергою в правоохоронній практиці слідчі помилки набувають значного поширення, що призводить до марних витрат сил і засобів у процесі досудового розслідування, перешкоджає встановленню істини в кримінальному провадженні.

Формулювання цілей. Метою даної статті є здійснення наукового аналізу й узагальнення існуючих у вітчизняній слідчій та експертній практиці проблем, пов'язаних із залученням експерта-генетика на стадії досудового розслідування, а також розроблення рекомендацій із їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Потреба в залученні експерта в галузі судової молекулярної генетики для проведення експертизи в кримінальному провадженні

виникає у випадках, коли є необхідність дослідити певні об'єкти на предмет встановлення наявності слідів біологічного походження людини та визначення індивідуальних генетичних ознак особи, відображених у її ДНК. Сучасні можливості таких досліджень дозволяють ідентифікувати особу, якій належить ДНК, а також визначити біологічне батьківство та біологічну спорідненість людей. Проте методи ДНК-аналізу є досить коштовними та відрізняються високою чутливістю, тому вони вимагають особливого підходу до підготовки об'єктів для експертизи, проведення самого експертного дослідження й оцінки його результатів.

У науковій і навчально-методичній літературі надаються окремі рекомендації з виявлення, вилучення та дослідження ДНК у зв'язку з розслідуванням кримінальних правопорушень [13]. Проте в закладах вищої освіти, які готують юристів, під час вивчення курсу криміналістики не представлено матеріалів із даної галузі, а отже, студенти (курсанти, слухачі) не набувають відповідних знань і умінь. Також не організовано належної системи навчання практичних працівників із даного напрямку в ході початкової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації [14, с. 128]. Зазначені обставини зумовлюють недостатній рівень знань тих працівників (слідчих, інспекторів-криміналістів), які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, насамперед, огляду місця події, огляду трупа тощо, з правил поводження зі слідами та зразками біологічного походження. Слідчі та прокурори недостатньо обізнані в питаннях щодо сучасних технологій криміналістичного дослідження ДНК, особливостей призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи й оцінки її висновків.

За результатами аналізу експертної практики та матеріалів кримінальних проваджень маємо змогу визначити такі проблеми, що мають місце в діяльності слідчих і спеціалістів-криміналістів у зв'язку із вилученням об'єктів біологічного походження, щодо яких у подальшому планується залучити експерта-генетика для вирішення питань, пов'язаних зі встановленням індивідуальних генетичних ознак людини.

1. *Надання для експертного дослідження надмірної кількості об'єктів*, зокрема: а) багатьох однотипних слідів біологічного походження (наприклад, чисельних слідів крові на одному предметі одягу), які з високим ступенем імовірності належать одній особі (потерпілому, підозрюваному), а їхня наявність ніяк не впливає на встановлення обставин, які підлягають доказуванню; б) значної кількості однотипних предметів (наприклад, коробка патронів, ящик зброї тощо), на яких відсутні сліди біологічного походження; в) великогабаритних предметів без визначення місць (ділянок) знаходження слідів біологічного походження; г) змивів, виконаних під час огляду місця події в тих місцях, де вскрай низька вірогідність знаходження ДНК підозрюваного, але можливе виявлення фонові ДНК. Також поширеними в практиці є випадки вилучення на місцях події недопалків, жувальних гумок та інших подібних об'єктів, залишених самими працівниками правоохоронних органів, а отже, не пов'язаних із подією, що розслідується.

С. М. Лозовою та С. М. Лозовим слушно зауважено, що призначення слідчими молекулярно-генетичних експертиз із метою дослідження об'єктів, які не мають значення для справи з точки зору дослідження ДНК, призводить до значних необґрунтованих матеріальних витрат [8, с. 201]. Обладнання, реактиви та розхідні матеріали, які використовуються в лабораторіях молекулярної генетики, не виробляються в Україні,

а постачаються з інших країн. Вони є досить коштовними і витрачаються на дослідження обмеженої кількості об'єктів. Неправильне визначення слідчим об'єктів експертного дослідження призводить до нерозумного витрачання реактивів, які закупуються державою, без отримання будь-якого результату, а також зайвих витрат часу експерта. Тому в кожному провадженні варто добре обміркувати кількість та вид об'єктів, які слідчий планує направити на судову молекулярно-генетичну експертизу.

Так при виявленні значної кількості видимих слідів біологічного походження (наприклад, чисельних плям на предметах одягу) спочатку необхідно призначити судову експертизу для встановлення природи кожного сліду (кров, сперма тощо) та його групової належності шляхом здійснення імунологічних і цитологічних досліджень. Вона може встановити вагомий для слідства фактичний дани, а також допоможе визначити, щодо яких об'єктів доцільно застосувати методи молекулярно-генетичного аналізу. Причому важливо вказати експерту про необхідність застосування щадних методів дослідження з метою збереження ДНК на тих об'єктах, щодо яких у подальшому планується проведення ДНК-аналізу.

Якщо досліджуються невидимі сліди з метою виявлення контактної ДНК мікроскопічної кількості (в англійській літературі – Touch DNA [15] або Trace DNA [16]), наявність сліду біологічного походження на об'єкті та його природу встановлює експерт-генетик на перших етапах дослідження. Вибір слідчим можливих об'єктів для такої експертизи має бути продуманим, оскільки дослідження контактної ДНК є найбільш ризиковим з точки зору невдачі або помилки як у зв'язку із можливою відсутністю, недостатністю або забрудненням (контамінацією) ДНК, так й оцінкою механізму її потрапляння на об'єкт. Тому слід враховувати, якою є ймовірність знаходження значущої для справи ДНК на певному об'єкті, якими були умови утворення та вилучення сліду, характеристику слідосприймаючої поверхні тощо. Наприклад, як підтверджують наукові дослідження, практично неможливо одержати придатний для ідентифікації ДНК-профіль на об'єктах, якими користувалося багато осіб (грошові купюри, дверні ручки, клавіатури банкоматів тощо). Контактні сліди на папері для принтера зберігаються протягом 5-7 днів. На гладкій поверхні сліди, придатні для одержання ДНК-профілю, зберігаються протягом 7 днів [17, с. 178-179]. Непридатними для генетичної ідентифікації є ті об'єкти, які піддавалися впливу факторів, руйнуючих ДНК. Наприклад, вплив високої температури під час пострілу з вогнепальної зброї знищує ДНК на стріляних боєприпасах. Отже, у кожному конкретному випадку слід попередньо оцінити доцільність спрямування певних об'єктів для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи.

2. Ненадання експертів зразків для порівняльного дослідження.

Найчастіше в кримінальному провадженні виникають завдання щодо виявлення ДНК підозрюваного на тілі, одязі чи інших речах потерпілого, у його житлі або, навпаки, знаходження ДНК потерпілого на підозрюваному. Але сліди біологічного походження на місці події та окремих об'єктах можуть залишити всі учасники події й інші особи, які користуються приміщенням, були присутніми під час вчинення кримінального правопорушення тощо. Отже, існує висока ймовірність отримати змішаний ДНК-профіль кількох осіб (наприклад, ДНК підозрюваного й потерпілого на знарядді кримінального правопорушення). Відповідно, якщо експертові

не надати біологічний зразок особи, відомої слідству на момент призначення експертизи, значно ускладнюється інтерпретація отриманих результатів. Через те зауважимо, що, призначаючи судову молекулярно-генетичну експертизу з метою встановлення ДНК-профілю підозрюваного, експертові доцільно направляти не тільки вилучені сліди, а й біологічні зразки всіх встановлених слідством осіб, чия ДНК могла знаходитися на місці.

3. *Контамінація (забруднення) слідів і зразків* під час проведення слідчої (розшукової) дії, а також під час зберігання й транспортування об'єктів.

Цей вид забруднення називають «передлабораторною контамінацією», виділяючи два її різновиди: первинну (забруднення біологічних слідів власним біологічним матеріалом (зокрема клітинами епітелію) спеціаліста чи працівників слідчо-оперативної групи або біологічним матеріалом інших об'єктів на місці події через нехтування вимог і правил вилучення об'єктів біологічного походження та вторинну (перенесення біологічного матеріалу з одного речового доказу на інший) [7, с. 108-109].

У науковій літературі досить детально досліджено проблеми біологічного забруднення об'єктів під час огляду місця події й у зв'язку з проведенням молекулярно-генетичної експертизи. Проте, як зазначає І. О. Перепечіна, саме контамінація залишається однією з найбільш частих причин помилок при ДНК-ідентифікації, які можуть мати серйозні наслідки для судової практики [18, с. 197]. Технології криміналістичного дослідження ДНК дозволяють здійснити ідентифікаційне дослідження за кількома людськими клітинами. Але у випадку контамінації надчутливість експертних технологій значно збільшує ймовірність помилки як при дослідженні об'єкта, так і в оцінці доказового значення отриманих результатів.

Унаслідок необережного поводження учасників огляду існує висока вірогідність забруднення виявлених слідів власним ДНК. Крім того, трапляються випадки поміщення різних об'єктів до однієї упаковки, що призводить до їх контамінації шляхом контактної взаємодії під час зберігання й транспортування. У результаті експертом зайво витрачається час і коштовні матеріали на проведення дослідження, адже він, замість індивідуальних генетичних ознак ДНК особи, яка цікавить слідство, встановлює профіль особи, яка забруднила об'єкт (інспектора-криміналіста, слідчого, оперативного працівника тощо), або має справу зі змішаним ДНК кількох осіб.

Мінімальними загальними вимогами щодо мінімізації ризику контамінації на місці події є наступні: 1) обмеження доступу до місця події або окремих предметів; 2) використання рукавичок і масок усіма, кому необхідно торкнутись або оглянути предмет; 3) регулярна зміна рукавичок після торкання кожного об'єкта; 4) уникнення, наскільки це можливо, торкання тих ділянок, з яких може бути виділена ДНК; 5) наявність в експерта ДНК усіх осіб, які навмисно контактували з досліджуваним предметом, для перевірки вірогідності забруднення (це допомагає в інтерпретації результатів) [16]. Також важливо дотримуватись окремих правил поводження з певними різновидами слідів біологічного походження на місці події, які наведені в спеціальній літературі [19, с. 15-17].

4. *Знищення, пошкодження або деградація ДНК у вилучених слідах* унаслідок необережного поводження з ними.

Помилки, які мають місце під час виявлення, вилучення та зберігання об'єктів зі слідами біологічного походження, нерідко призводять до втрати ДНК, придатної

для ідентифікації. До найбільш типових помилок можна віднести таке: а) використання руйнуючих засобів і методів під час пошуку слідів; б) порушення правил упакування слідів, їх зберігання і транспортування; в) необґрунтоване зволікання з призначенням молекулярно-генетичної експертизи.

Як зазначає М. П. Буш, працівникам правоохоронних органів варто розуміти, що при неправильному зберіганні слідів біологічного походження, які містять ДНК, відбувається незворотне руйнування генетичного матеріалу [20, с. 20]. Тому забезпечення належних умов для ефективності молекулярно-генетичної експертизи вимагає від слідчого дотримання правил поводження з цього роду слідами, зокрема уникати надмірного використання ультрафіолетового освітлення, руйнуючих хімічних речовин та засобів для пошуку й фіксації слідів. Недопустимо поміщувати об'єкти до поліетиленових пакетів, упакувати вологі сліди без попереднього висушування, зберігати їх у приміщеннях з надмірною вологістю тощо. Також важливо зауважити, що концентрація ДНК у сліді з плином часу зменшується внаслідок природної деградації, тому призначати експертизу й направляти експертів матеріали необхідно у якомога стислі терміни.

5. *Процесуальні недоліки постанови про призначення експертизи*, пов'язані із: а) ненаданням експерту дозволу на повне або часткове знищення об'єктів дослідження; б) ненаданням дозволу на використання даних, отриманих у результаті інших проведених експертиз.

Слід пояснити, що дозвіл на повне або часткове знищення об'єктів дає змогу судовому експерту проводити повне дослідження слідів біологічного походження, які виявляються в ході проведення експертизи. Механічні пошкодження таких предметів, як зброя, патрони та інші тверді предмети таким чином не здійснюються, тобто експерт робить змиви, не пошкоджуючи предмет. Але у випадку дослідження таких предметів, як: одяг, деревина зі слідами ймовірної крові – виникає потреба здійснити вирізки та сколи. Якщо ж на експертизу надаються змиви, зроблені в ході слідчої дії (тампони, ватні палички тощо), то вони знищуються в ході дослідження, оскільки методи криміналістичного ДНК-аналізу є руйнуючими. Зазначені обставини зумовлюють фактичну обов'язковість надання експерту дозволу на повне або часткове знищення об'єктів дослідження.

Своєю чергою, дозвіл на використання даних, отриманих під час іншої експертизи, дає змогу експерту врахувати результати попередніх судових експертиз та, у разі необхідності, провести порівняльний аналіз отриманих даних. Наприклад, коли призначається судова молекулярно-генетична експертиза після імунологічної експертизи, у результаті якої встановлено наявність крові людини в об'єктах, дане дослідження – визначення наявності та видової належності крові – експерт-генетик може не проводити, посилаючись на висновки експерта-імунолога.

6. *Некоректна постановка запитань експертові.*

Відповідно до сучасних можливостей молекулярно-генетичної експертизи та методичних підходів до її проведення, експерту доцільно ставити такі питання: 1) чи є кров (слина, сперма, піт, клітини з ядрами тощо) людини на об'єкті (вказати його); 2) якщо є, то слід установити її генетичні ознаки (ДНК-профіль); 3) чи збігаються генетичні ознаки (ДНК-профіль) крові (слина, сперма, піт, клітини з ядрами тощо) людини, виявлені на об'єкті (вказати його), з генетичними ознаками (ДНК-профілем) зразка

(крові/букального епітелію) громадянина (вказати П.І.Б.) До завдань експерта-генетика також входить розв'язання й інших питань, зокрема щодо встановлення біологічного батьківства, біологічної спорідненості людей тощо [21, с. 135-140]. Водночас у практичній діяльності слідчі нерідко ставлять питання неповно й некоректно.

Наприклад, у провадженнях, пов'язаних із розшуком осіб, які зникли безвісти, слідчими не уточнюються конкретні ділянки об'єкта для виявлення біологічних слідів людини; при дослідженні біологічних зразків родичів безвісти зниклих осіб неправильно вказується або не вказується об'єкт, наданий на дослідження, генетичні ознаки якого потрібно встановити (зразок крові, слини, булакального епітелію тощо); мають місце помилки в особистих даних (П.І.Б., дата народження) в матеріалах кримінального провадження та на упаковках речових доказів [9, с. 300]. У справах про умисні вбивства ініціатори експертизи нерідко обмежуються постановкою завдання про встановлення генетичних ознак об'єктів, не запитуючи про наявність чи відсутність збігу цих ознак. Також непоодинокими є факти відсутності запитання про наявність на об'єкті слідів біологічного походження та про їхню природу (кров, сперма, людські клітини з ядрами), хоча попередньо судово-медичних (цитологічних, імунологічних) досліджень не проводилось [22, с. 177]. Через те зауважимо про важливість розуміння слідчими та прокурорами загального методичного порядку проведення молекулярно-генетичної експертизи та її основних завдань і можливостей. Зокрема, доцільно наголосити, що для встановлення експертом ДНК-профілю особи достатньо мікроскопічної кількості речовини, тому на великогабаритних предметах необхідно зазначати конкретне місце його можливого знаходження. У ході дослідження експертом послідовно виконуються дії щодо встановлення на представленому об'єкті сліду біологічного походження, з'ясування його природи, виділення зі сліду ДНК, встановлення індивідуальних генетичних ознак (ДНК-профілю) особи, порівняння кількох ДНК-профілів із метою ідентифікації. Кожна наступна операція можлива лише в разі успішної реалізації завдань попередньої. Ці обставини слід враховувати під час визначення завдань судовому експерту.

Крім вищевказаного, слід зупинитись і на окремих проблемних питаннях оцінки висновку судової молекулярно-генетичної експертизи.

У науковій літературі останнім часом активізувалися дискусії з приводу інтерпретації результатів ДНК-аналізу в доказуванні. Поштовх цьому був наданий через слідчі та судові помилки, які трапляються внаслідок некритичного ставлення до відповідних доказів [23]. Науковцями ДНК-профілювання розглядається як «золотий стандарт ідентифікації» [24]. Але зазначено, що ризик помилки, пов'язаної з використанням технологій аналізу ДНК у системі кримінального правосуддя зумовлений міфом про непогрішимість генетичної ідентифікації. Це може викликати упереджене проведення поліцейського розслідування і подання доказів у суді [25]. Зазначені обставини вимагають вироблення зрозумілого підходу щодо оцінки доказового значення ДНК, виявленого у зв'язку з розслідуваною подією. Вона має враховувати всі критерії оцінки будь-якого доказу, тобто його допустимість і належність, а вся доказова база в кримінальному провадженні бути достатньою.

Сьогодні загальноприйнятим правилом щодо оцінки результатів ДНК-аналізу в кримінальному провадженні є обов'язковість його підтвердження іншими дока-

зами. Це означає, що якщо судовою молекулярно-генетичною експертизою встановлено збіг генетичних ознак сліду на місці події та зразка певної особи, але немає інших доказів, які підтверджують вірогідність залишення цієї особою даного сліду, то будувати обвинувачення виключно на даних експертизи не можна. В іншому випадку можлива помилка через порушення технології виявлення та зберігання сліду, його дослідження або випадкове чи навмисне опосередковане занесення ДНК на об'єкт.

Висновки. У практичній діяльності щодо призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування поширеними є слідчі помилки, пов'язані з недостатнім розумінням правил поводження зі слідами біологічного походження, загальних методичних підходів до проведення даного виду експертного дослідження та особливостей оцінки його результатів. Зокрема, недоліки виявляються у неправильному визначенні об'єктів експертизи, передлабораторній контамінації слідів біологічного походження та біологічних зразків, їх знищенні або пошкодженні внаслідок необережного поводження, процесуальних прогалинах у постанові про призначення експертизи та постановці некоректних запитань експертові.

З метою поліпшення якісного рівня практичної діяльності в зазначеній сфері доцільно вжити заходів щодо системної організації навчання працівників органів правопорядку навичкам поводження зі слідами біологічного походження, знанням загальних методичних засад проведення молекулярно-генетичної експертизи, поліпшення взаємодії слідчих підрозділів і судово-експертних установ. Необхідно удосконалити та впроваджувати новітні методичні рекомендації щодо огляду місця події, відібрання біологічних зразків, призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з урахуванням сучасного стану і тенденцій розвитку технологій криміналістичного дослідження ДНК.

Використані джерела:

1. Исследование ДНК из объектов биологического происхождения методом полимеразной цепной реакции: метод. рек. / Н. М. Дяченко, С. А. Ольховец, В. И. Лагус. Киев: ГНИЭЖЦ МВД Украины, 2003. 27 с.

2. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах / [Кожухова Н. Е., Кривда Г. Ф., Кривда Р. Г., Сиволап Ю. М., Суліма Ю. Ю., Чеботар С. В.]. Одеса, 2001. 92 с.

3. Stepaniuk R., Shcherbakovskiy M., Kikinchuk V., Lapta S., Guseva V. Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*. 2019/5. № 290. P. 157-163.

4. Shcherbakovskiy M., Stepaniuk R., Kikinchuk V., Petrova I., & Hanzha T. Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*. 9 (25). 2020. P. 479-486. URL:<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097>.

5. Лозовая С. Н., Матарыкина Е. В. Использование возможностей криминалистического учета генетических признаков человека во время досудебного расследования. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2(9)/2019. С. 38-43.

6. Перлін С. І. Деякі проблеми виявлення слідів біологічного походження під час слідчих (розшукових) дій. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 черв. 2019 р.)*. Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 176-178.

7. Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2(30). С. 106-115.

8. Лозова С. М., Лозовий А. О. Проблемні питання підготовки і проведення молекулярно-генетичних експертиз. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (23 грудня 2017 року)*. Северодонецьк: РВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. С. 199-201.

9. Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 298-300. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/71>.

10. Fonnell A. E., Johannessen H., Egel T., Gill P. Contamination during criminal investigation: Detecting police contamination and secondary DNA transfer from evidence bags. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 23. 2016. P. 121–129. URL:<https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2016.04.003>

11. Fonnell A. E., Egeland T., Gill P. Secondary and subsequent DNA transfer during criminal investigation. *Forensic Science International: Genetics*. Vol. 17. 2015. P. 155–162. URL:<https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2015.05.009>.

12. Brown T., Geddes L., Gill P., Jesper-Mir E., Kayser M., Phillips C., Schneider P, Syndercombe-Court D., Thomas J., Wienroth M., Williams R. Making sense of forensic genetics. What can DNA tell you about a crime? London: Sense About Science, 2017. 40 p.

13. Генетичний фінгерпринтинг: вилучення та дослідження слідів біологічного походження. Практичний порадник/Харківський НДЕКЦ МВС; С. І. Перлін, С. О. Шевцов, В. В. Іонова. Харків, 2019. 64 с.

14. Степанюк Р. Л., Шевцов С. О. Проблеми техніко-криміналістичної підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. № 2. Т. 31 (70). Ч. 3. С. 127-132.

15. Burrill J., Daniel B., Frascione, N. A review of trace "Touch DNA" deposits: Variability factors and an exploration of cellular composition. *Forensic Science international. Genetics*. V. 39. 2018. P. 8-18.

16. van Oorschot R. A. H., Ballantyne K. N., Mitchell R. J. Forensic trace DNA: A review. *Investigative Genetics*. December 2010. 1(14). URL:<https://doi.org/10.1186/2041-2223-1-14>.

17. Янчук А. О., Кривда Р. Г., Катеринчук И. П., Кузніченко С. А., Заец А. М. Инновационные подходы к обнаружению и изъятию следов биологического происхождения на вещественных доказательствах. *Світ медицини та біології*. 2019. № 3. С. 173-180.

18. Перепечина И. О. Проблема контаминации ДНК в свете криминалистической и судебно-экспертной профилактики. *Вестник экономической безопасности*. 2020. № 2. С. 196-200. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/problema-kontaminatsii-dnk-v-svete-kriminalisticheskoy-i-sudebno-ekspertnoy-profilaktiki/viewer>.

19. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод. рек. / [Фурман Я. В., Юсупов В. В., Котляренко Л. Т., Дмитрук Р. С.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

20. Буш П. М. Особенности изъятия следов биологического происхождения для проведения генетической экспертизы. *Криміналістика вчора, сьогодні, завтра*. 2017. Вып. 3. С. 18-22.

21. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості. Навчальний посібник/Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. Харків: ФОП Панов А. М., 2019. 144 с.

22. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174-180.

23. Gill P. DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. 294 (2019). e1–e3. URL:<https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.12.003>.

24. Lazer D., Meyer M. DNA and the Criminal Justice System: Consensus and Debate' In: Lazer D, editor. *DNA and the Criminal Justice System: The Technology of Justice*. MIT Press; Cambridge Mass: 2004. P. 357–390.

25. Machado H., Granja R. DNA Technologies in Criminal Investigation and Courts. In: *Forensic Genetics in the Governance of Crime*. Palgrave Pivot, Singapore. 2020. URL:https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-15-2429-5_4.

References:

1. Issledovanie DNK iz ob'ektov biologicheskogo proishozhdenija metodom polimeraznoj cepnoj reakcii: metod. rek. (2003) N. M. Djachenko, S. A. Ol'hovec, & V. I. Lagus (Eds.). Kiev: GNiJеKC MVD Ukrainy. [in Russian].

2. Vykorystannia analizu DNK u sudovo-medychnykh ekspertyzhakh. (2001) Kozhukhova N. E., Kryvda H. F., Kryvda R. H., Syvolap Yu. M., Sulima Yu. Yu., & Chebotar S.V. (Eds.) Odesa. [in Ukrainian].

3. Stepaniuk, R., Shcherbakovskiy, M., Kikinchuk, V., Lapta S., & Guseva, V. (2019). Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*, 5(290), 57-163. [in English].

4. Shcherbakovskiy, M., Stepaniuk, R., Kikinchuk, V., Petrova, I., & Hanzha, T. (2020). Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*, 9(25), 479-486. URL:<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097>. [in English].

5. Lozovaja, S. N., Matarykina, E. V. (2019). Ispol'zovanie vozmozhnostej kriminalisticheskogo ucheta genicheskikh priznakov cheloveka vo vremja dosudebnogo rassledovaniya. *Sudebnaja jekspertiza Belarusi – Forensic examination of Belarus, issue 2(9)*, 38-43. [in Russian].

6. Perlin, S. I. (2019) Deiaki problemy vyavleniia slidiv biologichnoho pokhodzhennia pid chas slidchykh (rozshukovykh) dii. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 21 cherv. 2019 r.)- Theoretical issues of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges of the XXI century: thesis add. participants of scientific-practical. conf. (Kharkiv, June 21, 2019)*. Kharkiv, 176-178. [in Ukrainian].

7. Povkh, A. S., Romanchuk, S. M. (2018) Kontaminatsiia pid chas molekuliarno-henetychnoho doslidzhennia. *Prychyny yii vynyknennia ta naslidky. Kryminalistychnyi visnyk – Abstracts for Scientific papers*, 30(2), 106-115. URL:<https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-106>. [in Ukrainian].

8. Lozova, S. M., Lozovyi, A. O. (2017) Problemni pytannia pidhotovky i provedennia molekuliarno-henetychnykh ekspertyzh. *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (23 hrudnia 2017 roku)- Actual problems of law enforcement activity: materials All-Ukrainian. scientific-practical conf. (December 23, 2017)*. Sievierodonetsk: RV LDUVS im. E. Didorenka, 199-201. [in Ukrainian].

9. Kanava, O. Yu. (2019) Problemni pytannia provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen pry identyfikatsii bezvisty znyklykh osib. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal –*

Juridical scientific and electronic journal, (5), 98-300. URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/71>. [in Ukrainian].

10. Fonnell, A. E., Johannessen, H., Egel, T., & Gill, P. (2016) Contamination during criminal investigation: Detecting police contamination and secondary DNA transfer from evidence bags. *Forensic Science International: Genetics*, 23, 121–129. URL:<https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2016.04.003>. [in English].

11. Fonnell, A. E., Egeland, T., & Gill, P. (2015) Secondary and subsequent DNA transfer during criminal investigation. *Forensic Science International: Genetics*, 17,155–162. URL:<https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2015.05.009>. [in English].

12. Brown, T., Geddes, L., Gill, P., Jesper, Mir E., Kayser, M., Phillips, C., Schneider, P., Syndercombe-Court, D., Thomas, J., Wienroth, M., & Williams, R. (2017) Making sense of forensic genetics. What can DNA tell you about a crime? London: Sense About Science. [in English].

13. Henetychnyi finherpyntinh: vyluchennia ta doslidzhennia slidiv biolohichnoho pokhodzhennia. (2019) Praktychnyi poradnyk. S. I. Perlin, S. O. Shevtsov, & V. V. Ionova (Eds.) Kharkiv, Kharkivskiy NDEKT's MVS. [in Ukrainian].

14. Stepaniuk, R. L., Shevtsov, S. O. (2020) Problemy tekhniko-kryminalistychnoi pidgotovky fakhivtsiv dlia pidrozhdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky. – Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University, series «Juridical Sciences», vol. 31(70), 2, part 3, 127-132. URL:<https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/21>. [in Ukrainian].*

15. Burrill, J., Daniel, B., & Frascione, N. (2018) A review of trace "Touch DNA" deposits: Variability factors and an exploration of cellular composition. *Forensic Science international: Genetics*, (39), 8-18. URL:<https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2018.11.019>. [in English].

16. van Oorschot, R. A. H., Ballantyne, K. N., & Mitchell, R. J. (2010) Forensic trace DNA: A review. *Investigative Genetics*. December, 1(14). URL:<https://doi.org/10.1186/2041-2223-1-14>. [in English].

17. Janchuk, A. O., Krivda, R. G., Katerinchuk, I. P., Kuznichenko, S. A., Zaec, A. M. (2019) Innovacionnye podhody k obnaruzheniju i iz#jatiju sledov biologicheskogo proishozhdenija na veshhestvennyh dokazatel'stvah (2019). *Svit medytsyny ta biolohii. – World of medicine and biology*, 3(69), 173-180. [in Russian].

18. Perepechina, I. O. (2020) Problema kontaminacii DNK v svete kriminalisticheskoy i sudebno-jekspertnoj profilaktiki. *Vestnik jekonomicheskoy bezopasnosti – Economic Security Bulletin* (2), 196-200. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/problema-kontaminatsii-dnk-v-svete-kriminalisticheskoy-i-sudebno-ekspertnoj-profilaktiki/viewer>. [in Russian].

19. Osoblyvosti zbyrannia u dosudovomu provadzheni biologichnykh slidiv liudyny : metod. rek. (2016) Furman, Ya. V., Yusupov, V. V., Kotliarenko, L. T., Dmytruk, R. S. (Eds.) Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

20. Bush, M. P. (2017) Osobennosti iz#jatija sledov biologicheskogo proishozhdenija dlja provedenija geneticheskoy jekspertyzy. *Kriminalistika ochera, segodnja, zavtra. – Criminalistics: yesterday, today, tomorrow* (3), 18-22. [in Russian].

21. Kryminalistychni doslidzhennia DNK: tekhnolohii ta mozhlyvosti. Navchalnyi posibnyk (2019) R. L. Stepaniuk, S. I. Perlin, V. V. Kikinichuk (Eds.) et al. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

22. Stepaniuk, R. L. (2019) Osoblyvosti pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbyvstv. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo*

universytetu vnutrishnikh sprav. – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, (3), 174-180. [in Ukrainian].

23. Gill, P. (2019) DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*, 294, e1–e3. URL:<https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.12.003>. [in English].

24. Lazer, D., Meyer, M. (2004) DNA and the Criminal Justice System: Consensus and Debate' In: Lazer D, editor. *DNA and the Criminal Justice System: The Technology of Justice*. MIT Press; Cambridge Mass, 357–390. [in English].

25. Machado, H., Granja, R. (2020) DNA Technologies in Criminal Investigation and Courts. In: *Forensic Genetics in the Governance of Crime*. Palgrave Pivot, Singapore. URL:https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-15-2429-5_4. [in English].

Стаття надійшла до редакції 05.09.2020

Степанюк Р. Л.,

доктор юридических наук, професор,
ведучий спеціаліст по науковій роботі

отдела обеспечения деятельности

центра Харьковского научно-исследовательского

экспертно-криминалистического центра МВД Украины

(г. Харьков, Украина)

Ионова В. В.,

заведующий отделом биологических исследований и учета

Харьковского научно-исследовательского

экспертно-криминалистического центра МВД Украины

(г. Харьков, Украина)

НАЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОЙ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Статья посвящена анализу типичных проблем, которые встречаются при назначении судебной молекулярно-генетической экспертизы на стадии досудебного расследования. Авторы выделили наиболее распространенные ошибки и недочеты, которые имеют место в работе специалистов-криминалистов и следователей с предметами-носителями следов биологического происхождения и непосредственно при назначении экспертизы ДНК. Сформулированы рекомендации по предотвращению таких ошибок. Отмечена недопустимость переоценки доказательственного значения выводов молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве. С целью улучшения качественного уровня практической деятельности, связанной с назначением судебной молекулярно-генетической экспертизы, рекомендовано принять меры по системной организации обучения работников органов правопорядка навыкам обращения со следами биологического происхождения, знаниям методических основ молекулярно-генетического исследования, а также по улучшению взаимодействия следственных органов и экспертных учреждений.

Ключевые слова: назначение судебной экспертизы, досудебное расследование, криминалистическое исследование ДНК, судебная молекулярно-генетическая экспертиза, генетическая идентификация, исследование следов преступления, следы биологического происхождения, следственные ошибки.

Stepaniuk R.,

Doctor of Law, Professor,
a Leading Specialist in the Scientific work
of the Department ensuring the activities
of the Kharkiv Ministry of Internal Affairs
Expert and Forensic Research Center
(Kharkiv, Ukraine)

Ionova V.,

Head of the Department of Biological research
and accounting of the Kharkiv Ministry
of Internal Affairs Expert and Forensic Research Center
(Kharkiv, Ukraine)

THE ASSIGNMENT OF FORENSIC MOLECULAR-GENETIC EXAMINATION DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

The article is devoted to the analysis of typical problems that are encountered when prescribing of forensic molecular-genetic examination during pre-trial investigation. The authors emphasized the most typical mistakes and shortcomings that forensic specialists and investigators make when dealing with objects that carry traces of biological origin and directly at assignment a DNA examination. In particular it was marked: the wrong designation of objects for expert research and selection of the order of assignment of different examinations, contamination of traces of biological origin, destruction or damage of DNA as a result of careless treatment with objects of examination, procedural shortcomings in decree of the assignment of examination and incorrect formulation of questions to experts. For preventing such mistakes it is recommended to know and follow the minimum requirements for avoiding DNA contamination during an inspection of the scene, use gentle methods of detection and withdrawal of traces of biological origin, take into account the general methodological procedure for carrying on molecular genetic examinations and typical tasks this type of examination, provide experts, if necessary, with permission for complete or partial destruction of the research object and also for using data from other examinations. The inadmissible to overvalue the evidentiary value of the conclusions of molecular genetic examination in criminal proceedings was also noted. It is necessarily needed to confirm results of forensic DNA analysis with other evidence to exclude mistake caused by possible violations of the technology for detecting, storing and researching traces of biological origin, or by accidental or deliberate introduction of someone else's DNA onto the researched object. With the purpose of improving the quality level of practical activity related to the assignment of a forensic molecular genetic examination it is recommended to take measures for the systematic organization of training law enforcement officers in the skills of handling traces of biological origin, knowledge of the methodological foundations of molecular genetic research, as well as improving the interaction of investigative bodies and expert institutions.

Keywords: assignment of forensic molecular-genetic examination, pre-trial investigation, DNA forensic research, forensic molecular genetic examination, genetic identification, researching of traces of crime, traces of biological origin, investigative mistakes.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.320-328
УДК[342.951:339.543]:[343.9:343.359.3](477)

В. В. Чумак,

доктор юридичних наук, доцент,
т.в.о. начальника відділу організації
наукової роботи Харківського
національного університету
внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: v.v.chumak@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ

У статті досліджено сутність та особливості діяльності митних органів України щодо протидії контрабанді. Досліджено такі базові категорії, як: «митна безпека», «контрабанда», «митні органи України». Визначено, що митні органи України є одним із основних суб'єктів протидії контрабанді. Наголошено на правових засадах діяльності митних органів України щодо протидії контрабанді.

Зроблено висновок, що з метою оперативного та ефективного здійснення контролю за дотриманням правил переміщення товарів (предметів) та транспортних засобів через митний кордон України митні органи України повинні бути наділені відповідним обсягом повноважень (у тому числі щодо проведення оперативно-розшукової діяльності).

Ключові слова: митні органи України, митниця, діяльність, протидія, контрабанда, порушення митних правил.

Постановка проблеми. Сьогодні стан безпеки, захищеності життєво важливих сфер суспільного життя, забезпечення прав та основоположних свобод людини й громадянина багато в чому залежить від дієвої системи національної безпеки України в цілому та від ефективної діяльності окремих органів державної влади зокрема. Як відомо, загальний стан безпеки складається з ряду компонентів, що у своїй сукупності визначають загальний добробут громадян та стан правопорядку в державі. Відтак визначення особливостей діяльності відповідного кола спеціалізованих органів державної влади є цілком обґрунтованим та доцільним, оскільки саме від їх ефективної діяльності залежить рівень злочинності й можливість громадян реалізувати свої права та основоположні свободи.

Так наразі однією із загроз національній безпеці України та стану захищеності суспільства є таке явище, як контрабанда, що завдає шкоди державним інтересам у сфері економіки, дестабілізує нормальний розвиток торговельно-фінансових відносин та експортно-імпорتنих товаропотоків в Україні. У даному контексті слушною є думка О. Ю. Бусол, яка стверджує, що особлива небезпека контрабанди для держави полягає в тому, що через контрабандні операції збитків зазнають інтереси вітчизняного товаровиробника, оскільки саме нелегальне ввезення іноземних товарів зменшує попит на вітчизняну продукцію, призводить до ліквідації виробництва, зниження конкурентоспроможності українських підприємств на внутрішньому ринку

та їх переміщення за кордон. Відтак наслідком може стати скорочення штатів підприємств й урізання їх фонду заробітної плати. Крім того, результати такої злочинної діяльності негативно впливають на суспільні відносини у сфері захисту життя та здоров'я людини й громадянина у випадку контрабанди зброї та боєприпасів, ядерних матеріалів і речовин, а також позбавляють права громадян на користування культурними цінностями, історичним надбанням України [1; 2, с. 40-41; 3]. Відповідно, в Україні діє система суб'єктів, яка уповноважена на боротьбу та протидію контрабанді. А відтак, на наш погляд, актуалізуються питання щодо визначення сутності та особливостей діяльності митних органів України щодо протидії зазначеному негативному явищу.

Таким чином, необхідність забезпечення розвитку зовнішньої та внутрішньої торгівлі, реалізації зовнішньополітичної функції держави та зовнішніх відносин, посилення ролі вітчизняного товаровиробника, захист економічних інтересів як держави, так й приватного сектору, а також недостатня розробленість науково обґрунтованих теоретичних положень щодо діяльності митних органів України в протидії контрабанді обумовлюють актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання діяльності митних органів України та протидії контрабанді висвітлені в наукових працях учених із різних галузей права, зокрема це: О. Р. Авдєєв, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, С. О. Барабанов, С. О. Баранов, К. В. Бережна, О. Ю. Бусол, В. В. Варава, Н. І. Гавловська, О. О. Герман, С. М. Гусаров, В. О. Допілко, О. Ю. Дрозд, В. І. Дудчак, О. М. Рєзнік, О. В. Карнаухов, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Комаров, А. Т. Комзюк, Б. А. Кормич, М. М. Левко, В. Ю. Ложкін, М. І. Матузов, А. Ф. Мота, В. Я. Настюк, О. В. Осадчук, П. В. Пашко, П. Я. Пісной, Д. В. Приймаченко, В. В. Прокопенко, О. П. Рябченко, О. Ф. Скакун, О. Ю. Салманова, О. П. Федотов, В. О. Хома, С. В. Шевчук, В. Ю. Шепільсько, М. Г. Шульга, О. С. Юнін, І. В. Яромій та інші. Проте, незважаючи на численні дослідження, наразі нагальним є перегляд існуючих наукових положень щодо сутності та особливостей діяльності митних органів України щодо протидії контрабанді, що дозволять підвищити дієвість функціонування митних органів у сфері протидії контрабанді в Україні.

Формулювання цілей. Метою наукової статті є визначення сутності та особливостей діяльності митних органів щодо протидії контрабанді в Україні на основі положень вітчизняного законодавства, практики його застосування, а також наукових підходів.

Виклад основного матеріалу. Найперше слід зауважити, що протидія будь-якого суспільно негативного явища пов'язана із безпековим середовищем, рівнем національної безпеки та ступенем відповідальності органів державної влади щодо реалізації ними своїх посадових (службових) обов'язків. Водночас, важливим залишається питання щодо об'єктивних негативних факторів, які щоразу випереджають національне законодавство та дестабілізують майже всі сфери суспільного життя, й особливо економічну.

Так одними із чинників, що суттєво впливають на рівень правопорядку в державі, є анексія Криму та окупація Донецької, Луганської областей, оскільки саме із зазначених територій наразі спостерігається тенденція щодо порушення митних правил на кордоні та незаконне переміщення товарів і транспортних засобів на територію України, особливо тих, що є забороненими для цивільного обігу в Україні

(зброя, у тому числі вогнепальна, вибухові речовини та пристрої, різні військові устаткування та наркотичні засоби). Відтак, беручи до уваги таку вузьку сферу діяльності митних органів, слід зазначити, що мова йде про порушення митної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки в цілому, а тому доцільним є вивчення та визначення такої категорії, як «митна безпека України». З цього приводу слушною вбачаємо позицію І. Новосад, яка наголошує, що питання митної безпеки – одне з найактуальніших, оскільки дуже важливе значення для держави має наявність міцного захисту економічних інтересів та економічної безпеки, реалізація яких покладається на митні органи України. Головна мета митної безпеки – гарантування захисту економічних інтересів країни, захищеність життєво важливих потреб, інтересів і цінностей людини, населення, держави та регіонів від внутрішніх і зовнішніх загроз, джерелом яких є зовнішньо-економічні зв'язки. Через постійні зміни в податковому та митному законодавстві, нестабільність фінансової ситуації в державі, тіньову економіку митна безпека, як складова частина економічної безпеки країни, залишається під загрозою. Якщо ж митна безпека держави не буде забезпечена належним чином, то це може негативно вплинути на стан соціально-економічного розвитку країни [4, с. 20].

Дослідники Н. І. Гавловська, О. В. Осадчук та Є. М. Рудніченко стверджують, що митна безпека є комплексом ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів держави із захисту інтересів народу та держави в митній сфері. Вона відіграє важливу роль у системі економічної безпеки держави загалом та фінансової безпеки зокрема, тому що орієнтована на гарантування економічних інтересів у зовнішньоекономічній та фінансовій сферах водночас [5, с. 53]. Своєю чергою, М. М. Левко під митною безпекою розуміє захищеність митних інтересів суб'єктів господарювання, держави та міжнародної спільноти, за якої забезпечуються сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у митній сфері та інших сферах державного управління в разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам, нейтралізація яких входить до компетенції митних органів [6, с. 17].

Слід наголосити, що визначення поняття «митна безпека» знайшло своє відбиття в чинному Митному кодексі України (далі – МК України), а саме: митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України (ч. 2 ст. 6) [7]. Водночас, на наш погляд, таке визначення є досить вузьким та потребує свого розширення.

Відповідно, під митною безпекою ми пропонуємо розуміти комплекс правових, організаційних, матеріально-технічних, політичних та економічних заходів із боку держави та уповноважених органів державної влади (їх посадових осіб), спрямованих на забезпечення митних інтересів України, гарантування економічних інтересів у зовнішньоекономічній та фінансовій сферах, а також митних інтересів суб'єктів господарювання.

Визначившись із розумінням базової категорії для сфери протидії контрабанді як загрози митній безпеці України, слід вказати, що поняття «контрабанда» також потребує свого наукового опрацювання та визначення. Так під контрабандою розуміють фактично звільнення імпортованих товарів від будь-яких податків і зборів на території України [8].

Легітимне визначення контрабанди містить чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України), відповідно до якого, контрабанда – це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боеприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 201) [9].

Загальновідомо, що заходи протидії контрабанді в Україні здійснюються різними органами державної влади, що складають певну систему суб'єктів протидії контрабанді. Як зазначено вище, одним із таких суб'єктів є митні органи України. До ряду митних органів належать: митниці, митні пости, органи доходів і зборів, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи.

Серед правових засад діяльності митних органів щодо протидії контрабанді в Україні слід виділити наступні:

1) МК України (розділ XVII «Запобігання та протидія контрабанді»), де вказано, що митні органи з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому, разом з іншими державними органами, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, можуть використовувати метод контрольованої поставки зазначених засобів, речовин і прекурсорів (ч. 1 ст. 456) [7];

2) Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р [10], що визначає мету діяльності митних органів України, якою є покращення здоров'я та добробуту населення шляхом зменшення обсягів незаконного виробництва та обігу тютюнових виробів в Україні, їх незаконного переміщення через митний кордон України [10];

3) Указ Президента України «Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів» від 9 липня 2019 р. № 505/2019 [11], що закріпив ряд заходів, спрямованих на забезпечення реалізації права на підприємницьку діяльність, посилення ефективності протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України, підвищення рівня довіри бізнесу до державних органів [11];

4) Указ Президента України «Про Програму боротьби з контрабандою та порушенням митних правил на 2008-2009 роки» від 4 березня 2008 р. № 195/2008 [12];

5) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми протидії контрабанді та реалізації на внутрішньому ринку незаконно ввезених товарів на 2000 - 2001 роки» від 26 жовтня 2000 р. № 1608 [13];

6) КК України (ст. 201), що визначає кримінальну відповідальність за контрабанду [9].

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів, серед завдань митних органів України у сфері протидії контрабанді та порушенням митних правил є такі:

- забезпечення в межах своїх повноважень реалізації державної митної справи шляхом запобігання та протидії контрабанді, а також протидія митним правопорушенням під час застосування митного законодавства;

- проведення заходів щодо викриття каналів незаконного переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, сильнотіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів, у тому числі із використання кінологічних команд, а також товарів із приховуванням від митного контролю або поза митним контролем, встановлення та документування злочинної діяльності осіб, причетних до такої діяльності;

- здійснення у встановленому порядку обміну інформацією з митними органами іноземних держав із питань виявлення, розкриття, припинення й профілактики порушень законодавства в митній сфері згідно з міжнародними угодами;

- накопичення, систематизація та аналіз інформації про форми, способи вчинення контрабанди й порушень митних правил, структури предметів правопорушень із метою усунення причин та умов їх вчинення, визначення можливих схем незаконного переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України;

- організація та виявлення кримінальних та інших правопорушень у митній сфері;

- здійснення заходів із виявлення та упередження схем ухилення від сплати митних платежів суб'єктами господарювання при здійсненні зовнішньоекономічних операцій;

- збір, аналіз, узагальнення інформації про порушення законодавства в митній сфері, прогнозування тенденцій розвитку негативних процесів у цій сфері;

- проведення заходів щодо запобігання та протидії порушенням митних правил;

- здійснення провадження в справах про порушення митних правил;

- здійснення кінологічного забезпечення та інші [14; 7].

З метою успішної реалізації вказаних завдань митними органами України доцільним бачаємо запровадження єдиної загальнодержавної системи контролю за переміщенням товарів (предметів) та транспортних засобів через митний кордон України, а також доставкою товарів (предметів) та транспортних засобів у пункти призначення (митниці), що активно використовується за кордоном. Зазначене дозволить оперативно виявляти порушників вітчизняного законодавства України, які, з метою уникнення сплати до Державного бюджету України відповідних зборів та платежів, вдаються до так званого «утоплення» вантажів.

Висновки. Отже, діяльність митних органів України сьогодні ускладнена рядом чинників, серед яких неврегульованість питань щодо захисту кордону України з тимчасово окупованими територіями та Кримом, відсутність чітких законодавчих механізмів протидії окремим видам незаконного переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України, а також правові прогалини у їх повноваженнях, зокрема, щодо проведення оперативно-розшукової діяльності з метою протидії контрабанді.

Нами визначено митну безпеку як складову економічної (у тому числі національної безпеки) України, сутність якої полягає в комплексі правових, організаційних, матеріально-технічних, політичних та економічних заходів із боку держави та уповноважених органів державної влади (їх посадових осіб), спрямованих на забезпечення

митних інтересів України, гарантування економічних інтересів у зовнішньоекономічній та фінансовій сферах, а також митних інтересів суб'єктів господарювання.

Визначено, що митні органи України є одним із основних суб'єктів протидії контрабанді, основними завданнями яких є створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом із митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення. Водночас, наголошено, що з метою оперативного та ефективного здійснення контролю за дотриманням правил переміщення товарів (предметів) та транспортних засобів через митний кордон України митні органи України повинні бути наділені відповідним обсягом повноважень (у тому числі щодо проведення оперативно-розшукової діяльності).

Використані джерела:

1. Бусол О. Ю. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії? / Юридичні новини України / LexInform: сайт. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problema-kontrabandy-v-ukrayini-yak-zmynity-systemu-protydiyi/>. (дата звернення: 01.06.2020).
2. Бусол О. Ю., Ложкін В. Ю. Стан боротьби з контрабандою та порушенням митних правил в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 2 (18). С. 40-50.
3. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії? / Незалежна Служба Новин / Independent News Service: сайт. URL: <https://bloginside.in.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%8F%D0%BA-%D0%B7%D0%BC%D1%96/>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Новосад І. Роль митної безпеки в захисті національних інтересів держави. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 14. С. 20-25.
5. Гавлювська Н. І. Вплив митних органів на економічну безпеку держави. *Митна безпека*. 2011. № 1-2. С. 52-56.
6. Левко М. М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 16-20.
7. Митний кодекс України: закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>. (дата звернення: 01.06.2020).
8. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколаско С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: обсяги, прями та непрямі витрати бюджету та економіки. *Special Report*. Київ, 2019. 28 с.
9. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).
10. Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу потонових виробів на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 570-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-D1%80#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).
11. Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів: указ Президента України від 09.07.2019 р. № 505/2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/2019#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).

12. Про Програму боротьби з контрабандою та порушенням митних правил на 2008-2009 роки : указ Президента України від 04.03.2008 р. № 195/2008//База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2008#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).

13. Про затвердження Програми протидії контрабанді та реалізації на внутрішньому ринку незаконно ввезених товарів на 2000 - 2001 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2000 р. № 1608//База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1608-2000-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).

14. Основні завдання а функції управління протидії митним правопорушенням та міжнародної взаємодії (митниця)/Державна податкова служба України: сайт. URL:<https://lv.tax.gov.ua/okremi-storinki/struktura/print-204319.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

References:

1. Busol, O. Yu. Problema kontrabandy v Ukraini: yak zminyty systemu protydyi?/Yurydychni novyny Ukrainy/LexInform: sait. N. d. N. p. URL:<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problema-kontrabandy-v-ukraini-yak-zminyty-systemu-protydyi/>. [in Ukrainian].

2. Busol, O. Yu., Lozhkin, V. Yu. (2008) Stan borotby z kontrabandoiu ta porushenniam mytnykh pravyl v Ukraini. *Borotba z orhanizovanou zlochyntstiu ta koruptsiieu (teoria i praktyka) - Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 2 (18), 40-50. [in Ukrainian].

3. Problema kontrabandy v Ukraini: yak zminyty systemu protydyi?/Nezalezhna Sluzhba Novyn / Independent News Service: sait. N. d. N. p. URL:<https://bloginside.in.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%8F%D0%BA-%D0%B7%D0%BC%D1%96/>. [in Ukrainian].

4. Novosad, I. (2014) Rol mytnoi bezpeky v zakhysti natsionalnykh interesiv derzhavy. *Naukovyi visnyk Sхідноєвропейського національного університету імені Лесі Українки - Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University*, 14, 20-25. [in Ukrainian].

5. Havlovska, N. I. (2011) Vplyv mytnykh orhaniv na ekonomichnu bezpeku derzhavy. *Mytna bezpeka - Customs security*, 1-2, 52-56. [in Ukrainian].

6. Levko, M. M. (2015) Systemnyi pidkhid do vyznachennia roli ta mistsia mytnoi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 15, part 2*, 16-20. [in Ukrainian].

7. Mytni kodeksy Ukrainy : zakon Ukrainy vid 13.03.2012 r. № 4495-VI. (2012) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine"*/Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>. [in Ukrainian].

8. Kukuruza, H., Lesyk, M., Nikolaienko, S. (2019) Analiz obsiahiv kontrabandy v Ukraini: obsiah, priami ta nepriami vtraty biudzhetu ta ekonomiky : Special Report. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. (2001) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine"*/Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

10. Stratehiia u sferi protydyi nezakonnomu vyrobnytstvu ta obihu tiutunovykh vyrobiv na period do 2021 roku : rozporiadzhennia Kabinету Ministriv Ukrainy vid 23.08.2017 r. № 570-r. (2017) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine"*/Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro zakhody shchodo protydyi kontrabandi ta koruptsii pid chas mytnoho ofornlennia tovariv : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 09.07.2019 r. № 505/2019. (2019) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine"*/Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/2019#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro Prohramu borotby z kontrabandoiu ta porushenniam mytrykh pravyl na 2008-2009 roky : ukaz Prezidenta Ukrainy vid 04.03.2008 r. № 195/2008. (2008) Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2008#Text>. [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Prohramy protydii kontrabandi ta realizatsii na vnutrishnomu rynku nezakonno vvezenykh tovariv na 2000 - 2001 roky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.10.2000 r. № 1608. (2000) Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada Ukrainy. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1608-2000-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

14. Osnovni zavdannia a funksii upravlinnia protydii mytnym pravoporushenniam ta mizhnarodnoi vzaiemodii (mytnytsia)/Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy: sait. N. d. N. p. URL:<https://lv.tax.gov.ua/okremi-storinki/struktura/print-204319.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.08.2020

Чумак В. В.,

доктор юридических наук, доцент,
в.и.о. начальника отдела организации научной работы
Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОНТРАБАНДЕ

В статье исследована сущность и особенности деятельности таможенных органов Украины относительно противодействия контрабанде. Исследована такие базовые категории, как: «таможенная безопасность», «контрабанда», «таможенные органы Украины». Определено, что таможенные органы Украины является одним из основных субъектов противодействия контрабанде. Отмечено правовых принципах деятельности таможенных органов Украины относительно противодействия контрабанде.

Сделан вывод, что с целью оперативного и эффективного осуществления контроля за соблюдением правил перемещения товаров (предметов) и транспортных средств через таможенную границу Украины таможенные органы Украины должны быть наделены соответствующим объемом полномочий (в том числе о проведении оперативно-розыскной деятельности).

Ключевые слова: таможенные органы Украины, таможня, деятельность, противодействие, контрабанда, нарушение таможенных правил.

Chumak V.,

Doctor of Law, Docent,
acting Head of the Department
of Organization of Scientific Work
of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF CUSTOMS AUTHORITY ACTIVITIES TO COMBAT SMUGGLING

The article examines the essence and features of the activities of the customs authorities of Ukraine to combat smuggling. Such basic categories as: "customs security", "smuggling", "customs

authorities of Ukraine" are investigated. Under customs security it is proposed to understand a set of legal, organizational, logistical, political and economic measures by the state and authorized public authorities (their officials) aimed at ensuring the customs interests of Ukraine, guaranteeing economic interests in foreign economic and financial spheres, as well as customs interests of business entities.

It is determined that in order to successfully implement these tasks, the customs authorities of Ukraine consider it appropriate to introduce a single national system of control over the movement of goods (items) and vehicles across the customs border of Ukraine, as well as delivery of goods (items) and vehicles to destinations (customs). This will allow to promptly identify violators of domestic legislation of Ukraine, who in order to avoid payment to the State Budget of Ukraine of the relevant fees and charges, resort to the so-called "drowning" of goods.

The article emphasizes that the activities of the customs authorities of Ukraine today are complicated by a number of factors, including unresolved issues of protection of Ukraine's border with the temporarily occupied territories and Crimea, lack of clear legislative mechanisms to combat certain types of illegal movement of goods and other objects across Ukraine's customs border. gaps in their powers, in particular, to conduct operational and investigative activities to combat smuggling. Emphasis is placed on the legal basis of the activities of the customs authorities of Ukraine to combat smuggling.

It is concluded that the customs authorities of Ukraine are one of the main actors in combating smuggling, the main objectives of which are to create favorable conditions for trade facilitation, transit, increase trade and passenger flow across the customs border of Ukraine, implementation together with customs authorities of other countries procedures for the passage of goods, vehicles across the customs border of Ukraine, their customs control and customs clearance. At the same time, it was stressed that in order to quickly and effectively monitor compliance with the rules of movement of goods (objects) and vehicles across the customs border of Ukraine, the customs authorities of Ukraine should be empowered (including to conduct operational and investigative activities).

Keywords: customs authorities of Ukraine, customs, activity, counteraction, smuggling, violation of customs regulations.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.329-337

УДК 172.4:350.01:341

Б. Г. Розовский,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины,
заведующий кафедрой правоведения
Востокукраинского национального

университета имени В. Даля

(г. Северодонецк, Украина)

e-mail: rozovskiyy@rambler.ru

 <https://orcid.org/0000-0002-5087-7076>

ИСКУССТВЕННЫЙ ПРООБРАЗ НЕАНДЕРТАЛЬЦА В СОВРЕМЕННОМ ЧЕЛОВЕКЕ

(с позиции автора)

В статье автором была сделана попытка проанализировать проблему войны в результате развязанных конфликтов, а также возможного навязывания гражданам культуры так называемых «патриотических убийств», нормативного мародерства, которое непосредственно может влиять на уровень преступности. Однако замечено, что в чрезвычайных обстоятельствах наглядно проявляются признаки биологической природы асоциального поведения человека. Также отмечено, что современные генетические исследования могут найти способы предупреждения асоциальности человека, а также склонности его к убийствам и т. п. Кроме того, автором замечено, что попытки не всегда бывают удачными.

Ключевые слова: решение конфликтов, асоциальное поведение человека, война, убийства, генетические исследования.

Современный человек – биологический прообраз далекого прошлого. При всей парадоксальности, в процессе эволюции он не смог избавиться от многих негативных качеств, присущих предкам. Во многом в этом повинно государство. Один из примеров – развязывание войн как способ разрешения конфликтов и, соответственно, навязывание гражданам культуры «патриотических убийств», нормативного мародерства. Все это неизбежно влияет на уровень преступности. Однако в таких чрезвычайных ситуациях наглядно проявляются признаки биологической природы асоциального поведения. Генетические исследования обещают найти способы их предотвращения.

Определений понятия культуры существует множество, все не перечислишь. Культуру заменили на деятельность в культуре. Это разные вещи. Культура – набор ритуалов, которые ведут к расцвету общества или к его деградации. Я возьму один, главный в моем понимании ее признак – наличие взаимопонимания членов общества для достижения полезного результата, стремление к предотвращению конфликтов. Как парадокс, на всем протяжении истории государство через систему

права систематически препятствует реализации этих качеств¹. Само право – свод мер не предупреждения конфликтов, а разрешения уже состоявшихся.

Хочу обратить внимание на главный негативный признак, присущий абсолютному большинству государств, – отождествление современного человека с неандертальцем, исключение из понятия культуры сохранения жизни человека, как основы всего сущего. Не спешите удивляться и возмущаться. Панегириков о жизни, действительно, раздается множество, но вдумайтесь: война по-прежнему считается одной из форм варварского разрешения межгосударственных конфликтов. Не было ни одной эпохи без войн. Некоторые историки считают, что бесосновательно разделять Первую и Вторую мировую войны, – это была одна война с перерывами.

Из века в век наращиваются средства насильственного решения локальных и глобальных проблем. Пращу и лук далеких предков сменили средства массового поражения. Если хоть с трудом, но удастся сдерживать применение атомного оружия, то искусственно созданный коронавирус (это не исключено) уносит жизнь миллионов людей на планете.

По достижению совершеннолетия мы глобально всю мужскую половину человечества (а кое-где и женщин) принудительно учим убивать, убивать сознательно и профессионально, законодательно регламентируя всеобщую воинскую повинность или службу в армии на контрактной основе в целях защиты от потенциальной военной опасности. Для этого стимулируются правительственными наградами, званиями, предоставлением разного рода льгот.

Американский писатель Джон Стейнбек очень точно сказал: «Солдат – последнее звено эволюции животного мира». Человек смолоду готов стать убийцей, насильником, грабителем – таковы условия войны. Он воспитывается безоговорочно выполнять приказ убивать, убивать не только солдата вражеской армии, но и женщин, детей, стариков» [1].

Вопиющих примеров множество. Петар Брзица, хорватский военный преступник, являлся рекордсменом по числу убийств за ночь. 29 августа 1942 года он принял участие в соревновании по убийствам пленных сербов – узников концлагерей, и одержал победу, зарезав ножом 1 360 человек. За свой подвиг был награжден именными часами. После 1945 года бежал в США, где получил гражданство и, возможно, сменил имя. Попытки Югославии выдать Брзицу не увенчались успехом, не помог и центр Симона Визенталя. Власти США, как и во многих других случаях, в ходатайстве отказали [2].

В Англии рассекретили аудиозаписи разговоров пленных немецких солдат. Беседы немцев полностью опровергают распространенный до 2000-х гг. миф о «чистом вермахте», согласно которому ответственность за самые жуткие преступления нацизма возлагаются на СС и Гитлера, тогда как вермахт предстает как обычная армия, действовавшая по приказу и в согласии с обычными законами военного времени. 150 тысяч страниц записей разговоров пленных хранятся в британских и американских исторических архивах. Они доказывают, что убийства и жестокость, в

¹ Наиболее наглядная форма – цензура. В СССР на полку клались отснятые фильмы, издательства не принимали рукописи талантливых авторов, осуждался джаз и другие виды искусства. При Сталине и даже после преследовалась генетика, «продажная девка империализма», поскольку ее смысл противоречит идее, что все может быть воспитано обществом.

том числе гражданского населения, стали нормой, повседневным содержанием войны, и в них не видели ничего необычного. Они говорили об этом без эмоций: был приказ, и его выполняли.

Выдержки: «Цотлётерер: Я застрелил сзади француза. Он ехал на велосипеде. Вебер: С близи? Цотлётерер: Да. Хойзер: Он хотел тебя взять в плен? Цотлётерер: Чепуха. Мне нужен был велосипед».

«Унгер-офицер Фишер, пилот Me-109, 20.5.1942: – Говорю тебе, что положил в Англии, наверное, много народа. Меня в нашей эскадрилье прозвали «профессиональным садистом». Я стрелял по всему – по автобусу на улице, по пассажирскому поезду в Фолкестоне. У нас был приказ, атаковать города с бреющего полета. Я стрелял по каждому велосипедисту».

«Унтерштурмфюрер СС Кремер: В России, в Орле, я участвовал в одном деле. Там в святых вратах одной церкви поставили пулемет МГ-42. Потом согнали русских разгребать снег – мужчин, женщин, детей. А потом привели их в церковь. Они и не знали, что происходит. Потом сразу же уложили из пулемета, облили бензином и все это подожгли.

Авторы отмечают: «перед нами не фанатичные национал-социалисты. Военные преступники, признаниями которых наполнены протоколы прослушки, были обычными мужчинами, пусть подверженными милитаризации молодежи в Германии 1920–30-х гг., но, тем не менее, они почти не интересовались политикой и идеологией, просто власть их призвала, и они воевали. Некоторые совершали преступления, внутренне не одобряя их, но оправдываясь – «приказ», «работа», вроде неприятной уборки улиц» [3].

Честно скажу, для меня зверства немецких фашистов в годы Второй мировой войны казались верхом человеческого безумия. Но появилась книга американского медика, социолога и журналиста Ника Тореса «Убей все, что движется: настоящая американская война во Вьетнаме», написанная по материалам рассекреченных архивов министерства обороны США, и я в шоке. Политики пропагандируют западную, в том числе американскую, демократию – и вот факты.

Оказывается, американских солдат учили не считать вьетнамцев за людей. Для этого было создано так называемое правило *гука* (англ. *Gook* - грязь, деревенщина, на американском военном жаргоне пренебрежительное прозвище азиатов). Слово «гук» в годы вторжения полностью заменило слово «вьетнамец». Бойцам сразу старались привить, что местные жители полулюди, которых можно убивать без суда и следствия.

Главным показателем успешности действий того или иного американского подразделения во Вьетнаме было количество убитых им «гуков». Счет велся по представленным командованию телам или их частям.

Командиров на местах вынуждали становиться хладнокровными убийцами, чтобы «показатели» работы были «хорошими». Расстреливая задержанных, пленных и просто мирных жителей, военные поднимали рейтинг своих отделений, взводов, рот и батальонов. Самым распространенным доказательством служили отрезанные уши. Солдаты, у которых их было больше, получали бонус – медали, пиво, поездки на несколько дней на пляж. Поэтому части человеческих тел стали со вре-

менем еще и предметом бойкой торговли. «Более успешные» в бою солдаты продавали уши вьетнамцев менее везучим сослуживцам, желавшим продемонстрировать другим свою «доблесть».

В одном из подразделений было принято рубить врагам головы. Каждый, кто приносил кровавый трофей командиру, получал дополнительную порцию пива. Один сержант сварил голову убитого в кипятке, очистил ее и пытался обменять череп на пиво. Среди солдат бытовало мнение, будто вьетнамцы верят, что если тело убитого лишили какой-либо части, то душа никогда не попадет на небеса. Поэтому издевательства над трупами считались еще и формой психологического воздействия на местное население.

Было «модно» делать ожерелья из зубов, носов, пальцев убитых и даже гениталий. Трупы часто одевали так, чтобы придать им комический образ для «фото на память». Головы насаживали на колья, а тела бросали на армейские автомобили и колесили по вьетнамским деревням.

«Мясник дельты» — такое прозвище получил один из самых одержимых сторонников борьбы за «кровавый рейтинг», командир 9-й дивизии генерал-лейтенант Джулиан Эвелл. Он, не задумываясь, отдавал приказы артиллерии и авиации наносить удары по самым густонаселенным районам дельты реки Меконг — рисовой «житнице» вьетнамцев. От подчиненных генерал требовал постоянного роста «рейтинга». Кто не соглашался, того немедленно смещали с должности.

За содеянное никто не ответил. Генерал впоследствии получил высокую награду и повышение, с почестями был похоронен среди других героев на Арлингтонском национальном кладбище [4].

Войне сопутствует мародерство. Наполеоновское войско пыталось вывезти из ограбленной Москвы обозы добра. Обратный путь не осилили, спрятанное ищут до сих пор. Русские солдаты грабили в Париже. После завершения Второй мировой войны из поверженной Германии советское командование официально разрешило высылать в Союз трофеи: бойцам не чаще одной посылки в месяц весом 5 кг, а офицерам среднего звена — не чаще одной посылки в 10 кг. Старшим офицерам (в звании майор и выше) разрешалось высылать по две посылки в месяц весом до 16 кг. К отправке в посылках на Родину не допускалось оружие, изделия из драгоценных камней и металлов, антиквариат и различные другие вещи, связанные с нацистским режимом. Посылки тщательно проверяли.

Генералы и маршалы трофеи домой везли вагонами и составами. Не все, но многие. В итоге возникло «Трофейное дело», некоторые генералы были осуждены. Отбывала наказание и жена одного из них, звездная актриса Русланова [5].

Жертвами войны стали не только погибшие на фронте. Исследователи отмечали, что огромное число военнотружеников, прошедших мясорубку войны, вышли из нее с измененными психологией и психикой, а то и мировоззрением. Многие из них считали себя обиженными в части льгот и преференций как защитников Родины. Этому способствовала сложившаяся хозяйственная разруха, усугубленная послевоенным голодом. Населению приходилось выживать: варить борщ из крапивы или печь лепешки из листьев и цветков липы. По оценке голландского экономиста Майкла Элмана, в СССР за 1946-1947 гг. всего от голода погибли от 1 до 1,5 миллиона человек [6].

Криміногенна обстановка не могла не ускладнитися. 17 вересня 1945 г. в «Правді» повідомлялося: «В окремих нестійких людях пробудилися низькі почуття, прагнення до наживи, до особистому збагаченню за рахунок чужого праці. Такі люди, пренебрегаючи суцільними інтересами і своїм громадянським боргом, не займаючись суцільно корисною діяльністю, ставали на шлях злочинів, наносячи моральний і матеріальний шкоду державі і народу».

«Кримінальний фронт розширювався від року до року. Порівняно з 1941 г. в суцільно по країні рівень злочинності в 1942 г. зріс на 22 %, в 1943 г. ріс склав 21 % порівняно з попереднім роком, а в 1944 г. відповідно – 8,6 %. І тільки в 1945 г. наметилося деяке зменшення рівня злочинності, коли в першій половині року кількість злочинів знизилася на 10 %. При цьому найбільший ріс дали тяжкі злочини. Якщо в другій половині 1941 г. в СРСР (тільки на неоккупованій території) були зареєстровані 3 317 вбивств, то в 1944 г. – уже 8 369, а кількість розбійних нападів і грабежів зросло відповідно з 7 499 до 20 124 випадків. Найбільше вражає ріс крадіг – з 252 588 до 444 906 випадків – і скотокрадіг – з 8 714 до 36 285. І нагадаємо, що мова йде тільки про зареєстрованих міліцією злочини» [7].

Незалежна Україна переживає зараз свою трагедію. В Донецькій і Луганській областях загинули і отримали поранення кращі представники народу, істинні патріоти. Мільйони людей стали примусовими переселенцями. Война на Донбасі, навіть в меншій мірі, але також жорстоко сказався на формуванні криміногенних устремлень у деяких громадян. Достатньо сказати, що з початком військових дій на Донбасі «Укрпочта» була навантажена відправкою посилок в інші регіони України. Усереднювали не тільки, навіть не стільки солдати, але і мирне населення. Вернувшись після закінчення активних військових дій власники виявляли зникнення залізних воріт і інших великогабаритних предметів. Пишу без осуду. Це, хочемо ми того чи ні, історично природний процес в умовах війни. Пробуємо протистояти йому, в Карабахі армія, покидаючи райони, переходячі за умовою угоди на мир під юрисдикцію Азербайджану, щоб не допустити захоплення їх майна, спалили свої будинки.

Нині кримінологи підняли тему «Війна і злочинність». В її рамках хочу змінити домінуючий акцент: не концентрувати увагу на очевидній їх взаємозв'язку, а в черговий раз показати необґрунтовану звуженість сучасної кримінології, неспроможність спробувати пояснити причини злочинності тільки зовнішніми умовами життя людини.

Не зніжуючи показателів наведені вище фактів, приведу видержку із розповіді людини, з якою приходилося зустрічатися. *«Мені було в війну чотири роки. Жив з матір'ю на окупованій території, голодал. Одного разу німці привели мене в свою їдальню і нагодували супом. Як було смаку!»*

«Після закінчення війни моя частина стояла під Берліном. В вільний час дозволялося ходити в місто. Я з дітьми постійно спілкувався з молодими німцями. Деяким в силу можливостей ми допомагали, чим могли. Відносини настільки зросли, що я і один мій товариш хотіли закласти шлюб, але нам не дали дозволу, терміново відправили в Союз».

В осажденном Ленинграде умерли от голода директор хлебозавода Александр Меркурьев – брат знаменитого артиста Василия Меркурьева – и пекарь Даниил Иванович Кютинен [8].

Вавиловскую коллекцию семян спасли ценой своих жизней в блокаду 13 сотрудников Всесоюзного института растениеводства, которые в блокаду остались в Ленинграде. От голода умер хранитель риса Дмитрий Сергеевич Иванов. В его рабочем кабинете остались тысячи пакетиков с зерном. За своим письменным столом умер хранитель арахиса и масличных культур Александр Гаврилович Шукин. Разжали мертвые пальцы – на стол выпал пакет с миндалем. Шукин готовил дублет коллекции, надеясь самолетом переправить его на Большую землю. Умерла от голода хранительница овса Лидия Михайловна Родина. Но коллекция была сохранена. Все лучшие послевоенные сорта были созданы на основе спасенной коллекции [9].

Криминология станет полноценной наукой, когда признает, что во множестве люди биологически разные. Считается, что изначально существовали как минимум шесть видов древних людей, принадлежащих к роду *Homo*: *H. habilis*, *H. ergaster*, *H. erectus*, *H. heidelbergensis*, *H. neanderthalensis* и *H. sapiens*, но до сегодняшнего дня дожил только один. Остальные якобы не выжили в изменившемся климате. Выжило по несколько видов обезьян, медведей, мышшей тараканов и комаров, а человеку не повезло. Но можно ли доверять концепции, согласно которой в результате естественного отбора в процессе приспособления к окружающей среде большая часть видов человека безоговорочно исчезла? При всей обособленности первобытных племен трудно представить невозможность хотя бы частичного их смешения. Если в последующих веках был обыденностью захват наложниц и рабов, почему это исключается на ранних стадиях? Почему невозможно было относительно мирное сосуществование для преодоления общих угроз? Скорее всего, именно это и спасло современный род человечества – у каждого вида взято наиболее приемлемое для выживания и, что важно, дальнейшего прогресса.

Не верится, что различие в облике народов произошло только в результате приспособления к разным условиям природного окружения. Японцы и китайцы, вьетнамцы и индусы проживают не столь уж далеко друг от друга, чтобы получить заметные различия. Вдоль экватора проживает много народов, но негры почему-то выделались только в Африке.

Криминологи копаются в своем уголке песочницы, не замечая очень показательные для них проблемы, существующие в других отраслях знаний. «Мы многие десятки лет занимаемся лечением сосудистой патологии мозга и давно заметили важную особенность, – рассказывает заместитель директора по научной работе Научного центра неврологии, профессор Маринэ Танашиян. – Во всем мире и у нас в стране для предотвращения образования смертельно опасных тромбов в первую очередь применяется «препарат века» – аспирин. Так вот, оказалось, что у одних больных он эффективно действует, препятствует «склеиванию» клеток крови тромбоцитов. Благодаря этому снижается риск инфарктов и инсультов. В то же время у других больных положительного эффекта от аспирина нет. И даже более того: у ряда пациентов риск тромбообразования на фоне приема лекарства... повышается» [10].

Учитывает ли, уважаемые коллеги, данный парадокс современная криминология при «лечении» асоциального поведения людей? Почему система государственного управления ориентирована на некое единого, стандартного человека? Почему мы не исходим из посылки, что нынешние народы состоят из представителей разных далеких племен, имеющих биологические, в том числе психические особенности, по-разному трансформировавшиеся в процессе эволюции? И у каждого человека по не изученным пока причинам может проявиться специфика, присущая представителям того или другого племени. Сколько нужно еще времени, чтобы понять: все двери в криминологию, как и в других науках, нельзя открыть одним ключом? Тем более не войти с отмычкой туда, где надо входить с ключом.

Давным-давно в Москве был учрежден Институт мозга. Наука пыталась выявить, благодаря каким особенностям мозга сложился феномен Ленина и других неординарных людей. Но при той технике специалисты видели лишь то, что могли видеть в микроскопе, результат в итоге был нулевой¹. Ныне признано, что математические способности передаются по наследству и связаны с несколькими генами, экспрессирующими белки в мозге. Но до сих пор было неясно, как эти гены влияют на развитие мозга, и насколько их вариации критичны для проявления способностей к математике в раннем возрасте. Ученые из Института когнитивных исследований человека и мозга Макса Планка под руководством нейropsychолога Майкла Скейде (Michael Skeide) вместе с коллегами из Лейпцигского университета и Галле-Виттенбергского университета имени Мартина Лютера провели исследование объема коры головного мозга у детей дошкольного возраста, чтобы спрогнозировать их способности к математике в младших классах школы, а затем проверили свои прогнозы на практике. Результаты исследования опубликованы в журнале PLOS Biology.

Авторы ПРИШЛИ К ВЫВОДУ, что, изучив генетические вариации ROBO1 и объем правой теменной коры у маленьких детей, можно достаточно точно прогнозировать их математические способности в будущем [11].

Перспективы неоднозначны. Несмотря на восстановление генетики в правах, идея насчет того, что все могут быть одинаково воспитаны, теперь сильна на Западе. Примечательна история первооткрывателя двойной спирали ДНК и отца проекта расшифровки генома человека Джеймса Уотсона. Известнейший ученый, нобелевский лауреат в одном из интервью сказал, что сомневается в будущем Африки из-за генетики местного населения. Поднялся огромный скандал, была отменена лекция, на которую он приехал, и в результате Уотсон даже был вынужден покинуть лабораторию, которой он, собственно, и принес славу [12].

Комментировать не буду.

Использованные источники:

1. Джон Стейнбек. Гроздья гнева. (The Grapes of Wrath) — роман, опубликованный в 1939 году. Удостоен Пулитцеровской премии в номинации «За художественную книгу». Входит во многие учебные программы школ и колледжей США. В 1940 году переведён на русский язык. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%8C%D1%8F_%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B0.

¹ В РАН ныне разрабатывается проект «Мозг», но результаты пока неизвестны.

2. Источник Сербия на кресте 1941-45г.; Википедия. URL:[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%B2_\(1941%E2%80%941945\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%B2_(1941%E2%80%941945)).
3. З. Найтцеля и Х. Вельцера. «Солдаты». Серия: Подлинные свидетельства Второй мировой. Издательство: Эксмо. 2013.
4. Цит. по: Белоус Н. Вьетнам – вторжение мясников и психопатов. / *Еженедельник «2000»*. 2013. № 19 (653).
5. Алекс Бертран Громов. Жуков. Взлеты, падения и неизвестные страницы жизни великого маршала. Изд. ЛитРос. 2013. 520 с.
6. М. Эллман. Голод 1947 г. в СССР // *Экономическая история. Обзорение* / Под ред. Л. И. Бородкина. Вып. 10. М., 2005. С.197-199
7. Михаил Зефирова, Дмитрий Дётев. Все для фронта? Как на самом деле ковалась победа. М.: Изд. АСТ Москва. 2009.
8. Приближая Победу: подвиг пекаря Даниила Кютинена. / *Одна Родина*. Информационно-аналитическое издание. URL:<http://dev.odnarodyna.org/tegi/velikaya-otechestvennaya-voyna-0?page=5>.
9. В. Черенева. Зерно жизни. Сотрудники Всесоюзного института растениеводства умирали от голода в кабинетах, заставленных элитными семенами. "Родина". № 1(119).
10. Интервью члена-корреспондента РАН, профессора Маринэ Мовсесовны Танашян в еженедельнике "Аргументы и факты", № 43, 2020.
11. Н. Панасенко. Нейробиологи объяснили, почему не всем детям дается математика. *Российская газета*. 29.10.2020.
12. В научном управлении обществом произойдет переворот. Академик Дмитрий Ушаков – о психологическом механизме передачи вирусной инфекции. Интервью В. Александрова, группа «Прямая речь». *Журнал "Коммерсантъ Наука"*, № 24 от 30.09.2020, стр. 37.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2020

Розовський Б. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського
національного університету імені В. Даля
(м. Северодонецьк, Україна)

ШТУЧНИЙ ПРОБРАЗ НЕАНДЕРТАЛЬЦЯ В СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

(із позиції автора)

У статті автором зроблено спробу проаналізувати проблему війни як спосіб розв'язання конфліктів, а також можливого нав'язування громадянам культури так званих «патріотичних убивств», нормативного мардерства, що безпосередньо може впливати на рівень злочинності. Однак, зауважено, що в надзвичайних обставинах наочно виявляються ознаки біологічної природи асоціальної поведінки людини. Також зазначено, що сучасні генетичні дослідження можуть віднайти способи попередження асоціальності та схильності до вбивств тощо. Однак, автором зазначено, що строби не завжди бувають вдалими.

Ключові слова: розв'язання конфліктів, асоціальна поведінка людини, війна, убивства, генетичні дослідження.

Rozovsky B.,
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Head of the
Department of Law East Ukrainian National
University named after V. Dahl
(Sievierodonetsk, Ukraine)

ARTIFICIAL PROTOTYPE OF NEANDERTHALS IN MODERN MAN

(from the position of the author)

The article attempts to analyze the problem of war as a way of resolving conflicts, as well as the possible imposition on citizens of culture of so-called "patriotic killings", normative looting, which can directly affect the crime rate. However, it is noted that in extraordinary circumstances, signs of the biological nature of antisocial human behavior are evident. It is also noted that modern genetic research can find ways to prevent asociality and propensity to kill, and so on... However, attempts are not always successful.

The authors CONCLUDED that by studying the genetic variations of ROBO1 and the volume of the right parietal cortex in young children, it is possible to accurately predict their mathematical capabilities in the future.

The outlook is mixed. Despite the restoration of genetics to rights, the idea that everyone can be equally raised is now strong in the West. The story of the discoverer of the double helix of DNA and the father of the project for decoding the human genome, James Watson, is noteworthy. The famous scientist, Nobel laureate, in one of his interviews said that he doubted the future of Africa because of the genetics of the local population. A huge scandal arose, the lecture to which he came was canceled, and as a result Watson was even forced to leave the laboratory, to which he, in fact, brought fame..

How much more time does it take to understand: all the doors to criminology, as in other sciences, cannot be opened with one key? Moreover, do not enter with a master key where you need to enter with a key...

No need to comment. Everything has already been said ...

Keywords: conflict resolution, antisocial human behavior, war, murder, genetic research.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.338-348
УДК 349.3

О. М. Лук'янчиков,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та
трудового права імені професора О. І. Процевського
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(м. Харків, Україна)
e-mail: lukonik@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0003-3768-5608>

БАЗОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СИМУЛЯКР

У статті розкрито сутність базового державного соціального стандарту (прожиткового мінімуму) і сенсі концепту «симулякр» Жана Бодріяра. Автором обґрунтовується, що правова категорія «прожитковий мінімум» є чистим симулякром, оскільки він базується на нормативно-правовому акті, який визнаний протиправним та нечинним, а його розмір не відповідає (і це визнається державою!) фактичному розміру прожиткового мінімуму. Як наслідок, мова йде про відсутність реального змісту і в тих правових категоріях (заробітна плата, соціальна пільга тощо), розмір яких розраховується на підставі прожиткового мінімуму.

Ключові слова: симулякр, правовий симулякр, прожитковий мінімум, державні соціальні стандарти, соціальна держава.

Постановка проблеми. У 1981 році вийшла у світ книга Жана Бодріяра «Симулякри і симуляція», у якій автор узагальнив свої погляди на постмодерністське суспільство. У цьому філософському трактаті Ж. Бодріяр висловив ідею про те, що суспільство живе в умовах гіперреальності, де кожне соціальне явище є симулякром. Особливістю останнього є те, що він не відображає, не спотворює і не маскує реальність. Симулякр навіть не маскує відсутність реальності. Він узагалі не пов'язаний із реальністю [1, с. 12]. Сукупність симулякрів створює нову, похідну від них реальність – гіперреальність, у якій не існує нічого реального, окрім симулякрів.

Ідеї Жана Бодріяра надихнули на пошук правових симулякрів, а оскільки Україна є соціальною державою, і це одна з основних її характеристик (про що свідчить закріплення такої у ст. 1 Конституції України [2]), то саме з дослідження наявності правових симулякрів у цій сфері ми й розпочнемо.

Як соціальна держава, Україна встановлює державні соціальні стандарти [3]. «Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, установлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти» [3].

Зважаючи на значення прожиткового мінімуму, знання того, наскільки вказана категорія є реальною, розкриє перед нами брами в розуміння соціальної сутності нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із певною долею вірогідності можна сказати, що прожитковий мінімум, як симулякр, не був предметом дослідження українських науковців. Так відповідний пошуковий запит у системі Google Scholar не дав жодного результату: наукових публікацій на цю тему не знайдено.

Узагалі тема правових симулякрів не є популярною серед сучасних українських учених-правників. Саме тому автор хоче скористатися запрошенням до дискусії В. В. Пашутіна [4] та зробити свій внесок щодо дослідження симулякрів у праві.

Слід зазначити, що В. В. Пашутін на підставі концепту «симулякр», який висловив Ж. Бодріяр, формулює гіпотезу про існування в праві та правовому житті феномену, який він іменує «правовим симулякром», і надає йому таке визначення: «правові приписи (нормативні та ненормативні), що своїм існуванням приховують відсутність реалізації цих приписів у житті» [4, с. 31]. У цілому, підтримуючи дане визначення, ми, погоджуємось із тим, що правові симулякри «негативно впливають на ефективність правового регулювання, що вказує на необхідність виявлення таких приписів, вивчення закономірностей їх формування та функціонування» [4, с. 31].

Проблему правових симулякрів, у тому числі й симулякра базового державного соціального стандарту, автор уже порушував на наукових конференціях [5, 6].

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття сутності категорії «прожитковий мінімум» у сенсі концепту «симулякр».

Виклад основного матеріалу. Для досягнення нашої мети варто пам'ятати, що «Прожитковий мінімум - вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [7, ч. 1 ст. 1]. А встановлюється він «Кабінетом Міністрів України і затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік» [7, ст. 4].

Для того щоб прожитковий мінімум відповідав реальності, він повинен становити таку суму, за яку особа може придбати мінімальний набір товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Чи відображає реальність прожитковий мінімум? Дивно, але на це питання є офіційна відповідь держави – ні.

Щомісяця, згідно із законом, Міністерство соціальної політики України здійснює розрахунки й оприлюднює фактичний розмір прожиткового мінімуму. Так фактичний розмір прожиткового мінімуму за цінами липня 2020 року в розрахунку за місяць на одну особу становив 3 895 грн (з урахуванням суми обов'язкових платежів – 4 466 грн) [8].

Нагадаємо, що розмір прожиткового мінімуму, визначений ч. 1 ст. 27 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2020 рік», з 1 липня 2020 року становить 2 118 гривень [9].

Цікавість цієї ситуації полягає в тому, що держава спочатку встановлює пра-вила визначення розміру прожиткового мінімуму та порядок його визначення, безпосередньо розмір прожиткового мінімуму, а потім повідомляє: прожитковий мінімум не є прожитковим мінімумом.

Тобто тієї суми коштів, яка визначена як прожитковий мінімум, не достатньо для купівлі певного набору товарів та послуг, який було покладено в основу розрахунку розміру прожиткового мінімуму. Як так сталося – загадка, звідки з'явилася сума 2 118 грн – тайна.

А тепер розглянемо цю проблему очима Жана Бодріяра, який визначав такі фази існування образу (у контексті співвідношення образу та реальності):

- «він є відображенням глибокої реальності;
- він маскує і спотворює глибоку реальність;
- він маскує відсутність глибокої реальності;
- він позбавлений зв'язку з будь-якою реальністю: він є чистим симулякром самого себе» [1, с. 12].

Отже, держава нам повідомила, що прожитковий мінімум, установлений законом, не є реальним прожитковим мінімумом. А відтак, можна зробити висновок, що прожитковий мінімум, як образ, уже не перебуває на першій фазі еволюції образу, оскільки не відображає базову реальність.

Не знаходиться цей образ і на другій та третій фазах, тому що офіційно всі маски вже скинуто: держава визнає, що ані сама сума в 2 118 грн, ані база для її підрахунку (про це нижче) не відповідають правовій та економічній реальності.

І ми переходимо до четвертої фази, де образ не має відношення до реальності, і цей факт не приховується.

Проте цей симулякр формує нову, так би мовити, нереальну реальність.

Саме час пригадати, на що ж впливає прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт.

Мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється в розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, визначений для працездатних осіб на 1 січня календарного року (ч. 6 ст. 6 Закону України «Про оплату праці») [10].

Закон гарантує соціальну захищеність пенсіонерів шляхом встановлення пенсій на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, а також регулярного перегляду їх розмірів у зв'язку зі збільшенням розміру мінімального споживчого бюджету й підвищенням ефективності економіки республіки (абз. 3 Преамбули Закону України «Про пенсійне забезпечення») [11].

Від розміру прожиткового мінімуму залежить розмір пільги учасникам бойових дій (ст. 12), особам з інвалідністю внаслідок війни (ст. 13) та пільг для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (ст. 16) Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [12].

Розмір штрафів, установлених ст.120.3 – 120.7 Податкового кодексу України, є кратним прожитковому мінімуму [13].

А згідно з пп. 169.1.1., платник податку, має право на соціальну пільгу «у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), установленому законом на 1 січня звітного податкового року» [13].

Також, відповідно до ст. 293.1 Податкового кодексу України, «Ставки єдиного податку для платників першої групи встановлюються у відсотках (фіксовані ставки) до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року» [13].

У певних випадках державі потрібно визначити, чи вчинила особа адміністративне правопорушення або злочин. Вирішення цього питання залежить від суми неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який, своєю чергою, «встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1» (ч. 5 Підрозділу 1 Перехідних положень ПКУ). А в попередньому абзаці ми зазначали, що розмір соціальної пільги залежить від прожиткового мінімуму.

«Допомога по безробіттю не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом» (ч. 5 ст. 23 Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [14].

Зазначений закон у ч. 1 ст. 29 встановлює і наступне правило: «допомога на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснювали поховання, у розмірі прожиткового мінімуму» [14].

У такий спосіб нереальний розмір прожиткового мінімуму в сумі 2 118 грн. стає для нас єдиною реальністю, оскільки саме на підставі цієї суми розраховується заробітна плата; з ним пов'язаний розмір пенсії, допомоги по безробіттю, ставка єдиного податку, розмір штрафів і податкової пільги; має він значення й для кваліфікації адміністративних та кримінальних правопорушень.

Реальні суми (ті суми, що ми з вами сплачуємо або отримуємо) заробітної плати, податків, штрафів тощо розраховуються на підставі категорії «прожитковий мінімум», яка не наповнена реальним змістом.

Чи стають реальними категорії, які базуються на чомусь нереальному? Чи відповідають реальним ті показники, що розраховані на підставі нереального прожиткового мінімуму? Не відповідають! Чи можна вважати реальними суми заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю, соціальної пільги реальними? Ні! Але ж в нас нема іншої правової та соціальної реальності, ніж та, що побудована на нереальному прожитковому мінімумі. Саме такий стан Жан Бодріяр іменує гіперреальністю, у якій реальне базується на нереальному.

Проте, прожитковий мінімум має більше значення, ніж базова сума, на підставі якої провадяться розрахунки.

Прожитковий мінімум – це обов'язок держави перед громадянином. Визначивши себе соціальною державою, Україна взяла на себе певні обов'язки, які прямо або опосередковано закріплені в Конституції України. Наведемо два приклади:

1. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 46 Конституції України).

2. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України).

Зі змісту наведених положень Конституції України вбачається, що прожитковий мінімум – це не тільки реалізація конституційних прав громадян і виконання конституційних обов'язків державою. Це і відображення поглядів держави на те, що вона вважає достатнім життєвим рівнем для своїх громадян.

І в цьому сенсі цікавим буде на кількісному рівні порівняти категорії «прожитковий мінімум» та «бідність».

Відповідно до Методики комплексної оцінки бідності, Україна визнає межу бідності, визначену Організацією Об'єднаних Націй для країн Центральної та Східної Європи як гривневий еквівалент у 5,05 долара США витрат на день [15].

Офіційний курс гривні до долара США (середній за період 1.07.2020-31.07.2020) – 27,31 грн. за один долар США.

$5.05 * 27,31 * 31 = 4\,275,4$ грн. І це – сума витрат на місяць, а з урахуванням суми обов'язкових платежів – 5 311 грн.

Отже, на липень поточного (2020) року, коли межа бідності становила 4 275,4 грн. витрат/міс., прожитковий мінімум складав 2 118 грн/міс.

Чи може соціальна держава, де «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» встановлювати прожитковий мінімум у два рази нижче за межу бідності? Можливо, правильне питання інше: чи може держава, яка встановлює прожитковий мінімум у два рази нижче за межу бідності, іменуватися соціальною?

Визначаючи сутність прожиткового мінімуму, науковці зазначають, що він «має застосовуватися не тільки як орієнтир рівня життя населення, держава зобов'язана забезпечити умови досягнення рівнів прожиткового мінімуму для відповідних груп населення, і передусім – для найменш захищених із них» [16, с. 298].

Проблема невідповідності встановленого державою розміру прожиткового мінімуму щодо його фактичного розміру, а також невідповідність бази для розрахунку прожиткового мінімуму до реальних споживчих потреб не нова для України.

Так ще «у жовтні 2009 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини направила Прем'єр-міністрові України подання щодо захисту прав громадян на достатній рівень життя. Омбудсман звертав увагу на порушення конституційного права мільйонів наших співвітчизників на достатній життєвий рівень унаслідок невідповідності встановленого Законом України про Державний бюджет України на 2009 рік показника прожиткового мінімуму його фактичному розміру» [17].

Через 4 роки після цього, у 2013 році, О. В. Москаленко зазначала: «Сьогодні в Україні набори товарів та послуг, що входять до прожиткового мінімуму, є відірваними від реальних споживчих потреб і не відповідають функції соціального стандарту. Вони не враховують ряду життєво необхідних витрат: на будівництво чи купівлю житла, одержання в оренду; на освіту; на оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах; на послуги охорони здоров'я, освіти, транспорту, зв'язку. Укорінилася практика встановлення завищених норм споживання газу, води, тепла, норм витрат і втрат. Обсяги витрат відповідної галузі, що зростають, перекладаються на споживача, а необхідна робота для їх зменшення не проводиться. Формування тарифів здійснюється на основі фактичних витрат минулих періодів, розмір яких є необґрунтованим» [18, с. 50].

Незважаючи на позицію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, не беручи до уваги здобутки науковців, держава й досі не забезпечує своїм громадянам реальний прожитковий мінімум.

І на звершення: для тих, хто вважає, що реальний прожитковий мінімум для працездатної особи становить 3 895 грн, зазначимо наступне.

Базою для розрахунку фактичного розміру прожиткового мінімуму є набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 780 [19]. Цікавий факт: зазначена постанова Кабінету Міністрів України була визнана протиправною та нечинною рішенням судів трьох інстанцій [20, 21, 22], і до вересня 2019 року Міністерство соціальної політики України у своїх інформаційних повідомленнях щодо розрахунку фактичного розміру прожиткового мінімуму повідомляло про цей факт, а згодом перестало.

Отже, Міністерство соціальної політики України здійснює розрахунки на підставі нормативно-правового акту, який остаточно визнаний протиправним та нечинним уже майже як два роки. Тож ласкаво просимо до правової гіперреальності!

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження категорії «прожитковий мінімум» у сенсі концепту «симулякр», зазначимо наступне:

1) прожитковий мінімум, установлений державою в розмірі 2 118 грн., не відповідає його фактичному розміру, а отже, прожитковий мінімум не є реальним;

2) держава визнає невідповідність установленого нею прожиткового мінімуму щодо його фактичного розміру (інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за липень), а значить, держава не приховує, а підтверджує нереальність прожиткового мінімуму;

3) базою для розрахунку розміру прожиткового мінімуму є акт, який визнаний протиправним та нечинним, тож розрахунок відбувається на основі нереального акта.

З огляду на вищезазначене, робимо висновок: базовий державний соціальний стандарт (прожитковий мінімум) є симулякром.

Конкретні суми заробітної плати, соціальної пільги, податків, штрафів та інші суми, які розраховуються на основі прожиткового мінімуму, не наповнені реальним змістом та відносяться до сфери гіперреальності.

Напрямки подальших досліджень мають бути скеровані на формування реальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення, прийняття їх у встановленому законом порядку та розрахунку на їх основі реального прожиткового мінімуму.

Використані джерела:

1. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з фр. В. Ховхун. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с. URL:<https://www.msp.gov.ua/news/17614.html>.

2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 23.08.2020).

3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 23.08.2020).

4. Пашутін В. В. Симулякри в праві: запрошення до дискусії. *Правовий часопис Донбасу*, с. 25–32, 2019.

5. Лук'янчиков О. М. Симулякр базового державного соціального стандарту. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присвяч. 91-річчю з дня народж. чл.-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадр. акад., Заслу-*

женого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. Процевського О. І., Харків, 27 берез. 2020 р. Харків, 2020. С. 167–170. URL:http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3640/1/%d0%9b%d1%83%d0%ba%d1%8f%d0%bd%d1%87%d0%b8%d0%ba%d0%be%d0%b2_%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8.pdf. (дата звернення: 23.08.2020).

6. Лук'янчиков О. М. Стимулякри системи оплати праці. *Проблеми розвитку соціально-трудових прав та професійного руху в Україні: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 28 трав. 2020 р.* Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків, 2020. С. 200–204. URL:dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3643/1/Stimulyakr%20sistemi%20oplati%20pracj.pdf. (дата звернення: 23.08.2020).

7. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>. (дата звернення: 23.08.2020).

8. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за липень 2020 року. Міністерство соціальної політики. URL:<https://www.msp.gov.ua/news/18961.html>. (дата звернення: 23.08.2020).

9. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX>. (дата звернення: 23.08.2020).

10. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 23.08.2020).

11. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>. (дата звернення: 23.08.2020).

12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>. (дата звернення: 23.08.2020).

13. Податковий кодекс України: Кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. (дата звернення: 23.08.2020).

14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>. (дата звернення: 23.08.2020).

15. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності: Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232 // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#n8>. (дата звернення: 23.08.2020).

16. Москаленко О. В. Забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, як принцип загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 295-299.

17. Омбудсман України звернулася до глави уряду з поданням щодо підвищення рівня прожиткового мінімуму громадян. *Мультимедійна платформа інформування України «Укрінформ»*. 2009. URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-society/858655-ombudsman_ukrani_zvernulasya_do_glavi_uryadu_z_podannjam_shchodo_pdvishchennya_rvnnya_progitkovogo_mnmumu_gromadyan_840946.html. (дата звернення: 23.08.2020).

18. Москаленко О. В. Прожитковий мінімум – базовий державний соціальний стандарт. *Право та державне управління*. 2013. №1. С. 48-51. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptd_u_2013_1_13. (дата звернення: 23.08.2020).

19. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 780//База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>. (дата звернення: 23.08.2020).

20. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 25.04.2018 у справі № 826/3639/17 URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73996223>. (дата звернення: 23.08.2020).

21. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 10.07.2018 у справі № 826/3639/17 URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75300650>. (дата звернення: 23.08.2020).

22. Постанова Верховного Суду від 20.12.2018 у справі № 826/3639/17. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78771044>. (дата звернення: 23.08.2020).

References:

1. Bodriiari, Zh. (2004) Symuliakry i symuliatsiia. Per. z fr. Khovkhun. V. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy". URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17614.html>. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. (1996) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>. [in Ukrainian].

3. Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon vid 5 zhovtnia 2000 roku № 2017-III. (2000) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>. [in Ukrainian].

4. Pashutin, V. V. (2019) Symuliakry v pravi: zaproshehnia do dyskusii. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal magazine of Donbass*, 25–32. [in Ukrainian].

5. Lukiianchikov, O. M. (2020) Symuliakr bazovoho derzhavnogo sotsialnogo standartu. *Aktualni problemy pryvatnoho ta publichnogo prava: materialy II Mizhmar. nauk.-prakt. internet-konf., prytsiakh. 91-richchii z dnia narodzh. chl.-kor. NAPrN Ukrainy, akad. Mizhmar. kadr. akad., Zasluzhenoho diacha nauky Ukrainy, d-ra yuryd. nauk, prof. Protsevs'koho O. I. - Current issues of private and public law: materials of the II International. scientific-practical Internet conference, dedicated to 91st anniversary of his birth. Corresponding Member NAPrN of Ukraine, acad. International. frame. Acad., Honored Scientist of Ukraine, Dr. Law. Sciences, Prof. Protsevs'ky O. I., March 27. 2020, Kharkov, 167–170*. URL:http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3640/1/%d0%9b%d1%83%d0%ba%d1%8f%d0%bd%d1%87%d0%b8%d0%ba%d0%be%d0%b2_%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8.pdf. [in Ukrainian].

6. Lukiianchikov, O. M. (2020) Stymuliakry systemy opłaty pratsi. *Problemy rozvytku sotsialno-trudovykh prav ta profspilkovoho rukhu v Ukraini: materialy VIII vseukr. nauk.-prakt. konf. - Problems of development of social and labor rights and trade union movement in Ukraine: materials VIII All-Ukrainian. scientific-practical conf., May 28. 2020., Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 200–204*. URL:<http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3643/1/Stimulyakr%20sistemi%20oplati%20praci.pdf>. [in Ukrainian].

7. Pro prozhytkovyi minimum: Zakon Ukrainy vid 15 lystopnia 1999 roku № 966-XIV. (1999) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>. [in Ukrainian].

8. Informatsiia shchodo faktychnoho rozmiru prozhytkovoho minimumu za lypen 2020 roku. Ministerstvo sotsialnoi polityky. (2020) N. p. URL:<https://www.msp.gov.ua/news/18961.html> [in Ukrainian].

9. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik: Zakon Ukrainy vid 14 lystopada 2019 roku № 294-IX. (2019) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX>. [in Ukrainian].

10. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vizh 24 bereznia 1995 roku № 108/95-VR. (1995) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

11. Pro pensiiu zabezpechennia: Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 1991 roku № 1788-XII. (1991) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-XII. (1993) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine"*. Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>. [in Ukrainian].

13. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI. (2010) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukrainian].

14. Pro zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia na vypadok bezrobittia: Zakon Ukrainy vid 2 bereznia 2000 roku № 1533-III. (2000) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine"*. Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Metodyky kompleksnoi otsinky bidnosti: Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy, Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. (2017) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#n8>. [in Ukrainian].

16. Moskalenko, O. V. (2011) Zabezpechennia rivnia zhyttia, ne nyzhchoho za prozhytkovyi minimum, yak pryntsyf zahalnoobov'iazkovoho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia. *Derzhava i pravo-State and law, issue 54*, 295-299. [in Ukrainian].

17. Ombudsman Ukrainy zverulasia do hlavy uriadu z podanniam shchodo pidvyschennia rivnia prozhytkovoho minimumu hromadian. (2009). *Mul'tymediina platforma inomoelennia Ukrainy «Ukrinform» - Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine "Ukrinform"*. URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-society/858655-ombudsman_ukrani_zverulasya_do_glavi_uryadu_z_podanniam_shchodo_pdvishchennya_rvnnya_progitkovogo_mnnumu_groma_dyan_840946.html. [in Ukrainian].

18. Moskalenko, O. V. (2013) Prozhytkovyi minimum – bazovyi derzhavnyi sotsialnyi standart. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, 1, 48-51. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_1_13. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demografichnykh hrup naselennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.10.2016 № 780. (2016) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>. [in Ukrainian].

20. Rishennia Okruzhnoho administratyvnoho sudu m. Kyieva vid 25.04.2018 u spravi № 826/3639/17. (2018) N. p. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73996223>. [in Ukrainian].

21. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu vid 10.07.2018 u spravi № 826/3639/17. (2018) N. p. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75300650>. [in Ukrainian].

22. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20.12.2018 u spravi № 826/3639/17. (2018) N. p. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78771044>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2020

Лукьянчиков О. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
и трудового права имени проф. А. И. Процевского
Харьковского национального педагогического
университета имени Г. С. Сковороды
(г. Харьков, Украина)

БАЗОВЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОЦИАЛЬНЫЙ СИМУЛЯКР

В статье раскрывается сущность базового государственного социального стандарта (прожиточного минимума) в смысле концепта «симулякр» Жана Бодрийяра. Автор обосновывает, что правовая категория «прожиточный минимум» является чистым симулякром, поскольку он базируется на нормативно-правовом акте, который признан противоправным и недействительным, а его размер не соответствует (и это признается государством!) фактическому размеру прожиточного минимума. Как следствие, напрашивается вывод об отсутствии реального содержания, и в тех правовых категориях (заработная плата, социальная льгота и т. п.), размер которых рассчитывается на основании прожиточного минимума.

Ключевые слова: симулякр, правовой симулякр, прожиточный минимум, государственные социальные стандарты, социальное государство.

Lukianchikov O.,

Ph. D in Law, Associate Professor
of the Department of Civil Law disciplines
and labor law named after prof. A. I. Protsevsky
of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)

BASIC STATE SOCIAL SIMULACR

The article examines the basic state social standard (living wage) in the sense of the concept of "simulacrum" by Jean Baudrillard. The author proves that the legal category "living wage" is a pure simulacrum.

The author came to such conclusions on the basis of the following.

Firstly, the living wage is not a reflection of legal reality, since it is calculated on the basis of a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which was declared illegal and invalid by the courts of three instances.

Secondly, the living wage is not a reflection of economic reality, since it is not enough to buy a set of food products, goods and services necessary for the normal functioning of the human body, maintaining its health, and meeting the basic social and cultural needs of the individual.

Thirdly, the state recognizes that the actual size of the living wage is almost 2 times higher than the amount determined by the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2020" as a subsistence minimum.

As a result, the living wage, as an image, has no relation to reality and this fact is not hidden, which corresponds to the fourth phase of the image's existence (the phase of a pure simulacrum).

And this simulacrum forms a new unreal reality - hyperreality.

As a basic state social standard, the cost of living affects the size of wages, pensions, social benefits, single tax, fines, benefits. It is also important for the qualification of administrative and criminal offenses.

Thus, the real amounts (the amounts that we pay or receive) of wages, taxes, fines, etc. calculated on the basis of the living wage category, which is not filled with real content.

Do categories based on something unreal become real? Are the indicators calculated on the basis of an unrealistic living wage consistent with reality? Do not match! Can the amount of wages, pensions, unemployment benefits, social benefits be considered real? No! But we have no other legal and social reality than one built on an unrealistic living wage.

The living wage, in a certain sense, is the duty of the social state, and the attribution of the living wage to the sphere of the hyperreal, raises doubts about the reality of the state's fulfillment of the obligations that it imposes on itself in the Constitution of Ukraine.

Keywords: simulacrum, legal simulacrum, living wage, state social standards, welfare state.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.348-355

УДК 614.46:378:351.74(477)

М. Ф. Недоступ,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних дисциплін
та домедичної підготовки

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: nednik95@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6380-0409>

ДОМЕДИЧНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА В УМОВАХ КАРАНТИНУ

У статті розглянуто питання щодо домедичної підготовки курсантів Луганського державного університету внутрішніх справ в умовах карантину, а також проблеми використання виключно дистанційної форми навчання. Проведено аналіз особливостей навчання курсантів при вивченні домедичної підготовки під час карантину з використанням платформ Moodle, Microsoft Teams, поштового клієнта Outlook. Зауважено, що дистанційне навчання може бути ефективною формою засвоєння знань із домедичної підготовки, у разі якщо практично оволодіти певними вміннями та навичками для своєчасного та ефективного надання допомоги. Однак зазначено, що його можна застосовувати як вимушений захід, і лише в екстремальних ситуаціях, як, наприклад, чітко не визначений у часі карантин під час пандемії. У разі тривалого застосування такий вид навчання може призвести до зниження навчальної мотивації та неякісної підготовки курсантів.

Одночасно, набутий досвід може стати суттєвою підмогою курсантам при підготовці до занять із домедичної підготовки.

Ключові слова: домедична підготовка, навички, дистанційна освіта, карантин, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема надання домедичної допомоги залишається надзвичайно актуальною. Її нагальність набуває найбільшого значення в умовах пандемії коронавірусу. Травмування, серцевий напад, утрата свідомості – як реагувати на ці ситуації, щоб врятувати життя людини, поки швидка їде за викликом? Це в повній мірі стосується і працівників Національної поліції [8], адже ніхто не знає, з чим прийдеться стикнутися завтра за будь-яких обставин. Суттєво вплинути на таку ситуацію неможливо, тому єдине, що залишається, – це засвоєння методик своєчасної та ранньої невідкладної допомоги.

Негайне надання першої допомоги особливо необхідно в станах, які гостро розвиваються, загрожують життю і здоров'ю людини, а також у надзвичайних ситуаціях і при нещасних випадках. Від правильно наданої першої допомоги нерідко залежить успіх подальшої медичної кваліфікованої допомоги. Наприклад, швидке і правильне накладання пов'язки й шини при відкритому переломі кістки нерідко запобігає небезпечним ускладненням (шок, інфекція та ін.) або врахування положення хворого в несвідомому стані з поверненою убік головою перешкоджає потраплянню блювотних мас і крові у дихальні шляхи й настанню смерті в найближчі хвилини від асфіксії.

На сьогодні вимоги та порядок надання домедичної допомоги при невідкладних станах викладено в наказі Міністерства охорони здоров'я України від 16.06.2014 № 398 «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» [9]. Навчання осіб, що не мають медичної освіти, останнім часом було стандартизовано й почало здійснюватися системно та за різними програмами згідно з наказом МОЗ України від 29.03.2017 р. № 346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти» [10].

Якість надання домедичної допомоги в екстремальних умовах залежить у першу чергу від власної безпеки (фізичний, біологічний та інші аспекти), досконалого визначення стану постраждалого, характеру отриманих поранень, рівня знань і навичок рятувальника, який контактує з пораненим та наявного медичного обладнання. Важкі травми та поранення зумовлюють виникнення невідкладних станів, які спричиняють смерть. Найчастіше до причин, які призводять до незворотніх наслідків, відносять масивну кровотечу, гостру дихальну недостатність та невідкладні серцево-судинні стани [5].

Безперечно, знання та навички стануть у нагоді кожному з курсантів у багатьох різноманітних ситуаціях. Саме завдяки застосуванню простих прийомів кожен із них зможе врятувати життя потерпілим, зменшити їхнє страждання, запобігти можливим ускладненням, допомогти при травмах під час несення служби, активного відпочинку або в ситуації стихійного лиха тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел із зазначеної вище проблеми свідчить про значний інтерес багатьох науковців до питань розвитку сучасної освіти (В. Ю. Биков, В. М. Кухаренко, І. В. Грушина, Є. В. Долинський, Є. С. Полат та ін.) [1; 2; 3; 7; 11]. Тенденції впровадження сучасних інформаційних

технологій у процес навчання показує, що в даний час у багатьох розвинутих країнах відбувається процес кардинальних змін у системі освіти. Одним із провідних завдань, яке стоїть перед викладачами ЗВО, є не тільки впровадження системи дистанційної освіти, а й забезпечення сприятливого впливу нових технологій на освітній процес, тобто необхідність розвитку сильних сторін і мінімізація негативних [6; 12].

Формулювання цілей. Під час карантину, зумовленого пандемією коронавірусу COVID-19, чи не єдиним можливим варіантом здобуття знань стає дистанційне навчання, що забезпечує курсантів основним обсягом навчального матеріалу, демонструє інтерактивну взаємодію курсантів і викладачів у процесі навчання, надає курсантам можливість самостійної роботи з навчальними матеріалами.

Оскільки тривалість карантину не може бути прогнозованою, більшого значення набуває ідея посилення самостійності при навчанні курсантів, коли взаємодія викладача й курсанта відбувається у віртуальному просторі: усі перебувають за своїми комп'ютерами й спілкуються за допомогою інтернету.

Поширення COVID-19 спонукало до термінового перегляду можливостей дистанційних технологій навчання та сприяло їх впровадженню як основних навчальних технологій для забезпечення безперервності навчального процесу в умовах надзвичайного стану [4]. Не став винятком Луганський державний університет внутрішніх справ опіків та відповідно наданої допомоги. При проведенні практичних занять використовуються різні навчальні засоби (повітроводи для деобструкції дихальних шляхів, сучасні кровоспинні засоби, джгути-турнікети, транспортні шини Крамера і Дітерікса тощо). Крім того, курсанти із задоволенням відпрацьовують методику серцево-легеневої реанімації з акцентом на особливостях виконання зовнішнього масажу серця та штучної вентиляції легень у дорослих та дітей на тренажері серцево-легеневої реанімації з індикацією правильності виконання дій. Треба зазначити, що використання симуляторів дає можливість курсанту освоїти необхідні навички, навчитися працювати відповідно до сучасних алгоритмів надання допомоги, підвищити рівень виконання маніпуляцій й оцінити ефективність власних дій, що дозволить у подальшому уникати помилок у реальних умовах.

Для оцінки сформованості практичних навичок ми використовуємо рольові ігри та розв'язуємо ситуаційні завдання з аргументацією послідовності виконання своїх дій й аналізом ефективності їх застосування в залежності від умов, визначених у них. Так у ході рольової гри курсант опиняється в ситуації, яка являє собою моделювання алгоритму дій у тих самих умовах, які існують у реальному житті за певний час і які дають можливість перевірити достатність підготовки.

Однак повний перехід на дистанційне навчання висвітлив деякі особливості при вивченні домедичної підготовки. Відразу треба зазначити, що термінове впровадження дистанційного навчання не стало чимось надзвичайним, тому що елементи дистанційного навчання активно застосовувалися протягом останніх років в університеті. Проте довелося докласти чимало зусиль для термінового доповнення занять інформаційним контентом, навчальним відеоматеріалом, задачами й тестами. Знадобився також додатковий час для підвищення рівня комп'ютерної освіти.

Під час навчання курсантами домедичної підготовки за дистанційною формою ми використовували платформи Moodle та Microsoft Teams. Зокрема, платформа Youtube застосовувалась для завантаження лекцій, розгляду прикладів окремих

травм тощо. Оперативний зв'язок та координація дій із курсантами здійснювалися через сервіс Outlook.

Загалом поєднання можливостей кожного сервісу дозволяє успішно в режимі реального часу проводити дистанційне навчання, надавати курсантам інформаційну підтримку, контролювати виконання завдань, роботу з тестами, коментувати відповіді та направляти їхні дії.

Водночас застосування цілковито дистанційних занять виявило ряд взаємопов'язаних проблем. На процес проведення занять впливав звичний стиль викладання педагогічного працівника, який став уже не можливий у нових умовах, а також певний рівень володіння ним комп'ютером. Крім того, треба розуміти, що студенти теж опинилися в незвичних умовах і їм необхідно було докласти немало зусиль, щоб пристосуватися до нових вимог організації навчального процесу.

Платформа Moodle вже тривалий час досить ефективно використовується для розміщення навчально-методичного матеріалу, проходження курсантами тестування з відповідних тематичних та модульних занять та розв'язання ситуаційних завдань. Треба визнати, що застосування тестових завдань зменшує дефіцит часу та досить швидко визначає певний мінімум необхідних знань курсанта, проте ми не імені Е. О. Дідоренка.

Тож **метою** статті є визначення основних проблем, що виникають при дистанційному вивченні домедичної підготовки курсантами Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, розгляд можливостей їх запобігання та розв'язання складних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. В основі підготовки з надання домедичної допомоги лежить засвоєння практичних навичок. Уміння і навички надання першої допомоги формуються після багаторазового повторення й доведення до автоматизму при суворому дотриманні послідовності їх виконання. Через те на практичних заняттях ми використовуємо тренажерне обладнання, що дозволяє максимально ефективно освоювати матеріал й удосконалювати навички надання допомоги в ряді екстрених і невідкладних станів: при артеріальній кровотечі, при зупинці дихання та серцевої діяльності, при травматичних ушкодженнях і пораненнях, опіках і відмороженнях, отруєннях. За багаторічний досвід навчання практичним навичкам на різних типах тренажерів ми переконалися, що використання якісних навчальних манекенів є необхідною умовою набуття навичок із надання домедичної допомоги, тому що вони дозволяють значно підвищити засвоєність матеріалу. Крім того, моделювання ситуацій з імітацією поранень, травм і штучною кров'ю зумовлює орієнтацію на необхідність використання курсантами індивідуальних засобів захисту, наприклад, рукавичок тощо.

Переважає більшість занять із домедичної підготовки відбуваються у формі тренінгу, під час яких курсанти охоче вчать на манекенах, як правильно оцінювати стан потерпілого, забезпечувати прохідність дихальних шляхів, використовуючи прийом Сафара, визначати стан свідомості та виявляти ознаки життя постраждалої людини. Курсанти відпрацьовують практичні навички накладання джгутів-турнікетів для зупинки кровотечі, транспортних шин при переломах і пов'язок при пораненнях різних ділянок тіла.

Завдяки своєчасно придбаному навчальному оснащенню, значну зацікавленість у курсантів викликали імітатори травм, кровотеч, поранень м'язів і тканин,

можемо відмовитися від ситуаційних завдань, які потребують логічних висновків та застосування медичних знань.

Для організації відеозустрічей із курсантами дуже дієвим виявився сервіс Microsoft Teams, який надає доступ до спілкування для всієї аудиторії. Викладач має можливість відповісти в зручний для себе час. До того ж діалог зберігається, у разі необхідності його можна переглянути будь-коли. Ще одним зручним елементом дистанційного навчання є використання сервісу Outlook для відповідей на питання студентів та письмових консультацій.

Раптове введення карантину сприяло створенню відеоконтенту з демонстрацією надання домедичної допомоги при різних невідкладних станах.

Такий підхід дозволяє курсанту наочно визначати послідовність дій при наданні допомоги й повторно переглянути навчальний матеріал з метою закріплення отриманої інформації.

Для дистанційної імітації практичних навичок ми застосовуємо, крім відео, також презентації. Їх перевагою є те, що курсант отримує ще й додаткові матеріали у вигляді алгоритму дій, практичних порад при наданні першої допомоги, інструкцій, пояснень тощо. На нашу думку, при розгляді анатомо-фізіологічних особливостей будови окремих систем організму людини, доречним кроком виглядає використання в майбутньому 3D-презентаційних моделей, що забезпечувало б ще більш високу якість наочності.

Проте, маємо й негативні сторони застосування дистанційного навчання. Одна з проблем – пошук та використання курсантами необхідної інформації в мережі Інтернет з подальшим обміном відповідей між собою. Так при проведенні занять були випадки, коли дехто з курсантів мали абсолютно однакові відповіді. На це вказували деякі неточності, які регулярно повторювалися в загалом правильних відповідях. Тому одним з шляхів виходу з цієї ситуації, на наш погляд, є посилення вимог до опанування курсантами більш вичерпної за обсягом інформації. Це виглядає цілком виправданим, тому що пошук інформації для розв'язання складного питання залишає відбитки в пам'яті курсанта та може стати йому в нагоді в майбутньому.

Крім того, проведення занять у виключно дистанційній формі продемонструвало, що через збільшене навантаження деякі online-сервіси можуть працювати менш стабільно, ніж звичайно.

Висновки. Отже, практика викладання домедичної підготовки курсантам Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка в умовах карантину продемонструвала, що дистанційне навчання може бути ефективною формою засвоєння знань із домедичної підготовки. Водночас, домедична підготовка – це прикладна дисципліна, яка потребує оволодіння певними вміннями та навичками для своєчасного та ефективного надання допомоги, тому дистанційне навчання даної дисципліни не може повною мірою замінити її вивчення без відпрацювання практичних умінь та навичок. Винятково дистанційне навчання, як вимушений захід, може впроваджуватися лише в надзвичайних ситуаціях. У разі тривалого застосування такий вид навчання може призвести до зниження навчальної мотивації та якісної підготовки курсантів. Одночасно, набутий досвід може стати суттєвою підмогою курсантам при підготовці до занять із домедичної підготовки.

Використані джерела:

1. Биков В. Ю. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України/В. Ю. Биков// *Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології*: кол. монографія/В. Ю. Биков, О. О. Гриценчук, Ю. О. Жук та ін./ Академія педагогічних наук України, Інститут засобів навчання. Київ: Атіка, 2015. С. 77-240.
2. Фушина І. В. Теоретичні та методологічні основи використання дистанційних технологій в контексті змішаного навчання/І. В. Грушина // *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Вип. 10 (1). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. С. 28-34.
3. Долинський Є. В. Дистанційне навчання – одна з прогресивних форм підготовки фахівців / Є. В. Долинський// *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць*. Вип. 42 / За заг. ред. проф. Матвієнко О. В. К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. С. 202-207.
4. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія [Електронний ресурс]: *матеріали міжвузівського вебінару* (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л. Б. Ліщинська. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 102 с.
5. Домедична підготовка: підручник / [А. В. Самодін, О. В. Чуприна, Т. П. Жилін та ін.]; за заг. ред. В. В. Стеблюка. Харків: Право, 2020. 344 с.
6. Осадчий В. В. Сучасні тенденції використання інформаційної технології у навчальному процесі вищої педагогічної школи / В. В. Осадчий// *Педагогічний процес: теорія і практика. Збірник наук. праць*. К.: Видавництво П/П «ЕКМО», 2009. Вип. 2. С. 190-207.
7. Полат Е. С. Дистанционное обучение: учеб. пособие/под ред. Е. С.Полат. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1998. 192 с.
8. Про Національну поліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
9. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах [Електронний ресурс]: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16 черв. 2014 р. № 398. Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#Text>.
10. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти [Електронний ресурс]: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 берез. 2017 р. № 346. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ27273.html.
11. Розробки дистанційного курсу: Навчальний посібник / За ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. Київ: Міленіум, 2008. 324 с.
12. Шиндер О. В. Дистанційна освіта як фактор підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів / О. В. Шиндер// *Якість вищої освіти: чинники формування конкурентоспроможності випускників: Матеріали XXXIX Міжнар. наук.-метод. конф., (м. Полтава, 23-24 січня 2014 р.)*. Полтава: ПУЕТ, 2014. С. 172-174.

References:

1. Bykov, V. Yu. (2015) Dystantsiine navchannia v krainakh Yevropy ta SSHa i perspektyvy dlia Ukrainy. *Informatsiine zabezpechennia navchalno-vykhovnoho protsesu: innovatsiini zasoby i tekhnologii: kol. Monograph*. V. Yu. Bykov, O. O. Hrytsenchuk, Yu. O. Zhuk (Eds.) et al. Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut zasobiv navchannia. Kyiv: Atika, 77-140. [in Ukrainian].
2. Hrushyna, I. V. (2016) Teoretychni ta metodolohichni osnovy vykorystannia dystantsiinykh tekhnologii v konteksti zmishanoho navchannia. *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity - Proceedings. Series: Problems of methods of physical-mathematical and technological education*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vinnychenka, issue10(1), 28-34. [in Ukrainian].
3. Dolynskyi, Ye. V. (2010) Dystantsiine navchannia – odna z prohresyvyvykh form pidhotovky fakhivtsiv. Matviienko, O. V. (Ed.) *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia:*

Zbirnyk naukovykh prats- Theoretical issues of culture, education and upbringing: Collection of scientific works, issue 42, 202-207. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. [in Ukrainian].

4. Lishchynska, L. B. (Ed.). (2017). *Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia: materialy mizhruzivskoho webinaru (m. Vinnytsia, 31 bereznia 2017 r.) - Distance learning as a modern educational technology: materials of the interuniversity webinar (Vinnytsia, March 31, 2017). Vinnytsia: VTEI KNTEU. [in Ukrainian].*

5. Domedychna pidhotovka: pidruchnyk. (2020) A. V. Samodin, O. V. Chupryna, T. P. Zhylin (Eds.) et al.; V. V. Stebliuk (Ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

6. Osadchyi, V. V. (2009) Suchasni tendentsii vykorystannia informatsiinyi tekhnolohii u navchalnomu protsesi vyshchoi pedahohichnoi shkoly. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka. Zbirnyk nauk. prats. - Pedagogical process: theory and practice. Collection of sciences. wash. Kyiv: Vydavnytstvo P/P «ЕКМО», issue 2, 190-207. [in Ukrainian].*

7. Polat, E. S. (1998) Dystantsyonnoe obuchenye: ucheb. Posobyе. E. S. Polat (Ed.). Moskva: Humanyt. yzd. Tsentр VLADOS. [in Russian].

8. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII. (2015) N. p. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia poriadkiv nadannia domedychnoi dopomohy osobam pry nevidkladnykh stanakh: nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 16 cherv. 2014 r. № 398. (2014) N. p. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#Text>. [in Ukrainian].

10. Pro udoskonalennia pidhotovky z nadannia domedychnoi dopomohy osib, yaki ne maiut medychnoi osvity: nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 29 berez. 2017 r. № 346. (2017) N. p. URL: search.ligazakon.ua/ldoc2.nsf/link1/MOZZ27273.html. [in Ukrainian].

11. Rozrobky dystantsiinoho kursu: Navchalnyi posibnyk. (2008). V. Yu. Bykov, & V. M. Kukhareno (Eds.). Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

12. Shynder, O. V. (2014) Dystantsiina osvita yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv. *Yakist vyshchoi osvity: chynnky formuvannia konkurentospromozhnosti vypuskykiv: materialy KhKhXIX Mizhnar. nauk.-metod. konf., (m. Poltava, 23-24 sichnia 2014 r.) - Quality of higher education: factors shaping the competitiveness of graduates: Materials XXXXX International. scientific method Conf. (Poltava, January 23-24, 2014). Poltava: PUET, 172-174. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 29.08.2020

Недоступ Н. Ф.,

кандидат медицинских наук, доцент,
доцент кафедры специальных дисциплин
и домедицинской подготовки
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ДОМЕДИЦИНСКАЯ ПОДГОТОВКА КУРСАНТОВ ЛУГАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ИМЕНИ Э. А. ДИДОРЕКО В УСЛОВИЯХ КАРАНТИНА

В статье рассмотрены вопросы домедицинской подготовки курсантов Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко в условиях карантина, а также проблемы использования исключительно дистанционной формы обу-

чения. Проведен анализ особенностей обучения курсантов при изучении домедицинской подготовки во время карантина с использованием платформ Moodle, Microsoft Teams, почтового клиента Outlook. Замечено, что дистанционное обучение может быть эффективной формой усвоения знаний по домедицинской подготовке, если практически овладеть определенными умениями и навыками для своевременного и эффективного оказания помощи. Однако отмечено, что его можно применять как вынужденную меру, и только в экстремальных ситуациях, например, в случае длительного карантина во время пандемии. В случае длительного применения такой вид обучения может привести к снижению учебной мотивации и некачественной подготовки курсантов. Одновременно приобретенный опыт может стать существенным подспорьем курсантам при подготовке к занятиям по домедицинской подготовке.

Ключевые слова: домедицинская подготовка, навыки, дистанционное образование, карантин, правоохранительные органы.

Nedostup M.,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Special Disciplines and Pre-Medical Training
of Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

PRE-MEDICAL TRAINING OF TRAINERS OF LUGANSK STATE UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS NAMED AFTER E. DIDORENKO UNDER QUARANTINE

The article deals with the issues of pre-medical training of cadets of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko in quarantine conditions, as well as the problems of using exclusively distance learning. The use of modern Internet technologies has provided support for effective training in extreme quarantine conditions. The analysis of features of training of cadets at studying of pre-medical preparation during quarantine with use of platforms Moodle, Microsoft Teams, the Outlook e-mail client is carried out. Some problems of using only distance learning are considered.

The practice of teaching pre-medical training in quarantine has shown that distance learning can be an effective form of acquiring knowledge of pre-medical training. At the same time, home medical training is an applied discipline that requires the acquisition of certain skills and abilities to provide timely and effective care. Therefore, distance learning of this discipline can not fully replace its study without practicing practical skills and abilities. Only distance learning, as a compulsory measure, can be used only in extreme conditions. In the case of long-term use, this type of training can reduce the learning motivation of cadets and the quality of their training. At the same time, the gained experience can be a significant help to cadets in preparation for home medical training.

The article discusses the issues of pre-medical training in quarantine conditions, as well as the problems of using exclusively distance learning. It is noticed that distance learning can be an effective form of assimilation of knowledge on pre-medical training, if you practically master certain skills for timely and effective assistance. However, it was noted that it can be used as a forced measure, and only in extreme situations, for example, in the case of prolonged quarantine during a pandemic. In the case of long-term use, this type of training can lead to a decrease in educational motivation and poor-quality training of cadets. At the same time, the experience gained can become a significant help to cadets in preparation for pre-medical training classes.

DOI: 10.33766/2524-0323.91.356-359
УДК 351:364.28

С. О. Іваницький,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: serg.infoline@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8426-100X>

НОВА КОНЦЕПЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Рецензія на кн.: **Кравчук В. М.** Конституційні основи правового статусу суддів в Україні. Київ, 2019. 830 с.

Рецензія підготовлена на монографію «Конституційні основи правового статусу суддів в Україні», автором якої є кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) Володимир Миколайович Кравчук. Це дослідження актуальне не лише для конституційно-правової та судоустрійної науки, а й для правозастосовної діяльності. Нині вагомий інтерес до конституційних основ правового статусу суддів, його сутності, змісту та структурних елементів викликаний одразу багатьма чинниками. Дане питання лишається актуальним як у рамках новітнього конституційного процесу, першочерговим завданням якого є оновлення Конституції України, так і в межах удосконалення законодавства про судоустрій та статус суддів.

Ключові слова: конституційні основи, правовий статус, суддя, судоустрій, Україна.

Нещодавно вийшла друком цікава монографія «Конституційні основи правового статусу суддів в Україні», підготовлена кандидатом юридичних наук, доцентом, доцентом кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) Володимиром Миколайовичем Кравчуком. Це дослідження актуальне не лише для конституційно-правової та судоустрійної науки, а й для правозастосовної діяльності. Нині вагомий інтерес до конституційних основ правового статусу суддів, його сутності, змісту та структурних елементів викликаний одразу багатьма чинниками. Дане питання лишається актуальним як у рамках новітнього конституційного процесу, першочерговим завданням якого є оновлення Конституції України, так і в межах удосконалення законодавства про судоустрій та статус суддів.

У передмові до монографії В. Кравчук слушно визначив актуальність та проблематичність обраного ним напрямку дослідження: «Конституційно-правовий статус суддів у період інституціоналізації державної влади є тим явищем, яке набуває особливого значення в контексті зміни парадигми праворозуміння та захисту прав і свобод людини. Зі внесенням змін до Конституції України в частині правосуддя та прийняттям нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» потреба

в дослідженні конституційно-правового статусу суддів не тільки не зменшилася, а й, навпаки, зростає. У юридичній науці недостатньо осмислені питання конституційно-правового статусу суддів, нормативного регулювання їх правосуб'єктності, гарантій їх конституційно-правового статусу. Потребують усебічного аналізу структурні елементи конституційно-правового статусу суддів» (с. 6).

Дана монографія – перша монографічна праця в сучасній юридичній науці, що поєднує конституційні та судові аспекти правового статусу суддів, репрезентує авторську концепцію основ правового статусу суддів. Вона – виклад досліджень автора під час підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня «доктор юридичних наук».

У рецензованій роботі обґрунтовуються теоретико-методологічні основи конституційно-правового статусу суддів, зокрема досліджується становлення конституційних основ правового статусу суддів, сутність та зміст конституційно-правового статусу суддів, конституційні принципи правового статусу суддів, правосуб'єктність суддів, гарантії конституційних основ правового статусу суддів, нормативні й організаційно-правові заходи зміцнення статусу суддів, а також удосконалення підстав та порядку застосування до суддів заходів юридичної відповідальності.

Конституційне закріплення України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави зумовлює необхідність поглиблення теоретичного обґрунтування конституційних основ правового статусу суддів в Україні, що, своєю чергою, вирізняє важливість та актуальність даної теми на сучасному етапі розвитку України.

Автор поставив за мету системно проаналізувати зміст, форми і механізми конституційно-правового статусу суддів в Україні, абсолютно справедливо зауважуючи, що питання конституційно-правового статусу суддів, нормативного регулювання їх правосуб'єктності, гарантій їх конституційно-правового статусу, потребують усебічного аналізу.

На особливу увагу заслуговує періодизація становлення конституційних основ правового статусу суддів, зокрема виокремлення шести етапів, визначених із найдавніших часів до тепер.

Цікавою є позиція автора щодо місії суддів у суспільстві та державі, стосовно розмежування соціального статусу суддів та правового статусу суддів. Спираючись на результати проведених історико-правових досліджень основ правового статусу суддів, автор стверджує, що ці дві формації статусу суддів існували й продовжують розвиватися паралельно, одночасно впливаючи одна на одну. Як унікальний соціальний феномен, соціальний статус суддів перебуває за законами соціального розвитку людей, іноді навіть у розріз із позитивним правом держави.

Беззаперечною заслугою автора є детальний аналіз конституційних принципів правового статусу суддів, при класифікації яких за основу взято критерії, що напрацьовані сучасною теорією права: поділ на загальноподські (загальносоціальні) застави та принципи національної системи права.

Розглядаючи структуру правового статусу суддів, автор зазначає, що правосуб'єктність являє собою ключовий структурний елемент правового статусу, а її зміст дозволяє вирізняти такі види: загальна, галузева і спеціальна. У конституційно-

правовому статусі судді правосуб'єктність виявляється через сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків судді, які суттєво відрізняються залежно від статусу самого суду (Конституційний Суду України, суди системи судоустрою), а також від посади судді (голови судів, заступники голів судів, судді члени кваліфікаційних комісій суддів тощо) та стажу перебування на даній посаді.

Заслугою В. Кравчука є не лише детальний науковий аналіз надбань із досліджуваної проблеми та власні глибокі теоретичні розробки, а й пропозиції практичного характеру. Зокрема автором надано власні практичні рекомендації щодо оновлення складу суддівського співтовариства в процесі очищення державної влади, поповнення складу суддів за рахунок юристів, найкраще підготовлених за фаховим рівнем, унормування меж суддівського розсуду при здійсненні судочинства та порядку застосування до суддів заходів юридичної відповідальності.

Не можна не погодитися з висновком В. М. Кравчука, що, завдяки гарантіям, держава намагається забезпечити суддо від негативного впливу з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, державних і громадських установ і організацій, усунути перепони на шляху здійснення судьями своїх прав і обов'язків. Гарантіям правового статусу та діяльності суддів безпосередньо кореспондує обов'язок державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ та організацій, незалежно форми власності й підпорядкування, і громадян не перешкоджати реалізації судьями своїх повноважень у повному обсязі.

Водночас, ряд висновків і положень рецензованої роботи залишають місце для подальших наукових дискусій щодо проблем і перспектив удосконалення конституційних основ правового статусу суддів.

Монографія В. М. Кравчука є фундаментальним теоретичним дослідженням, що являє собою приклад комплексного підходу до розв'язання складних наукових проблем, поєднуючи при цьому теоретичні та практичні аспекти. Дана робота буде цікавою не тільки для вчених-конституціоналістів, а й для юристів-практиків, у тому числі суддів, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів. На нашу думку, монографія з актуальних питань конституційних основ правового статусу суддів також буде корисною для науковців і всіх, хто цікавиться проблемами теорії та практики сучасного конституційного права.

Рецензія надійшла до редколегії 08.09.2020

Иваницкий С. А.,

доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры экономической безопасности
и финансовых расследований
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУДЕЙ В УКРАИНЕ

Рецензия на кн.: **Кравчук В. М.** Конституційні основи правового статусу суддів в Україні. Київ, 2019. 830 с.

Ivanyts'kyi S.,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Economic Security
and Financial Investigations
of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

**A NEW CONCEPT OF THE CONSTITUTIONAL BASIS
OF THE LEGAL STATUS OF JUDGES IN UKRAINE**

Review of the book: **Kravchuk, V. M.** (2019) *Konstytutsiyni osnovy pravovoho statusu
suddiv v Ukraini*. Kyiv. [in Ukrainian].

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 3 (91)

Українською, англійською та російською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019*

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 29.09.2020.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 20,25
Тираж 100 прим. Зам. № 0512-20

В И Д А В Е Ц Ь

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.